HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1955

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

2

1955

ÚJ FOLYAM BUDAPEST II. ÉVFOLYAM

A HADTÖRTÉNELMI INTÉZET FOLYÓIRATA

Felelős szerkesztő: A Hadtörténelmi Intézet parancsnoka.
Szerkeszti a szerkesztőbizottság. Budapest, I., Kapisztrán-tér 2. Tel.: 160—220.
Megjelenik negyedévenként.
Felelős kiadó: a Katonai Kiadó, Budapest, VI., Sztálin-út 2. Telefon: 112—064.
Egyes szám ára 8 Ft. Előfizetési ára félévre 16, egész évre 32 Ft.
Csekkszámla szám: 61.297 bef. szla. Budapest.
Megrendelhető: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor-tér 1.
Telefon: 180—850 és a kiadónál.

11340/2 — Vörös Csillag Nyomda, Budapest. Felelős: Poroszka L.

MEGNYITÓ BESZÉD V. I. LENIN 85. SZÜLETÉSNAPJÁN RENDEZETT ÜNNEPI ÜLÉSEN*

Rákosi Mátyás

Kedves Elvtársak!

Összegyűltünk, hogy megemlékezzünk korszakunk legnagyobb forradalmi lángelméjének, Vlagyimir Iljics Leninnek 85. születésnapjáról. Együtt ünnepelünk a 900 milliós, szocializmust építő táborral, a felszabadító Szovjetunió népeivel, a 600 milliós Kína dolgozóival, a szocializmust építő népi demokráciákkal, és mindazokkal, akik az öt világrész valamennyi országában Lenin történelmet formáló, felszabadító eszméit követve küzdenek jobb jövőjükért, békéjükért, szabad, szocialista fejlődésükért.

Immár több mint 50 éve, hogy Lenin, Marx és Engels tanainak legzseniálisabb továbbfejlesztője megalkotta az újtípusú proletárpártot, győzelemre vitte Oroszországban a szocialista forradalmat és ezzel új korszakot nyitott meg az emberiség történetében.

Lenin — Marx-Engels tanításaira támaszkodva — felfedte az imperializmus fejlődéstörvényeit, belső ellentmondásait; rámutatott arra, hogy az imperializmus a tőkés fejlődés legfejlettebb, de egyben elhaló, rothadó szakasza és a proletárforradalomnak előestéje és kezdete is. Zseniális éleslátásával és következetességgel kidolgozta a munkásosztályra, mint a legkövetkezetesebb forradalmi osztályra, az új helyzetben adódó elméleti és gyakorlati feladatokat. Rámutatott arra, hogy az új forradalmi helyzet újtípusú, forradalmi pártot követel meg, mert a régi, békés viszonyok között felnőtt munkáspártok ilyen feladatokkal nem tudnak megbirkózni. Szívós, céltudatos, szenvedélyes harcban létre is hozta az első ilyen pártot, a bolsevikok, az oroszországi kommunisták pártját, mely mind a mai napig mintaképül szolgál szerte a világon a szocializmus építéséért, az imperialisták megdöntéséért harcoló munkáspártoknak.

Lenin munkálta ki ez újtípusú proletárpárt számára, és minden forradalmi munkáspárt számára a stratégia és taktika elveit, melyek segítségével 1917-ben Oroszországban győzelemre juttatta a forradalom nagy ügyét, létrehozta az első szocialista szovjetállamot, melyet a

* Elmondta az Operaházban rendezett ünnepi ülésen 1955. április 21-én. (Szabad Nép, 1955. április. 22.)

munkásosztály — élén kommunista pártjával, szoros szövetségben a dolgozó parasztsággal — az imperialisták minden támadásával szemben megvédett és megszilárdított. Lenin dolgozta ki a szocializmus építésének alapelveit, melyekre támaszkodva ma már 900 millió ember építi Európában és Ázsiában szabad, jobb jövőjét.

Lenin ízig-vérig forradalmár volt, aki szenvedélyesen küzdött a dolgozók, az elnyomottak igazáért és felszabadításáért, aki nem ismert megalkuvást a harcban, amely a szocializmus nagy ügyéért folyt, és kíméletlenül küzdött az opportunizmus, a megalkuvás minden megnyilvánulása ellen.

Lenin mély hazafiságát, a szovjet népek szeretetét elválaszthatatlanul és szervesen összekapcsolta a proletár nemzetköziség nagy eszméjével, s forradalmi szervező, nevelő, irányító munkájában szakadatlanul kihangsúlyozta a munkás internacionalizmust, a szocialista forradalomnak ez éltető elemét.

Lenin már az első világháború előtt felhívta a figyelmet arra, hogy mennyire hasonlatosak a cári Oroszország s a feudális nagybirtokosok, tőkések Magyarországának társadalmi viszonyai. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme után örömmel látta, hogy a magyar hadifoglyok sok tízezres tömegei vállvetve harcoltak a vöröshadseregben a közös ellenség, az imperialista intervenciósok ellen.

Lenin lelkesen üdvözölte a magyar Tanácsköztársaságot, és szakadatlanul harcra és kitartásra buzdította a magyar kommunistákat, a munkásokat, a parasztokat. Amikor az imperialisták túlereje elnyomta a fiatal magyar Tanácsköztársaságot, Lenin nem szűnt meg hangoztatni, hogy ez az elnyomás csak ideiglenes, hogy a magyar dolgozók feltétlenül visszanyerik elveszett szabadságukat.

Mi, magyar kommunisták is Lenin halhatatlan tanításait, a felszabadító Szovjetunió dicső kommunista pártjának tapasztalatait a mi sajátos magyar viszonyainkra alkalmazva visszük győzelemre a szocializmus nagy ügyét hazánkban. Minden sikerünket a lenini eszmék alapján, a hatalmas Szovjetunió segítségével értük el.

Most, amikor összegyűltünk, hogy nagy tanítónk halhatatlan, korszakot formáló működéséről, harcos életéről, évszázadokra előrevilágító eszméiről szóljunk, egyben az egész felszabadult magyar nép soha el nem múló háláját, szeretetét tolmácsoljuk, mellyel örökre szívébe véste a nagy Lenin emlékét. S tudjuk, hogy most velünk érez, velünk ünnepel, velünk emlékezik meg szerte a világon a szocializmus minden harcosa, a béke minden hű katonája, az egész haladó emberiség.

Ünnepi ülésünket megnyitom, és felkérem Hegedüs András elvtársat, hogy tartsa meg beszédét.

V. I. LENIN SZÜLETÉSÉNEK 85. ÉVFORDULÓJA*

Hegedüs András

Tisztelt Elvtársak!

A mai nap a világ dolgozóinak, köztük a magyar népnek nagy örömünnepe. 85 évvel ezelőtt, 1870 április 22-én született Vlagyimir Iljics Lenin, a marxizmus továbbfejlesztője, az egész haladó emberiség nagy vezére és tanítómestere, a forradalom lángelméje.

Lenin egész életét, páratlan tehetségét a dolgozók felszabadításáért vívott küzdelemnek szentelte. Már a kortársai is óriásnak tartották — mint Barbusse mondotta — „Lenin a történelem egyik legnagyobb és minden szempontból legtisztább alkotó egyénisége. Az az ember, akinél többet senki nem tett az emberekért."

Lenin nagysága, életművének világtörténelmi jelentősége, ahogyan telnek az évek és évtizedek — nem csökken, hanem egyre hatalmasabb lesz. Lenin életműve: a leninizmus, az imperializmus és a proletárforradalmak korszakának marxizmusa — ez a legyőzhetetlen történelemformáló elmélet — évről évre nagyobb és nagyobb tömegeket hat át. Lenint szerte a világon a dolgozók százmilliói vallják magukénak. Magáénak tekinti, vezérének vallja a szocializmus és demokrácia tábora, amelyben a Szovjetunió vezetésével, lerázva a kapitalista igát, 900 millió ember, köztük a nagy kínai nép, építi szabad életét. Lenint örökre szívébe véste magyar népünk is.

Lenin neve szétválaszthatatlanul összeforrt népünk szabadságával, boldog jelenünkkel és jövőnkkel.

A kapitalista, a gyarmati és félgyarmati országokban is a dolgozók száz- és százmillióit lelkesítik Lenin eszméi, amelyek arra tanítják őket, hogy korunkban a munkásosztály vezetése alatt a népeknek megvan már a lehetőségük arra, hogy kivívják és megvédjék nemzeti függetlenségüket, egyszer és mindenkorra megszabaduljon a kapitalista kizsákmányolástól és megteremtsék a szocialista társadalmat.

A leninizmus hatalmas táborba egyesítette az emberi haladásért küzdő népeket, amelyeknek ereje véglegesen megváltoztatta a nemzetközi erőviszonyokat a haladás javára és legyőzhetetlenné tette ügyünket.

Miben rejlik Lenin eszméinek — a marxizmus—leninizmusnak ez a hatalmas történelemformáló ereje?

* Elmondta az Operaházban rendezett ünnepi ülésen 1955. április 21-én. (Szabad Nép, 1955. április 22.)

A lenini elmélet ereje abban van, hogy a dolgozó tömegek, mindenekelőtt a munkásosztály legbensőbb vágyát, legnemesebb törekvését fejezi ki.

Minden, amit Lenin alkotott, egész életműve a dolgozókért, az emberért van, azért, hogy az emberiség megszabaduljon mindattól a szenvedéstől és kíntól, amelyet az osztálytársadalmak jelentettek és részben még jelentenek számára: a szolgaságtól, a létbizonytalanságtól, a jogfosztottságtól, a nincstelenségtől s a háború borzalmaitól.

Lenin az egész emberiség felszabadítására törekedett, olyan termelési viszonyok, társadalmi körülmények megteremtésére, amelyek lehetővé teszik, hogy az ember végre emberi módon éljen.

Lenin történelmünk legnagyobb humanistája, legemberségesebb embere, aki határtalanul hitt a munkásosztály, a dolgozók teremtő, alkotó erejében. „Csak az győz és tartja meg a hatalmát, — mondotta — aki hisz a népben, aki megfürdik az eleven népi alkotó erő forrásában."

Rendületlen hit a tömegekben, a munkásosztály és a dolgozók alkotó, történelemformáló erejében — ez tette legyőzhetetlenné a leninizmust. Ezért vált Lenin neve és tanítása — a leninizmus — a földkerekség minden részén az emberi haladás, a kizsákmányolás és elnyomás elleni harc, a szabad emberi élet, a szocalizmus felépítésének szimbólumává.

Lenin több mint négy évtizeddel ezelőtt mélyreható tudományos elemzéssel zseniális értékelést adott a kapitalizmus végső szakaszáról, az imperializmusról, amely, mint megállapította, „élősdi", „rothadó" kapitalizmus, amelyet gazdaságilag a monopóliumok, politikailag pedig a demokráciától a reakció felé végbemenő határozott fordulat jellemez. Ebben a korszakban — mint Lenin írta — mérhetetlenül megnő az imperialista köröknek és az általuk vezetett országoknak az a törekvése, hogy leigázzanak és uralmuk alá hajtsanak más népeket, hogy az imperialisták a saját országukon belül a kizsákmányolás fokozása érdekében féktelen terror segítségével elnyomják a tömegek haladó mozgalmait, megfosszák a dolgozókat politikai jogaitól.

A Lenin halála után eltelt több mint három évtized megcáfolhatatlanul bebizonyította e tanítás igazát, az imperializmus mélyen reakciós, népellenes voltát. A történelmi események egész sorozata bizonyítja, hogy az imperialista körök a maximális haszon elérése érdekében nem riadnak vissza a legreakciósabb, a legnépellenesebb módszerek felhasználásától sem.

Gondoljunk arra, hogy alig tíz évvel azután, hogy a Szovjetunió megszabadította a világot a német fasizmustól, amely az imperializmus előretolt bástyája volt, az amerikai, angol és egyéb imperialista csoportok, nem törődve a népeik létérdekével, újra a német fasizmus feltámasztására törekednek, felidézve ezzel egy újabb világháború veszélyét.

Lenin azonban nemcsak az imperalizmus mélyen reakciós és népellenes jellegét tárta fel, hanem megmutatta az imperializmus sebez-

hető pontjait, kidolgozva a proletárforradalom elméletét, felfegyverezte a dolgozókat a győzelem tudományával. Megtanította a munkásosztályt arra, hogyan kell lerázni a kapitalista igát.

Lenin rámutatott arra, hogy erre megvan a lehetőség, nem utolsósorban azért, mert a háborúk, és a dolgozók mérhetetlen elnyomása — az imperilizmusnak ezek a velejárói — felnyitják az emberek száz- és százmillióinak a szemét. Az imperializmus korszakában elsősorban a munkások, de mellettük a parasztság és egyéb dolgozó rétegek is a háborúk és a mérhetetlen gazdasági s politikai elnyomás következtében gyorsabban ismerik fel a kapitalizmus igazi lényegét, mint a múlt században, a kapitalizmus virágkorában. Felismerik azt, hogy kezükben van sorsuk irányítása is. „A történelmet — mint Lenin mondotta — már önállóan csinálják az emberek milliói és tízmilliói."

Lenin, kidolgozva a proletárforradalomról és proletárdiktatúráról szóló elméletet, bebizonyította, hogy az imperializmus korszakában a munkásosztály ideológiailag és szervezetileg egységes proletárpárt irányítása alatt a világ egy országában is megdöntheti a kapitalizmus uralmát, kezébe veheti a hatalmat és felépítheti a szocializmust. Lenin megmutatta azt az utat, amelyen járva az emberiség, a munkásosztály és pártjának irányítása alatt történelmének talán legsötétebb korából, az imperializmusból a legfényesebb korszakába, a szocializmus, a szabadság korszakába léphet.

Lenin nemcsak elméletileg bizonyította be a proletárforradalom győzelmének a lehetőségét, hanem előkészítette és irányításával a munkásosztály és a lenini párt, a Szovjetunió dicső kommunista pártja győzelemre vitte a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat.

A proletariátus kivívta első nagy győzelmét. Ezzel megnyílt a világtörténelem új korszaka és ez kiindulópontja lett minden győzelemnek, amelyet az emberi haladás ügye az utolsó évtizedekben elért.

Hazánk minden sikerének is, amelyet felszabadulásunk óta eltelt 10 év alatt elértünk, amelyről olyan ékesszólóan tanúskodott felszabadulásunk 10 éves évfordulójának seregszemléje — forrása ugyancsak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom.

A leninizmus ezen első nagy győzelmének köszönjük, hogy Magyarország az urak országából a nép hazája, német gyarmatból szabad, független ország, elmaradott agrárországból fejlett ipari állam lett. Az új Magyarország, népi demokratikus hazánk is végső eredményében a lenini október gyermeke.

Lenin alkotta meg az új szocialista állam, a szovjet állam elvi alapjait is.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom győzelme nyomán, az ő vezetésével jött létre az új, szocialista típusú állam, az egész világ dolgozóinak példaképe, az emberi haladás fáklyavivője, a nagy Szovjetunió.

A Szovjetunió a kommunista párt és munkásosztálya vezetésével Lenin ügye nagy folytatójának, Sztálinnak irányítása alatt leverte a

német fasizmust és felszabadította a fasiszta elnyomás alól az európai népi demokratikus országokat. Ezzel lehetőséget adott ezen országok munkásosztályainak a tőkés- és földbirtokososztályok uralmának lerázására és megnyitotta számukra a felemelkedés útját.

A Szovjetunió ereje és nemzetközi tekintélye tette lehetővé, hogy a 600 milliós kínai nép, hős kommunista pártja vezetésével, Mao Ce-tung elvtárs irányítása alatt kivívja szabadságát és függetlenségét, hogy létrejöjjön a népi demokratikus Kína.

Megvalósultak Lenin látnoki szavai: A mi Szocialista Szovjet Köztársaságunk — mondotta — szilárdan fog állni mint a nemzetközi szocializmus fáklyája, mint az összes dolgozó tömegek példaképe.

Lenin születésének 85. évfordulóján hálatelt szívvel gondolunk Lenin hagyatékára, a dicső Szovjetunióra, felszabadítónkra, az emberi haladás fáklyavivőjére.

Lenin tanítása, a marxizmus—leninizmus nemcsak forrása, hanem egyben vezérfonala volt és marad is egész szocialista építésünknek.

Pártunk minden győzelmét annak köszönheti, hogy Lenin tanítása, a marxizmus—leninizmus vezérelte egész tevékenységét. Ezért vált lehetővé a felszabadulás után a munkásosztály hatalmának megteremtése és megszilárdítása, megbonthatatlan baráti szövetsége a dolgozó parasztsággal.

A marxizmus—leninizmus segítette pártunkat abban, hogy helyesen ismerje fel a soronlévő tennivalókat. Pártunk hű volt Lenin tanításaihoz, és ennek köszönhetjük sikereinket. Pártunk hű marad a leninizmushoz, és ez jövőbeni győzelmeink záloga.

Pártunk és kormányunk Lenin tanításának szellemében járt el akkor, amikor a munkásosztály hatalmának megszilárdítása, az ipar, a közlekedés és a bankok társadalmasítása után a szocialista iparosítás lenini politikáját követve, országunk erőforrásait elsősorban a nehézipar fejlesztésére fordította.

Ezek az erőfeszítések meghozták gyümölcsüket, országunk elmaradott agrár-ipari országból fejlett nehéziparral rendelkező ipari ország lett.

Iparunk termelése az 1938. évhez képest több mint 3,5-szeresére emelkedett, a szén- és acéltermelés több mint kétszeresére, az energiatermelés közel 3,5-szeresére nőtt. Hatalmas mértékben megnövekedett az alumíniumipar és a nyersolajbányászat termelése is. 1954-ben timföld-iparunk termelése majdnem húszszorosa, a hutaalumínium-gyártás több mint huszonötszöröse, az alumínium félgyártmányok termelése pedig több mint tizennégyszerese az 1938. évinek.

Hála a szocialista iparosítás politikájának, nagyszerű munkásosztályunknak, ma már fejlett gépiparral rendelkezünk, amely képes korszerű termelőeszközökkel ellátni könnyű- és élelmiszeriparunkat, és megfelelő gépekkel a mezőgazdaságot. Különösen nagy fejlődés mutatkozik nehéziparunk szíve, a gépgyártás területén.

1954-ben traktorgyártásunk az 1938. évi termeléshez képest több mint négyszeresére, tehergépkocsigyártásunk majdnem hatszorosára, autóbuszgyártásunk közel 13-szorosára emelkedett. Ez a fejlődés tette lehetővé, hogy pártunk és kormányunk 1953 óta nagyobb gondot tud fordítani a fogyasztási cikkeket gyártó ipar növelésére és a mezőgazdasági termelés fellendítésére. Köszönet és minden elismerés megilleti dicső munkásosztályunkat, országunk és társadalmunk vezető osztályát, az újjáépítés, a széncsaták, a szocialista iparosítás hőseit.

Pártunk és kormányunk elsősorban a munkásosztályra támaszkodva rendületlenül folytatja a szocialista iparosítás, a nehézipar fejlesztésének politikáját, mert tudjuk, hogy csak ezen az úton lehet ellátni a fogyasztási cikkeket gyártó iparágakat és a mezőgazdaságot korszerű gépekkel, csak ezen az úton lehet biztosítani honvédelmünk megerősítését.

Pártunk Központi Vezetősége Lenin tanítása szellemében járt el akkor, amikor ez év márciusában és áprilisában elítélte és határozottan elutasította azokat a jobboldali opportunista nézeteket, amelyek lebecsülték a nehézipar jelentőségét, a munkásosztály vezető szerepét, és azokat a nagyszerű győzelmeket, amelyeket ipari munkásságunk pártunk vezetésével az elmúlt évtizedben elért. Ezeknek a nézeteknek az érvényesülése lemondást jelentett volna a nehézipar fejlesztésének elsőbbségéről és az országunkat az iparilag elmaradott államok sorába vetette volna vissza.

A szocialista iparosítás politikájának továbbfolytatása, a nehézipar fejlesztése — ez a népjólét emelésének és népünk szabadsága megvédésének egyetlen járható útja.

Pártunk és kormányunk a lenini szövetkezeti tervet követte, amikor az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok termelésének segítése mellett sokoldalúan támogatta a dolgozó parasztokat szövetkezeti gazdaságok létesítésében. A szövetkezés teszi lehetővé, hogy a dolgozó parasztok, felhasználva a szövetkezeti nagyüzem előnyeit, véget vessenek a mezőgazdasági termelés elmaradottságának, amely velejárója a kisparaszti gazdaságnak, és egyszer s mindenkorra megszabaduljanak a kulákság kiszipolyozásától. A zseniális lenini szövetkezeti terv helyességét bizonyítja, hogy a magyar szövetkezeti mozgalom az elmúlt évek során kitéphetetlen gyökereket eresztett a faluban, s olyan életerős mozgalommá vált, amelynek teljes győzelmét semmiféle erő sem képes feltartóztatni.

Saját tapasztalataink alapján is valljuk, hogy igaz az a lenini megállapítás, amely szerint a szövetkezet a legjobb forma a parasztság egyéni érdekének és a szocialista építés egyetemes érdekének társítására. Köszönet illeti az új, boldogabb paraszti élet bátor úttörőit, a szövetkezeti parasztokat, akik leküzdve a kezdeti nehézségeket, a gyakorlatban mutatták meg a szövetkezés előnyét.

Lenin a mezőgazdaság szocialista átszervezését csak a dolgozó parasztsággal szövetségben, az önkéntesség szigorú figyelembevételével

tartotta keresztülvihetőnek. Pártunkat és kormányunkat is ez az elgondolás vezeti, segíti az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok termelését, és az önkéntesség lenini elvét tiszteletben tartva arra törekszik, hogy az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztokat ne a kényszer vigye a szövetkezetbe, hanem saját tapasztalatuk alapján, önként válasszák a dolgozó parasztság felemelkedésének ezt az egyetlen, járható útját.

Pártunk és kormányunk a mezőgazdaság egyre erősödő szocialista szektorára támaszkodva, de nem hanyagolva el az egyénileg gazdálkodó dolgozó parasztok gazdaságait sem, továbbra is megtesz mindent azért, hogy gyorsan növekedjék a mezőgazdasági termelés, és népünket kielégítően el tudjuk látni minden fontos mezőgazdasági terménnyel és termékkel. A mezőgazdasági termelés fellendítése továbbra is egyike a legfontosabb feladatunknak, amelyet öntudatos munkásosztályunk, szorgalmas parasztságunk és tehetséges értelmiségünk segítségével minden bizonnyal sikeresen meg is oldunk.

Fejlett szocialista iparunkra és fejlődő mezőgazdaságunkra támaszkodva, állandóan emelve a termelékenységet, úgy akarjuk a népgazdaságot fejleszteni, hogy ez lehetővé tegye a jobb élelmiszerellátást, a lakásviszonyoknak, a közlekedésnek, az iparcikkek választékának és minőségének a megjavítását, azaz, hogy jobban ki tudjuk elégíteni a dolgozók anyagi és kulturális igényeit.

A népjólét felemelése volt és ez is marad pártunk és kormányunk gazdaságpolitikájának alapja, de ezt a célkitűzést nem légvárakra, hanem népgazdaságunk egészséges, a lenini utat követő fejlesztésére építjük.

Tisztelt elvtársak!

Ahogy a Szovjetunió Kommunista Pártja az alapja az októberi forradalom győzelmének, a szocializmus építése sikerének a Szovjetunióban, úgy hazánkban minden győzelmünk forrása volt és marad a Magyar Kommunisták Pártja, a Magyar Dolgozók Pártja.

Lenin a megteremtője az új típusú, a munkásosztály és a dolgozó tömegek bizalmát élvező, szervezetileg és ideológiailag egységes marxista pártnak, a Szovjetunió dicső kommunista pártjának. A pártnak, amely képes volt elvezetni a munkásosztályt a győzelemhez, és az egész szovjet népet tudta mozgósítani s lelkesíteni a szocializmus építésének, a szocialista gazdaság és társadalom fejlesztésének, a szovjet haza megvédésének nagyszerű feladataira.

A lenini párt, a Szovjetunió dicsőséges kommunista pártja megalakulásától kezdve példaképe volt a magyar kommunisták pártjának és az marad a jövőben is. Pártunkat a Szovjetunió Kommunista Pártja bátorította és lelkesítette az 1919-es dicső proletárforradalomban, amikor Lenin a magyar munkásokhoz intézett üdvözletében a következőket írta:

„... Ti háborút viseltek. Egyedül jogos, igazságos, igazán forradalmi háborút, az elnyomottak háborúját az elnyomók ellen, a dolgozók háborúját a kizsákmányolók ellen, háborút viseltek a szocializmus győzelméért. Az egész világon mindaz, ami a munkásosztályban becsületes, a ti pártotokon áll."

E szellemben, a proletár internacionalizmus jegyében támogatta a Szovjetunió Kommunista Pártja a magyar kommunistákat nehéz harcaikban a felszabadulás előtt, és országépítő munkájukban a felszabadulás után.

Pártunk a felszabadulás előtti kemény és áldozatkész harcaival, és a felszabadulás utáni hősi országépítő munkájával méltán érdemelte ki az egész magyar dolgozó nép bizalmát.

Népünket saját tapasztalata tanította meg arra, hogy bízhat a pártban, hogy a párt hivatott vezető ereje egész társadalmunknak.

Népünk tudja, hogy párt nélkül nincs népi demokrácia, szilárd pártirányítás nélkül nem emelkedhet a népjólét, nem erősödhet szocialista hazánk.

Pártunk minden eddigi eredményének és sikerének az volt az alapja, hogy töretlenül követte a lenini útmutatásokat és egységes volt a lenini politika végrehajtásában.

Megbonthatatlan volt a párt egysége, összeforrottsága és fegyelme. Pártunk elvi egységét, vasfegyelmét szilárdította még a Központi Vezetőség márciusi és áprilisi határozata is, amely döntő csapást mért a népellenes és pártellenes, a pártfegyelmet lazító, jobboldali opportunista nézetekre.

Pártunkat megerősíti a kollektív vezetés lenini elvének egyre következetesebb megvalósítása, amely ma már a pártmunka jellemzője a Központi Vezetőségtől egész az alapszervezetekig. Pártunk vezető szervének kollektív tapasztalata és kollektív bölcsessége az egyik legfőbb biztosítéka annak, hogy pártunk helyes úton vezeti népünket.

Pártunk, amelyet erőssé tesz az egysége, politikájának elvi és eszmei szilárdsága, a leninizmushoz való hűsége és a munkásosztályhoz, s az egész néphez fűződő elszakíthatatlan kapcsolata, ez a legfőbb biztosítéka hazánkban a szocializmus győzelmének, a népgazdaság fejlesztésének, a népjólét emelésének, az ország védelmi képessége növelésének.

Marx és Engels tanításaiból kiindulva Lenin továbbfejlesztette a proletariátus vezető szerepéről szóló tanítást. Csak a munkásosztály képes következetes harcot folytatni a burzsoázia ellen. A munkásosztályt osztályöntudata, szervezettsége, a haladásért és a szocializmusért vívott harc hivatott vezetőjévé tette.

Pártunk, amelyet erőssé tesz az egysége, politikájának elvi és eszgát is az adja meg, hogy hivatott vezető osztálya harcedzett, nagyszerű munkásosztályunk, amely az elmúlt 10 év alatt hősies helytállásával, fegyelmezettségével annyi nagyszerű feladatot oldott meg győzelmesen.

A lenini tanítások alapján szilárdult meg országunkban a munkásosztály és a dolgozó parasztság megbonthatatlan testvéri szövetsége, népi demokráciánk megingathatatlan alapja.

A mi országunkban is megvalósultak Lenin szavai, aki a következőket mondotta: „Megteremtjük a munkások és parasztok olyan szilárd szövetségét, amelyet a világon semmiféle erő sem lesz képes megdönteni."

Pártunk a munkás-paraszt szövetség megerősítése érdekében következetes lenini parasztpolitikát folytatott és folytat, s nem ismer megalkuvást, nem tűr semmiféle elhajlást ezektől az elvektől. Pártunk Központi Vezetősége a lenini tanítás szellemében lépett fel, amikor a leninizmustól idegen, osztálybékét hirdető, a szegényparasztság szerepét lebecsülő opportunista nézeteket elutasította és leszögezte, hogy a munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségének továbberősítése érdekében a szegényparasztságra, mint a párt legszilárdabb falusi támaszára építve kell megnyerni a középparasztot, és szakadatlanul harcolni kell a kulákság ellen.

Tisztelt elvtársak!

Nem tudtuk volna hazánkban sikeresen építeni a szocializmust, megszilárdítani a munkásosztály hatalmát, megteremteni a munkás-paraszt szövetséget, fejleszteni a népgazdaságot, emelni a népjólétet, ha a felszabadulás első órájától kezdve nem segítette volna népünk harcát és építő munkáját a Szovjetunió.

Pártunk és kormányunk Lenin tanításainak szellemében jár el, amikor népünk legalapvetőbb érdekeinek megfelelően minden erejével szorosabbra fűzi baráti kapcsolatainkat és együttműködésünket a Szovjetunióval, a Kínai Népköztársasággal és a demokratikus és szocialista tábor többi országával.

Lenin tanításának, a proletár internacionalizmusnak diadala az a megbonthatatlan barátság, az az új típusú viszony, kölcsönös segítség és szoros együttműködés, amely kialakult a Szovjetunió, a Kínai Népköztársaság és a demokratikus s szocialista tábor többi országa között.

A barátság, amely ma összeköti a kapitalizmus járma alól felszabadult országok népeit, ez a legdöntőbb erő, amely képes megakadályozni az új világháború borzalmait, s képes megálljt parancsolni az atom- és hidrogénháború megszállottjainak, a népek ezen eszeveszett ellenségeinek.

Ezen történelemformáló barátság megerősítése szent kötelességünk hazánk és az emberi haladás nagy ügye iránt, különösen most, amikor a párizsi szerződések ratifikálása után az amerikai imperialisták irányítása alatt a nyugat-európai kapitalista országok uralkodó körei elhatározták a népek legveszélyesebb ellenségének, a nyugatnémet imperializmusnak felélesztését, a nyugatnémet hadsereg felállítását. Azt a német imperializmust és militarizmust támasztják fel, amely annyi bajt és ke-

serűséget hozott a népekre, és nem utolsósorban a magyar népre. Pártunk és kormányunk, egész népünk egységesen helyesli, hogy a német imperializmus feltámasztásával járó veszély elhárítására a moszkvai értekezleten részt vett országok kölcsönös barátsági és együttműködési szerződést kötnek és közös katonai főparancsnokságot állítanak fel. Az érintett államok népeinek biztonsága, az európai béke fenntartása megköveteli, hogy ilyen határozott intézkedéseket tegyünk.

Már Lenin megmutatta, hogy mi a különbség a reális békeharcot folytatók és azok között, akik pacifista illúziókat táplálnak a tömegekben azért, hogy leszereljék, elvakítsák és harcképtelenné tegyék őket. Mi nem így védjük a békét, hanem erőink növelésével és összefogásával. Ez lehetőséget ad arra, hogy ha a szükség úgy kívánja, a demokratikus és szocialista tábor olyan választ tudjon adni az ellene támadó hatalmaknak, amely lehetetlenné teszi az agresszió újbóli megismétlődését és a kapitalizmus teljes megsemmisülését jelenti.

Az imperialisták háborús törekvései nem okoznak riadalmat országunkban. Tudatában vagyunk annak, hogy felszabadult hazánk nemcsak azért erős, mert van fejlett technikával rendelkező korszerű néphadseregünk, hanem mindenekelőtt azért, mert népünk egységesen és tántoríthatatlanul támogatja pártunk és kormányunk politikáját, amely a szocializmus felépítésére, a nép életszínvonalának emelésére, hazánk megerősítésére irányul.

Hazánk erős, mert olyan hatalmas táborhoz tartozunk, amelyet támogat a népek egységes akarata és mély igazságérzete és ez ellenállhatatlan erő.

Erőnket megsokszorozza és ügyünket legyőzhetetlenné teszi barátságunk és együttműködésünk a nagy Szovjetunióval, a Kínai Népköztársasággal és a többi baráti országgal.

Növeli a béketábor és így országunk erejét is az a tény, hogy a kapitalista országok dolgozóinak jelentős része is támogatja a Szovjetunió és a béketábor országainak politikáját. A föld millióinak óriási többsége — mint Lenin megállapította — helyesli békepolitikánkat. A tőkésországokban meghasonlás van a béke és a háború kérdésében a nép és a tőkéskormányok között. Ott civakodás, háború, vérontás, embermilliók feláldozása, itt igazi békepolitika... — mondotta Lenin.

Különösen nagy jelentőségű az a változás, amely végbe ment és végbe megy a gyarmati és félgyarmati országokban, ahol a dolgozók egyre nagyobb tömegei vesznek részt aktívan az országuk szabadságáért és függetlenségéért folyó harcban. Véget ért és soha nem tér vissza az az idő, amikor az imperialisták kényük kedvére irányították a gyarmati és félgyarmati országokat. A mai Ázsia és Afrika, amint azt a bandungi értekezlet is mutatja, többé már nem a régi, nem a tegnapi Ázsia és Afrika. Megvalósulóban vannak Lenin látnoki szavai: „...az egész ifjú Ázsiának, vagyis Ázsiában száz- és százmillió dolgozónak megbízható szövetségese van minden civilizált ország proletariátusa személyében. A

világon semmilyen erő sem akadályozhatja meg győzelmét, amely fel fogja szabadítani Európa népeit is, Ázsia népeit is."

A népi demokrácia és a szocializmus országainak ereje és együttműködése, a kapitalista országok dolgozóinak harca a kizsákmányolás és politikai elnyomás, az imperialista háborús politika ellen, a gyarmati és félgyarmati országok dolgozóinak szabadság- és függetlenségi mozgalmai, s a világ népeinek egységes harca a békéért, együttesen legyőzhetetlen erőt jelent.

A leninizmus e küzdelemben az egész haladó emberiség zászlaja lett az imperialista körök háborús törekvései ellen, valamennyi nép őszinte barátságáért, a népek szebb jövőjéért.

Tisztelt elvtársak!

A magyar nép éppúgy, mint az egész haladó emberiség, mérhetetlenül sokat köszönhet Leninnek, a nagy forradalmárnak, a nagy gondolkodónak.

Magyarország 10 esztendő kemény harcaiban a világ forradalmi és munkásmozgalmának egyik rohambrigádja lett. Büszkék vagyunk erre a címre, arra, hogy a magyar név újra egyet jelent a haladással, mint ahogy ez volt történelmünk legdicsőbb napjaiban, Thököly és Rákóczi függetlenségi harcában, az 1848—1849-es felejthetetlen szabadságharcban és az 1919-es dicső proletárforradalomban.

A magyar nép, a párt és a kormány becsülettel őrzi Lenin hagyatékát, tanítása és életműve egész munkánk vezérfonala.

E győzelmes eszméket követve megfeszítjük erőinket azért, hogy országunkban lerakjuk a szocializmus alapjait, felépítsük a szocializmust, erős, fejlett, szilárd népgazdaságot hozzunk létre, s jólétet teremtsünk városban és falun egyaránt.

Leninnek, vezérünknek és tanítónknak neve él és örökké élni fog a magyar dolgozók szívében.

Örök dicsőség a halhatatlan Leninnek!

Örök dicsőség a pártnak, a Szovjetunió dicső kommunista pártjának, amelyet Lenin alkotott!

Örök dicsőség a Szovjetuniónak, amelyet Lenin alapított!

Éljen és győzedelmeskedjék a leninizmus!

A NAGY HONVÉDŐ HÁBORÚBAN ARATOTT GYŐZELEM 10. ÉVFORDULÓJÁRA.

Kornis Pál alezredes

Tíz esztendeje annak, hogy a hős Szovjet Hadsereg diadalmas csapatai, végrehajtva a Haza parancsát, szétzúzták Hitler rablóhadseregét, kitűzték Berlinre a győzelem lobogóját és feltétel nélküli kapitulációra kényszerítették a fasiszta Németországot. Elhallgattak Európában a fegyverek; a Szovjet Hadsereg és az egész szovjet nép Nagy Honvédő Háborúját, a háborúban hozott mérhetetlen áldozatot az ellenségen aratott teljes győzelem koronázta.

1945 januárjában, mikor hazánk területén a legelkeseredettebb harcok folytak az ország felszabadításáért és a német hadsereg déli szárnyának szétzúzásáért, hatalmas tüzérségi sortüzek tudatták az egész világgal, hogy a Szovjet Fegyveres Erők a főirányban, a fasiszta Németország létfontosságú központjai ellen is megkezdték döntő támadásukat. Megindult a történelmi jelentőségű hadművelet, hogy végleg szétzúzza és megsemmisítse a hitlerista hadsereget, a megátalkodott gyilkosok és elvetemült rablók hadseregét.

Az a hatalmas arányú támadás, amely 1945 elején kibontakozott és Németország belseje felé irányult, méreteiben egyedülálló a hadtörténelemben. Nem volt és nem lehetett erő, mely ellenállhatott volna e nyugat felé záduló áradatnak.

1945 első 40 napja alatt a Szovjet Hadsereg befejezte Lengyelország felszabadítását, elfoglalta Kelet-Poroszországot, Német-Sziléziát, Pomeránia területét és eljutott a fasiszta Németország fővárosának távoli előteréhez. A Szovjet Hadsereg véget vetett annak a hitlerista hetvenkedésnek, hogy több mint 100 év óta nem lépte át ellenséges katona Németország határát, hogy a német hadsereg csak idegen földön harcolt és csak idegen földön fog harcolni a jövőben is.

A berlini hadműveletet a szovjet csapatok olyan körülmények között hajtották végre, mikor a hitleristák megszüntették az ellenállást a nyugat-európai hadszíntéren s összes erőiket a Szovjet Hadsereg ellen Berlin védelmére csoportosították át. Egyidejűleg kísérleteket tettek az imperialista hatalmakkal való különbéke megkötésére. Ma már mindenki előtt ismeretes, hogy e kísérletek sikertelensége nem Churchillen és társain múlt, akik szívesen üdvözölték volna a háború ilyen irányú kimenetelét, hanem azon a hatalmas lendületű támadáson, amellyel a Szovjet Hadsereg a fasiszta német hadsereget megsemmisítette és Berlint elfoglalta.

A német hadvezetés jól tudta, hogy a berlini csata eredményétől nemcsak a háború végső kimenetele, hanem a fasiszta rendszer sorsa is függ. Ennek megfelelően hatalmas, mélyen tagolt védelmet épített ki az Oderától Berlinig. Az Odera és a Neisse nyugati partján három védelmi övezet húzódott, mintegy 20—40 km. mélységben. Az állásokat számos akadállyal erősítették meg, nagyszámú aknamezőt telepítettek. Berlin körül és magában a városban nagymennyiségű páncél és vasbeton alkalmazásával még külön három megerősített vonalat létesítettek. Berlint a hitleristák bevehetetlen várrá akarták kiépíteni. A várost, mely kelet—nyugati irányban 45, észak—déli irányban 30 km kiterjedésű és amelyben több mint 100 nagy hadiüzem volt, 9 védelmi szektorra osztották, minden egyes utcát erős barrikádokkal és aknamezőkkel torlaszolták el. A város központi részében több mint 400 vasbeton építményt emeltek. A hitlerista hadvezetőség olyan óvóhelyeken helyezkedett el, amelyeket még a legnagyobb méretű repülőbombák sem voltak képesek átütni. A berlini erődítéseket beleszámolva, a védelem összmélysége elérte a 100 km-t, s minden talpalatnyi földet, mely a támadó szovjet csapatok útjába esett, megerősítettek. Tavak, folyók, erdők, hegységek sűrű hálózata, egész háztömbök, sokemeletes épületek és romok, pincék és vasútvonalak — mindez a védelem célját szolgálta. A német hadvezetés csaknem összes meglévő erőit a szovjet csapatok ellen összpontosította az Oderánál, a Neissénél és Berlin körzetében. A csapatok létszáma, a tartalékokkal és a népfelkelő zászlóaljakkal együtt, elérte az egymillió főt. Nagyszámú tüzérséget és aknavetőt összpontosítottak a páncélelhárításra és a hitlerifjúság tagjaiból különleges, páncélöklökkel felszerelt osztagokat állítottak fel.

A Szovjet Hadsereg támadó hadműveleteit három arcvonal csapatai hajtották végre. Az első Bjelorussz Front csapatai Zsukovnak, a Szovjetunió marsalljának vezetésével Berlin északról és északnyugatról való bevételére és a város középpontjára irányították csapásukat. Az első Ukrán Front Konyev marsall vezetésével déli irányból csapott Berlinre, hogy ott egyesüljön az első Bjelorussz Front csapataival és körülzárja a bekerítő gyűrűt. Ugyanezen front csapatai tovább kellett, hogy folytassák támadásukat nyugatra, az Elba irányába. A második Bjelorussz Arcvonal csapatai Rokoszovszkij marsall vezetése alatt északról biztosították Berlin elfoglalását. Ilymódon a Szovjet Hadsereg csapatainak egyidejűleg három hadműveleti feladatot kellett megoldaniok:

1. a német csapatok bekerítése és részletekben való megsemmisítése,
2. kedvező feltételek létrehozása a Berlin körzetében elszigetelt német főerőcsoport likvidálására és Berlin bevétele,
3. a német védelem teljes mélységben való szétzúzása és a Szovjet csapatok előretörése az Elbáig.

Annak ellenére, hogy az ellenség elkeseredett és dühödt ellenállást fejtett ki, a szovjet csapatok a berlini hadművelet tervét megvalósították.

A Szovjet Hadsereg április elején szétverte a németek kelet-poroszországi csapatait és április 9-én elfoglalta Kelet-Poroszország fővárosát, Königsberget, a mai Kalinyingrádot. Ugyanakkor a Szovjet Hadsereg más csapatai, Magyarország teljes felszabadítása után kiverték a német rablókat Ausztria fővárosából, Bécsből is.

Hiába jelentette ki Hitler a német hadsereghez és a német néphez intézett kiáltványában, hogy a Szovjet Hadsereg sohasem fog bevonulni Berlinbe, összeszorult a gyűrű a fasiszta főváros körül.

Eközben nyugat felől az angol és amerikai csapatok, melyek semmi komoly ellenállásra nem találtak, mert a német csapatok zöme a szovjet fronton harcolt, megtisztították a németektől Franciaországot, átkeltek a Rajnán és Németország nyugati részében az Elba felé közeledtek.

A háború utolsó felvonása, a Berlin elfoglalásáért vívott hadművelet április 16-án kezdődött. A támadás első napján, hatalmas tüzérségi és páncélos támadás után a szovjet csapatok áttörték az ellenséges védelem első övezetét és mélyen beékelődtek a fasiszta csapatok hátába. A támadás második napja, a második védelmi öv elleni roham újabb hatalmas tüzérségi és repülőtámadással kezdődött. Az ellenség valamennyi kísérlete, hogy a szovjet csapatok támadását feltartsa, sikertelennek bizonyult. Április 18-án a harmadik védelmi övet is áttörték. Ezzel a németek megerősített vonala az Oderánál át volt törve. A szovjet csapatok három nap alatt mintegy 30 km-t nyomultak előre és hatalmas veszteségeket okoztak az ellenségnek. Néhány nap alatt szétzúzták az ellenség csapatait és megteremtették az előfeltételeket a fasiszták berlini erőcsoportjának teljes bekerítéséhez. Április 24-re az 1. Bjelorussz és az 1. Ukrán Front csapatai Berlin délkeleti szegélyénél egyesültek. A gyűrű bezárult. A Berlintől délkeletre körülzárt 13 hadosztálynyi erő megsemmisítése attól a lehetőségtől is megfosztotta a német hadvezetést, hogy ezeket Berlin védelmére felhasználhassa. Eközben az 1. Ukrán Front közepének csapatai hatalmas és céltudatos csapással a teljes hadműveleti mélységben áttörték nyugati irányban a német védelmet, széles frontban megindultak az Elba felé és Torgau körzetében egyesültek az amerikai csapatokkal. Április 25-re, alig több mint egy hét alatt az 1. Bjelorussz és az 1. Ukrán Front sikers hadműveletei teljessé tették a németek berlini csoportjának körülzárását.

A németek, akik hajlandónak mutatkoztak az angol-amerikai csapatok előtt letenni a fegyvert és harc nélkül engedték át nyugaton városaikat, a szovjet csapatok ellen továbbra is dühödt ellenállást tanúsítottak. A hitlerista vezetés, hogy rendszerének teljes összeomlását elhúzza, mindent megtett a harcok elnyújtására. A városban folyó csata különösen kemény és elkeseredett volt. Éjjel-nappal szakadatlanul folyt a harc, melynek során a minden oldalról támadó szovjet katonák lépésről-lépésre nyomultak előre a város középpontja felé. Április 30-ra, a bekerítőgyűrűt összeszorítva, háztömböt háztömb, házat ház után elfoglalva,

a fasisztákat a város központjába és az állatkert körzetébe szorították vissza. A szovjet csapatok harci elszántsága és lelkesedése soha nem látott fokot ért el. Valamennyi csapat arra törekedett, hogy minél előbb törjön előre a Reichstaghoz és kitűzze Berlin fölé a győzelem lobogóját. Április 30-án 13 óra 50 perckor hatalmas tüzérségi csapás után a szovjet katonák a falak résein keresztül behatoltak a fasizmus fellegvárának, a Reichstagnak épületébe. Az elkeseredett harc azonban még itt sem ért véget. Minden méterért, minden szobáért elkeseredett küzdelmet kellett folytatni, emeletet emelet után kellett megtisztítani a mindenre elszánt ellenségtől. A szovjet katonák azonban nem ismertek akadályt. Csupán ebben a harcban több mint 2500 foglyot ejtve, alig félórás küzdelem után 14 óra 25 perckor Kantárija és Jegorov gárda-tiszthelyettesek kitűzték Berlin fölé a győzelem lobogóját.

Tíz esztendővel ezelőtt, 1945 május 2-án a Legfelsőbb Főparancsnok parancsa az egész világgal tudatta, hogy a szovjet haderők „befejezték a német hadak berlini csoportjának szétverését és ma május 2-án hatalmukba kerítették Németország fővárosát, Berlint a német imperializmus központját és a német agresszió fészkét."

Berlin főépületén, a Reichstagon büszkén lengett a győzelem lobogója. Egy szovjet katona ezt írta krétával az épület falára: „Eljöttünk ide, hogy Németország ne jöjjön többé hozzánk."

1945 május 8-án a német főparancsnokság képviselői Berlinben aláírták a feltételnélküli megadásról szóló okmányt. Berlin elestével és a szovjet csapatoknak az Elbáig való előrenyomulásával a Nagy Honvédő Háború utolsó, minden eddiginél nagyobb arányú és hevesebb támadó hadművelete véget ért. Május 9-én a szovjet csapatok felszabadították Csehszlovákia fővárosát, Prágát és megsemmisítették a hitlerista hadsereg utolsó maradványait is.

A berlini hadművelet ragyogó végrehajtása a hitleristák „európai új rendjének" végét jelentette, győzelmes befejezése volt annak a nehéz és véres harcnak, melyet a Szovjetunió népei és a Szovjet Hadsereg a Haza védelmében és azért folytatott, hogy felszabadítsa Európa leigázott népeit és megmentse a világ kultúráját és a civilizációt a fasiszta barbárságtól.

A Szovjetunió azonban, mely a háború győzelmes befejezése után haladéktalanul hozzáfogott, hogy megfeszített munkával helyreállítsa a német területrablók által feldúlt országát, nem érezhette magát teljes biztonságban mindaddig, míg fennállott a háború másik tűzfészke, az imperialista Japán, mely elutasította a feltételnélküli kapituláció követelését.

A japán imperialisták, mint ismeretes, hosszú éveken át legjobb csapataikat tartották a szovjet távolkeleti határok mentén és állandó háborús fenyegetést jelentettek a szovjet állam számára. 1942 nyarán csak Sztálingrád elestére vártak, hogy orvul rávessék magukat a Szovjet-

unióra. A szovjetállam, számolva a japán támadás veszélyével, a Nagy Honvédő Háború ideje alatt kénytelen volt nagy katonai erőket tartani a Távolkeleten, ami igen előnyös volt a fasiszta Németország számára és kétségkívül elhúzta a háború befejezését. Japán még akkor sem szüntette be ellenséges tevékenységét, mikor Németország már a pusztulás szélére került.

A hitleri Németország szétverése után meg kellett szabadítani a szovjetországot a japán agresszió veszélyétől is. A Szovjetunió — szövetségi kötelezettségeit hűen betartva — a jaltai egyezménynek megfelelően, három hónappal a hitleri Németország szétzúzása után kihirdette a hadiállapotot az agresszív Japánnal szemben. 1945 augusztus 9-én a Szovjet Hadsereg és a Csendes-óceáni Flotta megkezdte hadműveleteit. Ezek a hadműveletek a japán hadsereg ellen több mint 4000 km-nyi kiterjedésű fronton folytak. A Szovjet Hadsereg megtörte a japánok elkeseredett ellenállását és megsemmisítette erődítménnyé kiépített védelmi vonalaikat. Bár a szovjet csapatoknak kedvezőtlen időjárási körülmények között, nehezen járható hegyláncokon kellett átkelniök, gyorsan törtek előre minden irányba, rövid idő alatt szétzúzták Japán főerejét, a Kvantung-hadsereget és megtisztították a japánoktól Mandzsuriát, egész Szahalint, Dalnij és Port Artur városokat, a Kurili szigeteket és Észak-Koreát.

A Szovjetunió háborúbalépése Japán ellen, a Szovjet Hadsereg egységeinek lendületes támadása teljesen megváltoztatta a távolkeleti helyzetet és Japánt meghódolásra kényszerítette. 1945 szeptember 2-án Japán feltétel nélkül kapitulált.

A második világháború, melyet az imperialisták robbantottak ki és kényszerítettek a Szovjetunióra, az agresszorok megsemmisítő vereségével ért véget.

* * *

A szovjet nép győzelmes Nagy Honvédő Háborúja a szabadságért és haladásért vívott halhatatlan hőstettként kerül örökre az emberiség történelmének legfényesebb lapjaira. A háború, mely mérhetetlen szenvedést zúdított a világra, milliók pusztulásával járt és felbecsülhetetlen anyagi értéket semmisített meg, az ellenség teljes leverésével végződött. A Szovjet Hadsereg szétzúzta a fasiszta államok hadseregeit, megvédelmezte a Szovjetunió szabadságát és függetlenségét, és megmentette a világ népeit és a világcivilizációt a fasiszta barbárságtól.

A szovjet nép a fasiszta agresszorok szétzúzásával az egész világ előtt bebizonyította a szovjet társadalmi- és államrend, a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egysége, a szocialista nemzetek közötti testvéri barátság és az éltető szovjet hazafiság lebírhatatlan erejét.

A szovjet nép azért arathatott tíz esztendővel ezelőtt ilyen döntő, történelmi jelentőségű győzelmet, mert igazságos, felszabadító háborút viselt, mert a korszerű, hosszú ideig tartó elkeseredett háború sikeres

vezetéséhez szükséges minden eszköz terén felülmúlta az ellenséget és mert fegyveres erői feladatuk magaslatán állottak.

A szovjetállam a Nagy Honvédő Háború nehéz éveiben fényesen kiállotta a próbát és bebizonyította, hogy a szovjet államrendszer nemcsak a békés építés éveiben a legjobb forma, mely az országot a gazdasági és kulturális felemelkedés útjára vezeti, de háború idején is a legalkalmasabb államforma az ellenség visszaveréséhez szükséges összes erők mozgósítására. A Szovjetunió többek között azért aratott győzelmet a fasiszta államok felett, mert a szovjetállam tág lehetőségeket biztosított a népgazdaság és a kultúra valamennyi ágának gyors fellendítésére. Ez tette lehetségessé, hogy a gazdasági élet megszervezése és fejlesztése, a hadsereg képzettsége és minden egyéb téren igen rövid idő alatt túlszárnyalja a fasiszta államokat. Ebben a tényben jut legélesebben kifejezésre a szovjet társadalmi és államrend fölénye.

A szovjet társadalmi rend rendkívüli életképessége nagyrészt abból adódik, hogy a szovjet államnak sikerült először a történelem folyamán megteremtenie a különböző nemzetek egymáshoz való helyes viszonyát. A Nagy Honvédő Háború igazolja, hogy a Szovjetunió teljesen kialakult soknemzetiségű szocialista állam, melynek szilárdságát bármely burzsoá állam megirigyelheti. A szocializmust megelőző egyetlen társadalomban sem alakult és nem is alakulhatott volna ki a népek olyan morális és politikai egysége, olyan barátsága, mint a szovjet államban. Éppen ez volt a Szovjetunió, a szovjet társadalmi és államrend erejének és legyőzhetetlenségének forrása és ez marad a jövőben is.

A szovjet társadalmi rend a Nagy Októberi Szocialista Forradalom eredményeképpen jött létre. Lenin, midőn az új társadalom felépítésének útjait megjelölte, abból indult ki, hogy a szovjet társadalmi rend győzelméhez, a szocializmus győzelméhez nemcsak meghatározott politikai rendszer, a szovjet rendszer szükséges, hanem igen fejlett gazdasági alap is. Ennek létrehozása nélkül gondolni sem lehetett arra, hogy a Szovjetunió rövid idő alatt felszámolja a cári Oroszország évszázados gazdasági, katonai és kulturális elmaradottságát.

A Bolsevik Párt a forradalom első napjától kiaknázta a szovjet hatalomnak, ennek a valódi népi hatalomnak minden előnyét, leküzdött minden nehézséget, és elszánt harcot folytatott az ország gazdasági újjászületéséért. A párt hozzálátott a nép alkotóerőinek szervezéséhez, hogy biztosítsa a szocialista társadalom termelőerőinek fejlődését és a munka termelékenységének emelését.

A szovjet szocialista népgazdasági rendszer ereje és fölénye a tőkés rendszer felett abban áll, hogy a szocialista rendszerben az állam, mely a dolgozók kezében van az egész nép érdekeit szem előtt tartva, a fejlődés objektív törvényeit szem előtt tartva, irányítja a gazdaság fejlesztését. A szovjet társadalmi rend lehetővé tette a Szovjetunió ter-

melőerőinek tudományosan kidolgozott, egységes terv alapján való teljes kiaknázását.

A szocialista gazdasági rendszer új erőket és forrásokat tárt fel, melyek döntő hatást gyakoroltak a gazdasági fejlődés jellegére, lendületére és ütemére. A fejlődésnek gyors irama tette lehetővé a termelés színvonalának hallatlan emelését. A Párt azonban nem érhette be enynyivel, a Párt előtt az a feladat állt, hogy az országot ipari országgá, a tőkés országoktól független ipari nagyhatalommá fejlessze.

A szovjet nép sikeresen valósította meg a hatalmas feladatokat.

A háború előtti ötéves tervek, a szocialista iparosítás és a mezőgazdaság kollektivizálása eredményeképpen és csakis a szocialista iparosítás, mindenekelőtt a nehézipar és ennek szíve a gépipar fejlesztése és a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság kifejlesztése eredményeképpen, — mely a szocializmus építésének, a munkás-paraszt szövetség megszilárdításának, a népjólét emelésének, a védképesség fokozásának egyedül járható útja — a Szovjetunió 13 év alatt gyökeresen átalakult és erős, korszerű nagyiparral és mezőgazdasággal rendelkező szocialista nagyhatalommá vált. Sokszorosára emelkedett az iparcikkek termelése, az ország iparát és mezőgazdaságát teljesen új, modern technikai alapokon építették fel. Az új iparágak, köztük a fejlett hadiipar megteremtése megerősítette az ország katonai és gazdasági hatalmát, biztosította az országnak az aktív védelemre való felkészülését. A szovjet nép már a Nagy Honvédő Háború előtt megteremtette a Szovjet Hadsereg rendíthetetlen erejének anyagi alapjait. Új honvédelmi ipar jött létre, új repülőgép-, harckocsi-, ágyú-, lőszer-, stb. gyárak épültek. Ezt követelték meg a kapitalista környezet viszonyai között a Szovjetunió érdekei.

A Nagy Honvédő Háború teljes mértékben megmutatta a Szovjetunió szocialista gazdaságának erejét és életképességét. A hitleri fasiszták 1941 telére, a Szovjetunióra rákényszerített védelem időszakában hatalmas területeket foglaltak el. Ez a terület adta a háború előtt az egész széntermelés 63, az öntöttvas-termelés 68, az acéltermelés 58, az alumínium-termelés 60, a gabonatermelés 38 százalékát. A szovjet népet azonban nem törték meg az óriási veszteségek és az ebből fakadó nehézségek. A Bolsevik Párt vezetésével a munkásosztály, a kolhozparasztság és a szovjet értelmiség igen rövid idő alatt állította át munkáját a háborús követelményeknek megfelelően. A Szovjetunió keleti vidékein új, hatalmas bázisok alakultak ki. A szovjetállam a szervezés terén is magasan felülmúlta az ellenséget és szétfoszlatta a németek utolérhetetlen szervezési képességéről szóló legendát.

1942 nyarától kezdve a Szovjetunió hadigazdasága már fennakadás nélkül és kellő mennyiségben látta el a hadsereget elsőrendű fegyverzettel. A Szovjet Hadsereg felszerelésének és ellátásának mennyiségi és minőségi fölénye a németekkel szemben, a szovjet nép fáradságos munkájával megteremtett, e jól megszervezett és gyorsan növekvő hadi-

gazdaságnak köszönhető. A háború évei alatt egy percig sem szünetelt az építőmunka, új ipari üzemek, tárnák, kohók, erőművek építésének munkája. Számos új gyárat helyeztek üzembe, igen nagymértékben emelkedett a termelés és a munka termelékenysége.

Ez a Kommunista Párt szervező és lelkesítő munkájának, a szovjet hátország önfeláldozó tevékenységének volt köszönhető.

A Szovjetunió keleti területein a háború négy éve alatt 29 800 000 tonna szenet termelő új szénbányát, 1 860 000 kilowatt összteljesítményű turbinát, 2 405 000 tonna öntöttvas teljesítményű kohót, 2 475 000 tonna acél teljesítményű martinkemencét, 1 226 000 tonna összteljesítményű fémhengerlő gépet helyeztek üzembe.

1943-ban a hadiipari termelés az Uralban az 1940. évinek hatszorosára, a Volga-melléken tizenegyszeresére, Nyugat-Szibériában 34-szeresére emelkedett. Ez volt a szovjet hátország felelete a sztálini felhívásra: „Élenjáró haditechnikát a Szovjet Hadseregnek!" 1944-ben a Szovjetunió keleti területein az öntöttvas-gyártás 46 százalékkal, az acélgyártás 44 százalékkal, a hengereltfém-gyártás 42 százalékkal múlta felül ugyanezen területek 1940. évi színvonalát. Annak ellenére, hogy a déli kohóipar ideiglenesen kiesett a Szovjetunió hadigazdasági gépezetéből, a lőszergyártás vasfogyasztása 1943-ban háromszorosát érte el az 1940. évinek. Ez a mennyiség azt jelenti, hogy a szovjet munkásosztály és hadsereg a front első vonalában harcoló minden fasiszta bandita fejére egy fél tonna lőporral és robbanóanyaggal megtöltött fémet juttatott.

Szakadatlanul tökéletesedett a szovjet haditechnika és magasan felülmúlta a fasiszták által agyondicsért hitlerista technikát. A Szovjet Hadsereg fölénye tüzérségi felszerelés és a tüzérség kihasználása terén nyilvánvaló volt. Ugyanilyen fölényt harcolt ki a Szovjet Hadsereg a légierő, különösen a csatarepülők kihasználásában. A szovjet harckocsik minőségi tekintetben is magasan felülmúlták a német harckocsikat.

Mint ismeretes, a Szovjetunióban a Nagy Honvédő Háború folyamán 29-szer annyi ágyút, 89-szer annyi aknavetőt, 78-szor annyi géppfegyvert, csaknem hat és félszer annyi puskát és majdnem hétszer annyi tölténytyt gyártottak, mint a cári Oroszországban az első világháború idején. A mennyiségi növekedéshez azonban a minőségi változásokat is hozzá kell venni. A reaktív lövedékek és lövegek, az elsőrendű nehéz és légvédelmi ágyuk, a korszerű nehézharckocsik, a nagysebességű repülőgépek, a csatarepülők, a nagyméretű aknavetők, a gyorstüzelő géppuskák, géppisztolyok és automata puskák elévülhetetlen dicsőséget szereztek a szovjet haditechnikának és a Szovjet Hadseregnek.

Az új nyersanyagbázisak feltárása mellett a hadsereg ilyen hatalmas méretű ellátását, a nyersanyagtermelés fokozását a szovjet hátország csak azért tudta megoldani, mert a Párt útmutatása alapján a szovjet mérnökök és technikusok, az élenjáró dolgozók, a legmeszebbmenő taka-

rékosságot valósították meg a nyersanyagok felhasználása terén és merész újításokkal pótolták az esetleg szűkében lévő nyersanyagokat. A páncélacélgyártásnál pl. a duplex rendszerről a martinkemencékben való gyártásra való áttérés a háború két és fél éve alatt a páncélkészletek 350 000 tonnával való emelését tette lehetővé. A páncéltörő-lövedékek gyártásánál a nikkel-acélról a króm-acélra való áttérés két és fél év alatt 7500 tonna megtakarítást eredményezett. A géppisztoly és géppuska lövedékek hüvelyének gyártásánál az áttérés a sárgarézről a bimetallra másfél ezer tonna sárgaréz megtakarítását biztosította, a puskalövedékek gyártásánál a bimetallról a részben a vasra való áttérés 12 000 tonna bimetall megtakarítását eredményezte.

Igen nagymértékben megnőtt a munka termelékenysége. Ez biztosította az egyes, főkép a hadiipari gyártmányok előállítására fordított munkaidő csökkenését. Míg pl. az IL—4 mintájú repülőgép megépítése 1941-ben 20 000 munkaórát vett igénybe, 1943-ban már csak 12 500 munkaórát. A PE—2 mintájú repülőgép gyártására fordított idő 25 300 munkaóráról 13 200 munkaórára csökkent. Hasonló volt a helyzet a tüzérségi üzemekben. A 152 mm-es ágyúknál 4500-ról 2500-ra, a 76 mm ezredlövegeknél 1200-ról 800-ra, a hadosztálylövegeknél 2200-ról 600-ra csökkent a munkaóraszükséglet. A T—34. harckocsi elkészítéséhez 1941-ben 8000 munkaóra volt szükséges, 1943-ban már csak 3700. Ennek tudható be, hogy 1942—43 között, egy év alatt a repülőgépgyártás 37 százalékkal, a légelhárító-ágyúk gyártása 65 százalékkal, a gépfegyvereké 74 százalékkal, a rohamlövegek gyártása pedig 71-szeresére emelkedett.

A termelés ilyen emelkedése csakis a szocialista állam, a Kommunista Párt irányításával, a Szovjetunió népeinek hősi munkájával volt elérhető. A haditermelés fokozását és a Szovjet Hadsereg ellátását a legjobb technikával, a hadiiparnak, a háború idején elért rendkívüli fejlesztése és mindenek előtt az a szilárd ipari bázis biztosította, mely a Szovjetunióban még a Nagy Honvédő Háború előtt jött létre. Ez eredményezte a Szovjet Hadsereg elsőrendű haditechnikai felszereléssel való ellátását.

A szocialista ipar és a szocialista közlekedés mellett a szocialista mezőgazdaság is megoldotta mindazokat a nagy feladatokat, amelyek elé a Nagy Honvédő Háború állította. Csakis a mezőgazdaság szocialista átalakításának, a nagyüzemi szocialista mezőgazdaság létrehozásának köszönhető, hogy a háború alatt, a legkritikusabb helyzetben a mezőgazdaság, vetésterületét állandóan növelve folyamatosan képes volt biztosítani a hadseregnek és a hátországnak élelmiszerrel és az iparnak nyersanyaggal való ellátását. Amíg pl. a beszolgáltatott, illetve felvásárolt gabonamennyiség az első világháború alatt a cári Oroszországban 1399 millió pudot ért el, Szovjet-Oroszország fennállásának első időszakában 1918—21-ben pedig csak 920 millió pudot tett ki, a Szovjetunióban 1941—44-ben, a leggazdagabb gabonatermő terület Ukrajna és

Észak-Kaukázus német megszállása ellenére is meghaladta a 4264 millió pudot, vagyis több mint háromszorosa volt az első világháborúénak. A burgonya vetésterülete 1940—44 között Nyugat-Szibériában 53 százalékkal, Kelet-Szibériában 74,8 százalékkal nőtt meg. Az állami gazdaságokban a főzelékfélék vetésterülete 1944-ben háromszorosát érte el az 1940. évinek.

A szocialista mezőgazdaság ezeket a hatalmas eredményeket annak ellenére is képes volt megoldani, hogy a háború következtében igen sok munkabíró férfit kellett a mezőgazdaságból kiszakítani. A frontra távozó férfiak helyébe nők, ifjak és gyermekek léptek. A kiesett gépeket és állatállományt sokszor tehenek igába fogásával pótolták. A munka termelékenysége mégis jelentékenyen emelkedett. Sok vidéken a ledolgozott munkanapok 70—75 százalékát a nők végezték el. Helyettesítették a hadbavonult férfiakat. Ők álltak a kolhozok, a munkacsoportok élére, ők fogták kezükbe a traktorok, és kombájnok kormánykerekeit. Míg 1940-ben a traktor- és kombájnkezelőknek csak 9 százaléka volt nő, 1944-ben a traktoristák 81 százaléka, a kombájnkezelők 62 százaléka közülük került ki. „A szovjet nők, ifjak és leányok a haza becsülete és függetlensége érdekében vitézséget és hősiességet tanúsítanak a munka frontján. Méltónak bizonyultak apáikhoz és fiaikhoz, férjeikhez és fivéreikhez, akik a fasiszta szörnyetegekkel szemben védelmezik a hazát." (Sztálin.) A Nagy Honvédő Háborúban a kolhozparasztság megvédelmezte saját államát, szeretett hazáját, a falu történetében példátlanul álló magasfokú öntudatot tanúsított az általános népérdek iránt, védte a világ egyetlen hatalmát, mely szabad, jómódú és kulturált életet biztosított számára.

A szovjet hátország hatalmas, áldozatkész munkájának eredményeképpen 1945 elején a Szovjet Hadsereg négyszer annyi hadosztállyal, ötször akkora tüzérséggel, 15-ször annyi tankkal és ötször annyi repülőgéppel rendelkezett, mint a háború kezdetén. Így vált lehetővé az, hogy a Berlinért vívott páratlanul súlyos utolsó csatában a Szovjet Hadsereg 41 000 lövege, 8400 a tüzérséggel együttműködő repülőgépe, és több mint 6300 legmodernebb harckocsija vett részt. A szovjet hátország pontosan ellátta a haza határától több ezer kilométerre távollévő katonáit mindennel, amire szükségük volt, jóllehet ezen az óriási távolságon a hidakat és utakat a visszavonuló ellenség mind szétrombolta. A Szovjet Hadsereg utánpótlása egy percre sem szakadt meg a nagy távolságok miatt, a Moszkvától—Berlinig terjedő távolság sokkal rövidebbnek bizonyult, mint amekkora a németek számára volt az út Berlintől Moszkváig.

A szovjet társadalmi rend győzelmével együtt a Nagy Honvédő Háborúban diadalmaskodott a szovjet államrendszer is. A hitleristák, mikor a Szovjetunió megtámadásának barbár tervét kidolgozták, arra számítottak, hogy kezdeti sikereik következtében összeütközések keletkeznek majd a Szovjetunió munkásai és parasztjai között, viszályok rob-

bannak ki a Szovjetunió népei között és felkelések törnek ki a szovjet hatalom ellen. A fasisztáknak ezek a számításai csúfos kudarcot vallottak. A Szovjetunió munkásainak és parasztjainak szövetsége, az ország népeinek erkölcsi-politikai egysége és barátsága minden megpróbáltatást kiállott, sőt a háború folyamán még jobban megszilárdult. A német fasisztáknak nem sikerült a szovjet emberek tudatát kannibál fajelméletükkel megmérgezniök. Számításaik kudarcra voltak ítélve, mert nem értették meg, hogy a Szovjetunió, mint soknemzetiségű állam nem burzsoá alapon jött létre, amely nemzeti bizalmatlankodást és nemzeti elégedetlenkedéseket szít, hanem szovjet alapon, mely a nemzetiségek közti baráti érzés és testvéri együttműködés szellemét neveli. A Szovjetunió a Nagy Honvédő Háború időszakában az egész világ számára bebizonyította, hogy mintaképe a soknemzetiségű államnak, melyben a nemzetiségi kérdés és a nemzetek együttműködésének kérdései jobban vannak megoldva, mint bármely más soknemzetiségű államban. A szovjet társadalom a munkások, parasztok és értelmiségiek baráti együttműködésének nagy példaképe, melyben az emberek milliói testvéri segítséget nyujtanak egymásnak, és egy nagy közös ügyért munkálkodnak, a kommunista társadalom felépítéséért. A szovjet társadalom erkölcsi és politikai egységéből fakad a szovjet állam ereje és legyőzhetetlensége, a további növekedés és felvirágozás legfőbb biztosítéka.

A hitleri Németországon aratott győzelem nem csupán a szovjet társadalmi és államrend, hanem az élenjáró szovjet ideológia diadala is volt. „A hitleristák a háború folyamán nemcsak katonai, hanem erkölcsi és politikai vereséget is szenvedtek. Valamennyi faj és nemzet egyenjogúságának országunkban meghonosodott ideológiája, a népek barátságának ideológiája teljes győzelmet aratott a hitleristák vadállati nacionalizmusban és faji gyűlölködésben megnyilvánuló ideológiáján." (Sztálin)

A párt vezette ideológiai munka az éltető patriotizmus magasztos eszméivel fegyverezte fel az egész szovjet népet. „A szovjet hazafiság ereje abban áll, hogy nem faji, vagy nacionalista előítéletekre, hanem a népeknek a szovjet haza iránti lelkes odaadására és hűségére, az országunkban élő valamennyi nemzet dolgozóinak baráti szövetségére támaszkodik. A szovjet hazafiságban harmonikusan olvadnak egybe a népek nemzeti hagyományai és a Szovjetunió minden dolgozójának közös érdekei. A szovjet hazafiság nem választja el, hanem ellenkezőleg egységes, testvéri családba tömöríti országunk valamennyi nemzetét és népét. Ebben kell látnunk a Szovjetunióban élő népek megbonthatatlan és egyre szilárduló barátságának alapját. A Szovjetunió népei ugyanakkor tiszteletben tartják a külföldi országok népeinek jogait és függetlenségét és mindig készek voltak békében és barátságban élni a szomszédos államokkal. Ebben kell látnunk államunk és a szabadságszerető népek növekvő és erősbödő kapcsolatainak alapját." (Sztálin)

Most, amikor a tőkés világban dühöng az amerikai imperialisták által propagált állati sovinizmus és fajelmélet, mikor az imperialisták az ideológiai fronton is az új világháború előkészítését célozzák, különös jelentősége van a proletárinternacionalizmusra és a hazafiságra való nevelésnek. Hazafinak lenni annyit jelent, mint könyörtelen harcot vívni a nacionalizmus és a kozmopolitizmus minden megnyilvánulása ellen, megőrizni a hazafiúi méltóságot, mélyen tisztelni a nép nagy forradalmi és kulturális hagyományait, küzdeni a tudomány és kultúra színvonalának emeléséért és becsületesen dolgozni a haza javára.

A Szovjetunió győzelme a fasiszta Németország és az imperialista Japán felett, mindenekelőtt a szovjet társadalomnak, a gazdasági és államrendszernek, a Bolsevik Párt eszmei és politikai vezetésének, a szocialista iparnak és a szocialista mezőgazdaságnak, a munkásosztály önfeláldozó hazafiasságának, a parasztságnak és az értelmiségnek, az egész hátország hősies munkájának, a szovjet társadalom erkölcsi-politikai egységének, a Szovjetunió népei és osztályai közötti baráti együttműködésnek a győzelmét jelentette. Annak az ügynek győzhetetlenségét, melynek zászlajára Marx—Engels—Lenin—Sztálin neve van írva.

Ez a győzelem azonban, magától értetődően nem lett volna lehetséges olyan hatalmas fegyveres erő nélkül, mint a Szovjet Hadsereg, mely a győzelmet a csatamezőkön közvetlenül kiharcolta. A háború bebizonyította, hogy a Szovjet Hadsereg elsőrangú hadsereg, amely teljesen korszerű felszereléssel, tapasztalt tisztikarral rendelkezett és amelynek harci, erkölcsi értéke minden eddigi hadseregét felülmúlta.

A Szovjet Hadsereg ereje abban áll, hogy a felszabadult munkások és parasztok hadserege, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom hadserege, a világ első szocialista államát védelmező hadsereg, hogy a Szovjetunió népei közti barátság és testvériség hadserege, a szovjet állam összes népeinek szabadságát és függetlenségét védő hadsereg, hogy az egész világ népei között békét erősítő és védelmező hadsereg, mely minden ország dolgozóinak érdekeit, az egész szabadságszerető emberiséget védelmezi. Ezek az alapvető tényezői és ez az eredete a Szovjet Hadsereg erejének. Ezek a tényezők azonban önmagukban még nem magyarázzák meg a Szovjet Hadsereg katonai erejét. A korszerű háborúban való győzelemhez feltétlenül szükséges a megbízható hátország a harcoló hadsereg hátában, az, hogy a hadseregnek modern és bőséges technika álljon rendelkezésére, az, hogy a hadsereget bátor, fegyelmezett és öntudatos harcosok nagy tömege alkossa. Ezekhez a tényezőkhöz továbbá elengedhetetlenül hozzá kell járuljon a háború menetében és kimenetelében döntő szerepet játszó hadvezetési művészet is.

A Párt szakadatlanul és fáradhatatlan figyelemmel kísérte a Szov-

jet Hadsereg életének minden tevékenységét, az olyan kérdéseket, mint a fiatal katonák oktatása, a tiszti káderek kiképzése, a hadsereg szakadatlan ellátása haditechnikai eszközökkel, lőszerrel, üzemanyaggal, a fegyverzet korszerűsítése, a katonák és tisztek ellátása, a személyi állomány politikai nevelése, a fegyelem megerősítése, a törzsek munkája, mindig kihangsúlyozva, hogy a szovjet csapatok összes harctevékenysége közül mennyire fontos és elsőrendű a harcolnitudás, a hadművészet és a haditudomány. A Szovjet Hadsereg a háború alatt bőséges harci tapasztalatokra tett szert, milliók sajátították el tökéletesen a fegyverek kezelését, a parancsnokok tízezrei váltak a hadviselés mestereivé, mert napról-napra tökéletesítették a kiképzést, tanulmányozták a háború tapasztalatait és megtanultak úgy harcolni, ahogy azt a győzelem ügye megkövetelte.

A történelem még nem ismerte a hadseregek és népek oly magas erkölcsi szellemét, mint amilyent a szovjet emberek a Nagy Honvédő Háború éveiben mutattak. Évszázadokig nem halványuló fénnyel fog élni Gastello kapitány, Matroszov gárdista, Markin páncélos, Korolev partizán, Liza Csajkina, Zója Koszmogyemjanszkaja, Sztálingrád, Szevasztopol, Odessza, Leningrád, Moszkva hőseinek neve.

A krasznodoni Komszomol-parkban az Ifjú Gárda hőseinek sírja felett emelkedő emlékmű ezt a feliratot hirdeti: „Forró véretek cseppjei, mint a szikra világítanak az élet homályában és sok bátor szívet gyujtanak lángra." Ezek a szavak méltó emléket állítanak valamennyi szovjet hősnek és lelkesítésül szolgálnak a jövő nemzedék számára.

Az önfeláldozó hazaszeretet, az ebből fakadó tömeges hősiesség volt a Szovjet Hadsereg győzelmének egyik fő forrása.

A Szovjetunió győzelmének lelkesítője, szervezője és vezetője a kommunisták pártja volt. A Párt egyesítette a nép minden erejét, az ország minden erőforrását és eszközét a győzelem kivívására. A Párt adta legjobb erőit a hadsereg megerősítésére és a szilárd hátország megteremtésére.

A moszkvai pártszervezet pl. rögtön a háború első napjaiban sokezer harcost adott a frontnak, többszázezer dolgozót mozgósított a város védelmére és a helyi légvédelmi szervezetek részére. Nők, ifjak és leányok ezrei építették a védővonalakat Moszkva körzetében és előterében és tették munkájukkal Moszkvát bevehetetlen erőddé. A moszkvai pártszervezet több mint 10 népfelkelő és kommunista-komszomol hadosztályt alakított és küldött a frontra. A leningrádi pártszervezet tagjainak és tagjelöltjeinek több mint 60 százaléka védelmezte fegyverrel a kézben Leningrádot. 160.000 leningrádi kommunista lépett a népfölkelő hadosztályokba. Hasonlóképpen dolgoztak Ukrajna és Bjelorusszia pártszervezetei és a többi pártszervezetek is. A kommunisták vezetésével százezerszámra állottak be a munkások, a kolhozparasztok és a szellemi dolgozók a Szovjet Hadsereg soraiba és a partizánosztagokba és védték hősies harcukkal a szovjet hazát. A Párt

vezetésével keltek fel a Szovjetunió népei, hogy irtóháborút vívjanak az emberiség legádázabb ellensége, a vadállati fasizmus ellen.

Az ukrán nép számos partizánosztagot alakított a pártszervezetek vezetésével, melyek csapást csapás után mértek a fasiszta területrablókra. A háború kezdetétől 1945 február 15-ig csupán Ukrajna partizánjai 175.000 ellenséges tisztet és katonát irtottak ki, 2331 szerelvényt, 2230 mozdonyt, 21 páncélvonatot, 24.121 vasúti kocsit, 64 repülőgépet, 527 harckocsit és páncélautót, valamint 30 folyami hajót semmisítettek meg, vagy megrongáltak. 792 vasúti és országúti hidat robbantottak fel, 25 átkelési helyet foglaltak el és tartottak a szovjet csapatok megérkezéséig a Dnyeperen, Dnyesznán, a Pripjatyon és a többi folyókon.

Bjelorusszia partizán hadserege 1943-ban már több mint 300.000 főből állott. Ezek a partizánok példátlan hősiességükkel felbecsülhetetlen segítséget nyujtottak a Szovjet Hadseregnek. Bjelorussziában, Leningrád alatt, a Brjanszki erdőben és más területeken egész „partizánvidékek" alakultak, ahol az ideiglenes német megszállás alatt is mindvégig megőrizték a szovjet hatalmat.

Ennek az egész népet felölelő nagy hazafias mozgalomnak szervezői és lelkesítői a kommunisták, a pártszervezetek voltak, amelyek a partizánmozgalom vezérkaraivá alakultak át. Igy pl. Fjodorov, a Szovjetunió kétszeres hőse a háború előtt a Csernyigov területi pártszervezet titkára volt, a háború alatt pedig egy olyan partizánkötelék parancsnoka, amely több mint 700 német szerelvényt pusztított el, közel 50 hidat felrobbantott, megbénítva ezzel az ellenség közlekedését. Kovpak, a Szovjetunió kétszeres hőse 60 főnyi partizánosztagát fejlesztette olyan félelmetes és hatalmas erővé, mely állandó rémületet keltett a fasisztákban és a pusztító csapások sorát mérte rájuk.

A kommunisták közül kerültek ki olyan félelmet nem ismerő partizánparancsnokok, mint Sztrelec, Duka, Naumov, Rudnyev, a Szovjetunió hősei és sokan mások, akik személyes példaadásukkal felbecsülhetetlen értékű szervező hatást gyakoroltak a nép tömegeire, a fasiszta megszállókkal szemben tanusított makacs ellenállásra.

A Kommunista Párt lelkesítette és vezette a munkások és kolhozisták millióit a fronton és a partizánosztagokban tanusított halhatatlan haditettekre. Ugyanilyen hőstetteket hajtottak végre a munka frontján a termelésben dolgozó munkások, mérnökök és a kolhozok dolgozói. A Párt vezetésével vált a szovjet állam egységes katonai táborrá.

A párt felhívása „Mindent a frontnak, mindent a győzelemért!" vált valamennyi szovjet ember harci jelszavává. A párt vezetése vitte sikerre azt az igen bonyolult és hatalmas szervezőmunkát, melyet a szovjet és gazdasági szerveknek, valamint a közlekedésnek meg kellett oldania. A kommunista párt vezetésével mutattak példát a hátországban és a fronton egyaránt az áldozatos, hősi, kitartó munkára.

A Szovjet Hadsereg és a szovjet nép hatalmas ereje a párt vezetéséből, a párt helyes politikai irányvonalából, tudományos program-

jából, bölcs és rugalmas taktikájából, szervezettségéből, vasfegyelméből és éberségéből fakadt. Ezek a tulajdonságok és a néppel való szerves kapcsolat tették a pártot az egész ország vezető és irányító erejévé. A párt tagjai a nép legjobb, élenjáró képviselőiből, a mélységesen elvhű, vasakaratú, bátor, szerény, becsületes és a néphez hű emberekből kerülnek ki. „Csak a kommunizmus őszinte hívei, csak azok, akik lelkiismeretes odaadással viseltetnek a munkásállam iránt, csak a becsületes dolgozók, csak a kapitalizmus alatt elnyomott tömegek képviselői jönnek majd a pártba. Csakis ilyen párttagokra van szükségünk" — tanította a párt halhatatlan alapítója, Lenin elvtárs, és a párt mindvégig megtartotta ezt az útmutatást. Ez magyarázza a párt szerves és elszakíthatatlan kapcsolatát a néppel, a nép határtalan szeretetét, odaadását és tiszteletét a párthoz. Ebben rejlik a párt legyőzhetetlen ereje. Ezért volt az, hogy éppen a háború legveszélyesebb pillanataiban ezerszámra léptek be az öntudatos, bátor és hazájukhoz hű szovjet emberek a pártba. A párt 1942 első felében 431.850 szovjet hazafit vett fel tagjelöltjéül, az év második felében pedig 640.238 fővel növekedett a létszám.

A párt tehát, miközben megszervezte az ellenség visszaverését, vezette a hatalmas arányú hadműveleteket és kifejlesztette a Szovjet Fegyveres Erőket, egyidejűleg kiaknázta és mozgósította a nép minden erejét, a hős Szovjet Hadsereg támogatására. A párt vezetése, a kommunisták személyes példaadása tette tömeges jelenséggé a hősiességet. A kommunisták élenjáró szerepét bizonyítja, hogy a Szovjetunió hőse kitüntetést elnyert harcosoknak 65 százaléka volt kommunista és 13 százaléka volt komszomolista. A kitüntetésekkel és rendjelekkel kitüntetettek közül kb. minden második kommunista, vagy komszomolista volt.

A pártszervezet nagy ereje biztosította a szovjet nép számára a teljes győzelmet, a legerősebb és legádázabb ellenség felett, a legsúlyosabb háborúban, amelyet valaha is feljegyzett a történelem.

A Szovjet Fegyveres Erők fennállásuk egész folyamán a szovjet haditudomány alapján épültek fel, nyertek kiképzés és folytatták hadműveleteiket. Ez a tudomány, mely a marxista-leninista tanításokon alapszik és magáévá tette mindazt, ami a mult hadviselési művészetében a legjobb volt, kimerítő választ ad a korszerű háború folytatásának és a győzelem kivívásának minden problémájára. A szovjet hadtudomány bátran szakított a régi „klasszikus" hadtudomány hagyományaival, melyek csak a stratégiai és taktikai kérdéseket ölelték fel és merészen túllépte ezeket a kereteket. A szovjet hadtudomány a helyes stratégiai és hadműveleti tervek mellett megköveteli a terveknek az ország lehetőségeinek megfelelő gazdasági biztosítását és azt tartja, hogy a jó stratégiai és hadműveleti tervek, jóllehet fontos fel-

tételei a háború megnyerésének, egymagukban, a gazdasági lehetőségek figyelembevétele nélkül nem elegendők a győzelemhez. Emellett elengedhetetlen feltételnek tartja a nép és a hadsereg magas erkölcsi szellemét a háború egész folyamán.

A szovjet állam és a Szovjet Hadsereg a Nagy Honvédő Háború egész folyamán biztosítani tudta mindezeket a feltételeket.

Tíz évvel ezelőtt Európában véget ért a háború. A Szovjet Fegyveres Erők győztesen kerültek ki a halálos párviadalból, megsemmisítő csapást mértek a hitleri fasizmusra, saját barlangjában tiporták szét a fasiszta fenevadat. A békeszerető emberiség évre-évre mélyebben ismeri fel a Szovjet Hadsereg felszabadító küldetésének nagyságát, s az évek múlása nem homályosítja a szovjet nép világtörténelmi hőstettét.

A második világháború, melyet a nemzetközi reakciói erői készítettek elő s a fasiszta államok robbantottak ki, óriási veszélybe sodorta az egész emberiséget. A haladás és a civilizáció ügye forgott kockán. Ez a magyarázata, hogy a szovjet nép nagy szabadságharca — mint azt a halhatatlan Sztálin már a háború kezdetén előre látta — egybeolvadt a világ népeinek a függetlenségért, a demokráciáért, a szabadságért vívott küzdelmével. A népek szerte a világon, mint saját ügyük győzelmére tekintettek a Szovjet Hadsereg fényes diadalaira, meleg együttérzésük és büszkeségük kísérte Moszkva és Sztálingrád, Kurszk és Belgorod, Kiev és Minszk, Leningrád és Tallin, Jassy és Lvov győzőit, a Visztulánál, a Nyemennél, a Dunánál és az Oderánál, Budapest, Bécs és Berlin alatt diadalmaskodó győzteseket. A szovjet nép felszabadító háborúja — éppen jellegénél fogva — hűséges szövetségesekre talált mindazon népek soraiban, melyek saját szabadságukért és függetlenségükért szálltak síkra. A Szovjet Hadsereg oldalán és a Szovjet Hadsereg győzelmeitől lelkesítve ragadtak fegyvert Franciaország és Belgium, Olaszország és Görögország, Lengyelország, Csehszlovákia és Jugoszlávia hős partizánjai, s ha az előbbieknél szerényebb körülmények között, a magyar nép legjobb fiai is. Vállvetve harcoltak a Szovjet Hadsereggel a közös ellenség ellen a lengyel és csehszlovák, később a bolgár és román csapatok és az új magyar hadsereg első alakulatai is. Az angol és amerikai nép legjobb fiai közül is sokan áldozták életüket a győzelemért. Mindez pillanatra sem homályosítja el azt a történelmi tényt, hogy a szovjet nép viselte a harc oroszlánrészét és hozta a legnagyobb áldozatokat az öldöklő küzdelemben. A népek tudják ezt, ezért övezik soha el nem múló hálával és szeretettel a „győztes" népet.

Az egész haladó emberiség nap, mint nap jobban ismeri fel az események tükrében, hogy a Szovjet Hadseregnek a Nagy Honvédő Háborúban aratott fényes győzelme megváltoztatta a világtörténelem

egész menetét. A fasiszta államok legyőzésének eredményeképpen gyökeresen megváltozott az egész nemzetközi helyzet. Meggyengültek a reakció és az imperializmus hadállásai, megnövekedtek a szocializmus és a demokrácia erői.

Közép- és Délkelet-Európa népei, miután a Szovjet Hadsereg felszabadította őket a fasiszta iga alól, megdöntötték a földesurak és tőkések hatalmát és népi demokratikus rendet teremtettek hazájukban. A nagy kínai nép — a dicső Kínai Kommunista Párt vezetésével — hatalmas győzelmet aratott az imperializmus erői felett. A kínai népi forradalom győzelme és a Kínai Népköztársaság megalakulása a szocializmus és demokrácia ügyének egyik legnagyobb eddigi diadala. Felbecsülhetetlen nemzetközi jelentősége van a Német Demokratikus Köztársaság létrejöttének is. Ilymódon egy sor ország visszavonhatatlanul letért a kapitalizmus talajáról és a szocialista fejlődés útjára lépett.

Felmérhetetlen jelentőségűek azok a változások, melyek a gyarmati és félgyarmati országokban mennek végbe, ahol egyre nagyobb tömegek vesznek részt a szabadságért és függetlenségért folyó harcban. Az évszázados gyarmati elnyomás igájában senyvedő népek felébredtek. Ez az ébredés, melynek kézzelfogható bizonyítéka a bandungi értekezlet, az imperializmus gyarmati rendszerét végleges megrendüléssel fenyegeti. De az imperialista monopóliumok, melyek hozzászoktak, hogy más népek vére és szenvedése árán hatalmas profitot zsebeljenek be, nem akarnak lemondani pozíciójukról, újabb és újabb tömbök kovácsolódásával igyekeznek befolyásukat fenntartani. A történelmi fejlődést azonban semmilyen erő sem gátolhatja. Az igaz ügy, mint azt a Szovjetunió, Kína, Korea, Vietnam példája is napnál világosabban bizonyítja, legyőzhetetlen.

Tíz esztendővel ezelőtt, a Szovjet Hadsereg győzelmes fegyverei nyomán a hőn áhított béke hajnala virradt az annyit szenvedett vén Európára. A ragyogó tavaszi égen azonban rövidesen újra sötét felhők kezdtek gyülekezni. Az amerikai—angol blokk államai, melyek már a háború alatt se teljesítették híven szövetségi kötelezettségeiket és a fasizmus erőinek megóvására törekedtek, mindjárt a háború befejezése után letértek a teheráni, jaltai és potsdami egyezmények vonaláról s a fasizmussal való megbékélés, a Szovjetunióval való ellenségeskedés útjára léptek. Jóformán véget sem ért még a népekre annyi szenvedést hozó második világháború, máris a harmadik világégés kirobbantását kezdték előkészíteni.

Az imperialista vezető körök agresszív politikája, tömörülésre késztette a béke és a szocializmus híveit.

A népek létrehozták a béke, a demokrácia és a szocializmus egységes, hatalmas 900 milliós táborát, s szoros testvéri egységben követik e tábor vezetőjét, a Szovjetuniót, a világbéke megdönthetetlen támaszát.

A Szovjetunió érdekei nem választhatók el a világbéke ügyétől. A szovjet nép számtalanszor bebizonyította ezt a történelem folyamán.

A második világháborúban sem csupán a háború megnyerése volt a szovjetállam hadicélja, hanem az is, hogy a győzelem segítségével — ha nem is örökre, de legalább hosszú időre — meghiúsítsa az új agresszió, az új háború kirobbantását.

A szovjet nép, a szovjet kormány vezetésével a háború befejezése óta is következetesen és szívósan küzd e nemes cél eléréséért. A békés együttélés lehetőségének lenini—sztálini elvéből kiindulva világrahangzóan leplezi le az új agresszorokat és hirdeti az elintézetlen kérdések békés úton való, az érdekelt országok kölcsönös megegyezésén alapuló megoldásának politikáját. Ezt a politikát, a szovjet állam tettekkel igazolt béketörekvéseit az egész haladó emberiség melegen támogatja. A világ népei gyűlölik a háborút. A népek a béke fenntartásáért és megszilárdításáért harcolnak s ezért a célért fognak a jövőben is egyre elszántabban síkra szállani.

Erre annál is inkább nagyobb szükség van, mert az agresszív imperialista körök nem akarnak számolni a nemzetközi helyzetben bekövetkezett történelmi változásokkal s elvakult dühükben visszafelé igyekeznek forgatni a történelem kerekét.

Az amerikai agresszorok, a szétvert fasiszták méltó utódai most az amerikai imperializmus őrült világuralmi terveit akarják megvalósítani. Azok, akik a fasiszta fenevadat útjára indították, nem tanultak a leckéből és újabb agressziós kalandokon törik fejüket, pedig keservesen ráfizet, aki figyelmen kívül hagyja a történelem tanulságait. A történelem tapasztalata ugyanis a háborús gyújtogatók ellen szól. Az első világháború, melyet az imperialisták robbantottak ki, meghozta a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat, a szocializmus győzelmét a föld egyhatodán. A második világháború, melyet az imperialisták tulajdonképpen a Szovjetunió népei ellen indítottak, egész sor ország kiszakadását eredményezte az imperializmus láncából s jelentős mértékben összezsugorította a kapitalizmus uralmi szféráját. Semmi kétség, hogy ha az imperialisták — az emberiség túlnyomó részének akarata ellenére — kirobbantanák a harmadik világháborút, saját sírjukat ásnák meg, mert ez menthetetlenül az egész kapitalista rendszer összeomlására fog vezetni.

A ma hitlerei, a világhatalomra törő amerikai imperialisták, a világuralomnak ezek az új megszállottjai, most újra azokat a szellemeket élesztgetik, amelyeket egyszer már képteleneknek bizonyultak a hordóba visszaparancsolni.

A nyugatnémet militarizmus feltámasztásáról, az új Wehrmacht felállításáról van szó. Ez az új Wehrmacht egyébként szervezetét, szellemét, személyi összetételét és céljait tekintve, egyáltalán nem tekinthető újnak.

Kijelölt főparancsnoka Creuwell, annakidején Rommel vezérkari főnöke volt, vezérkari főnöke Heusinger náci tábornok, a hitleri hadsereg szárazföldi főparancsnokságának hadműveleti osztályvezetője.

Személyügyi főnöke Kunzen altábornagy, ugyanezen parancsnokság személyügyi osztályának vezetője, az új haditörvényszék vezetője, Rosenkranz főbíró, a hitleri katonai bíróság tagja. Olyan vezetői vannak ennek a hadseregnek, mint Gille, volt SS tábornok, Galland repülő tábornok, az új légierő felügyelője, Speidel volt náci tábornok, Frayer, Flotow, Heuser, Brandstetter és Eberhard náci ezredesek, vagy a leendő német haditengerészet parancsnoka, Kretschmer fregattkapitány, akit mint tengeralattjáróparancsnokot Hitler angol hadihajók elsüllyesztéséért tüntetett ki. Lehet, hogy az angol ízlésnek megfelelnek az ilyen szövetségesek, ebbe mi nem szólhatunk bele. A béke hívei — s köztük népünk, melyet annyiszor taposott germán hódító csizmája s melynek oly szomorú történelmi tapasztalatai vannak a német imperializmus agresszivitásáról — azonban nem térhetnek napirendre az effajta események felett. Minthogy az imperializmus agresszív erői egyre fokozzák a fegyverkezési versenyt, s különböző tömböket tákolgatnak összse a békeszerető népek ellen, szembe kell velük helyezni a béketábor országainak a marxista—leninista pártok által sziklaszilárd egységbe összekovácsolt, egyesített erőit.

A párizsi egyezményeket — jóllehet a népek akarata ellenére és a nemzetközi kapcsolatok terén példa nélkül álló megfélemlítések és zsarolások útján — ratifikálták. Tekintettel ezen egyezmények veszélyességére, a béketábor országai se maradhatnak tétlenek. Ez megbocsáthatatlan könnyelműség lenne. Épp ezért — a moszkvai értekezlet határozatainak megfelelően — a legközelebbi napokban Varsóban ismét összeülnek az érdekelt kormányok képviselői, hogy konkrét intézkedéseket tegyenek biztonságuk fokozására, a megfelelő barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyujtási szerződések megkötése és a szerződésben résztvevő államok egyesített katonai parancsnokságának létesítése útján.

Ezt a lépést megköveteli népeink biztonsága és a béke fenntartásának ügye. A magyar nép, mely világosan látja, hogy a Wehrmacht újjászervezése milyen komoly mértékben fenyegeti békénket és függetlenségünket, s melynek számára különös veszélyt jelent az agresszív nyugatnémet militarizmus, amely nem titkolt szándékának, az új Anschluss-nak megvalósításával hazánk határainál állna, egységesen helyesli és teljes erejével támogatja pártunk és kormányunk lépéseit hazánk szabadságának és függetlenségének biztosítására és örömmel vállalja mindazokat a kötelezettségeket, melyek a béke megvédésével kapcsolatban reá háramlanak. A magyar nép, mely hosszú évek fáradságos és áldozatos munkájával hozta létre igaz ügyének hű védelmezőjét, jó kezekben tudja a Haza biztonságának ügyét s továbbra is, mint eddig, szerető gondoskodással s jogos önbizalommal tekint húsából való húsára, véréből való vérére, a Magyar Néphadseregre, abban a biztos tudatban, hogy az mindig készen áll dolgozó népünk parancsának maradéktalan teljesítésére.

A béketábor országainak népei hatalmas arányú építő munkával vannak elfoglalva s éppen ezért éberen őrt állnak e békés építőmunka vívmányai felett s mindent elkövetnek, hogy biztosítsák a fejlődés további békés útját és államaik kellő biztonságát. Országaink népei békében akarnak élni és baráti kapcsolatokat akarnak teremteni minden más néppel. Éppen ezért továbbra is síkraszállnak a béke és az általános biztonság ügye mellett, a vitás kérdések békés rendezése érdekében.

Ennek a politikának helyességét bizonyítják éppen ezekben a napokban az oszrák államszerződés kérdésében folytatott tárgyalások, melyek egy, az imperialisták által hosszú évek óta halogatott kérdést céloznak a kölcsönös megegyezés alapján megnyugtató módon megoldani s az a biztos tudat, hogy az imperialista hatalmak előbb vagy utóbb a német kérdés békés megoldása érdekében is tárgyalóasztalhoz kényszerülnek s megtárgyalásra kerülnek a Szovjetunió következetes békejavaslatai, a fegyverzet csökkentése, a tömegpusztító fegyverek eltiltása stb. Ez az egész békeszerető emberiség vágya s ezzel — tetszik nem tetszik — az imperialista uraknak számolniok kell.

Ezek az urak azt hirdetik, hogy a szocialista tábor országaival nem lehet megegyezni, hogy velünk csak az „erő helyzetéből" lehet beszélni. Esztelen dühükben úgy gondolják, hogy zsarolások és megfélemlítések útján elérhetik aljas céljaikat. Lehet, hogy ezek a módszerek eredményre vezetnek egyes hisztériára hajlamos imperialista vezetőkkel szemben, a mi táborunkról azonban hatástalanul pattannak vissza az effajta kísérletek. A béketábor országai nem könyörögnek a békéért, hanem legyőzhetetlen erejük tudatában harcolnak érte s ha az imperialisták nem állnak el szándékaiktól s mégis az új háború kirobbantásának útjára népnek, közös erővel olyan választ adunk minden támadónak, mely egyszersmindenkorra lehetetlenné teszi az agresszió megismétlődését. Egyesített erőnk — figyelembe véve, hogy a béketábor ma már a fegyverzet minden terén is felülmúlja az agresszorokat — a béke minden hívének erőfeszítéseitől támogatva, elegendő ahhoz, hogy a népek békés életének megzavarására irányuló minden kísérletet megsemmisítve utasítson vissza, egyszersmindenkorra szétzúzza az agresszió erőit s diadalra vigye jogos, igazságos ügyünket. Ha az amerikai imperialisták és szolgáik nem tanultak abból a leckéből, melyet az agresszorok tíz évvel ezelőtt kaptak, a népek olyan újabb leckében részesítik őket, melynek tanulságait — a kapitalizmus világméretű bukása következtében — már nem lesz alkalmuk megszívlelni.

Ebben a harcban velünk a német nép is, nemcsak a Német Demokratikus Köztársaság népe, de a nyugatnémet munkások és dolgozók tömegei is, akik elszánt harcot folytatnak az imperialisták ellen, az egységes, demokratikus, békeszerető Németország létrehozásáért.

A második világháború idején az egész világ meggyőződhetett a szocializmus országának erejéről és hatalmáról. Azóta még jobban megnövekedett a Szovjetunió hatalma, mely a Kínai Népköztársaság és a népi demokratikus országok erejével egyesítve lényegesen felülmúlja az imperialista agresszorok erőit.

A háború híveinek áthághatatlan akadály mered útjában: a népek békeakarata, eltökélt szándéka, hogy nem engedik megismétlődni a hitlerista kalandot, s kicsavarják a bűnös fegyvert az agresszorok kezéből. Hatalmas tábor, egységes, szilárd és legyőzhetetlen erő, mely ma az emberi haladás zászlóvivőjével, a Szovjetunióval az élén a békét védelmezi.

— Mi bízunk erőnkben — mondotta a napokban a Lenin emlékünnepélyen Sepilov elvtárs. Válaszul a béke ellenségeinek fokozódó cselszövényeire, a szovjet nép, a demokratikus tábor minden állama megteszi a szükséges intézkedéseket fegyveres erőinek további erősítésére és gazdasági ereje szakadatlan növekedésének biztosítására. Az imperialistáknak nem sikerült megfélemlíteni, sem pedig készületlenül meglepni a béke és a demokrácia táborához tartozó népeket. Ha pedig a népek akarata ellenére az imperialista tábor őrjöngő főkolomposai egy új világháborút próbálnak kirobbantani, akkor a Szovjetunió, hűséges szövetségesei, a kapitalista és a gyarmati világ összes haladó erői, amelyek lelkesen támogatják a demokrácia és a béke eszméit, olyan hatalmas és olyan arányú csapásokkal válaszolnak, hogy azok romba döntik az imperializmusnak a dolgozók féktelen kizsákmányolásán, százmilliók leigázásán, a néptömegek szenvedésein és vérén alapuló egész elkorhadt épületét.

★

A dicső Szovjet Hadsereg tíz esztendővel ezelőtt maradéktalanul teljesítette kötelességét. Nincs kétség aziránt, hogy a korszerű háború megvívásához minden szükségessel rendelkező s azóta is hatalmasat fejlődött Szovjet Fegyveres Erők — szövetségeseikkel együtt — a jövőben is maradéktalanul megoldanak minden feladatot a kommunizmus győzelmének érdekében, az egész haladó emberiség javára.

A magyar nép, mely tíz esztendővel ezelőtt a Szovjetuniótól nyerte vissza szabadságát, s mely az eltelt tíz esztendő alatt nemcsak begyógyította a kegyetlen háború ütötte sebeket, de a Szovjetunió állandó segítségével új országot épített a régi helyén, a dolgozó nép hazáját, dicső történelmi hagyományaihoz híven rendületlenül ott áll a szabadság és a haladás oldalán, a Szovjetunió vezette demokratikus béketáborban, s mindent megtesz, hogy még szorosabban tömörítve sorait, egységesen és tántoríthatatlanul követve pártunk helyes, marxista—leninista irányvonalát, éles harcot folytatva ezek elferdítői ellen, akik le akarnak téríteni bennünket az egyedül helyes útról, népgazdaságunk fejlesztésével, különös gondot fordítva a nehézipar fellendítésére, meggyorsítsa a szocializmus felépítését s védelmi képességének erősítésé-

vel, néphadseregünk fejlesztésével erősítse a békefront ránk eső szakaszát.

A béketábor országai igaz ügyért harcolnak: a béke megvédéséért, a szabadság és függetlenség biztosításáért, a szocializmus építéséért, a kommunista társadalom győzelméért. Ezt az utat halhatatlan tanítóink és vezetőink, Marx—Engels—Lenin—Sztálin mindent legyőző tanítása ragyogja be. S mert híven követjük ezt az utat, nem kétséges, hogy igaz ügyünket — az egész emberiség javára — győzelemre visszük.

A 15. SZÁZAD ELEJÉNEK HADITECHNIKAI PROBLÉMÁIHOZ

(Kyeser Konrád: Bellifortis c. műve.)

Jan Durdik

A 15. század eleje az a korszak, amikor az egész európai feudális rendszerben egyre élesebben nyilvánulnak meg a mélyülő válság jelei. Ennek okait a feudális társadalomban, a városokban és a városi gazdálkodásban fellépő új gazdasági jelenségekben kereshetjük. A válság a kor életének minden ágába behatolt, megmutatkozott az osztályellentétek kiélesedésében és természetesen visszatükröződött az ideológia felépítményben is. Nem kerülhette el a hadászatot sem. Ebben a tudományban is egyre inkább megnyilatkozott a városok növekvő gazdasági, majd politikai jelentősége. Már a 14. században a gyalogságban — a városi gyalogságban — új katonai tényezőt ismertek fel és minél inkább közeledett a század vége, annál jobban megmutatkozott a hadászatban a terménygazdálkodásról a pénzgazdálkodásra való átmenet, amelyben a városok elsőrendű szerepet játszottak. Ehhez járult a kézműipari termelés fellendülése és a technika (persze középkori mérték szerint, tehát igen primitív technika) növekvő jelentősége, amely a 14. század végén a hadászatban, elsősorban a tűzfegyverek gyors fejlődésében mutatkozott meg.

Az első ágyúk ugyan még túlságosan gyengék voltak ahhoz, hogy a városi erődítések szilárd falait hathatósan szétrombolják, mint ahogyan a flandriai és a svájci gyalogságnak a nehéz páncélos lovasseregek felett aratott győzelmei is csak elszigetelt, különlegesen kedvező körülményeknek köszönhető példák maradtak. A 15. század elejének „hadmérnökei" előtt felmerült az a kérdés, hogyan lehet a gyalogságot a nehéz lovasság rohamának megsemmisítő hatásától a legjobban megvédeni és mi módon biztosíthatják a gyalogsági támadás hatását a nehéz lovasság ellen (mert önmagában a legjobb védelem sem biztosíthatja tartósan a győzelmet). Az a probléma is felmerült előttük, hogyan lehet a lehető leghatásosabban kihasználni az addig nagyon is kezdetleges tüzérséget, mind az ágyúk és a lövedékek tökéletesítése, mind a saját tűzfegyvereknek az ellenséges tűz ellen nyújtott hathatós védelme útján.

A felvetett kérdésekre választ keresve egyrészt a tűzfegyverek, a lőszer készítésére és használatára vonatkozó iratok, másrészt olyan

tanulmányok sora keletkezett, amelyek a 15. század elején mintegy összefoglalták a kor haditechnikai ismeretanyagát. Mellőzzük most a tűzfegyverekről szóló munkákat és a második csoportnak egyik, látszólag legrégebbi képviselőjével foglalkozunk, akinek műve hazánkkal szoros összefüggésben keletkezett.

A göttingeni egyetemi könyvtár a 15. század elejéről való hártyára írt kéziratot őriz, amely 140 latin nyelvű lapon fegyverek, haditechnikai berendezések és eszközök képének tömegét mutatja be. A szerző, Kyeser Konrád, művét jellemző módon Bellifortisnak nevezi.[1]

Magáról a szerzőről tulajdonképpen semmivel sem tudunk többet, mint amennyit kéziratának lapjain maga jegyzett fel. 1366 augusztus 26-án született a németországi Eichstätt városban, valószínűleg polgári családból.[2] Fiatal korában úgylátszik saját korának színvonalán magas fokú tudást sajátított el. Erről tanúskodik nemcsak latin tudása, és az, hogy egy sereg ókori írót ismert (bár sokat közülük csak a középkori rövidített kiadásban), hanem művének végén található „epichedion" — amely a középkori tudományoknak mintegy az osztályozása.

Mint felnőtt ember nem sokáig lakott szülővárosában. Valószínűleg az 1388—89. években proskribálták és ettől kezdve száműzöttként élt különböző országokban. Nem ismerjük számkivetésének okát, talán valamilyen összefüggésben állt a német városoknak az 1388—89. években a német hercegek ellen viselt háborújával. Először Olaszországba ment, itt találkozunk vele 1389—1391 között, Carrarai Francesco szolgálatában abban az időben, amikor a családi hatalmát jelentő Páduát akarja visszaszerezni.[3] Itt elég jól megtanult olaszul, s így latin nyelvébe olasz szavak is keverednek (prestigiare, a latin „et" kötőszó helyett gyakran használja az olasz „e" kötőszót). Valamivel később, de még 1396 előtt, az akkori cseh királyság földjén találkozunk vele, János görlici hercegnek, IV. Vencel király testvérének szolgálatában.[4]

Nem követünk el nagyobb hibát, ha azt állítjuk, hogy csehországi tartózkodása 1394-re esett, amikor János testvérének katonai segítséget nyújtott a cseh urak elleni harcban.

[1] A latin bellum = háború és fortis = erős szavakból (a háború ereje).

[2] Kétségesnek tartom Eisenweinnek (Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen (A tűzfegyverek történetének forrásai). Lipcse, 1872. 15. o.) azt a nézetét, hogy Kyeser frank nemes lett volna. Ellentmond ennek az a tény, hogy Kyeser önmagáról művében mindig úgy ír, mint „Eystetensis", „natus Eystetensis" (Eichstätti, Eichstättben született). Családja talán ennek a valamikor nem jelentéktelen püspöki városnak gazdagabb polgárai közé tartozott. Erről tanúskodik, úgy látszik, a címer is, melyet a kéziratban ábrázol (134a. tábla), s amelyben stilizált tölgyet látunk — ez szülővárosának nevéből van levezetve — és jobbra haladó vaddisznót.

[3] Életének további részét a mű befejezésében foglalt, Kyeser által írt saját sírfeliratából merítettem. Azoknak a hercegeknek a nevére támaszkodom, akiket a sírfelirat megemlít, akiknél a szerző különböző időszakokban szolgálatban állt. Ami az olaszországi tartózkodást illeti, ez Carrarai Francesco neve határozza meg és a „tunc Paduanus" adat. A kézirat 1401—1405 közt készült, tehát csak a fiatalabb ilyen nevű páduai uralkodóról lehet szó, aki 1389-ben elvesztette Páduát, 1391-ben azonban újra meghódította. Kyeser itáliai tartózkodása — a „tunc" szerint — a Páduáért folyó harc korszakába esik.

[4] Zhořelecký János vajda 1396. márc. 1-én halt meg.

Még egy ideig a Luxemburgiak szolgálatában állott, ezúttal Vencel másik testvérének, Zsigmond magyar királynak udvarában. Vele együtt vett részt a törökök elleni hadjáratban, amely 1396 szeptemberében Nikápolynál Zsigmond katasztrófális vereségével végződött. A szerző maga is megemlékezik írásának előszavában arról a mély és szomorú benyomásról, melyet „Zsigmond urainak és seregének sikertelen támadása" okozott benne, s az eseményt 1395-re teszi.[5] Hogy itt nincs másról szó, mint Zsigmond nikápolyi vereségéről, azt közvetve megerősíti egy másutt előforduló megjegyzés is, melyben Zsigmondnak a törököktől szenvedett vereséget említi.[6] 1397—1400 (1401?) között Kyeser különböző helyeken élt, Ausztriában, Bajorországban és talán Sziléziában is, de valószínűleg már 1401-ben Csehországban tartózkodott IV. Vencel király udvarában. A következő év tavaszán u. i. már mint Vencel párthíve lép fel akkor, amikor urát Zsigmond elfogta és ezért Zsigmondot határozottan elítéli.[7] Ekkoriban valószínűleg Vencel többi párthívével együtt Kutná Horában húzódott meg, ahol befejezte munkáját.[8] Még néhány évig továbbra is Csehországban maradt és valószínűleg a királyi udvarral együtt különböző helyeken élt. Utolsó adatunk 1405. június 23-ról[9] való, amikor Vencel kedvelt székhelyén, Žebrák várában művének előszavát keltezi. Ettől a naptól kezdve teljesen nyoma vész. Az előszó kezdete, melyben Vencel németországi ellenkirályához, pfalzi Ruprechthez fordul, annak a szándékának a jele volt, hogy Csehországból elmenjen és a pfalzi udvarhoz csatlakozzék.

Az a kevés, amit Kyeser Konrád életéről tudunk, művének olvasóját arra a gondolatra indítja, hogy olyan emberről van szó, aki a különböző hercegek szolgálatában töltött katonai pályafutása során egyenesen eszmények nélkül szolgált mindenütt, ahol érvényesüléshez juthatott. De tévedés lenne, ha Kyesert így ítélnénk meg. Számkivetésének évei során nemcsak gazdag katonai tapasztalatokra, hanem általában élettapasztalatokra is szert tett és ezeket az előszóban olvasható gondolatokban foglalta össze. És ezekben a gondolatokban egészen másként nyilvánul meg Kyeser egyénisége.

A szerző előszavában azzal a kérdéssel fordult a birodalmi hercegekhez, hogy „semmit abból, amit összegyűjtött és lerajzolt, ne vegyenek rossz néven tőle, mert az iránt való szeretet jóhiszeműségében és

5 3. tábla. A kézirat lapszámait a VHU-ban (Hadtörténelmi Intézetben) elhelyezett fotókópia szerint idézem, mivel a folióz̈ás nem látható mindenütt a fényképmásolaton. V. ö. *Romocki*: Geschichte der Explosivstoffe (A robbanóanyagok története) Berlin I. 1895. 135. o., akinek könyvét már csak akkor sikerült megszereznem, amikor a cikk szövegét már beadtam a szerkesztőségnek.

6 86. b. tábla (85. folio).

7 U. o. „. . . regem . . . Sigismundum, profugum, atque furibundum, fallacem. nequam, quia non diligit equam". 133. tábla: princeps perfidus Sigismundus.

8 U. o. (1402) május 4-ére van keltezve a kézirat utolsó része. Kutná Horát Zsigmond csak 1402 decemberében foglalta el.

9 *Romocki* i. m. 135. o. a szövegnek Joannis Baptistae gloriosi martyris részletére támaszkodva augusztus 29-ét ad meg.

saját lelkének vígasztalására gyűjtötte össze azokat...“ Majd így folytatja: „Gondoljátok meg, hogy ezzel az írásommal nem buzdítlak benneteket az igazság elleni harcra, hanem a legfőbb jogarnak... igazságtalan károsítói elleni harcra“.[10] Megkísérli az igazságos háború problémájának fejtegetését, természetesen zavarosan és világos eredmény nélkül. Egyébként nem ez az egyetlen ilyenfajtájú megjegyzés a Bellifortisban. Ez a gondolat ott is jelentkezik, ahol a szerző a tűzfegyverekről beszél ezekben a szavakban: „Őrizkedj azonban attól, hogy (ezzel a fegyverrel) az igazságosnak árts, nehogy megégessen a tűz“.[11]

Az igazságos háború tehát Kyeser felfogása szerint olyan háború, amely a „legfőbb jogar“ ellenségei, a „római birodalom“ gyengítői ellen irányul. Ki kell emelni a sorok közti meggyőződést, amelyet ugyan nem fejez ki szavakkal, de azért a nem világos fogalmazás ellenére is érthetően hallat. Ez az a törekvés, hogy megerősítsék a királyi központi hatalmat, amely csökkentené, vagy megszüntetné az „igazságtalan háborúkat“. Ez a polgárságnak az a törekvése, hogy határok közé szorítsa, vagy megszüntesse a feudális „bosszút“, az egyes feudális urak közt állandóan folyó kis háborúkat, amelyek Németországban ebben az időben napirenden voltak és a huszita harcok alatt sem szüntek meg. Ez az a törekvés, amely a birodalomnak fokozottabb belső biztonságot akar adni, ami a polgári vállalkozások, elsősorban a kereskedelem részére előnyös.

Ugyancsak ez a gyökere annak, hogy a szerző a háború egyedüli okát igyekszik elemezni. További szövegében ezt olvashatjuk: „Minden ellenségeskedésnek kezdete az, hogy nem szokás az ügyeket közösen rendezni“. Vagy még világosabban: „Az emberek a földön a legnyugodtabb életet akkor élhetnék, ha nem létezne ez a két szó: enyém, tied“. Ez a két a Filozófustól[12] vett idézet — és idegen gondolatoknak a középkorban szokásos módon történő tetszés szerinti felhasználása semmiképpen sem gyengíti jelentőségüket éppen ebben a hadtudományi munkában — Kyesernél ismét a feudális széttagoltság ellen irányul. Kyeser „enyémje és tiedje“ itt nem jelent általánosan „enyém, tied“ fogalmat, hanem azt az „enyém, tied“ fogalmat, amely a feudálisok közti ellentétek keletkezésének okozója. Nincs szó itt a feudális urak tulajdonának teljes eltörléséről, hanem alapjában véve ugyanarról, amit fentebb láttunk, hogy az egyes feudális urakat alárendeljék a központi hatalomnak. Ebbe az irányba mutat a fentebbi példában már idézett „commune suum facere“. És így bizony maguknak a feudális hercegeknek, a feudális széttagoltság megtestesítőinek kellene a dolgokat megjavítaniok és az ügyeket közösen megoldaniok! Nekik tanácsolja a szerző, hogy „ne harcoljanak senki ellen, akivel az ügyet békésen elintézhetik, mert az erősebb ellenség ellen viselt háború veszélyes, az egyenlően

[10] 4. tábla.
[11] 108. tábla.
[12] Így hívták a középkorban Arisztotelészt.

erőssel szemben kétséges, a gyengébb ellen harcolni pedig szégyenletes."[13]

Sehol érthetőbben nem fejezi ki Kyeser városi polgári álláspontját, mint éppen abban a törekvésben, hogy a vitás kérdések megoldásánál mellőzzék az erőszak alkalmazását; a kis háborút, a kézben tartott fegyvert, mely maga a feudalizmus, és amely olyan nagyon ártott a kereskedelem békés fejlődésének és a városi iparosok termeléséhez szükséges nyugalomnak. És hasonlóképpen semmi sem fejezi ki jobban a középkori városi polgárság beállítottságát a feudális rendszerrel szemben, mint Kyesernek az a törekvése, hogy ezt a kérdést a hercegek és feudális nagyurak segítségével oldják meg.

De Kyeser már említett „ne harcoljatok senkivel, akivel az ügyet békésen meg lehet oldani" gondolatának más gyökerei is vannak. A feudális hadszervezet válsága ebben az időszakban abban is megnyilvánul, hogy az eddig szinte kizárólagos, a földbirtokon alapuló feudális katonai kötelezettség helyett egyre erősebben jelentkezik az új, a pénzgazdálkodás és a korszak technikájának fellendülésével együttjáró új hadszervezeti típus, amelyben a katonai viszonyok már nem a földhöz való viszonyon alapulnak, hanem lassan átalakulnak a pénzen alapuló katonai viszonyokká. A zsoldoshadseregek kezdeténél vagyunk, bár ezek csak kereken száz év múlva lesznek túlnyomóan típussá. Mint a hadszervezet fejlődésének többi korszakánál, itt is igazolást nyer Marx szavainak igazsága: „A hadsereg története minden másnál világosabban mutatja a termelési viszonyoknak a társadalmi viszonyokkal való összefüggéséről alkotott nézetünk helyességét."[14]

Az új viszonyok kezdete a hadszervezetben korábban és erősebben jelentkezik, mint másutt és így nem lehet csodálni, hogy Kyesernél is találkozunk a hadvezetéshez szükséges eszközök (pénzeszközök — opes) kérdésével. Kyeser ismét a Filozófus művéből idéz, hogy rámutasson a háború egyik ellentmondó, a polgárság szempontjából különösen jelentős kérdésére, és azt mondja: „A háborúhoz senki sem elég gazdag. Ha ugyanis szegény, sehogyan sem győzhet a háborúban. Ha pedig nagy gazdagsághoz szokott, még többre van szüksége (értsd: a háborúban), mert százszoros gazdagság sem elegendő a háborúban. Minél híresebb egy harcos, annál nagyobb jövedelmet kell számára biztosítani." És így Kyesernél is visszatükröződik a zsoldossereg elterjedésének problémája, amely a feudalizmust katonai oldalról ásta alá.

Kyeser Konrád tehát nézeteiben, mint a középkori polgárság tipikus képviselője mutatkozik be és törekvései annak a 15. századeleji társadalmi válságnak megnyilvánulásai, amelyek Csehországban a huszita forradalmi mozgalom kitöréséhez vezettek.

Legfőbb vonásaiban megismerkedtünk Kyeser Konrád életével és né-

[13] 4. tábla.

[14] Marx levele Engelshez 1866. szept. 29. *Marx—Engels:* O historickém materializmu (A történeti materializmusról) Svoboda, Praha, 1949. '52—54. o.

zeteivel. Fordítsuk figyelmünket most műve felé. A gazdagon illusztrált göttingeni kódexet minden kétséget kizáróan eredetinek tarthatjuk. Ha a Hadtörténeti Intézetnek nemrégiben küldött fényképfelvételek sorrendje helyes, akkor az 1600 körül[15] végzett bekötés megváltoztatta néhány lap sorrendjét, különösen a kézirat végén. Ezek a változások azonban a mű megértésére alapjában véve semmiféle hatást nem gyakorolnak.

A kéziratban — amennyire ennek megítélését a fotomásolat megengedi — alapjában véve két másoló írását különböztethetjük meg. Míg közülük az egyik (A) a mű nagyobb részét írta le, addig a másik (B) a kódexnek csupán néhány folióját másolta.

Az A által írt szöveg bekezdései szabályszerű díszítő vonással kezdődnek, aminek eredete nyilván az Item szóban keresendő. Az egyes betűk közül jellegzetes a hosszú s, amelynek törzse (az első sorok kivételével) csak kevéssé nyúlik a vonal fölé, míg a többi hosszú betűnél a törzseket jelentősen meghosszabbította. A szavak elején az n és r betűk vékony vonaldíszítésű körökkel rendelkeznek. A g betű alsó vonala balfelé erősen meghosszabbodik és nem ritkán bizonyos mértékig felfelé kanyarodik. Az írás fokozott díszítésére való törekvés következménye az m és n betűk végének vékony vonaldíszítése, ezek különösen a sorok végén köralakban jelentősen megnyúlnak és nem ritkán hurokba mennek át. A kettős l (ll) betűt majdnem mindig összekapcsolja, ennek következtében egyszerű betűnek néz ki, aminek csak a törzsét kettőzték meg. Igen jellegzetes a v betű, amelynek a szó elején mindig szép kerekded formája van.

Egészében véve az A kézírása, amelyet talán a szerző írásának vehetünk, a 14. század végi vagy a 15. század eleji szép, gótikus, kurziv könyvírásnak minden jelével rendelkezik. A korbeli eltérés, amely a kézirat keletkezésének néhány éve között megmutatkozik, az írásban is megnyilvánul. Így pl. az 1402-re keltezhető részeknek bizonyos fokig függőlegesebb jellege van, az írás sűrűbb, de formájára nézve megfelel az 1405-re keltezett szabadabb kurziv részeknek. Még az egyes lapokon is megfigyelhetők az időbeli eltérések az egyes fejezetek írásaiban, a vonások különböző élességében és a tinta színének elütő voltában (pld. 87/a tábla, 30/a tábla).

Az A kéz írta az összes, a képekhez tartozó és azoktól független verses részeket, a prózában írt előszót és néhány, az idők folyamán beillesztett kiegészítést. A 95—97. táblákon és a 101—105. írt összefüggő prózában tartott szövegeket teljesen elütő írással írták le (B keze). Ez egy függőleges irányban erősen megtört, félig kurziv írás, amely összbenyomásában igen egyszerű. Csak ritkán találjuk meg itt a fejezetek elején az Item kezdőszót, s a fejezetek általában azonnal majuscula betűk-

[15] V. ö. *Eye:* Anzeige für Kunde der Vorzeit (Az őskori ismeretek szemlője) XVIII. 1871. 1. o. és *Jähns:* Geschichte der Kriegeswissenschaft (A haditudomány története) I. 249. o.

kel kezdődnek. A hosszú s-ek törzse — A írásával ellentétben — különösen a szavak közepén erősen a vonal fölé van meghosszabbítva (és fordítva, s a szavak elején rendszerint valamivel rövidebbek) és hasonlóképpen csomósan erősen meghosszabbítottak a b betűk. Jellegzetes a két betű törzsének vége, amelyek enyhén balra hajlanak, s amelyek igen jellemzően nyilvánulnak meg az egyébként szigorúan függőleges írásban. A szavak elején teljesen hiányzik az A kézírására jellemző hurkos v betű. A B keze által írt szövegben ezt hosszú v betű helyettesíti, amelynek balszára a sor felé nyúlik és jobbfelé kis hurkot alkot, ami miatt erősen hasonlít a b betűre. Az A írásától jellegzetesen eltérő a h betű írásmódja is. Míg A az alsó köralakú vonást a törzs sarkától egyenesen jobbra felfelé induló vékony vonallal vezeti, addig B a törzs közepére helyezi a félkört. A kettős l betűk világosan egymás mellett állnak és nincsenek egymáshoz kapcsolva.

Még hosszasan folytathatnók a két kézírás közti különbségek felsorolását, de véleményünk szerint a felhozottak elegendők a végső megállapítás kimondásához. Az említett oldalakon található összefüggő prózában írt szövegek teljesen különböznek attól a kézírástól, amely a szöveg összes többi részét írta, s bár jól illik a 15. század elejére, de talán mégis valamivel fiatalabb mint A írása. Hozzá kell azonban tennünk, hogy ott, ahol ezeken az oldalakon a képekhez verses szöveget írtak, ismét A kezeírása jelentkezik.

Végül még meg kell jegyeznünk, hogy a 9/a, 10/a, 14/a és 15/a oldalakon a szöveg jóval későbbi gótikus íráshoz való hasonulásra mutat törekvést. A lap tetején írt megjegyzések mutatják, hogy egy 17. században hozzáfűzött kiegészítésről van szó, amelyet egy akkor Innsbruckban őrzött, azóta elveszett kézirat alapján fűztek hozzá.

Kyeser művének szövegével elválaszthatatlanul összefüggésben vannak az illusztrációk, amelyek gazdag anyagot tartalmaznak. Alapjában véve két fajtához tartoznak. Egyrészt egy sor színezett technikai jellegű vázlatról van szó, amelyek pontosságukkal és kifejezésteljességre való törekvésükkel szerzőjüknek technikai tehetségére utalnak, aki nem vonakodott attól, hogy a javasolt berendezés néhány részletét is hozzáfűzze a vázlathoz. Éppen a rajzok szerzőjének technikai érdeklődése miatt tarthatjuk ezeket is a szöveg szerzője, Kyeser Konrád művének.

Az ábrák másik csoportja az egykorú könyvdíszítés tökéletes alkotásaiból áll, egyes tájképekbe beállított alakokat és jeleneteket ábrázol. Az eddigi kutatók egybehangzó véleménye szerint ezek a miniaturák kétségtelenül a cseh festőiskola alkotásai.[16] Így legújabban H. Jerchel a göttingeni kódex miniatúráit a 15. század eleji cseh festőiskola körébe sorolja be és többé-kevésbé közvetlen kapcsolatba hozza

[16] V. ö. *Eye:* i. m. *Essenwein:* Quellen zur Gesichte der Feuerwaffen 15—16. o. *Jähns:* Gesischte der Kriegswissenschaft I. 250. o.

ennek az iskolának kiemelkedő alkotásaival az 1409-ből származó ú. n. Hasenburg-féle misekönyvvel.[17]

A fényképmásolat, amely ezidőszerint egyedül áll rendelkezésünkre, nem teszi ugyan lehetővé, hogy a műnek ezzel, a cseh miniatúra-festészet története szempontjából kiemelkedő részével részletesebben foglalkozzunk, de elegendő alapot nyújt ahhoz, hogy az eddigi kutatók nézetét megerősítsük. Meg kell jegyeznünk, hogy a kézirat miniatura díszítésein, véleményünk szerint, legkevesebb két művész dolgozott, ha ugyan nem több. Egyikük munkái azok a képek, amelyek — és itt megerősíthetjük Jerchel ítéletét — összefüggésben vannak a Hasenburg-féle misekönyv díszítésével. Ez a művész az s-alakban hajlott tipikus alakok egész sorát alakította ki idealizált arcvonásokkal, amelyek közel állnak a 14. sz. második felének „cseh madonnáihoz". A másik festő munkája lényegesen eltér ettől az alkotástól. Ez legélesebben azon a képen nyilvánul meg, amelyen egy kővel megrakott szekeret felvonuló katonák oldalába zúdítanak, továbbá a részeg zsoldosok ábrázolásában. Alakjai és főképp azoknak arcvonásai egyenesen naturalistáknak nevezhetők, a második kép szinte a karikatúra felé hajlik. A különbség másutt is megnyilvánul, a táj felfogásában, a rajz technikájában és más olyan jelenségekben, melyet csak a művészettörténész szakember tud teljesen értékelni.

A szöveg és az illusztrációk közötti időbeli összefüggésre vonatkozólag megállapítható, hogy mindkettő egyszerre, közvetlen összefüggésben keletkezett. A kézirat javításaiból, még reprodukció alapján is nyilvánvaló, hogy a szöveg jelentős részét a már kész rajzokhoz készítették. Erre mutat nemcsak az, hogy a szöveg elhelyezése gyakran igazodik az illusztráció körvonalaihoz, hanem az a tény is, hogy sok esetben megrajzolt ábrához hiányzik a szöveg. De a kéziratban ennek fordítottjára is rábukkanhatunk. Néhány helyen megtalálható a szöveg, de a leírt ábra helye üresen maradt. Ebből következik, hogy mind a cseh iskola művészeinek miniaturái, mind a technikai rajzok, melyeket valószínűleg maga a szerző készített, egyszerre keletkeztek a mű szövegével, a festő és a szöveg szerzője szoros együttműködése során.

Térjünk át most Kyeser munkájának tulajdonképpeni tartalmára. A könyv több részre oszlik. A verses bevezetőben[18] bemutatkozik a szerző és megjelöli műve címét, a számunkra már ismert Bellifortis-t. A következő, a mű előszavát képező prózai szöveg, az első részben Ruprecht római királyhoz fordul, a második, fentebb már részletesebben ismertetett részben a birodalmi hercegekhez és feudális urakhoz

[17] *Jerchel H.:* Das Hasenburgische Missale von 1409, die Wenzelswerkstatt und die Mettener Malereien (A hasenburgi misekönyv, a Vencel-műhely és a metteni festmények) a Zeitschrift des Ver. für Kunstwissenschaft (A művészettörténeti társulat folyóirata)-ban IV. 1937. 222. és 233. o.

[18] A verses részeket hexameterben írta, helyenként megpróbálkozott a leonidas-i hexameterrel is.

intéz felhívást. Azután következik a mű tulajdonképpeni rajzokkal és miniaturákkal kísért szövege, amely egy sor fejezetre oszlik. Ezeket mindig néhány vers vezeti be, amelyek nagyjából összefoglalják minden rész tartalmát.[19] Kyeser művének kidolgozásában a régebbi, a középkorban ismert szerzők sorára támaszkodik. Ő maga említi Vegetiust és Antonius (helyesebben talán Aegidius) Romanust és másokat.[20] De magában a szövegben is mutatkoznak a nyomai, mégpedig elég terjedelmes nyomai annak, hogy ismerte Albertus Magnus De mirabilibus mundi és az ú. n. Graecus Marcus: Liber ignium ad comburendos hostes c. könyvét, olyan könyveket, amelyek a középkorban igen elterjedtek és gyakran használtak voltak.

Az első fejezetet a szerző a legkülönbözőbb harci kocsiknak szentelte. Az előző rész, az egyes bolygók asztrológiai magyarázata inkább a művészettörténészt érdekli az uralkodó osztály gazdag fegyverzetében megjelenő lovasainak és gazdag fantáziával megragadott lóábrázolásoknak gyönyörű miniaturái miatt. Hadtörténelmileg semmiféle jelentőségük nincs.

Bennünket inkább az első fejezet tulajdonképpeni tartalma érdekel, a különböző hatalmas kaszákkal, kardokkal és dárdákkal felszerelt, és nem egyszer igen összetett szerkezetű harci szekerek számos ábrázolása. Ez egyike azoknak a fejezeteknek, amelyre a Delbrücknek a 15. században keletkezett képes kéziratokról alkotott élesen (rögtön megmondhatjuk: nem teljesen helyes) elítélő véleménye támaszkodik, amely szerint ezek a kéziratok semmiféle hitelt nem érdemelnek.[21]

Természetesen mi sem adunk hitelt annak, hogy gyakorlatban is használták ezeket a legkülönfélébb fegyverekkel és eszközökkel felszerelt szerkezeteket, melyeket a harcosok hoztak mozgásba s amelyeknek Kyeser szerint „szúrni, vágni, agyonütni és sebesíteni"[22] kellett és egyben „a csatába menő harcosokat megvédeni".[23] De ha meggondoljuk, hogy milyen korszakban keletkeztek ezek a kísérletek, akkor látjuk, hogy még ezek sem értéktelenek a hadtörténelem szempontjából. Mint már fentebb, a bevezetésben céloztunk rá, olyan korszakról van szó, amikor a társadalmi élet többi ágához hasonlóan a hadászat is válságba került. A 15. században a hadászatban végbemenő változások közül a legjellemzőbb **az újonnan** megszületett gyalogság, amely a 14. század folyamán **egyre inkább** felküzdötte magát az addig kizárólagosan latbaeső nehéz lovasság oldalán és az ellen. Ennek a technikailag még kevéssé kifejlődött gyalogságnak még nincs,

[19] A tartalommal elég részletesen foglalkozik *Jähns* i. m. 253. skk. o.
[20] V. ö. *Romocki:* i. m. 136. o.
[21] *H. Delbrück:* Geschichte der Kriegskunst (A hadművészet története) III, Berlin, 1907. 696—7. o.
[22] 23. b. tábla.
[23] 24. b. tábla.

nem is lehet megfelelő tűzfölénye, amely sikeresen védelmet nyújthatna az ellene irányuló lovagsereg támadásával szemben. Csak rendkívül kedvező körülmények, elsősorban kedvező terepviszonyok között érhet el elszigetelt sikereket. Hogy az új gyalogságnak ezeket a hiányosságait megszüntethessék, a lehető legtágabb viszonyok között kellett számára a támadást és a védelmet lehetővé tenni. Ennek a gondolatnak és kísérletnek megnyilvánulásai azok a törekvések, melyek olyan harcigépet igyekszenek szerkeszteni, amely a gyalogságnak a lovassággal szembeni harcában jelentkező hátrányait kiküszöbölheti. Innen származnak Kyeser kísérletei is, hogy olyan valamilyen „harckocsit" állítson össze, amely megvédené a gyalogosan harcolókat és egyben megsemmisítené az ellenség élő erejét. Ezeknek a törekvéseknek eredményeit azonban a gyakorlatban nehezen lehetett megvalósítani. Az alapvető probléma az ilyenfajta harci szekereknél a vonóerő volt, és hosszú ideig az is maradt. Nem volt hozzá elég sem a lovak ereje, sem emberi erő. Ezeknek az eszközöknek támadásban való felhasználása tehát nem volt lehetséges és így Kyeser kísérletet tesz arra, hogy a gyalogságot a terepen a szekérvárak védelme alatt használja fel,[24] ami — mint ezt a későbbi huszita gyakorlatból tudjuk — lehetővé tette a gyalogság tevőleges védelmét egészen addig a pillanatig, amikor a szétforgácsolódott és felbomlott ellenséggel szemben az akkori gyalogság ellentámadásba mehetett át. Később még visszatérünk erre a kérdésre. Ebben az összefüggésben csak azt kell megemlítenünk, hogy az akkoriban új fegyverek, a puskák és ágyúk gondolkodásra és arra a kísérletre vezettek, hogy előnyös tűzállásokat alakítsanak ki, amelyek megfelelő védelmet nyújtottak az értékes fegyvereknek és következésképpen lehetővé tették a terepen való alkalmazásukat. Ennek bizonysága Kyesernek az a javaslata, hogy szekereket, mint a tűzfegyverek lőállását használják fel,[25] amely javaslat ugyan nem került kivitelezésre, de mégis arról tanúskodik, hogy dolgoztak a probléma megoldásán; a problémát később a forradalom megváltozott viszonyai között a huszita sereg kiválóan megoldotta.

Ha tehát nem is beszélhetünk — legalább is az esetek túlnyomó részében — a gyakorlatban alkalmazható és alkalmazott harci szekerekről, de ez a fejezet mégis igen értékes annak a korszaknak katonai problematikája szempontjából, amikor az új technika (a tűzfegyverek) és az újfajta fegyvernem (a gyalogság) a technikai és harcászati kérdések új megoldását kívánta.

Igen érdekes és igen értékes anyagot nyújt Kyeser munkájának második fejezete. Az erődített helyek elfoglalására és ostromára szolgáló eszközökkel foglalkozik. A középkori hajítógépek[26] — annak elle-

[24] 19. tábla.
[25] 25. tábla.
[26] 31, 34, 45, 49, 53. táblák.

nére, hogy a szerző nem ismerte a perspektívát — technikailag tökéletes rajza tisztázhatja elképzeléseinket ezekről a kisebb-nagyobb hajítógépekről, amelyeket erődített helyek ostrománál a huszita sereg is gyakran alkalmazott.

A várak és erődített városok magas falainak ostrománál és elfoglalásánál különböző típusú „macskákat" toronyalakú, faszerkezetű kocsikat használtak, melyeket deszkákkal, vagy vizes bőrökkel terítettek le, hogy az ostromlók az ellenség tüzével szemben védve legyenek és feljussanak a magas falakra.[27] A rajzoló nem elégedett meg a kész gépezet rajzaival, hanem a belső szerkezetet is lerajzolta.[28] Gyakran a kapuk bezúzására szolgáló faltörő kosok rajzával kapcsolja össze őket.[29] A várba való belépést akadályozó, felhúzható függőhidak lerántására készült különleges kampókat is igyekszik a miniaturista keze és a szerző szövege megmagyarázni, és ezért a világosabb ábrázolás kedvéért ismét technikai részletrajzokat használ. Nem feledkezett meg Kyeser a várostromoknál tekintetbe jövő árkászmunkákról sem. Az egyik miniaturán valamilyen megtört árkot látunk, amelyen keresztül a magukat tűz ellen nádtakaróval védő ostromlók a falakat megközelítik,[30] a másik képen a szerző megmutatja, hogyan képzeli el rés törését a várfalba,[31] olyan módszerrel, melyet erődített helyek elfoglalásánál gyakran alkalmazott a huszita sereg.

Utászmunkával — ha így fejezhetjük ki magunkat a mai gyakorlat szerint — néhány további fejezet is foglalkozik. A mű harmadik részében a szerző érdekes rajzokat hoz pontonhidakról és különböző pallókról.[32] Megtaláljuk itt a két végén csapóhidakkal felszerelt hajókat[33] és hasonlóan hordókon összerakható hidat, továbbá felfujható bőrzsákok legkülönbözőbb fajtáit (a mentőövek mintái szerint).[34] Itt sem feledkezett meg a szerző arról, hogy néhány technikai részletet ábrázoljon, például a hajók bordaszerkezetét, vagy a vízipallók összeállítására szolgáló megerősítő szerkezetet a hordókon. Technikailag érdekes annak a hajónak ábrázolása, amelynek két oldalán lapátkerekek vannak felszerelve, s amely a szerző szavai szerint „igen gyorsan halad ár ellen, ha a kerekek forognak".[35] Sem maga a szerző, sem maga a rajz nem világosít fel ugyan arról, milyen erő tartja forgásban a kerekeket, de maga a gondolat igen érdekes. Az ostromlott várak árkaiból a víz elvezetésére különböző rendszerű szivattyúk szolgálnak, melyek közül

27 46., 47. táblák.
28 46. tábla.
29 33., 42., 48. táblák.
30 44. tábla. Hasonló árok fordul elő a huszita megszálló táborhelynél, Kunraticenél. Talán a nyári ásatások megmutatják célját és értelmét.
31 36. tábla.
32 54., 55., 62. stb. táblák.
33 60. tábla.
34 56., 65., 67. tábla.
35 56. tábla.

különösen a „paternoster" mintájára működő szivattyú,[36] vagy a valamilyen csavar segítségével működő szivattyú[37] hívja fel a figyelmet. Kyeser a vízellátásnak is külön figyelmet szentel néhány vízvezeték rajzában. A vízellátás egyébként sok erődített helyen komoly próblémát jelentett.

A vizesárkok és más, az erődített helyeket körülvevő vízfelületek és azok leküzdése kemény dió volt az akkori harcosok számára, s ennek a kérdésnek megoldásához Kyeser is igyekszik hozzájárulni. A kézirat egyik rajza két, a víz alatt egymás ellen harcoló katonát ábrázol. A szöveg szerint rézsisak van rajtuk és azon üveg nézőke. A lélegzést kettős gomba teszi lehetővé, amely a sisak lélegzőnyílásában van elhelyezve. Nem feledkezett meg a szerző a víz felnyomó erejéről sem, és azt kívánja, hogy az ilyen „búvárokat" ólomsúlyokkal, vagy legalább is horgonnyal lássák el. Ez a gondolat nem veszít érdekességéből azzal, hogy a gyakorlatban aligha bátorkodott valaki is víz alá merülni ilyen kezdetleges felszereléssel.

Végül meg kell említenünk, hogy ugyanebbe a fejezetbe illesztette bele Kyeser a kerek formájú hócipőket, és a szövegben ajánlja, hogy a havon való gyors haladáshoz valamilyen hosszú, a talp alsó részéhez kötött „sítalpakat" használjanak.[38]

Viszonylag nem nagy terjedelmű, de érdekes a negyedik fejezet, amelyben a várak megrohanásához szolgáló gépekkel foglalkozik. Különböző fajtájú egytagú és szétszedhető létrák váltakoznak rohamlétrákkal és más segédberendezésekkel, közülük a leginkább az a létra kelti fel a figyelmet, amelyet bőrszalagokból állítottak össze[39] és megkapaszkodó berendezéssel és csigával látták el. Technikailag érdekes a 72. folion[40] található néhány rajz, amelynek jelentőségét az olvasónak kell megoldani, a szerző „maga nem fedi fel a titkot". Az egyes részek ábrázolása után ítélve — köztük egy reteszt láthatunk — valamilyen összerakható létráról van szó.

A fegyverek fejlődése szempontjából jelentős az „íjjlövés művészeté"-ről szóló fejezet. A középkori számszeríjjak igen szemléletes és technikailag tökéletes ábrázolása igen jó forrás az egykorú tárgyi emlékanyag hiányosságai miatt. Kiegészíti ezt a nyílvesszők típusainak és különösen egy csoport számszeríjj-feszítő szerkezet ábrázolása, kezdve az egyszerű járgánytól, a csigaszerkezeten át, egészen az emelőszerkezet szép vonójáig.[41] A rajzoló a kapcsok, szíjjak és más, az említett felszereléshez tartozó, részleteket is ad hozzá. Fantasztikus jellegű ebben a

36 58. a. tábla.
37 58. b. és 64. b. tábla. A megerősített helyek ostrománál a huszita sereg is használta az ilyen vízi akadályok eltávolításánál. A Baltikumban a híres spanyollovasok mögé az „árvák" „a halastóból vizet vezettek" Chojnice város ostrománál. (Script. rerum Prussicarum III. 634. o.)
38 64. a. tábla.
39 69. b. tábla.
40 73. tábla.
41 79. b. tábla.

fejezetben a Sonifernek[42] nevezett nagy hajítógép ötlete, valamint azé a számszerijjé, amelyből hátrafelé lehet lőni.

A hatodik fejezet sem nagy terjedelmű. Legérdekesebb számunkra a 85. táblán látható miniatura és szövege. Fegyvereseket ábrázol, akik meredek lejtőről kövekkel megtelt szekeret zúdítanak egy kis vár ellen egy mély úton előnyomuló fegyveresek csoportjára. Ugyanis hasonló helyzetet örökít meg ahhoz, mint amilyet a Régi Cseh Évkönyvek egyik késői kézirata említ meg a Malesovnál vívott csatával kapcsolatban. A szekerek ilyen használatát eddig gyakran kétségbevonták és a Régi Évkönyvek *M* kézirata katonai-harcászati részeinek szerzőjét is fantasztának tartották. Kyeser szövege és ábrája ugyan nem bizonyíthatja, hogy Malesovnál a szekereket valóban ilyen módon használták, de legalább is bizonyítéka annak, hogy ilyen használatra gondoltak, és ezzel az *M* kézirat taktikai részletekről szóló hírét helyesebben ítélhetjük meg.[43]

Ez a fejezet ezen kívül egy csomó előírást tartalmaz olyan szerek készítésére, amelyekkel az ellenséget olyan tökéletesen el lehet altatni, hogy felfegyverzett parasztok is elegendők ahhoz, hogy megsemmisítsék őket. Az ehhez tartozó miniatura (ámbár némi kétségeink vannak ezeknek a „harceszközöknek" jelentőségét illetően), valóban tökéletes karikatúra, amelyben a festő kifejezte különös megvetését a részeg zsoldosokkal szemben.

A hetedik fejezet a középkori „kémiába" vezet be. A hosszú póznákon valamiféle titokzatos világító anyagot vivő lovasok tökéletes miniaturájához egy csomó világító anyag előállítását szolgáló előírás csatlakozik. De a valósághoz kevésnek van köze. Olyan anyagok előállítására szolgáló előírások vannak itt, amelyeknek fényénél az emberek kígyó alakjában, vagy más varázsalakban jelennek meg. Ez nem csodálatos. Olyan korszakban vagyunk, amely még nagyon messze van attól a kortól, amikor a modern kémia alapjait megvetették. A középkorban vagyunk, amikor a babona sokszor akadályozta meg a gondolkozó fejek munkájának valóban gyakorlati eredményeit és ezek a fejek sötétben bolyongtak, nem lévén munkájuknak reális alapja.

Meg kell említenünk, hogy éppen ebben a részben jelentkeznek először a más kézzel, más íródeáktól (B) írt helyek. És mert éppen ezekben különösen sok mágikus előírás található (bár a többi, A keze által írt részek sem teljesen mentesek tőle), ezt talán úgy vehetjük, hogy B íródeák vette át ezt a szöveget, melyet Kyeser kéziratának üres helyeire valamivel később írt be. Az egyes képekhez tartozó szövegeket azonban A keze írta és sokszor sokkal reálisabb előírásokat tar-

[42] 81., 82. tábla.

[43] Ebből a szempontból felül kell vizsgálnia a malesoviai csata elhelyezkedését és lefolyását. A J. Durdik által felhozott megoldás (Husitské vojenstvi). A huszita sereg (Prága, 1953) ebből a szempontból nézve kétséges.

talmaznak, főkép fényjelzésekre szolgáló anyagok előállítására. Ennek a fejezetnek összefüggő szövege tehát nem magának Kyesernek a műve. Ha összehasonlítjuk ezt a szöveget Albertus Magnus által a 13. század második felének kb. a kezdetén összeállított De Mirabilibus mundi című munkájának szövegével, megállapíthatjuk, hogy Kyeser munkájának hetedik fejezete alapjában véve, ha nem is teljes egészében, de túlnyomó részben Albertus munkájának leírása.[44]

A „kémiától" nem búcsúzunk el akkor sem, amikor áttérünk a nyolcadik fejezetre. Az éghető anyagok és a puskapor előállításával foglalkozik és néhány megjegyzést fűz a tűzfegyverekhez, ha bár csak röviden. A különböző „görögtüzek" és más vízzel el nem oltható készítmények előállítására vonatkozó előírások elég pontos leírásai Marcus Graecus: Liber ignium ad comburendos hostes (az ellenséget megégető tüzekről)[45] c. könyvének. Az előírások közül mindenekelőtt Kyesernek a puskapor előállítására vonatkozó előírása vonja magára figyelmünket. Nincs egyenletesség. A puskapor összetétele: a két rész salétromból, egy rész kénből és egy rész faszénből álló portól kezdve a 4, 1, 1, összeállítású és a 6, 1, 1, összetételű puskaporon át, „mellyel puskákat töltenek", egészen a „legerősebb puskaporig" váltakozik, mely nyolc rész salétromból, két rész kénből és egy rész faszénből áll.

Az egyenlőtlenség oka az, hogy még a 15. sz. elején is keresték a puskaport összetevő részek helyes arányát. Végül nem volt minden jelentőség híjján a használat feltételezett módja sem. Így például rakéták töltésére — melyről még alább lesz szó — a szerző a 32,3,5 összeállítást ajánl, végül a tépőhatás elérésére, amelyet a 119. és 120. folion[46] ír le, az egyes részek egymásközti aránya 27,10,5.

[44] Példaként felhozzuk mindkét írás két-két fejezetét. *Albertus Magnus:* „Licinium aliud, quod cum accenditur, omnia videantur alba et argentea. Accipe lacertam nigram et abscinde caudam eius et accipe, quod exit, quia est simile argenti vivi. deinde accipe licinium et madefac cum oleo et pone ipsum in lampede nova et accende et videbitur domus splendida et alba velut argentum. Operacio lampadis mirabilis, quam cum quis tenuerit, non cessat pedere, donec dimiserit eam. Accipe sanguinem testitudinis et exicca ipsum in panno lini et fac exapso licinium et illumina ipsum in lampade, da ipsum cui vis et dic: illumina. Nam ipse non cessabit pedere, donec dimiserit illud, et est mirabile . . . ."

Kyeser: Bellifortis 96. tábla: „Illud cum accenderis licmen in ede, videbis domum sicut argentum album et omnes res in ea ex vasis et stratis erunt pulchre valde et albe. Accipe lacertam nigram vel viridem et scinde caudam eius. Demum accipe ex sanguine caude eius rem, que est similis argento vivo, donec moriatur. Demum accipe licmen et madefac illud cum eo et pone ipsum in lampadem novam et accende ipsam. Domus enim splendescet sicut argentum vivum de limite.

In manu sua qui tenuerit hanc candelam, non cessabit pedere, donec dimiserit eam. Accipe sanguinem testitudinis et exsicca ipsum et pone ipsum in panno lini et fac ex eo licmen et illumina ipsum in lampade; deinde da cui vis et dic: illumina. Nam quam accenderit, ipse pedet, donec dimiserit eam."

Világos, hogy Kyeser eltérései nem alapvető jellegűek — tehát másolásról beszélhetünk.

[45] *Romocki:* i. m. 114. skk. o.

[46] 120. tábla.

Igen érdekes a rakéták készítésének leírása ebben a fejezetben. A rakéta Kyeser idejében már nem volt teljesen újdonság. Kínában már a 13. század első felében rájöttek arra, hogy azok a gyújtónyilak, amelyeknek gyújtótöltete salétromból, kénből és faszénből állt, nem kívánnak külön mechanikai erőt ahhoz, hogy mozgásba jöjjenek, hanem a mozgást az égetéssel keletkezett gázok visszahatásaként is elő lehet idézni (akkoriban azonban azt hitték, hogy a mozgást a tűz idézi elő).[47] A kínaiaktól az arabok vették át a rakéta előállításának ismeretét. Haszán Alramonnah Neschm-eddin, egy a hadművészetről szóló könyv szerzője, a 13. század második felében felhasználta a tapasztalatokat és munkájában hasonló rakétát mutat be.

Ugyanebben az időben, a 13. század második felében, írja a már említett Albertus Magnus (1280. körül halt meg) De mirabilibus mundi (A világ csodái) c. könyvét, s az utolsó fejezetekben megemlíti a gázoktól hajtott rakéta készítését, amely gázok a salétromból, kénből és faszénből 6,1,2 arányban álló töltet elégése során keletkeznek és amelynek palástját papírból kell készíteni. Elmondja azokat a jelentős részleteket is, amelyekkel Kyesernél találkozunk. A repülésre szánt rakétának hosszúnak, keskenynek és a palástnak jól kitöltöttnek kell lennie, amíg a mennydörgő hangú robbanást okozó rakétának rövidnek, szélesnek és csak félig töltöttnek[48] kell lennie.

Kyeser felfogása a Liber ignium ad comburendos hostes rakéta leírásához áll legközelebb, melynek szerzőségét Marcus Graecus-nak tulajdonítják. Ő is hasonló követelményeket támasztott, mint Albertus Magnus, de jelentős részletet fűzött hozzá a gyujtásról, mellyel a töltetet el kell égetni.[49]

De ezeken az előfutárokon kívül, akik közül Kyeser, vagy az, aki ezeket a helyeket a kéziratba beillesztette, mint tudjuk, legalább is az utóbbi kettőt ismerte, a szerző még valami újat is fűzött hozzá, s így a szöveg megérdemli, hogy legalább kivonatban ismertessük. A szerző írja: „Végy 3 rész kén, 5 rész hárs- vagy fűzfaszenet és 32 rész salétromot, őröld a legfinomabb porrá és keverd össze. Azután végy egy darab pergament... négyszer vagy ötször tekerd egy hengerformájú hosszúkás fadarab köré, készíts belőle hengert, amelyet az egyik oldalán igen szorosan zárj le. Egy másik hengeralakú fával tömködd bele erősen a port, hogy a henger kemény legyen, és ha már jól megtöltötted, akkor egy szalaggal zárd el jól, hogy a levegő ne tudjon eltávozni (értsd az égéssel keletkező gázok) és jól zárd le. Azután a végén csinálj szöggel egy kis lyukat és ebbe a nyílásba illessz bele egy kis gyertyát

[47] V. ö. *Romocki:* i. m. 56. o. és *Kalmár J.:* Beitrage zur Geschichte der Kriegsrakete (Adalék a hadiröppentyű történetéhez). Zeitschrift für hist. Waffen- u. Kostümkunde Nr. Folge (A történeti viselet és fegyvertörténet szemléje, új folyam) 7., 1940—42. 19—24. o. Kyeserről 21—22. o.

[48] V. ö. *Romocki:* 103. o.

[49] U. o. 119. o.

(kanócot) összecsavart, az említett porral jól beszórt és megtöltött pergamenből. Ha a kanócot meggyújtod, a tűz a nyíláson át a hengerbe behatol és azonnal zajjal mozgásba hozza azt. Ha azon a végén, amely zárva maradt (azaz az elején) a por kisebb nyomást kap, nagyobb zajt érsz el. Ezért jó ehhez a hengerhez (rakétához) egy kétszer nagyobb, vagy talán annál még valamivel hosszabb egyenes pálcát illeszteni, mert ez a pálca a rakéta repülését magasba és oldalra egyenesen irányítja, mivel a pálca kormánylapátként működik. Azután helyezd a rakétát a szerkezetre, amelyen úgy fog feküdni, mint a nyilvessző az íjjon; s a rakétát ebből a következőképpen összeállított készülékből fogják kilőni: Azt a részt, ahol a rakéta ráfekszik, bizonyos fokig ki kell mélyíteni és ebbe a mélyedésbe kell a rakétát úgy elhelyezni, hogy egyik oldalról a másik oldalra ne mozoghasson. A készüléknek az a része, amit a kezedben fogsz tartani, hosszában barázdás legyen, ebbe helyezd bele a rakétához illesztett pálcát... Ha a rakétával valamit meg akarsz semmisíteni, agyonütni, vagy felgyújtani, akkor helyezz el a henger közepén fehér szurokkal és nem túlságosan összemorzsolt kénnel elkevert anyagot, tedd hozzá az említett port, hajítsd oda, ahová akarod, és égni fog."

A szöveget ezúttal is képek egészítik ki, az egyiken kilövő szerkezetet látunk, a másikon a rakétát repülés közben. Ez ugyan elég primitív, de ugyanakkor sikeres kísérlete a rakétának, amelyet a hátsó nyíláson kiáramló gáz nyomása tart mozgásban, tehát visszaható módon mozog. A „kormány" használata annak bizonyítéka, hogy a szerző gyakorlatban is kipróbálta találmányát, mert csak kísérlet alapján jöhetett rá arra, hogy a rakéta megtartja egyenes pályáját repülés közben, ha valamilyen módon kiegyensúlyozzák. Erről tanúskodik a Kyesernél bemutatott részletes leírás is, amely alapjában véve különbözik attól, amit Albertus és Marcus írtak.

Kyeser végül még arra is rájött, hogy megsemmisítőbb hatású rakétát érhet el azzal, ha a rakéta belső terét megosztja s a mozgást okozó töltet mellé még egy megsemmisítő töltetet is tesz. Leírásából nyilvánvaló, hogy a mozgást okozó töltet mellé „hideg anyagot" tett, azaz olyat, amely csak lassan égett, hogy az égő keverék teljes hatását csak a cél elérése után fejtse ki.[50]

A 15. század eleji haditechnikai ismeretek szempontjából értékes adalék néhány tűzfegyver rajza. Így a 104. folion[51] felfegyverzett harcost látunk, aki valamilyen puskát süt el. Ez a puska azonban hatalmas méretű, még akkor is, ha meggondoljuk, hogy a középkori, perspektívát nem ismerő rajzoló ritkán állapította meg helyesen az ábrázolt tárgyak nagysága közti viszonyt. A tűzfegyver kónikus formájú, előrefelé szélesedik és sokszögletű felülete van. Elég nagy villával van ellátva és

[50] V. ö. *Romocki* i. m. 156. o.
[51] 105. tábla.

hátrafelé hosszú szárban folytatódik, amely a földre támaszkodik. Irányzéka csak hozzávetőlegesen van beállítva. A lövész (talán) megtüzesített fémhorog segítségével süti el.[52]

A 108. folión[53] megtaláljuk az ágyú rajzát. Rövid csöve van, nagy kalibere[54] és jóval — mintegy a felével — szűkebb lőporkamrája. Faágyban fekszik, hátul a célzásra nézőkével van ellátva. Az ágyú egy kis fa „házacskában" van elhelyezve, melynek feladata, hogy az ellenséges lövedékek elől megvédje. A falak közül az egyik felemelhető, hogy lehetővé tegye a kilövést. A szöveg rámutat arra, hogy ezt a falat tüzelés után újra le kell ereszteni, hogy az ágyút ne érjék az ellenséges nyíllövések és ezzel szép bizonyságot szolgáltat arra nézve, hogy ezeket a régi ágyúkat kis hatású lőtávolságuk miatt a cél közelében kellett elhelyezni. Ugyanúgy, mint a megelőző puskáról, Essenwein erről az ágyúról is azt hiszi, hogy az ábrát a valóságból vették.[55] Ezzel szemben Köhler azt tartja,[56] hogy az ágyú nagysága miatt az ágy nem bírta volna ki az ágyú hátralökését és ezért ezt az ágyút csak javaslatnak tartja. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, az eddig észrevétlenül maradt tényre, hogy az egész faszerkezet, amelyben az ágyút elhelyezték, kerekekkel van ellátva, tehát a hátralökést az egész védőszerkezet mozgására lehetett átvinni, ami alapjában véve csökkentette volna a hátralökésnek az ágyra gyakorolt megsemmisítő hatását.

A 15. század tűzfegyvereinek kezdetlegessége igen kis tüzelési gyorsaságot tett lehetővé és ezért olyan megoldás keresésére kényszerítette az embereket, amelynek segítségével ezt a hibát kiküszöbölhetik. Ennek eredménye volt az a kísérlet, hogy néhány ágyúcsövet kapcsoljanak össze úgy, hogy belőlük egymás után tüzelhessenek. Ennek a törekvésnek kifejezői Kyeser kísérletei is. Az egyik ábrán 3 azonos kaliberű cső van elhelyezve egy ágyazatban, fémszalaggal megerősítve.[57] Nem tudjuk, vajon ezt a gondolatot már a 15. század elején is átvitték-e a gyakorlatba, de a század végén és a 16. században bebizonyított tény az ilyen „orgonák" létezése. A második kép három cső összekapcsolását mutatja be, amelyek közül a két szélsőnek ugyanaz a kalibere, a középső pedig hozzávetőlegesen ennek kétszerese. A harmadik illusztráció érdekes kísérleteket ábrázol.[58] Hat azonos kaliberű csövet figyelhetünk

[52] Erről *Essenwein:* Quellen zur Geschichte der Feuerwaffen 19. o. Azt hiszi, hogy valamiféle átmenetet alkot az ágyú és a kézifegyverek között.

[53] 108. tábla.

[54] Nincs bebizonyítva Jähns ítélete (i. m. 254. o.), aki szerint mintegy 1,5 láb kalibere van (kb. 40 cm), ami megint csak az egyes ábrázolt tárgyakkal való összehasonlításból adódik.

[55] i. m. 17. o.

[56] Entwickelung des Kriegeswesens (A hadügy fejlődése) III. 1. o. 109.

[57] 109. tábla és 1. ábra. Az ábrához való szöveget Jäns nyomtatta le. i. m. 254. o. néhány hibával. A helyes szöveg a következő: Est hoc instrumentum pixidium trium ita fabratum Emittat (Jähns: emittitur) prima, sequitur bina (J.: prima) quoque trina.

[58] 109. b. tábla, 1. ábra. Szöveg: Desipiunt (Jähns: decipiunt) hostes, post primam non timent ullam (Jähns: ultam).

meg, amelyek egy forgatható henger palástjára vannak erősítve. Kyeser így alapjában véve a forgópisztoly elvére jött rá, amelynek elnevezését is bizonyos mértékben már megtaláljuk nála.[59] Az utolsó ábra már nem azért érdekes, mert mind a hat cső körrendszerbe van foglalva, amelyben a csőszájak a kör kerülete, a lőporkamrák pedig a kör közepe felé irányulnak, hanem inkább a célzást szabályozó csavar miatt, amely a rajzon igen világos, a gyakorlatban azonban csak néhány száz évvel később valósult meg.

Nem feledkezett meg a szerző a lőszerről sem. Amellett az utasítás mellett, hogy hogyan kell tüzes nyilat készíteni, az ábrákon különböző típusú „sárkányokat", gyújtólövedékeket látunk. Golyókat látunk itt, hordót és számos tüskével ellátott gömböt, amelynek repeszhatású lövedékként kellett hatnia. Nyílt kérdés, hogy a javasolt és ábrázolt gyújtólövedékek közül melyik a szerző képzelőtehetségének műve és melyik volt belőle gyakorlatban egyes esetekben használatban. Határozottan a gyakorlati használatban lévőkhöz tartoznak a gyújtó nyilak, amelyekről egy sereg bizonyítékunk van, mindenekelőtt képekben. Talán éghető anyaggal töltött hordókat is használhattak, mint lövedéket, nagy hajító szerkezetekkel. Kevésbé világos már a golyóformájú gyújtólövedékek használatának módja. A 15. század első felében való létezésük egyetlen cseh bizonyítéka ugyan nyomtatásban is ki van adva, de eddig egyáltalán nem vették észre a Zsigmond magyar királynak 1431. július 30-án[60] Rozmberkből Ulrikhoz írt levelében foglalt hírt, amely azt mondja: „... és azokat a tüzes golyókat, amint tudod, már elküldtük." Talán ezek a „tüzes golyók" nézhettek ki hasonlóan, mint a Kyeser által a Bellifortisban lerajzolt „sárkányok".

A kilencedik fejezetből, melyet a szerző a tűznek békés célokra való kihasználásának szentelt, és fürdőt, tűzhelyet stb. ábrázol, bennünket különösen a 119. és 120. folio érdekel. Kyeser itt a robbanó töltetek készítését írja le. Bár előttünk közelebbről nem ismert okok miatt a megsemmisítésre kiválasztott tárgy egy fa, mégis értékelnünk kell a szerző tervét, mint az első kísérletek egyikét, amelyek a rombolást puskapor töltet felrobbantásának segítségével valósítják meg. A szerző előírja, hogy egy nagy fúróval a fába nyílást (a rajz szerint függőlegesen) fúrjanak, a másik oldalról pedig egy kisebbet. Mindkét nyílást jól meg kell tölteni puskaporral, a nagyobbik nyílást szoros fadugóval elzárni és a kisebbik nyílásba a gyújtó töltetet bevezetni.

A zárófejezet, melyet a szerző „Vasfejezet"-nek nevez, mindenekelőtt különböző fajta szerszámok képeit hozza. Késeket, ollókat, feszítővasat, fúrót, kis kézifűrészt, fűrészt, néhány fajta csavart, szögeket és hasonlókat találunk itt. Az ábrázolás igen pontos, és gyakran segítségünkre lehet a megmaradt tárgyak meghatározásánál. Emellett meg-

[59] A szöveg ezt mondja: Contus ille magnus prixidum sex stat revolvendus.
[60] Archiv český I. 23. o.

találjuk itt az ún. spanyol lovasokat, három tüskéjű, sulyomnak nevezett akadályokat a lovasság és gyalogság ellen és a különböző fajtájú fegyverekről egy sor képet. Ilyenek mindenekelőtt a nagy takarópajzsok (teknőpajzsok), amelyek közül néhány megfelelhetett a „támaszos és lőréses torlaszoknak is". Előfordult itt egy szép csillagfejű buzogány, rövid száron elhelyezett vas cséphadaró-nyárs és vassal borított bunkó. Különös figyelmet érdemel a kézi parittya ábrázolása is.

A művet a szerző arcképe zárja le, amely mintegy negyvenéves, éles vonású, sötét hajú és szakállú férfit ábrázol, Kyeser Konrád saját sírfeliratával.

Nagy vonásokban megismerkedtünk a Bellifortis göttingeni kézirata gazdag tartalmának főbb pontjaival. A középkori haditechnikai ismereteknek (és hozzá kell tenni: fantáziának) széles skáláját mutatta be számunkra, amely — legalább is Közép-Európában — először próbálta meg, hogy egy könyvben foglalja össze ezeket az ismereteket. A mű gyorsan nagy közkedveltségre tett szert. Erről tanúskodik az a tény, hogy a 15. század első feléből a mai napig is fennmaradt néhány kézirat, amelyek Kyeser művének vagy egyenes másolataiként rövidebb, illetve bővebb átdolgozásaként jöttek létre. Ha nem vesszük tekintetbe a ma már elveszett innsbrucki kéziratot, akkor is megtaláljuk a göttingeni könyvtárban más kéziratban is a Bellifortis másolatát; és a 15. század elejéről származik a bécsi Tractatus de arte bellica is. További kéziratokat találunk Heidelbergben, Donaueschingenben és Karlsruheban.[61] És ezek csak a göttingeni eredetivel közvetlen összefüggésben lévő kéziratok. De az Essenwein által a Források a tűzfegyverek történetéhez c. munkájában a bécsi Ambrasi-gyűjtemény 49., 50., 51. számú kódexéből kiadott képek, különösen pedig a többcsövű ágyú ábrái tanúsítják, hogy a rajzoló közvetlenül a göttingeni Bellifortisra támaszkodott. Kyeser munkájával még szorosabb kapcsolatban áll Dechsberg Ágostonnak[62] 1443-ból származó könyve, amely a fejezetek összeállítása, a tartalom és egyéb szempontból nézve, úgy tűnik, hogy a Bellifortisnak a német fordító által kiegészített és kiszélesített fordítása. A Jähns által kiadott anyag távolról sem elegendő ahhoz, hogy az egyes kéziratok közti összefüggéseket megállapíthassuk és ezek révén legalább tisztázhassuk azt, ami a göttingeni kézirat alapján tisztázatlan maradt. Csak valamennyi kézirat összehasonlítása

[61] V. ö. *Jähns* i. m. 256. skk. o.

[62] U. o. 260. o. eredeti a kölni városi levéltárban. Dachsberg Jähns által közölt szövege egy kis részének összehasonlítása Kyeserrel. Ime a következő példa: Bellifortis: In congressu forti prudenter applica currus. Sic, ut currus currum sequatur, atque deinceps Bini, post hec trini linealiter numerum supplent, Donec tu compleveris ad exercitus quantitatem. Dachsberg: Ein wisser stritter sol sin wegen in starckem stritt also ordnen: des erstem einem wagen, nach dem anderen darnach zween nebee inander, darnach dry, darnach vier, ie mer und mer noch der lenge untz du si alle ordnest nach des heeres kraft.

Világos, hogy Dachsberg fordít és a végén (a Bellifortis ábrája szerint) megkisérli Kyeser előírásának magyarázatát.

teremthetne itt teljes világosságot. De így is kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy Kyeser műve saját korában igen elterjedt volt és ez a tény segítséget adhat értékeléséhez.

A fő haditechnikai ábrák és adatok mellett a kézirat kultúrtörténeti szempontból is értékes anyagot nyújt. A 14—15. század fordulóján szokásos viseletben férfiakat és nőket ábrázol, éspedig mind az uralkodó osztályból, mind az egyszerű nép köréből. De még a többi részletnek is jelentős értéke van, például a szekér ábrázolása a vesszőből font kassal, a középkori vízimalom képe a víziárokkal és a lapátkerékkel, ezek a középkori népélet néhány részének ismeretéhez értékes adalékokat szolgáltatnak. Számunkra azonban legjelentősebb a harcosok ábrázolása, akiken megfigyelhetjük a fegyverzet és a fegyverek egyes részleteit.

A szálfegyverek közül mindenekelőtt a kardok érdekesek, ezek mindig nagyon széles és elég hosszú pengékkel és kivétel nélkül lefelé görbülő keresztvassal vannak ellátva. Találkozunk rövid tőrökkel is, amelyek kiegészítik a vértezett lovag fegyverzetét és találkozunk szekercével is a parasztok fegyverzetében. A többi fegyver közül többségben vannak a levélalak pengéjű hosszú kopják és kivételesen előfordul a nyárs is.

Nagy számban van képviselve a személyes fegyverzet is. A nagy pajzsok, a teknőpajzsok, a torlaszpajzsok mellett feltünnek a személyes jellegű kis pajzsok, szegélyezett háromszög formájában, amelynek magassága csak valamivel nagyobb alapjánál. Emellett az egyszerű forma mellett komplikáltabb pajzsok is előfordulnak, szegélyezett felsőrésszel és a jobb sarokban félkör alakú kivágással, hasonlóan ahhoz, amellyel a 15. század derekáról származó bécsi kézirat közismert miniatúráján a keresztes harcos harcol. A sisakok közt két forma a leggyakoribb. Egyrészt az egyszerű, piramisalakú vaskalap széles tetővel, másrészt olyan sisak, amely a nyakszirtet és a torkot takarja, de nincs rostélya. Rostélyos sisak csak ritkán fordul elő.

Az egyéb fegyverzet a gyűrűs és lemezes páncél kombinációja. A gallér, mely a sisakot a váll- és mellvéddel kapcsolja össze, legnagyobbrészt gyűrűs. Csak kivételesen jelzi a festő, hogy a gallér lemezszalagokból van összerakva. A harcosok többnyire páncélinggel vannak felszerelve, amely néha hosszabb, térdigérő szoknyában folytatódik, a karokat és kezeket is védve. A gyűrűs páncél kivétel nélkül mindenütt lemezes páncéllal van kombinálva, amely első és talán hátsó lemezből és egyéb részekből áll. Az elülső lemez előrehajlik és mérsékelten emelkedő rostéllyal van ellátva. A karokat és a lábakat a fegyverzet lemezes részei védik, a karokat általában csak a külső részeken, a lábakat teljesen. A harcosok kezén vaskesztyű van (lemezekből álló kesztyű). Csak a 20. a) folión ábrázolt harcosok kivételek ez alól. A párviadalban lévő mindkét harcos teljes fegyverzetben küzd, tetőtől talpig teljes lemezes páncélban.

Igen érdekes a várépítészetre vonatkozó képek sora, kezdve a kis váraktól, egészen a középkori várak hatalmas képviselőjéig. Mint az összes többi illusztráció, ezek a képek is a valóság iránti kifejlett érzékkel készültek és a kor erődítési építkezéséről egész sor részletrajz ad felvilágosítást. Megnyilvánul itt Kyeser olaszországi tartózkodásának visszhangja is, a ferdén és szélesen emelkedő hatalmas négyszegletes vártornyok képében,[63] a félköralakú, a várfal külső vonalán előreugró, a vár belső része felé nyílt és a vár magasabb részén padlással ellátott bástyák képében.[64] Figyelmet érdemel az a sziklavár is, amelyben a főtornyot egy nem nagy, de a vár erődítési rendszerébe belefoglalt sziklatömbön álló építmény helyettesíti.[65] Érdekes a 96. táblán ábrázolt, a vár központjában álló sokszögű vártorony is.

Azt természetesen nem gondolhatjuk, hogy a kéziratban ábrázolt várak mindegyikének megfelel valamelyik, a festő által a valóságban megfigyelt vár mintája. De arra már Jerchel[66] is rámutatott, hogy a 95. folión[67] ábrázolt vár esetében a szerző Karlsteinre gondolt, amelyre a miniautrán ábrázolt vár összbenyomásában hasonlít. A hasonlóság azonban csak általános, aminthogy ez másképpen nem is lehetséges. De sem Jerchel, sem más nem vette észre, hogy a kéziratban ábrázolt, még egy másik várnak is megtalálható a maga valóságos mintája. A 87/b táblán egy elég nagy várat rajzoltak meg, jellegzetesen hatalmas köralakú főtoronnyal és jobbra tőle egy kisebb hasonló toronnyal, a kettő között egy palotával. A Horovice melletti Žebrák várának mai állapotáról felvett fényképpel való összehasonlítás — el kell ismernünk, hogy teljesen véletlenül — arra a gondolatra vezetett bennünket, hogy Kyeser kéziratának miniaturján valóban IV. Vencelnek ezt a kedvelt székhelyét látjuk, ahol a királyi udvarral együtt Kyeser is élt és ahol 1405. júniusában művét befejezte. Ezt a véleményt alátámasztja, ha a vár képét összehasonlítjuk a Sedlaček által a Várak c. munkájában közölt alaprajzzal.[68]

A fényképpel és alaprajzzal való összehasonlítás azt mutatja, hogy a festő a vár valamennyi lényeges vonását rögzítette, bár abban a törekvésében, hogy mindent a lehető legrészletesebben ábrázoljon, a perspektíva ismeretének hiánya miatt az egyes épületeket úgy helyezte el, hogy mindegyik látható legyen. Az ábra a várat kelet-délkelet szemszögből mutatja. A festő lerajzolta mindkét tornyot, a hatalmas nagy saroktornyot és a szomszédos kicsit. Nagyjából rögzítette a saroktornytól délre fekvő bástyát is, amelyből napjainkra már csak jelentéktelen

63 51. tábla.
64 44. tábla.
65 90. tábla.
66 A „Das Hasenburgische Missale . . .“ c. cikkben a Zeitschrift des deutschen Vereines für Kunstwissenschaft IV. 1937. 234. o.
67 95. tábla.
68 *Sedlaček A.*: Hrady, zámky a tvrze . . . (Várak, kastélyok és váracsok . . .) VI. 142. o.

töredékek maradtak meg. A két kerek torony közé helyezte el a palotát, a valósággal szemben kissé ferdén, úgyhogy az ábrán a tetőcsúcsot is látjuk, amelynek egyébként eltakartan kellene lennie. Nagyjából a várkapu helyzete is megfelel, de azt az épületet, amely a valóságban tőle északnyugatra fekszik, azt északkeletre helyezte.

Hogy ábrázolása nagyon reális, arról az tanúskodik, hogy a nagy tornyon nemcsak a magasban fekvő gótikus bejáratot — a torony egyetlen bejáratát — rajzolta le, hanem egyet azok közül az ablakok közül is, amelyek a torony falának felső széle alatt helyezkedtek el. Természetesen itt sem hihettünk el mindent, amit a festő ábrázol, mert a középkori művész fantáziája ebben a tekintetben igen gazdag volt. Így például a torony bejárata a palotához viszonyítva valamivel alacsonyabban feküdt, és talán nem létrán kellett bejárni az udvarból, hanem a palotánál egyenesen a kis hídról. A kapunak aligha volt olyan kihajló párkánya és kiszögelése, mint amilyet a miniaturán látunk (ilyen kiszögelést gyakran ábrázol Kyeser illusztrátora, talán a folyósó szemléltetésére). Mindettől eltekintve kifejezhetjük azt a véleményünket, hogy ebben az esetben a cseh vár legrégibb ábrája áll előttünk, amely ugyan az eredeti valóságtól néhány részlet tekintetében kicsit eltér, nagy vonásokban azonban alapjában véve Žebrák várának középkori állapotát tartotta fenn.

Ezzel a megállapítással kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy a kéziratban lévő többi ábra nem mutatja-e legalább is valamelyest a mi erődített építményeink középkori képét. Miután sem elegendő összehasonlító anyag nem áll rendelkezésünkre, sem a cseh gótikus várak problematikájának szükséges ismeretével nem rendelkezünk, csak a 113. folión ábrázolt várépület és Sedlačeknek Zumberk váráról adott leírása közti hasonlóságra figyelmeztetünk, ahol a várépület körülveszi az udvart és maguk az épületek is sánccal vannak körülvéve, hasonlóan az említett képen látható várhoz. Zumberk egyetlen kapu feletti tornyának[69] is meg van a megfelelője az említett képen. Kyeser kézirata miniaturáinak helyes értékelése mindenféle kérdés megoldásához segítséget nyújthat, ezek között várépítészetünk kérdésének megoldásához is.

A rövid megjegyzések ugyan távolról sem helyettesíthetik magának a kéziratnak, vagy legalább is a fotokópiának megtekintését, de biztosan elegendők ahhoz, hogy ennek a műnek értékéről fogalmat alkothassunk. Annál jelentősebb az a tény, hogy sok szempontból nézve bohemicum-ról van szó, nemcsak a keletkezési hely, hanem mindenekelőtt a festészeti kiállítás szempontjából, amely cseh művészek kezétől eredt, és olyan tényeket őrzött meg, — természetesen szándékosság nélkül, önkénytelenül — amelyeket saját tapasztalatukból ismertek.

Kyeser könyvének nagy a jelentősége, mindenekelőtt azoknak a bár vitatott, de mégis fontos helyeknek szempontjából, amelyekben speciáli-

[69] Hrady I. 137. skk. o., alaprajz a 141. lapon.

san a cseh hadtörténetet érinti. Azokra a helyekre gondolok, ahol — természetesen még nem világosan — a későbbi huszita forradalmi hadseregre jellemző formáról, a szekérvárról beszél. Hallgassuk meg magát Kyesert: „A nagy csatákban rendezd a szekereket úgy, hogy szekér szekeret kövessen, kettesével, végül hármasával sorakoztasd őket, hogy betöltsék a számot, mely megfelel a sereg nagyságának; középen helyezz el lovasságot és gyalogságot és szétverik az ellenség csatasorát."

Ezt a latin hexaméter versformában írt részt további, ezúttal már prózában írt szöveg egészíti ki: „Ne feledkezz meg arról, hogy így oszthatod meg a legjobban a sereget a sík területen, ilymódon összekapcsolt szekerekkel, melyek között a lovasok és gyalogosok következnek és a szekereken puskásoknak (pixides) és íjjászoknak és más fegyvereseknek kell lenniök..."[70]

Kétségtelen, hogy itt megtalálhatjuk a szekerek hadi használatának a csíráját úgy, hogy bennük „a lovasok és gyalogosok kitartsanak", tehát szekérvárak mintájára. Rendezésük ugyan igen homályos. Kyeser a szöveghez fűzött ábráján csak öt szekeret ábrázol. Kettő-kettő egy sávval elválasztott kettős sort alkot, s a sáv élén áll az ötödik szekér. A szöveg szerint Kyeser szekérvára úgy nézhetett ki, mint egy sakktábla formájában megszakított, összekapcsolt szekerekből álló hármas sor. De az ábrázolás más megoldást is megenged, amelyre Kyeser német átdolgozója, Dachsberg Ágoston, gondolt, azaz a szekerek ékben való összeállítását. Ellentmond azonban ennek Kyeser „Linealiter" (sorban, szorosan) kifejezése, amely inkább az első felfogás mellett szól. Közvetve e mellett a felfogás mellett szól a prózában írt szövegrész is, amely a szekereknek puskalövészekkel és íjjászokkal és más fegyveresekkel való megrakását említi. Ebben ismét, ha nem is túlságosan kialakultan, de viszonylag világosan feltűnik a szekerek személyzete, amelyet egyrészt megfelelő tűzerővel láttak el, másrészt alkalmassá tettek a közelharcra, az a személyzet, amely később a huszita seregben a tűzfegyverek és más fegyverek pontosan megállapított arányában kristályosodott ki. Végül arról, hogy hogyan képzelte el Kyeser a szekerek összekapcsolását, egy másik ábra tájékoztat bennünket (a 24. folión), ahol a rövid szöveg így szól: „két lánccal vannak összekapcsolva (tudniillik a szekerek)".

Itt tehát harci szekerekkel van dolgunk, amelyeknek személyzete lövészekből és más harcosokból áll (hogy Kyeser a nyárssal és cséphadaróval felszerelteket is ezek közé számította, arról a nyárs és a cséphadaró ábrájához kapcsolt szövegek tanúskodnak, amelyben azt olvashatjuk, hogy: „A harci szekereket vas cséphadarók követik", s ezek a szekerek nagyobb számban várakká állnak össze.

Azt hiszem, nem kell megismételni azt az általánosan ismert tényt,

[70] Mindkét szöveg a 19. táblán.

hogy a 15. század elején nem volt már újdonság a szekerek használata a tábor védelmére, a harcoló seregek háta mögött. Itt azonban egész más ténnyel van dolgunk, mint azt különösen a szekerek személyzetének követelménye mutatja.

Történeti irodalmunkban elég sok helyet szenteltek annak a kérdésnek, hogy vajon a harci szekerek huszita találmányok voltak-e. A legélesebben Toman foglal emellett állást, aki ítéletét a következő mondatban foglalta össze: „Žiška, amikor 1419. novemberétől 1420. március végéig a kelyhesek cseh ellenfeleivel szembeni harcra és ellenállásra készülődött, a harci szekerek előállításának feltalálója, egyben első alkalmazója és tanítómestere volt."[71] Az érvek közül, amire támaszkodott, néhány nem egészen vitathatatlan. Igaz, hogy Toman állítja, hogy 1419. novemberében a Živhošte-i ütközetben nem használták a szekereket, vagy legalább is a források nem említik használatukat. De ez nem is jelentheti egyúttal azt is, hogy nem ismertek ilyen lehetőséget, különösen akkor nem, amikor a forrás tudósítása arról szól, hogy a csapatok Pilsenből szekerekkel vonultak ki, sőt egyenesen „az öt szekeren lévő hadi népről" beszél. Vitathatatlan Toman második érve, hogy a harci szekereket a gyalogos hadi népnek a lovagok lovasságával szembeni védelmére használták. Ez azonban közvetlenül nem bizonyíthatja a szekerek nem létezését a huszita háború előtti korban. Emellett ez az érv következményeiben egyúttal ellentmond Toman negyedik érvének, azaz annak, hogy a „királyi sereg ebben a korban nem használt szekereket a harchoz, mert ezt a harcmodort valószínűleg nem ismerte". Persze a huszita forradalmi harcok legelején a harcokban mindig csak a lovagi vagy zsoldos lovasság nem rendelkezett szekerekkel, s ilyenekre nem is volt szüksége. Végül Toman harmadik érve, amely alapjában véve a fenti mondat megismétlése, teljesen alaptalan, mert ahogyan ezt most már tudjuk, a szekereknek hadicélokra való használata már Kyesernél is felmerül.

Toman maga is érezte érvelésének gyenge voltát, ami egyebek között különösen abban a tényben nyilvánult meg, hogy nem egészen három hónapi időtartam alatt a szekereknek (Toman szerinti) első tökéletesebb 1420. március 25-i sudoméri használata után a szekerek felhasználása annyira elterjedt, hogy ugyanennek az évnek májusában nemcsak a taboriták siettek szekerekkel Prága segítségére, hanem az északnyugati és kelet-csehországi csapatok is. Hozzávetőlegesen ugyanebben az időben Ledče-nél a parasztok a kutnahoraiakkal szemben puskákkal felszerelt szekerekkel védekeztek.[72] Mindez azt mutatja, hogy a szekereknek mint hadieszközöknek ismerete már széles elterjedésnek örvendett, és aligha lehet egyetérteni Tomannak azzal a nézetével, hogy

[71] *Toman:* Husitské válečnictví za doby Žižkovy a Prokopovy (A huszita hadművészet Žiška és Prokop idejében). Praha, 1898. 10. o.

[72] Ezeket a híreket a szerzektől Brezovai Lőrinc jegyezte fel. FRB V. 370., 372. o.

Žiška a prédikátorok és nemesek segítségével az új katonai szervezetet „nemcsak Táborban, hanem a királyság más vidékein is előkészítette".[73] Macek József kimutatta, hogy a huszita forradalmi mozgalom kezdetén, amikor még a szegény nép volt túlsúlyban, nem Žiška állott Tábor élén.[74] Sudoměř-nél Švihovsky Břenka mellett találjuk őt, 1420 tavaszán egyike azoknak a kapitányoknak, akik közül a legjelentősebb Husi Miklós. Csak 1420 folyamán dolgozta fel magát Žiška Tábor élére nyilván a városi ellenzék növekvő hatásával egyidőben. Žiška tehát nem szervezhette meg a szekerekkel való harcot országos méretekben és aligha lehetett ez a szervező másvalaki, egyedülálló egyén. Azt kell gondolnunk, hogy a szekereknek a harcban való felhasználása már valamennyire ismert volt.

Palacky és Tomek[75] érvelését alátámasztotta az ú. n. Hodetin-i Hájek János-féle szabályzat, amelynek bevezető fejezete 1413-ra van keltezve és amely néhányszor megemlíti a szekereket, többé vagy kevésbé harci szekereket. Toman helyes érvekkel mutatott rá arra, hogy a szabályzat keltezése lehetetlen.[76] Érvelése még ma is érvényes, az egyes történészeknél csak a kor változik, amelyre a szabályzat keltezését teszik.[77] Csak ott kell az eddigi felfogást megváltoztatni, ahol Hajeknek a szekerekről való ismerete ellentmond a keltezésnek.

Térjünk vissza most Kyeserhez. A szekerek hadihasználatáról szóló verses rész végén egy mondat tűnik fel, amely segítségünkre lehet a magyarázatnál. Azt írja: „Ez az én találmányom és senki másé."[78] Az egész műben ez az egyetlen hely, ahol Kyeser ilyen élesen fejezi ki a maga szerzői igényét. Ezt a mondatot nem tarthatjuk a verssort a megfelelő szótagszámra kiegészítő véletlennek. Kyeser ekkor már évek óta száműzöttként élt külföldön különböző uralkodók haditechnikai szolgálatában. Végső fokon léte függött ezektől. Csehországi tartózkodása idején iktatta be munkájába a szekérharcról szóló tanítást, amelynek felfedezőjének tartja magát. A kérdést — véleményem szerint — nem magyarázhatjuk másként, mint hogy Kyeser és Csehországban valószínűleg a királyi udvar környezetében élő más olyan emberek közt folyó vitáról van szó, akiknek hasonlóan fontos volt a katonai szolgálat, ennek az ügynek elsősége.

Nem jelentheti ez egyszerűen azt, hogy valóban Kyeser volt a szekérharc feltalálója. Nem erről van itt szó. Ez azonban ékes bizonyíték annak, hogy a 15. század elején felmerült az új, a most születő gyalogság szükségletét szolgáló eszközök kérdése, főkép Csehországban,

[73] *Toman:* i. m. 10. o.
[74] *Macek:* Husitké rev. hnuti (A huszita forradalmi mozgalom) 95—96. o.
[75] V. ö. *Palacký:* O válečném umění Čechuv v. XV. století (A csehek hadművészete a XV. században) III. rész. Praha 1941. 163. o. *Tomek:* Jan Žižka Praha. 1879. 33. o.
[76] Husitské válecnictvi . . . 23. skk. o.
[77] V. ö. *Durdik:* Husitské vojenstvi (A huszita hadsereg) 52. skk. o.
[78] Meus est usus, non aliorum.

olyan elemi erejű volt, hogy még valamiféle vita is keletkezhetett a szerzőség kérdésében.

Milyen tehát a Kyeser-féle szekerek viszonya a huszita szekérvárak harcászatával szemben? Azt jelenti-e ez a Kyeser-féle tanítás, hogy a huszita sereg változtatás nélkül már kész dolgot vett át?

Mielőtt még erre a kérdésre felelnénk, a Bellifortis szerzőjének még egy mondatára fel kell hívnunk a figyelmet. A buzogány, cséphadaró és nyárs ábrájához Kyeser rövid szöveget fűzött, amelyben azt írja: „A harci szekereket vas cséphadarók követik... és még ha paraszti eszköznek is látszik, mégis katonai fegyver ez." A szekér és a cséphadaró összekapcsolása és különösen a paraszti cséphadaró használatának ellesése bizonyára nem véletlen. Talán kifejezhetjük ezt a véleményünket (amely lehetséges, hogy helyesnek, lehetséges, hogy helytelennek fog bizonyulni, ha a huszitizmus előtti hadművészet fejlődését teljes egészében átkutatják), hogy a 15. század elején, a huszita forradalmi mozgalom kirobbanása előtt Csehországban valóban használtak már szekereket a harcokban. Nem mindenütt és nem mindig, hanem csak ott, ahol mozgósított vagy toborzott parasztok léptek harcba, tehát alapjában véve csak kivételesen. A harci szekerek taktikájának teljes kifejlődését különböző körülmények akadályozták, melyek közül a leglényegesebb a feudális lovagi taktika osztályjellege volt, amelyben köztudomás szerint a lovagokból álló lovasság volt a legfőbb, sőt egyetlen fegyvernem. Amíg nem törték meg a privilegizált harcosok osztályhelyzetét a seregben és a csatában, addig ezt az idők folyamán keletkezett legfontosabb újítást sem lehetett nagyobbmértékben kihasználni. Csak az a huszita forradalmi mozgalom, amely megtörte, vagy legalább is aláásta a gyakorlatban (ha egyelőre csak formailag is) a régi feudális lovasság privilegizált helyzetét, amely a sereg zömét gyalogságból, a falu és város dolgozó rétegeinek egyszerű tagjaiból toborozta és a harc súlypontját a gyalogságra és tüzérségre helyezte, csak ez a forradalmi mozgalom tette szabaddá az utat a fegyverzet és taktika jelentős újításainak kihasználása előtt.

A huszita sereg ezeket a huszitizmus előtti találmányokat tökéletesen, már nem esetről-esetre véletlenül, hanem rendszeresen használhatta ki, megjavíthatta őket, és segítségükkel kiépíthette az új osztályviszonyoknak megfelelő új sereget, új taktikával és stratégiával.

És végül ez a bizonyítéka azoknak a meggondolásoknak, melyeket ennek a cikknek bevezetésében elmondottunk. A Bellifortis kézirat tartalmának áttekintése újra megmutatta, hogy szerzője azoknak az erőknek képviselője, amelyek a hadsereget a 14—15. század fordulóján érintő válságban a fejlődő városokban, gazdasági és technikai haladásukban kerestek támaszt és új haladó jelenségek voltak ennek a kornak katonai fejlődésében.

De semmit sem jelentettek mindaddig, amíg a seregek osztály-

önérzete és elnyomó feladata bilincsbe verte az új jelenségek fejlődését, amíg azok a technikai és taktikai fejlődés fékezői voltak.

A huszita forradalmi mozgalom szétverte ezeket a bilincseket és lehetővé tette teljesen új taktika kialakítását. Ennek a taktikának egyik alapvető része volt a szekerek használata a harcban. De már nem rendkívüli, ha ugyan nem felesleges, hanem rendszeres felhasználása azoknak a szekereknek, amelyeket erre a célra átalakítottak és pontosan tagolt személyzettel láttak el. Csak a huszita sereg tudta azt a minőségi változást kialakítani, s a harci szekerekből külön fegyvernemet alkotni. Másutt a szekereknek ilyen használata nem volt és nem lehetett ismeretes. Nemcsak azok a többé-kevésbé sikertelen kísérletek tanúskodnak erről, amelyekkel az ellenséges kereszteshadak a huszita seregeket ebben az irányban utánozni igyekeztek, hanem erről tanúskodnak azok az elismerő szavak is, amelyekkel pl. a szász krónikás — aki egyébként halálos ellensége a huszita forradalmi mozgalomnak — a cseh szekérváraknak szentel, amikor az Usti melletti csatával kapcsolatban ír „a szekerek olyan csodálatos és szokatlan összeállításáról, amelyek megakadályozták, hogy összezúzzák őket". Dicsérete nemcsak azért érdekes, mert bizonyítéka annak, hogy másutt nem ismerték a szekérvárakat, hanem azért is, mert belőle még egy tény érezhető ki. Világos, hogy a huszita sereg szekérösszeállítása nem volt sablonos, hanem a szükséglet szerint úgy változott, ahogyan azt az illető csata szükséglete megkívánta (a terep, az ellenség ereje és összetétele, a saját erő és eszközök nagysága stb.)

A forradalmi körülmények, a sereg forradalmi összetétele és a harc célja tehát lehetővé tették nemcsak a régebbi technikai felfedezések felhasználását, hanem azok átalakítását és olyan magas színvonalra való emelését, hogy használatuk valóban egyenlő volt a teljesen új felfedezéssel.

Megjelent a Historie a Vojenství 1953. 3. számában.

AZ 1849. JANUÁR 2-I HADITANÁCS ÉS A FŐVÁROS KIÜRITÉSE

Barta István
a történettudomány kandidatusa

Másfélhónapos készülődés után december közepén indult meg Windischgrätz herceg főparancsnoksága alatt az ellenforradalom főerejének támadása Magyarország ellen. A támadást követő hetek súlyos csalódást okoztak mind a magyar kormánynak, amely — élén Kossuthtal — hat héten át az országnak szinte minden anyagi és erkölcsi erejét a Görgey parancsnoksága alatt álló feldunai sereg megerősítésére fordította, mind a magyar népnek, amely igaz ügyében bízva joggal várta el a legkeményebb helytállást a nagy áldozatokkal megteremtett hadseregtől. Görgey azonban taktikai okokra hivatkozva nem látta sikerrel kecsegtetőnek, hogy a határ közelében döntő csatát vállaljon s már az ellenséges erők első mozdulatainak hírére elrendelte a visszavonulást Győr irányába. Győrt heteken át erősíttette a magyar kormány, számítva arra, hogy a több irányból benyomuló, nagy emberfölényben lévő ellenséggel szemben a határvidékről vissza kell vonni a magyar sereget. A megerősített Győr a Duna jobbpartján, s az ugyancsak megerősített és készletekkel, valamint csapatokkal megrakott Komárom a jobbparton alkalmasnak látszott arra, hogy hosszú ideig feltartóztassa az ellenség előnyomulását, az időnyerést pedig Kossuth arra akarta felhasználni, hogy Győr vidékére koncentráljon minden máshol nélkülözhetetlen erőt a döntő csata megvívására. Ez az összpontosítás részben már folyamatban volt, részben megindult azokban a napokban, amikor Görgey végrehajtotta seregének Győrbe való visszavonását. Új zászlóaljak felszerelése volt folyamatban, a Bácskából és Bánságból harcedzett sorkatonaság volt útban a felső tábor felé, Perczel megkapta a parancsot, hogy sok sikert aratott kis seregével a Muraközből gyors menetben Győr felé vonuljon, Görgeyt is sürgette Kossuth, hogy a Komárom által anélkül is biztosított balpartról rendelje át az ott visszavonuló jelentékeny erőket, s egyidejűleg intézkedéseket tett a Honvédelmi Bizottmány, hogy talpraállítsa a Dunántúl népét is, amely a szeptember—októberi válságos időkben olyan nagy sikerrel állította ki a hazafiság próbáját.[1]

[1] Jelen tanulmány szerves kiegészítése a szerző *Kossuth* és *Csányi* c., a *Századok* 1952. évfolyamában megjelent nagyobb tanulmányának és jórészben az említett tanulmány megjelenése után előkerült új anyag alapján próbálja a címben megjelölt kérdést részletesebben megvilágítani, különös tekintettel Csányi László kormánybiztos szerepére. A fentiekben összefoglalt történeti előzmények részletesebb kifejtését l. az idézett tanulmányban.

Az intézkedések végrehajtására azonban idő kellett s a sikeres helytállás azon múlott, meddig tudja Görgey Győrt tartani az ellenség főerejével szemben. Kossuth egyre-másra írta buzdító, sürgető leveleit Görgeyhez és Csányi László kormánybiztoshoz, figyelmeztette őket a győri állás fontosságára, sürgette az erők összpontosítását és a koncentrált erővel való támadást. Csányi azonban december 24-ig a balparti csapatoknál volt, Görgey pedig csak arra várt, hogy a lassan mozgó ellenséges sereg Győr közelébe érjen s máris a további visszavonulásra készült. Visszavonulási szándékát azzal igyekezett megindokolni, hogy az állítólag túlméretezett győri sáncokat csak 60.000 főnyi sereggel lehetne tartani, a beállott hideg idő következtében pedig az ellenség számára lehetővé vált az áradásos, mocsaras terepen a magyar sereg balszárnyának megkerülése. A Duna-balpartról időközben Győrbe érkezett Csányi már nem tudta Görgeyt elhatározásának megváltoztatására bírni és a sereg december 27-én hajnalban elhagyta Győrt.

Győr feladása meghiúsította Perczel csatlakozását, Görgey csak tíznapos késéssel rendelte át a dunabalparti csapatokat s akkor már a jégzajlás miatt nehéz volt az átkelés a Dunán,[2] a Délvidékről számításba vett csapatok is lassan mozogtak, így tehát a Kossuth által követelt s Csányi által is erőltetett erőkoncentrációt — főleg Görgey miatt — nem lehetett megvalósítani. A dráma további jelenetei már olyan gyorsan peregtek, hogy Kossuth a fővárosból nem tudta tovább ellenőrzése alatt tartani a sereg mozdulatait: intézkedései egy-egy újonnan elfoglalt állás tartására rendszerint akkor érkeztek már meg, amikor Görgey már újabb visszavonulást hajtott végre.

Görgey elhagyja az alsó- és felsőgallai kedvező állásokat is, a főhadiszállás december 28-án már Bicskén van, vele Csányi is, még mindig abban a szent hitben, hogy a visszavonulás csak a küszöbön álló döntő visszacsapás erejét fogja növelni. Ebben a meggyőződésben ír még ezen a napon a komáromi várparancsnoknak, Majthényi Istvánnak is és a reá nehezedő történelmi felelősségre hivatkozva inti, hogy „oltalmazza meg Magyarország legdrágább kincsét, melyet bizalomteljesen kezébe adott". „Lelkem meggyőződése szerint — írta Csányi az egykori bajtársnak és barátnak — Komárom várának és parancsnokának nevét becsülve említendi hazája iránti hűségéért a magyar jobb utókor. Éljen a haza, abban a magyar és vesszen az áruló ellenség. Mi kevés napok mulva küzdeni fogunk életre-halálra — hinni akarom, hogy fegyvereinkre diadalt rendel az igazság Istene."[3] A levél ugyan nem tudja

[2] A Lázár tábornok parancsnoksága alatt álló dunabalparti csapatok csak dec. 28-án érkeztek meg Pesthidegkútra, olyan helyre tehát, ahol nem sok sikerrel támogathatták volna a főssereg ekkor minden órában várt döntő csatáját. Ebből a tényből is nyilvánvaló, hogy Görgey már Győrből való eltávoztakor eldöntötte, hogy legkorábban Buda előtt vállal csatát — ha ugyan egyáltalán vállal. Joggal tett tehát Kossuth szemrehányást Görgeynek dec. 29-i levelében azért, hogy Lázárt Pesthidegkútra rendelte, „egy félórára Budától, egy olly lyukba, ahová az ellenség bizton nem jő, ahol csak bujni lehet, ütközni nem." L. *Kossuth Összes Munkái*, XIII. 916. o. (Továbbiakban: KÖM.)

[3] A levél s. k. fogalmazványát l. OL. Csányi-iratok 1277. rakt. sz.

megszilárdítani Majthényi ingadozó hitét s Csányi néhány héttel később az egykori barát lekoszönésének keserű tapasztalatával lesz gazdagabb, Komáromot azonban védőinek hűsége mégis megtartja a hazának. S Csányi bizakodását nem tudja megtörni az a hír sem, hogy a legutolsó visszavonulás reggelén a sereg utóvédjét Bábolnán alaposan megtépázta a barátból árulóvá és ellenséges dandárparancsnokká lett Ottinger. Sőt, erélyes intézkedéseket kíván tenni az összeütközés során gyávának bizonyult személyek és alakulatok ellen; mint „a polgári hatalomnak képviselője a táborban" felszólítja Görgeyt, hogy tizedeltesse meg e gyáván megfutamodottakat és az alábbi napiparancs kiadását követeli tőle: 1. Az Ottinger által elfogott Porosz herceg gyalogság becstelennek nyilvánítttatik, parancsnoka, Széll őrnagy, ha a hadifogságból hazakerülne, haditörvényszék elé kerül. 2. A Császár-huszárok, akik „a magyar huszárok el lehet mondani világszerte híres nevét gyáva, gyalázatos megszaladásukkal bemocskolták", szigorú büntetést kapnak, parancsnokuk haditörvényszék elé kerül. 3. Az ágyúkat elhagyó tüzérek tisztje és legénysége hasonló büntetésben részesül. „Ezt kívánja tőlünk a magyar nemzet, és a sereg becsülete, ezt az igazság és példa, melyet az események fejlődésére adni kötelesek vagyunk."[4]

Csányi a napiparancs másolatát megküldte Kossuthnak is és kérte, hogy a Honvédelmi Bizottmány hagyja azt jóvá. Ugyanebben a levélben jelentette, hogy Perczelt aznap Sárkányra várják s ezáltal kapcsolatba kerül a főtáborral. Lázár seregének csatlakozását is aznapra várta, „miáltal kevés különbséggel 17 ezeret képezend seregünk". Közölte azt is, hogy sokallja a Komáromban hagyott erőt, mivel a vár ostrom alá vétele nem valószínű. Egy másik, ugyancsak Kossuthoz írt aznapi levelében jelentette, hogy Görgey húzódozik a megfutamodottak megtizedeltetésétől, azt mondja, hogy nincsenek hadbírái s hiába kért eddig Pestről, nem küldtek; jó lenne, ha küldene Kossuth kettőt-hármat. „Görgey tábornok el van határozva a védelemre és ütközetre, — nyugtatta meg a Görgeytől nyert tájékoztatás alapján Kossuthot — mielőtt az ellenség a fővároshoz közeledjék, hol? az az ellenségnek mozdulataitól függend." Dícsérte Bayer őrnagyot és azt tanácsolta Kossuthnak, hogy vele kellene megvizsgáltatni a főváros védelmére tett munkálatokat, „miután ő a mi állásunkat jól ismeri és seregünk hiányaiból titkot nem fog csinálni — azok kevesülni látszanak a nyugalmas állásban, de annál inkább mutatkoznak ezen zordon időbeni mozgásban és visszavonulásban". A levélírás közben Sárkány felől ágyúzás hallatszik, de tudósítás még nem érkezett. „Már most a csatlakozás után az egymásnaki segedelem nem leend nehéz" — bizakodik Csányi abban a hitben, hogy Perczel csatlakozása nem ütközik nehézségekbe.[5]

Kossuth Csányi tudósítása nyomán értesült az újabb visszavonulás-

[4] A napiparancs s. k. fogalmazványát l. u. o.
[5] A Kossuthhoz írt két dec. 29-i fogalmazványát l. u. o.

ról és haladéktalanul parancsot küldött Görgeynek, hogy térjen vissza a felsőgallai elhagyott állásokba és vegye fel a balszárnyon Perczellel az összeköttetést. „Ezen positioban az ütközetet el kell fogadni — parancsolta nyomatékosan Kossuth. — Ha Perczel megtámadtatik, a centrumnak minden esetre, s ha lehet a jobbszárnynak is előre kell nyomulnia támadólag. Ha a centrum támadtatik meg, és Perczel tábornok nem, úgy Perczel tábornok úrnak kell okvetlenül előnyomulni minden erővel. Ha a jobbszárny támadtatnék meg, szintugy Perczelnek kell előnyomulnia minden erővel, a centrumnak pedig a jobbszárnyat támogatnia." Ugyanilyen utasítást kapott Perczel is; Perczel engedelmeskedett a kormány parancsának, Görgey nem, s az eredmény az lett, hogy Perczel egyedül maradva, másnap súlyos következményű vereséget szenvedett Mórnál a túlnyomó erejű ellenséggel szemben. Pedig Kossuth nem elégedett meg a fenti utasítással, hanem még aznap este újabb levelet írt Görgeynek. Ebben meggyőző érvekkel magyarázta, hogy a döntő ütközetet nem szabad közvetlenül Buda előtt vívni, hiszen vereség esetén „a seregnek többé nincs hová vonulni vissza, az egész sereget vagy elfogják, vagy a Dunába kergetik, minden ágyú elvész, az egész armada elvész még ha jég nem volna is, ha a híd állna is, Buda szomszédságában vesztett csata után nem tudna a hídon átvonulni; akkor is elfognák, hát még most, midőn híd nincs!" A gallai ütközet kimenetele nem jelent akkora kockázatot, mert ha szerencsétlenül ütne is ki, a budai sáncok mögé vonulhat a sereg, Görgeynek lesz arra ideje, hogy a Dunán áthozza a sereget „s ha a főváros elveszne is, nem vész el az ármáda s míg seregünk van, hazánk van". Ellenkező esetben, ha Görgey Buda előtt veszti el a csatát, „nincs retiráda, nincs menekvés, nemcsak a főváros veszett el, hanem a sereg, ágyú, minden és ezzel a haza". Bicskét a tartalék összpontosítási helyének szemelte ki Kossuth s másnap már indítja is az első zászlóaljakat; ígéri, hogy öt-hat nap alatt 12.000 főnyi sereget von össze ott. „Ön tehát Gallától kezdve egyetlen egy lépést se adjon fel többé ütközet nélkül — ismétli meg a levél végén a parancsot — azt, hogy legyen-e az utolsó ütközet a budai sáncokban? majd meglátjuk, de az első ütközetnek ott nem szabad lenni. Egy kártyára nem lehet dobni a nemzet sorsát. Ütközzék Ön Gallánál. Igazolja a nemzetnek önbe vetett bizodalmát." S gondol Kossuth arra is, hogy Perczel és Görgey seregeinek egyesülése után a várható torzsalkodásoknak elejét vegye: egyidejűleg felszólítja Vetter tábornokot, hogy a „vetélkedések és ebből származó egyenetlenség" kiküszöbölése végett vállalja el az egyesítendő sereg fővezérletét.[6] Válaszol Csányinak is: megdöbbenésének ad kifejezést a bábolnai futás miatt, de a tizedelést nem javasolja, „vigyázni kell, nehogy átmenjenek a zászlóaljak." Mellékeli leve-

[6] Mint ismeretes, Vetter nem vállalta el a fővezérséget, hanem a következő napokban mint vezérkari főnök vett részt a további katonai tervek kidolgozásában. (V. ö. Kossuth dec. 31-i, Csányihoz írt levelével. *KÖM.* XIII. 935. o.)

léhez a Görgeynek küldött rendeletek másolatait és neki is megismétli a parancsot: nem szabad tovább ütközet nélkül hátrálni.[7]

Ezen a napon, dec. 29-én Madarász László is ír néhány lelkesítő sort régi kedves „druszájának", Csányinak. Proklamációkat küld neki a tábor fellelkesítésére, közli vele, hogy a délkeletdunántúli megyék már talpon vannak, „mennek a haza első nagy napjára seregünkhöz" és bejelenti a képviselők elhatározását: „Ha vezér kell, megyünk mi, írjatok név szerint is ki kell, mi táblabírók nem fogunk gyáván rabul esni egy ellenség kezébe is". Csányi másnapi válaszában köszönetet mond a lelkesítésért. „Druszám — írja — én nem csüggedek, mindig azt tartám, jönni fog, ha jönni kell, s készen állék jóra-rosszra. Már a Drávánál nem kételkedtem azon, hogy mindent el fognak ellenünk követni, mi tehetségökben áll a gazembereknek, azért akartam vagy Jellacsics ellen, vagy a rácok ellen egyesült erővel munkálkodni, azért akartam annak idejében Bécsnek segédségére menni. Ma nem volnánk ott, hol vagyunk — tör ki belőle a régen visszafojtott keserűség — de haszontalan a múltról szólni. Most a jelenben kell működni; mit én tehetek teszek, de mi az? Semmi, vagy parányi." A képviselők felajánlkozását helyesli. „Ha majd az utolsó csatát küzdjük — írja a továbbiakban — jól teszi mindenki, ha részt vesz a harcban, jól teszi az egész törvényhozó testület is, azzal az utókor tiszteletét fogja megszerezni és a múltnak hibáit expiálni." Az azonban nem igen tetszik neki, hogy a képviselők vezéreknek ajánlkoznak. „Édes barátom — írja Madarásznak — bizon köllene ollyan Napoleon-féle vezér, hacsak homoepathicus adagban is, de a sok vezér nem igen fér össze. Szeretném, ha kijönne valaki megítélni értelmesen állásunkat, de ollyan egyéniség, aki a pesti dolgokat is ismeri. Ez eránt írtam Elnök úrnak is; tudom, mennyi dolga van annak szegénynek, és nektek, kik az élén álltok a napi eseményeknek. Csak most egyetértés, aztán álljon be ismét a magyar civódás, oda se neki." A képviselőket csak úgy látná szívesen, ha egyik dandártól a másikhoz menve lelkesítő felhívásokat olvasnának fel, beszédeket tartanának, azután visszamennének Pestre. „Én a seregnél a dictiokat nem győzöm — írja — faciat quisquis suum — de nem kell sokszor ismételni, hiszen az ismétlésekre nem igen lesz időnk."[8]

Az idő valóban sürgetett s a képviselők sem a táborbamenetelen törték a fejüket a decembervégi napok rohanó eseményei között. December 30-án a Honvédelmi Bizottmány tagjai a fővárosban lévő tábornokokkal és vezérkari tisztekkel együtt haditanácsot tartottak s megállapodtak abban, hogy a vesztett csata esetén visszavonuló sereget még abban az esetben sem lenne tanácsos a fővároson keresztül visszavonni, ha a csata nem a főváros közvetlen közelében történnék. Ezért azt az

[7] Kossuth két Görgeyhez intézett rendeletét, a Vetternek szóló felkérést és a Csányinak írt választ l. *KÖM.* XIII. 915. s. köv. o.

[8] Madarász levelét l. *KÖM* XIII. 920. o. Csányi válaszát OL. Belügymin. Rendőri és Postaosztály 1849. 30. kútfő 319. tétel.

utasítást adták Görgeynek, hogy ott, ahol van, ütközzék meg az ellenséggel s ha vereséget szenvedne, a sereg zömével — a jobbszárny nélkül, de Perczel csapataival együtt — a Duna jobbpartján vonuljon Eszék felé s ha a Duna beáll, keljen át, a bácskai és bánáti táborral egyesülve tisztítsa meg a délvidéket, és azután hangolja össze az Erdélyben működő Bemmel a további hadműveleteket. Ha pedig a Dunán nem tudna átkelni, vonuljon Eszék alá s hódítsa meg Szlavóniát és Horvátországot, vagy esetleg Péterváradra támaszkodva működjék tovább. A terv szerint a jobbszárnynak lett volna a feladata, hogy a fővárosig visszavonulva lehetőleg lassítsa az ellenség előnyomulását s azután Szolnok irányában vonulva fedezze a kormány és az országgyűlés útját, amelyek — ez 30-án már eldöntött dolog volt — vereség esetén Debrecenbe teszik át székhelyüket.[9]

A fenti haditerv azonban már nem kerülhetett kivitelre s így realitását sem lehetett a gyakorlat próbájának alávetni. Dec. 30-án ugyan még felvillanyozták némileg a közvéleményt és az országgyűlést a Bem sikereiről és Kolozsvár visszafoglalásáról érkezett hírek — Kossuth sietett is a seregvezéreket a felemelő példa követésére felszólítani[10] — ugyanaznap este azonban befutott Perczel móri vereségének a híre is s az új helyzet megváltoztatta az összes védelmi elgondolásokat. Perczel seregének szétszóródása azt a veszélyt rejtette magában, hogy az ellenséges sereg jobbszárnya akadály nélkül nyomulhat a főváros közelébe, s erre való hivatkozással Görgeynek könnyű volt az ütközetvállalás mellett kardoskodó Csányit meggyőzni az újabb visszavonulás szükségességéről. Csányi keserű levélben számolt be erről Perczelnek.

„Szegény magyar hont hová juttatja az eldarabolt erő — írta Perczelnek Bicskéről a csatavesztés hírére — mi elnök és bizottmányi határozott rendeletnél fogva itt valánk ütközendők, de már most a te állásodhoz kell magunkat alkalmazni, különben mind a két tábort elviszi az ördög s a hon menthetetlenül veszve van. Írd meg határozottan véleményedet, hogy ahhoz képest szólhassak én is, mert jóllehet stratégiai tekintetben nincsen semmi szavam, mégis véleményemet, mint mindenkor, ki fogom mondani. Aztán történjen bármi, én megyek a táborral, ahová a sors vezérli, jó vagy rossz tervvel a vezér nézetéhez képest, kinek át van adva a hadnak vitele. Én a hazám szerencsétlenségét túlélni nem akarom."[11]

Görgey újabb visszavonulása, amely a dec. 31-ére virradó hajnalban kezdődött meg, megfelelt a Kossuth körül tevékenykedő vezérkar elgondolásának is. Ezen az óvatos katonák — nyilván a képviselőház többségével egyetértve — még a Perczel vereségét követő éjjelen parancsot küldtek Görgeynek, hogy seregét vonja vissza a Buda előtti utolsó védelmi vonalra és zárja el a Székesfehérvár felől várható ellen-

[9] A németnyelvű utasítást és Kossuth kísérőlevelét l. *KÖM* XIII. 923. s. köv. o.
[10] A seregvezérekhez intézett dec. 30-i köriratát l. *KÖM.* XIII. 927. o.
[11] OL. Csányi-iratok 1272/b. sz.

ség útját.[12] A pánikhangulatban kiadott rendelkezés felmentette Görgeyt az ütközetvállalás kötelezettsége alól, hiszen a közvetlenül Buda előtt vállalandó ütközet veszélyeire éppen Kossuth mutatott rá néhány nappal korábban igen helytálló érvekkel. Másnap, 31-én azonban kiderült, hogy a Perczel seregének teljes megsemmisüléséről szóló hírek túlzottak voltak s még Székesfehérvár sincs az ellenség kezén. Ezért Kossuth megpróbálta némileg helyrehozni az elhamarkodott intézkedés káros hatását. Reggel 9-kor írt levelében már ismét arra szólította fel Görgeyt, hogy „verje meg az ellenséget ha lehet, csináljon a nemzetnek jó újesztendőt," ha pedig ez nem lehet, „tartsa meg az országnak a sereget, arra hozva azt a megsemmisítést kikerülő biztonságba, amerre lehet, Eszéknek ha lehetséges, ha nem lehetséges, erősen tartva a positiókat Budára úgy, hogy a hídon csapatonként átvonulhasson. Ez nagy feladat, igen nagy — tette hozzá Kossuth — de csatavesztés esetén attól függ a haza sorsa. Míg seregünk van, van hazánk." Egy másik, keltezetlen, de tartalma szerint ugyancsak 31-én írt levelében újból nyomatékosan kérte Görgeyt, hogy „a csatának Budán túl, nem Budán bent kell vívatni"; közölte vele, hogy csatavesztés esetén a várost magát nem fogják harctérré tenni, de hangsúlyozta, hogy „Budapest elvesztével a hazát nem adjuk ám fel; elvész Budapest, mint elveszett Győr, de azért az ország megvan, meg kell lennie". Beszámolt Görgeynek arról, hogy milyen intézkedéseket tett a Dunán való átkelés megkönnyítésére s bejelentette neki, hogy az országgyűlés és a kormány Debrecenbe költözik. „Mert a főváros elvesztésével — írta Kossuth — nem szabad a sereget, mely ügyünkhöz állott, szélnek ereszteni, hanem fel kell tartani, s hogy fizetésről, élelmezésről etc. gondoskodhassunk, az országgyűlésnek szabad helyen kell együtt lennie, menjen Debrecenbe, a sereg pedig a Tiszához."[13]

Görgey főhadiszállása azonban a levelek vételekor már Budafokon volt és serege is nagyjából elfoglalta a főváros védelme számára kijelölt utolsó védelmi vonalat, bár erre a lassan mozgó és a fővárostól még jelentős távolságban lévő ellenség egyáltalán nem kényszerítette. A visszavonulásról szóló jelentés vétele után Kossuth elérkezettnek látta az időt, hogy az országgyűlés meghozza a tervbevett fontos döntéseket. Ezért a koradélutáni órákban levélben felszólította Pázmándy képviselőházi elnököt, hogy hívja fel az országgyűlést, „hogy még ma határozzon, mert ha a Buda tőszomszédjában vívandó csata el találna veszni s a sereg húzódnék a Tisza felé, én az illy zavar végpercében nem látnám magamat képesnek a kormányzatot akkint együtt tarthatni, mikint a seregekről gondoskodás s ezzel hazánk megmentése kívánja." Azt javasolta Kossuth, hogy maradjon hátra egy háromtagú bizottság a sereg helybeli ügyeinek intézésére, az országgyűlés és a kormány pedig más-

[12] A dec. 31-i keltezésű, de a Perczel „mai" vereségéről beszélő, tehát még éjjel kiadott németnyelvű rendelkezést l. *KÖM* XIII. 933. o.
[13] A két levelet l. u. o. 932. s. köv. o.

nap induljon Debrecen felé.[14] A képviselőház zárt ülése még a délutáni órákban a magáévá tette Kossuth javaslatát, ugyanígy Batthyány Lajos arra irányuló indítványát is, hogy az országgyűlés indítson békekövetséget Windischgrätzhez. A javaslatok elfogadása után — de még az estére összehívott nyilvános ülés végleges döntése előtt — Kossuth közölte a költözési tervet Csányival. A már ismert érvekkel okolta meg a döntést és rábízta az elhagyandó főváros feletti kormánybiztosságot. „A kormány székhelye áttétetvén — írta neki — Te leszesz itt, míg a tábor itt van, a főhatóság, mint voltál mindenütt, hol a tábor volt. Aszerint tedd tehát intézkedéseidet." A levélhez mellékelt felhatalmazásban is arra utasította, „hogy valamint egyebütt, hol a tábor volt, van és lesz, úgy Budapesten is országos teljhatalmú biztosi hatóságát egész mértékben gyakorolja".[15]

Csányi rögtön Kossuth levelének vétele után válaszolt. Este 10 órakor a budafoki főhadiszálláson kelt levelében közölte Kossuthtal, hogy mivel a levélből nem derül ki a kormány és az országgyűlés indulásának időpontja, másnap reggel bemegy a fővárosba Kossuthtal értekezni s mindjárt ott is marad „a kellő intézkedések megtételére". „Rendelkezéstekre állok, míg mozogni tudok — írta — csak még néhány napig legyen időnk seregeink gyűjtésére; a közel Tisza felköltésére még van idő." Görgeyvel is közölte, hogy jókor reggel hozzon rendbe mindent a seregnél és legyen készen, hátha a kormány ővele is kíván értekezni. „Nekünk — írta a sereg erejéről — azon kívüli, mit most küldöttél, el merem mondani, nincsen több 14.000 emberünknél. Így kell naprólnapra kisebb számot írni, sok elmaradott, sokat elfogtak, 7000 Komáromban." „Óhajtalak látni, ki tudja még másutt? — fejezte be a levelet — Csak a Duna be ne fagyjon."[16]

Egyik kívánság sem teljesedett be. Csányi nem találkozhatott már Kossuthtal, mert a kormány és a képviselők az éjszakába nyúló drámai ülés után azonnal a vasútállomásra siettek s még azon éjjelen elhagyták a fővárost. S befagyott a Duna is, alkalmat adva az ellenség bekerítő csapatainak átkeléséről szóló álhírekre, amelyek csak fokozták a zavart és rémületet a menekülésre készülők soraiban. A kormány és a képviselőház elköltöztetése észszerű intézkedés volt s azzal az eredménnyel járt, amelyet Kossuth várt tőle: létrehozta a további önvédelmi harc szilárd bázisát. Az elköltözés elsietett végrehajtása azonban kétségtelenül az ellenség ereje túlbecsülésének a következménye volt, rendkívül károsan befolyásolta a lakosság hangulatát, az általa előidézett fejetlenség megnehezítette a főváros kiürítésének tervszerű végrehajtását, végső fokon pedig önigazolásra adott kitűnő érvet azoknak a katonai vezetőknek, akik a főváros közelében sem szándékoztak ütközetbe bocsátkozni az ellenséggel. Így látta ezt Csányi is, amikor újév

[14] A Pázmándyhoz írt levelet l. u. o. 934. o.
[15] Az este 7 órakor írt levelet és a meghatalmazást l. u. o. 935. s köv. o.
[16] Csányi levelének fogalmazványát l. OL. Csányi-iratok 1277. rakt. sz.

reggelén bejött a fővárosba és a kormány helyett már csak annak búcsúfalragaszait találta a pesti utcákon. De azért munkához látott és első tapasztalatairól még aznap beszámolt Kossuthnak. „Bejöttem ma reggel Pestre, értekezendő a teendőkről — írta csalódottan — és mikoron ideértem, már senkit sem találtam. Azt sem tudtam, kihez intézzem első szavaimat, első lépésemet. A várost úgy leltem, mint képzelhetni a pestistül fenyegetett, halálos vésszel szembenéző testületet, lehangolva minden, minden, különbség nélkül az elhagyatás szomorú érzetében. A városháznál gyűlést tartattam, úgy látszott, hogy sikerült egy kevéssé őket felemelni." Közölte, hogy Vetter is bosszús a történtek miatt, de a vezérkari főnökséget vállalja, Perczellel már tárgyalt Csányi lakásán s remélhető, hogy Görgeyvel együtt alárendelik véleményüket Vetter nézeteinek. A sereg is demoralizált, néhány napi szervező munkára van szükség a rendbeszedésére. „Csak engemet várt volna be a kormány — tört ki belőle az elkeseredés — egy pár napi előkészület előkészítette volna a közönséget és a távozásnak illy hatása nem lett volna; sem ma, sem holnap ellenséget mi látni nem fogunk. Lehet, hogy holnap az elő és hátsó csapatok közt leend ütközet, de az még nem ultimo giorno Pompeji. Megkísértendjük a lehetséget; azért most már én is lehangoltabb vagyok, de még korántsem reménytvesztett. Még minden jóra fordulhat." De még a gyors eltávozásnál is kevésbé helyeselte Csányi a békekövetség elküldését. „Az a Windischgrätzhez küldés — írta róla ugyanebben a levélben — rosszabb hatású egy csatavesztésnél. Az maga jobban felbátorítja az ellenséget egy győzelemnél, és a következése, teljes bizonyossággal mondom, semmi, sőt nem semmi, hanem egy nagyszerű büszke megbántása leend a nemzetnek, az Elnök úr akarata nem lehetett." Kossuth érezte Csányi igazát mind az eltávozás, mind a békekövetség kérdésében. Másnapi, Szolnokon kelt válaszában az elsőre nézve ugyan azzal érvelt, hogy a fővárost nem a kormány elköltözése hangolta le, hanem „az örökös retiráda és csatavesztés", az elköltözésnek ellenkezőleg emelni kellene a közhangulatot, mert az látszik belőle, „hogy bizon még Budapest elvesztésével sem adjuk fel az országot, hanem reátámaszkodunk Magyarország tősgyökeres vidékére." A békeküldöttségről azonban kijelentette, hogy az valóban nem az ő műve, „Az bolondság, mert sikere nem lesz, nem lehet, de ép azért ártalom sem lesz belőle." S a dec. 31-i szűkszavú megbizatás után csak úgy áradnak az elnök megbizatásai a kormánybiztoshoz a lakosság hangulatának emelésére, az államjavak elszállítása körüli zavarok megszüntetésére, a vasút munkájában mutatkozó gyanús jelenségek megvizsgálására, a vasútvonal későbbi elpusztítására stb.[17]

Csányi új munkakörét is a tőle megszokott eréllyel és lelkiismere-

[17] Csányi levelét, Kossuth jan. 2-i válaszát és egyéb intézkedéseit l. KÖM. XIV. 16. s. köv. o.

tességgel látta el. Gondoskodott a fővároson átvonuló csapatok ellátásáról, a pályaudvaron személyesen irányította és ellenőrizte az államjavak elszállítását, gondoskodott arról, hogy a minisztériumok irattárai, a fegyvergyár felszerelése, a katonai ruhatár, a lőszerkészlet és a katonai szempontból fontos készletek a vasúton elinduljanak a kormány új székhelye felé. Egyidejűleg falragaszokon nyugtatta meg a főváros lakosságát arról, hogy a kiürítés csak ideiglenes és a kormány elköltözése csak azt tanúsítja, „hogy a hazát még elveszettnek nem hiszi, hanem szent földjének minden léptét utolsó hantjáig védeni, mi eddig elveszett, újított erővel visszavenni, vagy ha Isten úgy akarja, sírján veszni eltökélett komoly szándékát".[18] Hathatósan segítette Csányit a kiürítés nehéz munkájában az első napon maga Madarász László[19] a további napokon pedig Madarász hivatalának az a kis különítménye, amely Gömöri Andor rendőri tanácsos vezetésével maradt vissza a fővárosban. De hasznos segítséget jelentett Csányi számára maga Vetter is, aki nemcsak a főváros lakosságának megnyugtatásában járt elöl jó példával. hanem a hivatalok és hadi készletek elköltöztetését is személyesen ellenőrizte. A kiürítés hatalmas erőpróbát jelentett a pest—szolnoki vasút számára; ennek idegen származású vezetői az ugyancsak jobbára idegen részvényesek érdekeinek védelmében bizony nem nagy lelkesedéssel látták, hogy az állam érdeke nemcsak a jövedelmező forgalom beszüntetését kívánja áldozatul, hanem a kocsipark Szolnokra történő összpontosítását és a vaspálya megrongálását is. Ezért közömbösen, sőt ellenségesen álltak szemben a kiürítés sürgető feladataival s csak Csányi és munkatársai erélyes fellépése tudja megfelelő közreműködésüket biztosítani. A korlátozott mennyiségű kocsipark és az egyvágányú pálya azonban még így is szinte legyőzhetetlen akadályokat állított a kiürítés munkája elé; a rendelkezésre álló mozdonyok, valamint személy- és teherkocsik legnagyobb mértékű igénybevételével dec. 31-étől naponta öt vonatot indítottak Szolnokra az államjavakkal — jan. 1-én hatot —, de még ezenkívül is a szekerek százait kellett Csányinak mozgósítani, hogy feladatát csak a legszükségesebb mértékben teljesítse.[20] Feladatát a rendelkezésre álló idő és eszközök korlátozottságához képest jól oldotta meg, nem az ő igyekezetén múlt, hogy ennek ellenére tekintélyes meny-

[18] Egykorú nyomtatvány. OL. Kossuth Polizei-Akten 709. sz.

[19] Madarász jan. 1-én este ½9 órakor még Pesten kérte Csányit, hogy utasítsa a minisztériumok osztályfőnökeit, hogy „a szükséges, de nem igen számos személyzettel ezen rendelet kiadásától 24 óra alatt a vaspályán Szolnokra induljanak a legszükségesebb kellékekkel." (OL. Csányi-iratok 1271. rakt sz.)

[20] A főváros kiürítésére vonatkozó rendkívül érdekes iratanyag főként két gyüjteményben található: Csányi iratainak 1271. rakt. számú csomójában és a Rendőri és Postaosztály iratai között, főként a 214. rakt. számú csomóban. — A felhasznált szekerek számára lehet következtetni Csányi egy jan. 2-i rendeletéből, amelyben Pest megyét 600 szekér és 300 előfogat kiállítására szólítja fel (Csányi-iratok 1271. rak. sz.), valamint Madarász egy szolnoki intézkedéséből, amellyel a Szolnokra érkező javak továbbszállítására napi 300 szekeret igényel. (Rendőri és Postaosztály 1. kútfő 479. tétel.)

nyiségű hadifontosságú anyag került a fővárost megszálló ellenség birtokába.

Csányi főkormánybiztosi hatásköre azonban ezekben a sorsdöntő napokban nem merülhetett ki a főváros rendjének fenntartásában és a kiürítési munkálatok irányításában. Továbbra is ő képviselte a polgári hatalmat a hadseregnél s ez a hatásköre különösen nehéz feladat elé állította akkor, amikor a seregvezérekkel egyetemben arról kellett dönteni, hogy a főváros kiürítése és a kormány Debrecenbe költözése nyomán kialakult új helyzetben milyen irányt szabjanak a sereg tovább. tevékenységének. Erre a kérdésre volt hivatva választ adni az a haditanács, amelyet január 2-án reggel Csányi szállásán, az Emmerling-fogadóban tartottak s amelyen Csányi elnökletével Vetter, Görgey. Perczel, Répássy, Lázár tábornokok, Kohlmann ezredes, valamint Klapka, Pusztelnik és Bayer őrnagyok vettek részt. A haditanács lefolyásának részleteiről korábbi forrásaink csak pontatlanul tájékoztatnak bennünket, eredményéről és végzéseiről a szakirodalomban meglehetősen egyforma kép alakult ki. Eszerint a haditanács a Buda előtt vívandó döntő ütközettől a kormány eltávozása után nem várt akkora eredményt, mint amekkora kockázattal járt volna. Ezért elhatározta a főváros feladását és a további mozdulatok célját abban jelölte meg, hogy a Tisza vonalának biztosításával lehetővé tegyék egyrészt a kormány nyugodt szervezőmunkáját, másrészt az összes erők összpontosítását a döntő ellentámadásra. E terv gyakorlati kivitele érdekében Görgey azt a feladatot kapta, hogy seregének nagy részével a Duna bal partján vonuljon észak, majd nyugat felé, szálljon szembe Simunics előnyomuló seregével, mentse fel Komáromot és veszélyeztesse az ellenség hátsó vonalait, ha pedig itt túlnyomó erőbe ütköznék, a bányavárosokon és a Szepességen át haladjon az összpontosításra kitűzött hely felé. Perczel feladata lett, hogy kiegészített hadtestével a Duna—Tisza-közén gátolja meg az ellenségnek a kormány székhelye, Debrecen felé tervezett előnyomulását; döntő ütközet elfogadásától azonban óvták addig, amíg a bácsbánsági seregeknek ugyancsak a haditanács által kilátásba helyezett felvonulása meg nem történik. A Répássy tábornok parancsnoksága alatt álló tartalékssereget is Perczel vezénylete alá helyezték, ugyanakkor állomáshelyét a Tiszán túl, a Szolnok—Debrecen közti térségen jelölték ki. A tanácskozások részleteiről a közhasználatban lévő munkák általában keveset szólnak s nem ismertetik a tanácskozás egyes résztvevőinek a felmerült kérdésekben való állásfoglalását sem. Pedig ezeknek a részleteknek és állásfoglalásoknak az ismerete eléggé fontos lenne ahhoz, hogy a döntő jelentőségű haditanács határozatait helyesen értékelhessük. Éppen ezért nem lesz fölösleges, ha a továbbiakban a résztvevők és a hozzájuk közelállók emlékiratai és művei alapján próbáljuk meg pontosabban rekonstruálni a haditanács lefolyását.

A haditanács főszereplői közül időrendben Görgey nyilatkozik elő-

ször emlékiratainak 1852-ben megjelent németnyelvű első kiadásában.[21] Elmondja, hogy Kossuth utolsó, ütközetet parancsoló levelének vétele után január 2-án reggel Pestre sietett, hogy meggyőzze Kossuthot, hogy csata esetén a hadsereg megmentését és a fővárosok megkímélését nem lehet biztosítani. Kossuthot azonban már nem találta Pesten, ezért Vetter tábornokhoz fordult, előadta neki kételyeit és felajánlotta neki a sereg parancsnokságát. Vetter ezt nem vállalta el, hanem megígérte, hogy haditanácsot hív össze, amely Görgey feladatát a kivihetőséghez képest módosítja és megállapítja a legközelebbi jövőre szóló honvédelmi intézkedéseket. A haditanács még aznap össze is ült, és meghozta intézkedéseit. Ezek értelmében a sereget ütközet nélkül a Duna bal partjára kellett áthozni, ennek megtörténte után Perczel Szolnok felé hátrál, Görgey pedig azt a feladatot kapta, hogy haladjon seregével Vác felé, majd a Vág mellékén Simunics ellen tevékenykedjék. Ezzel az intézkedéssel az volt a haditanács célja, hogy az ellenség főerejét a Debrecenbe szolgáló legrövidebb hadműködési vonaltól eltérítse. Elhatározta azt is a haditanács, hogy a délvidéki hadműveletek abbahagyandók s az ottani erők a kormány székhelyének védelmére felrendelendők. A távolabbi cél a Mészáros-féle, Perczel-féle és a déli seregek összevonása, míg Görgeynek állítólag belátására bízta a haditanács, hogy serege hátrálási alapjául Komáromot, vagy Tisza vidékét választja-e? Az erők némi kiegyenlítése végett Görgey átengedi Perczelnek 1 gyalogzászlóalját, 12 század huszárt és egy 12 fontos üteget.

Ennyit ír Görgey a haditanács lefolyásáról és végzéseiről, semmi többet.[22] A másik főszereplő, Klapka György már lényegesen többet mond nála. Emlékiratainak 1861-ben megjelent II. kötetében[23] a kormány és az országgyűlés eltávozásának ismertetése után elmondja, hogy Vetter tábornokkal, akinek ő törzskari főnöke volt, kidolgozták az új visszavonulási és védelmi tervet. Közben január 2-án Görgey megbízásából Bayer őrnagy Pestre jött és megkérdezte Vettert: mi a főfeladat, a hadsereg megtartása vagy a főváros megvédése? Ezt a kétértelmű, vagy nagyon is egyértelmű kérdést hosszabb beszélgetés követte a hadsereg szelleméről, hangulatáról, harcképességéről s a beszélgetés alapján az a vélemény alakult ki, hogy a főváros előtt nem lehet döntő csatát kockáztatni, a sereget át kell hozni a bal partra, a fővárost ki kell üríteni. Január 3-án este Buda körül kell koncentrálni a sereget, 4-én délután pedig részben a Lánchídon, részben a jégen át meg kell

[21] *Görgey:* Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848. und 1849. Leipzig, 1852. I. Bd. 139. s. köv. o. Az 1911-ben Budapesten megjelent magyar kiadás (Életem és működésem Magyarországon az 1848 és 1849 években) szószerinti fordításban hozza a németnyelvű kiadás szövegét.

[22] Ugyanúgy, de némileg bőbeszédűbben ismerteti a haditanács lefolyását *Görgey I.* is (1848 és 1849-ből. Élmények és benyomások. Bp. I. köt. 1885. 101. s. köv. o.), aki a haditanács időpontjában Pesten volt és bátyjának is segédkezett emlékiratai megírásánál.

[23] Memoiren von *Georg Klapka* II. Bd. Leipzig, 1861. 121. s. köv. o.

kezdeni a visszavonulást. Ez alkalommal beszélték meg azt is, hogy milyen irányban vonuljon el Görgey: ebben a kérdésben Bayer, Vetter és a jelenlévő Klapka nézetei megegyeztek. Nem sokkal később maga Görgey is Pestre jött, egyetértett a határozatokkal s megkérdezte Vettert, miért nem akarja a főparancsnokságot átvenni? Tréfálkozva tette hozzá, hogy ő maga jó kémikusnak, de egyáltalán nem nagy vezérnek tartja magát. Hogy a súlyos döntések felelősségét közösen vállalják és a szükséges intézkedéseket a többi vezérrel is megbeszéljék, haditanácsot határoztak el Csányi kormánybiztos lakására és megbízták Klapkát, hogy az elhangzott végzések alapján dolgozza ki a haditanács részére az új működési tervet. Azonban még a haditanács megtartása előtt bekövetkezett az ellenség tétényi támadása balszárnyunk ellen, ezért a haditanácsot csak január 4-én délelőtt lehetett megtartani. A már ismertetett résztvevőkkel megtartott haditanácson három kérdést tárgyaltak meg. Az első a főváros harc nélküli kiürítésének kérdése volt, ezt rövid tanácskozás után helybenhagyták, indokul felhozták a Buda előtti állások veszélyességét, azt a lehetőséget, hogy az ellenség a befagyott Dunán bármely neki tetsző ponton átkelhet és a magyar sereg hátába kerülhet, az ellenség túlerejét és az esetleges vereség végzetes következményeit. A tanácskozás második pontját, az új haditervet vita nélkül, egyhangúlag elfogadták. Lényege az ország belsejébe való visszavonulás, az erők koncentrálása, a Tiszának mint védelmi vonalnak a felhasználása, a Délvidék kiürítése, Erdély mihamarabbi visszaszerzése, Schlick kiűzése, Görgey diverziója volt. Görgey feladata az ellenség hátsó vonalainak veszélyeztetése lett, s Komárom, vagy a bányavárosok jelöltettek ki neki visszavonulási pontul. Az ellentámadás időpontjául február elejét tűzte ki a haditanács. Megállapította a haditerv a magyar seregek új beosztását is. A harmadik kérdés a kivitelezés miként je volt. A határozatok értelmében Görgey 4-én átkel a Dunán, 5-én el kell érnie Vácot; Perczel fedezi Görgey visszavonulását, utána ő is átkel a Dunán, elrontja az átkelőhelyeket s még ugyanazon a napon Üllőig és Vecsésig nyomul, felveszi az érintkezést Répássyval, aki már 4-én elhagyja Pestet és a következő napon eléri Monort. A teljes elvonulásig Perczel lesz a főváros katonai parancsnoka. E határozatok lettek Klapka szerint az alapjai annak a védelmi rendszernek, amelynek alapján Magyarország hihetetlen gyorsan ki tudta fejteni erőit. A haditervet szétküldték és január 5-én délre már üres volt a főváros.

Látjuk, a két főszereplő különböző részletességű előadásában vannak ellentmondások. Szaporodnak ezek az ellentmondások akkor, ha megnézzük Klapka emlékiratainak negyedszázaddal későbbi változatát.[24] Ebben csak néhány sort ír a haditanácsról, időpontját január 2-ára teszi s arról ír, hogy az általa és Vetter által előre elkészített haditervet Perczel először hevesen ellenezte, végül azonban a többiek-

[24] *Klapka György:* Emlékeimből. Bp. 1886. 68. s. köv. o.

kel együtt ő is elfogadta. Korábbi előadásához képest új adatokat tartalmaz munkájának a haditanácsot megelőző része, amelyben elmondja, hogyan érkezett a Délvidékről december 30-án Pestre, hogyan találta a fővárost Perczel móri veresége miatt rendkívül nyomott hangulatban, hogyan ment be a Honvédelmi Bizottmány ülésébe, milyen párbeszédet folytatott Kossuthtal a móri vereség következtében előállott helyzetről, hogyan adta elő ő Kossuthnak lényegében a január 2-án elfogadott haditervet, hogyan helyeselte azt Kossuth s hogyan bízta meg őt, hogy Vetterrel együtt tegye meg a szükséges lépéseket a terv végrehajtására.

Hallgassuk meg ezek után a harmadik főszereplőt, Vetter Antal tábornokot, aiknek — mint láttuk — elsőrangú szerepe volt a haditanács döntéseinek kidolgozásában. Vetter emlékiratainak[25] ezek a részei ezideig ismeretlenek lévén, talán nem lesz szükségtelen a kéziratnak a sorsdöntő napokra vonatkozó fejezetét kissé részletesebben ismertetni.

„A Honvédelmi Bizottmány Pesten, 1849 december 31-én, késő este Kossuth lakásában tartá utolsó titkos tanácskozását — írja Vetter — melyre magam is hivatalos voltam. A tanácskozás főtárgyát képezte úgy a saját, mint az ellenség mozgolódásairól szóló legújabb hírek, valamint az eddig történtek és még teendők fölötti jelentések összeállítása és megrostálása. Az összes tagok hangulata a komoly helyzethez képest igen nyomott volt. A jövő valóban vígasztalannak tünt fel: a remény, amelyet még tápláltunk, nem alapszik vala ama várakozáson, hogy a Windischgrätz herceghez menesztett küldöttség óhajtott választ hozand, hanem a magyar kormány állhatatos kitartásában, a magyar nemzet hazafias érzületében, a honvédparancsnokok erélyes működésében és összetartásában, valamint végre az ellenség ismeretes pedans, erélytelen eljárásában.

Éjjeli 11 órakor búcsúztam el a választmány tagjaitól, anélkül, hogy határozottan megállapodtunk volna abban, hogy a választmány tagjai a képviselőkkel együtt mely napon és órában hagyják el a fővárost. Valami nagy sietség szüksége nem is forgott fenn, hiszen az ellenség még jócskán távol volt Budapesthez. Lakásomra (a „Magyar királyhoz" címzett vendéglőben) visszatérve, nyugalomra tértem, de csakhamar felvertek álmomból. Egy küldönc hozta Kossuth levelét, mely a következő sajátos sorokat tartalmazá: „Azon pillanatban, melyben ön e sorokat veszi, a honvédelmi bizottmány már útban van Debrecen felé. Csányi kormánybiztos megérkeztéig a katonai és polgári hatalom ezennel ideiglenesen önre ruháztatik." Éjfélutáni 1 óra volt, midőn e levelet kézhez vettem. Miután sebtiben felöltözködtem volna, Kossuth lakásáig hajtattam. Az utcáról már nem volt kivilágítva egy szoba sem, a kapu pedig be volt zárva: a ház kihaltnak látszott. Hogy

[25] *Vetter Antal* emlékiratai. Töredékes kézirat. Német eredetiből ford. Abafi-Aigner Lajos. Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattára. Quart. Hung. 3030. sz. Keltezetlen, de kétségtelenül legalább két évtizeddel az események után keletkezett.

Kossuth mi okból nem közölte velem az ülés tartama alatt, hogy az elutazás még az éjjelre van tervezve: az előttem mai napig talány maradt."

Elmondja azután Vetter, hogy rögtön hivatta Klapkát, aki vezérkari tisztként alája volt rendelve. Tőle megtudta, hogy Görgey Perczel veresége következtében az Érd—Tétény—Sóskút—Budaőrs—Óbuda—Krisztinaváros vonalra vonult vissza. Leírja a főváros izgatott hangulatát, a nyugalom helyreállítására hozott intézkedéseket; ő megnyugtató beszédet tartott a tömeghez, felemlítette, hogy Görgey Téténynél győzelmet aratott s közölte, hogy a fővárost kímélni fogják a következő hadműveletek során.

„Január 2-án — folytatódnak Vetter visszaemlékezései — Görgey tábornok bejött Promontorról, Kossuth egyik rendelete iránt velem tanácskozandó, határozottan kijelentvén, hogy azt nem teljesítheti. Kossuth ugyanis meghagyta neki, hogy a fővárost védelmezze, mely rendeletről nekem, mint ideiglenes hadügyminiszternek és táborkari főnöknek tudomásom nem volt." Itt arról ír Vetter, hogy Kossuthnak általában szokása volt az alárendelt parancsnokokkal fellebbvalóik tudta nélkül levelezni, nekik rendeleteket küldözgetni s ezzel hozzájárult a sereg fegyelmének meglazulásához. „Görgey tehát kijelenté — folytatja a kis kitérő után — hogy a védelmezési parancsot nem teljesítheti s ebben — a közben tökéletesen megváltozott szomorú viszonyoknál fogva — tökéletesen igazat adtam neki. Nem úgy másik javaslatára nézve, mely szerint tőle a dunai hadsereg főparancsnokságát azonnal a kormány tudta nélkül átvegyem s a főváros védelmezését saját felelősségemre talán mégis keresztülvihetném." Vetter először látta ekkor Görgeyt s meglepte, hogy egy volt császári tiszt ilyen felelőtlen ajánlatot tesz a felsőbbség tudta és hozzájárulása nélkül. Az volt az érzése, hogy Görgey már ekkor forgatta fejében január 5-i lázadó nyilatkozatát. Visszautasította az ajánlatot és közölte vele, hogy a tábornokokkal haditanácsban kívánja a teendőket megbeszélni.

„Másnap (január 3.) az éppen akkor Pestre érkezett Csányi kormánybiztoshoz mentem — folytatja Vetter — és felkértem, hogy a haditanács ülésében részt véve, abban az elnökséget vállalja el. Még aznap 10 órakor megjelentek tanácskozás céljából rajtunk kívül: Görgey, Perczel, Répássy tábornokok — akiket még eddig személyesen nem ismertem — és a táborkari főnököm, Klapka őrnagy. A tanácskozást Csányi hosszabb beszéddel nyitotta meg, amelyben mindenekelőtt az ország szomorú helyzetét ecsetelte és kiemelte az oly intézkedések szükséges voltát, hogy mentessék, ami még menthető. A honvédelmi bizottmány és képviselői testület hirtelen távozását azzal mentegeté: a kormánynak az okból kell vala sietnie, hogy Debrecenben mielőbb újra szervezkedhessék. Továbbá kifejté, hogy ügyünk jobbra fordultára még nem tünt el minden reménység és végül különösen hangsúlyozta,

hogy a nemzet sorsa jelenleg a hadsereg vezetőinek a kezében fekszik s ennél fogva felkért bennünket, hogy a szerencsétlen országnak s szent ügyének ezentúl is szenteljük szolgálatainkat s a szükséges egyetértésben vezessük a katonai működéseket. Ezek után felkért engem, hogy a haditanácsot ismertessem meg a hadsereg jelenlegi helyzetével.

A feladat nem volt könnyű, mert most is, miként majdnem az egész háború alatt, az egyes seregek parancsnokai amily sűrűn kérelmezték a pénz, csapatok, ágyúk, ruházat és lőszerek küldését, oly fölöttébb gyéren küldték be a minisztériumhoz állag- és szolgálati táblázataikat és jelentéseiket, a leggyérebben pedig a felhasznált pénz hovafordításának kimutatását és elszámolását.

Mindazáltal annyira-amennyire hű képét ecsetelém az ország különböző részeiben lévő csapatok állagának és elhelyezésének, előterjesztém a kimutatást a hadsereg kiegészítéséről, az újonnan elrendelt újoncozásról, az ellenség által még meg nem szállt vidékekről, a fegyverzeti, felszerelési és lőszerbeli készletekről, valamint végül a már a Tisza mögé szállíttatott hadi eszközökről. Ezek után a dolog stratégiai részére tértem át, amelyben — előzetes megállapodásunkhoz képest — engem Klapka őrnagy támogatott.

Eszménk azon alapszik vala, hogy az országnak a nyugati határtól a Tiszáig terjedő nagy része feladassék; a Tisza mentén, Tokaj és Szeged közt, az összes hadierő egyesíttessék; a hadseregnek fölöttébb szükséges újjászervezkedése eszközöltessék; a ruházatlan, fegyverzetlen és gyakorlatlan legénység külön választassék és újonc telepekben elhelyeztessék stb., stb.

Ezek előadása után Görgey tábornok emelt szót. Általában — úgymond — helyesli a tervet, de azt hiszi, hogy a Tiszánál való stratégiai felvonulás háborítatlan biztonságát azáltal tetemesen előmozdíthatná, hogy a maga hadtestével már most elválna a hadseregtől és diversiot tenne a Simunics által ostromolt Lipótvár vára ellen s azután a bányavárosokba, hogy ezekben a kincstári készleteket megmentse. E tervének foganatosítása továbbá azzal a szembeszökő nagy előnnyel is jár, hogy az ellenséges erő jelentékeny része, mely ellene kell, hogy működnék, az által a Tiszától elvonatik.

Minthogy a terv ellen senki ellenvetést nem emelt, Csányi pedig azt mint igen célszerűt támogatta, a haditanács azt végleg elfogadta.

Azon pontokul, melyek a Tisza mentén a hadsereg által megszállandók voltak, a következők jelöltettek ki: Tokaj, Szolnok, Tiszafüred, Czibakháza és Szeged. — Közbevetőleg megjegyzem itt, hogy a Bánság és Bácskának teljes feladásáról a haditanácsban nem volt szó. Az erre vonatkozó parancsot csak január 6-án, Törökszentmiklóson bocsátottam ki.

Hadtestének állapota felől kérdeztetvén, Perczel tábornok felhozta,

hogy a móri ütközetben volt veszteségeiről szóló hírek túlzottak, amennyiben máris több 3500 embernél gyűlt ismét egybe és még folyvást szállingóznak vissza zászlóik alá, amelyek jelenleg a Buda előtti sáncokon vannak kitűzve, melyeket csapataival megszállatott.

A haditanács végül megállapodott a hadtestek és osztályok új elhelyeztetése s a csapatoknak a visszavonulás tartama alatt való ellátása iránt. Ezek után a tábornokok visszatértek csapataikhoz.

Klapka őrnagy a haditanács határozatait kidolgozván, annak egy-egy másolata futárral azonnal megküldetett úgy Kossuthnak, mint az önálló parancsnokoknak, kik a meghagyásokat teljesíteni is szokták — ha nekik úgy tetszett".[25]

Ezzel be is fejezhetjük azoknak a főszereplőknek a visszaemlékezéseit, akik az eseményeket már bizonyos időtávlatból szemlélve, tudatosan a történelem számára örökítették meg. Nem kell gondos történetírói vizsgálódás annak a felismeréséhez, hogy ezekben a visszaemlékezésekben a nagyjából azonos lényeg mellett igen sok pontatlanság és ellentmondás is van. A legszembetűnőbb bizonytalanság a haditanács időpontja körül van. Görgey, láttuk, január 2-ára teszi; Klapka idézett németnyelvű munkájának 1850-ben megjelent első kötetében[26] január 1-ét ír, a fentebb ismertetett II. kötetben január 4-ére teszi a haditanács időpontját, végül 1886-ban megjelent ugyancsak idézett magyarnyelvű emlékirataiban a helyesnek elfogadott január 2-a mellett köt ki. Vetter, mint láttuk, változatosság kedvéért a január 3-i időpont mellett foglal állást.[27] Január 3-ára teszi a haditanács időpontját Horváth Mihály rendkívül elterjedt munkája is[28] és ezzel további hibák forrását jelentette sok később megjelent munka számára. A szakirodalom végül is talán Görgey munkája alapján állapodott meg a helyes január 2-i időpont mellett.[29]

Ellentmondás mutatkozik az egyes visszaemlékezésekben a résztvevőknek a haditerv egyes pontjait illető állásfoglalásával kapcsolatban is. Klapka és Vetter arról írnak, hogy a haditervet különösebb ellentmondás nélkül elfogadták a résztvevők; későbbi munkájában Klapka

[25] A fentiek szerint jónéhány példányban elkészült haditervnek sajnálatos módon egyetlen példánya sem ismeretes.

[26] A bevezetésben, XVIII. o.

[27] Hogy Vetter mennyire bizonytalan az időpont megállapításában, mutatja az is, hogy kézirata további, fentebb már nem ismertetett részében arról ír, hogy a haditanács jan. 4-re tűzte ki a főváros elhagyását s hogy a *hátralévő 48 órát a* hadianyag elszállítására használták fel; később elmondja, hogy a haditanács napján kitűzték a hadügyminisztérium személyzetének indulását is, *másnap, 3-án* azonban a vasútnál csak kevesen jelentek meg stb.

[28] Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1865. II. köt. 219. o.

[29] A jan. 2-i időpont kétségtelen: a Pesti Hírlap jan. 5-i számában Perczel által közzéadott rendelet a jan. 2-i haditanácsra hivatkozik s a rendőri hivatal Pesten maradt tisztviselői is jan. 2-ára teszik a haditanács időpontját Madarászhoz írt jelentésekben. (OL. Rendőri és Postaosztály. 407:1849.)

már arról ír, hogy Perczel hevesen ellenezte a tervet,[30] s látni fogjuk alább, hogy Csányi sem találta azt annyira célszerűnek, mint ahogy Vetter állítja. Feltűnő Görgey szerénysége, amellyel arról ír, hogy a haditanács tette a feladatává a diverziót; Klapka előadása alátámasztaná azt a látszatot, hogy Görgeynek nem volt közvetlen része a haditerv őt illető részének megállapításában. Vetter azonban már úgy emlékszik vissza a történtekre, hogy maga Görgey javasolta a felsőmagyarországi oldalmozdulatot. Látni fogjuk később, hogy Vetter véleménye felel meg a valószínű tényeknek. Ellentmondás Klapka és Vetter között az is, hogy az előbbi a Délvidék kiürítését említi a határozatok között, az utóbbi szerint ez a kérdés nem szerepelt a haditanács tárgysorozatán. S alább látni fogjuk azt is, hogy — Klapka állításával ellentétben — a haditanács nem január 5-ére, hanem 6-ára tűzte ki Görgey indulásának időpontját.

Van azonban a visszaemlékezésekben egy sor olyan tény is említve, amelyek a valósággal szemmel láthatólag ellenkeznek s csak alátámasztják azt a történetírói álláspontot, amely az emlékiratokkal szemben mind ténybeli állításaikat, mind megállapításaik tárgyilagosságát illetően a legmesszebbmenő óvatosságot tartja szükségesnek. Így minden valószínűség szerint csak a Klapka fantáziájában született meg az a december 30-i, Kossuthtal folytatott beszélgetés, amelyet művének magyar kiadása alapján fentebb ismertettünk. Köztudomású ugyanis, hogy Perczel december 30-i móri vereségének a híre csak a rákövetkező késő éjjel érkezett meg a fővárosba, a hangulatot és a beszélgetést tehát nem befolyásolhatta. A főváros harc nélküli kiürítésének Klapka által állítólag előterjesztett tervét pedig sem december 30-án, sem 31-én nem helyeselhette az a Kossuth, aki mindkét napon az ütközetet parancsoló levelekkel árasztja el Görgeyt és Csányit, aki még január 4-én is erélyesen tiltakozik a főváros harc nélkül való feladása ellen, amikor pedig értesül a végrehajtott mozdulatokról, a legkeserűbb szemrehányással illeti azokat, akik annak részesei voltak. Ugyanúgy képtelenségnek látszik Vetter leírásának már a kiindulása is: december 31-én késő este Vetter nem vehetett részt a Honvédelmi Bizottmány utolsó tanácskozásán, mert 31-én a délelőtti zárt ülés után este az országgyűlés tartott nyílt ülést, amely csak 11 óra után ért véget s utána a Bizottmány és az országgyűlés tagjai azonnal a pályaudvarra mentek. Egy nappal korábban esetleg történhetett ez, akkor viszont aligha volt szó Batthyányék békekövetségéről, amelyet csak másnap javasolt Batthyány. Ugyanígy képtelenség, hogy Vetter január 1-én a pesti néphez a Vilmos-huszárok tétényi győzelméről szónokolt volna, hiszen az csak 3-án következett be. Ilyen tévedése Vetternek az is,

[30] Ez kétségtelenül így is volt. Perczel még jan. 1-én is azt válaszolja Kossuth kérdésére, hogy a főváros feladását egyenlőnek tartja az ország elvesztésével és életre-halálra akarja azt védelmezni. L. *KÖM.* 15. s. köv. o. Nem képzelhető el, hogy egy nap alatt gyökeresen megváltoztatta volna véleményét.

amikor arról ír, hogy Csányi László a hadügyminisztérium alkalmazottaival együtt január 4-én délután elhagyta a fővárost. Csányinak még január 5-i pesti keltezésű rendeletei vannak, csak 5-én, Perczel utóvédjeivel hagyta el a fővárost.[31]

A haditanács említett főszereplőinek utólag készült, nem kis részben a közvélemény számára, önigazolásként írt visszaemlékezései tehát nem derítenek kellő fényt a nagyfontosságú haditanács részleteire, nem tisztázzák megnyugtató módon az egyes résztvevők állásfoglalását, részesedését a hozott határozatok előkészítésében, elfogadásában és a hozzájuk kapcsolódó felelősségben. Közelebb jutunk a homályos kérdések megválaszolásához, ha megvizsgáljuk a negyedik főszereplő, Csányi László vallomását. Csányi a már ismertetett három főszereplővel szemben koronatanúnak számíthat, mert a haditanáccsal kapcsolatos iratai egyidejűleg, vagy csak napokkal az esemény után keletkeztek, az őszinteség minden bélyegét magukon viselik s hitelesség dolgában kétségtelenül fölötte állanak az előbbieknek. Az ismertetett forrásokból az derül ki, hogy a terveknek Perczelen kívül nem volt a haditanácsban ellenzéke. Pedig volt. Csányi László ellenezte a főváros harc nélküli feladását, de ellenezte a haditervnek Görgey feladatát kijelölő részét is, ellenezte olyan erővel, hogy a haditanács után azonnal nekiült, hogy megírja lemondását a Honvédelmi Bizottmánynak. „A hazának nyilvánosan első vészpercétől a mai napig felhasználtam minden tehetségemet arra, — írta — hogy a kormánynak bennem helyezett bizalmának megfeleljek. Mennyire voltam szerencsés terhes feladatomat megoldani, annak megítélése a kormányt, a magyar hadsereget s a közönséget illeti. Mit jóakarattal, tiszta szándokkal, erőm minden megfeszítésével eszkezelni képes voltam, arra készségemet bebizonyítottam, amidőn hibák mutatkozhatnak eljárásomban, azt a körülményeknek és nem igyekezetem hiányának méltóztassék a Honvédelmi Bizottmány tulajdonítani. Most, amidőn a körülmények úgy alakultak, hogy a magyar hadsereg működésének nem egy főtábor vezényletétől fog irány adatni, egészen feleslegessé vált az én hivatalom, azért most, midőn a fővárosok általadatnak az ellenségnek..." — Itt megszakad a fogalmazvány, hogy soha se fejeződjék be: írója előtt talán megjelent a reá váró feladatok halmazának a képe, győzött lebírhatatlan kötelességtudata s letette a tollat, ment folytatni vállalt munkáját, mert nem azoknak a fajtájából való volt, akik éppen ezekben a napokban százával, ezrével fordultak el a végveszélybe jutott hazától.[32] Elszakadt

[31] A részletek körüli sok tévedésre jellemző az egyébként jólértesült, és ekkor is a hadügyminisztériumban szolgáló *Gelich R.* két állítása (Magyarország függetlenségi harca 1848—49-ben. II. köt. 153. s. köv. o.); szerinte a dec. 31-i országos ülésben Mészáros Lázár javasolta a főváros feladását s Kossuth jan. 2-án egy napra visszatért Pestre és maga ellenőrizte az államjavak elszállítását. Mészáros ezekben a napokban egyáltalán nem volt Pesten, ugyanúgy Kossuth sem tért vissza Szolnokról.

[32] A s. k. keltezetlen fogalmazványtöredéket l. OL. Csányi-iratok 1277. rakt. sz.

ugyan Görgey kalandos útra induló seregétől, de becsülettel folytatta a főváros kiürítésével kapcsolatos munkát.

Mi volt tehát a haditervben az, ami Csányinak annyira nem tetszett, hogy még annyira fontos munkakörétől is meg akart válni miatta? Erre a kérdésre a feleletet megtaláljuk három későbbi levelében, amelyek egyikét Kossuthoz, másikát Perczelhez, a harmadikat Görgeyhez írta közvetlenül Debrecenbe érkezése után. E levelek teljesen ismeretlenek voltak eddig, egészükben e tanulmány végére, a drámai napok eredményeinek összegezéséhez tartoznak, itt csak azokat az utalásokat emeljük ki belőlük, amelyek a január 2-i haditanács lefolyását és határozatait világítják meg az eddigieknél élesebben. Kitűnik ezekből a levelekből elsősorban az, hogy Csányi helytelenítette nemcsak a kormány és az országgyűlés időelőtti elköltözését, hanem a haditervnek azt az intézkedését is, hogy harc nélkül adták fel a fővárost. Debrecenbe való megérkezésének első óráiban, valószínűleg január 9-én este, Kossuthoz írt levelében helyrehozhatatlan hibának mondja, hogy „nem összesíttetett az egész magyar erő Pesten, a nemzeti élet-halálharcnak közdésére". Perczelnek is azért tesz szemrehányást január 11-i levelében, hogy vezér létére erős ellenzés után ugyan, de belement a Vetterék által előre kidolgozott tervbe s nem hallgatott őrá, Csányira, amikor ő arra a roppant morális hatásra hívta fel a figyelmet, amit a főváros csata nélkül való feladása gyakorol majd az ország népére. Ennek a lépésnek a rossz hatása máris érződik — írta — „az országgyűlésnek csúf megszaladása minden jó embert elszomorít, de nem kevésbé a vezéreknek meg nem mérkőzése az ellenséggel". Megismétli ezt Görgeynek írt január 13-i levelében is, amikor hangsúlyozza, hogy az a nagy morális hatás, amellyel ő a haditanácsban az ütközetvállalás mellett érvelt, sokkal súlyosabb, mint azok az okok, amelyek Görgeyt a főváros feladására indították. S kiderül ebből a levélből az is, hogy Görgey volt az a haditanácsban, aki a sereget „annyira demoralisáltnak nyilatkoztatá Vetter tábornoknak, hogy azzal Budapestet megtartani nem lehet".[33]

A főváros harc nélküli feladásán túlmenően nem értett egyet Csányi a január 2-i haditerv lényegével, Görgey északnyugati irányú diverziójának a tervével sem és a jelek szerint élesen harcolt ellene. S azokból a megjegyzésekből, amelyeket említett három levelében a haditervnek ehhez a pontjához fűzött, kiderül az, hogy Görgey feladatát a haditanács sokkal szélesebben állapította meg, mint az az eddig ismert adatok alapján rekonstruálható volt. Kiderül ugyanis az, hogy Görgeyt a haditanács nemcsak a Simunics elleni mozdulattal és a Komárommal kapcsolatos feladattal bízta meg s nem is elégedett meg

[33] A három levél alább, Csányi munkájának összegezésénél teljes egészében ismertetésre kerül, ott a fenti idézeteket és utalásokat is összefüggésükben találhatja meg az olvasó.

azzal, hogy a Bécs elleni esetleges tüntetésre is felhívja a figyelmét,[34] hanem mozdulatainak végcéljául Bécs megtámadását és elfoglalásának megkísérlését tűzte ki. Csányi nemcsak azért harcolt elkeseredetten ez ellen a terv ellen, mert fantasztikusnak és kivihetetlennek tartotta, hanem elsősorban azért, mert megkísérlése a rendelkezésre álló erők egy tekintélyes részét elszakította a Csányi által egyedül helyesnek tartott célkitűzésnek, az erők koncentrálásának a megvalósításától. Tiltakozására a legvilágosabban a Görgeyhez írt levélben utal, amikor a következőket írja: „Engedje meg, Tábornok úr, hogy én, az elaggott veteranus, barátságosan mondhassam el, hagyjon fel azzal a napjainkban nem alkalmazható Scipioi tervvel — hisz az kivihetetlen, és ha kivihető lenne is, Bécsbeni megjelenésével mentve lenne a sereg? és mentve az ország? Nem, mert azon sereggel, mellyet ön annyira demoralisáltnak nyilatkoztatott Vetter tábornoknak, hogy azzal Budapestet megtartani nem lehet, a sáncokkal erősített, kellő számú ágyúkkal és katonákkal ellátott Bécs ellen siker reményével küzdeni nem lehet. Aztán minő ingatag alapra feltett számítás a bécsi népnek és a proletariátusnak segedelme."[35] Ugyanúgy nyilatkozik a tervről Kossuthhoz írt levelében is. „Görgey terve — írja — utánzása Scipio remek eljárásának, de Görgey nem Scipio. Ha elvész Magyarország, azért vesz el, mert a szabadságharca soha illy rosszul nem volt vezérelve. Ahelyett, hogy összesítenénk erőnket, mindinkább eldaraboljuk. Az Istenért, ha a magyar erő együtt lenne, hogy győzedelmeskedne az erejében megosztott osztrák?" De talán a legjobban rávilágítanak a haditanácsnak a fenti tervvel kapcsolatos vitáira és Csányi állásfoglalására a Perczelhez írt levél egyes utalásai. Arról ír itt egyik helyen Csányi, hogy ő nem látja Görgeyben azt a Scipiot, „kinek szerepével te és Fetter

[34] A fentebb felsorolt források és feldolgozások közül csak *Horváth M.* céloz arra a haditerv ismertetésénél, hogy Görgeynek Simunics legyőzése és Komárom felszabadítása után feladata lett volna, „ha a szerencse kedvez, az alig megfékezett Bécs ellen is tüntetést intézni." (I. m. II. köt. 220. o.) — Az egykorú források közül Szemere jan. 17-i, Görgeyhez írt és az összpontosítást sürgető levelében találunk némi utalást a Bécscsel kapcsolatos tervre, amikor ezt írja: „Önnek mi a célja? Nem tudom. Bécsbe menni? Nehéz, de mi végre? Ott biztosan senkire és semmire nem lehet számolni. És így a körülfogás veszélyének ki van téve, az ellent megverheti, de nem véd semmit egyszersmind. Azt hiszem, seregeinknek összeköttetésben kell maradniok." (Közli *Steier L.*: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. 32. o.)

[35] Csányi egyébként helyes érvelésének a bécsi népre vonatkozó utalása egyezik Kossuth felfogásával, aki több megnyilatkozásában a bécsi népet tette elsősorban felelőssé azért, hogy okt. 30-án a schwechati vállalkozás kudarccal végződött. (Bár tudjuk, hogy Csányi nem ezt, hanem a hadvezetés ingadozását tekintette a főtényezőnek a siker elmaradásában.) Ennek a hibás felfogásnak az oka az, hogy ekkor még nem váltak köztudomásúvá Magyarországon a bécsi októberi forradalom utolsó napjainak eseményei, s velük az a tény, hogy a bécsi nép — éppen a magyarok késedelmeskedése miatt — már a magyar támadást megelőző napokban elvérzett a reakció hatalmas túlerejével szemben. (V ö. a szerző „A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom" c. tanulmányának megfelelő részével, Századok 1951. évf.)

őt felruháztátok, mert a te beleegyezésed nélkül nem kapta volna ő azt a feladatot." S mikor Csányi arról ír — válaszolva Perczel célzására —, hogy Görgey esetleg el akar szakadni a kormánytól, akkor is Perczelt vádolja azért, mert vezér létére hozzájárult egy olyan tervhez, amely Görgey számára lehetővé tette, hogy ilyen gondolatokkal foglalkozhassék. S Perczelnek írja meg azt is, hogy a haditanácsban azért jelentette be lemondását, „miután kalandban kísérni senkit nem akart". De az is oka volt lemondásának, hogy Perczel javaslatára a haditanács kimondta, „hogy minden vezérnek kormánybiztosnak kell lennie". Perczelt a javaslat megtételénél nyilván az vezette, hogy ő eddig is nemcsak vezére, de polgári biztosa is volt seregének, s ezt az állapotot továbbra is fenn akarta tartani. Csányi joggal vetette szemére, hogy „ez nem volt okosság, nem attúl, ki Görgeyrül annyi rosszat hisz". Csányi éppen abban látta a legnagyobb veszélyt, hogy Görgey táborában nincs kormánybiztos, neki az volt a véleménye, hogy „kormány-biztos által képviselve kell lenni a polgári hatalomnak egy forradalmi táborban", s bár ő nem követhette Görgeyt, mivel új feladata a fővároshoz kötötte, látni fogjuk, hogy felfogásának Görgey táborával kapcsolatban is érvényt szerzett.

A felsorolt idézetek — Vetter előbb ismertetett állításával szemben — nemcsak azt bizonyítják, hogy Csányi a Bécs elfoglalására irányuló tervet fantasztikusnak, kivihetetlennek tartotta, hogy Görgey diverzióját egészében elutasította és helyette az összes erők mielőbbi egyesítése mellett tört lándzsát, hanem annál jóval többet is. Csányi egykorú, szenvedélyes megnyilatkozásai leleplezik és megerősítik egyben azt is, hogy a feldunai hadsereg kitérő mozdulatának terve magától Görgeytől származott! Görgey maga szerényen úgy emlékezik vissza az eseményekre, hogy ő csupán a haditanács döntésének engedelmeskedett, s Klapka is szívesen vállalta emlékirataiban azt a kétes dicsőséget, hogy a tervet Vetterrel közösen dolgozták ki. Csányi azonban már Kossuthhoz írt levelében is „Görgey tervéről" beszél, Görgeyt is arra kéri, hogy „hagyjon fel tervével", s a Perczelhez írt levélben is csak a többiek hozzájárulásáról van szó a haditerv szóbanforgó részletével kapcsolatban. Lehet, hogy a Klapka és Vetter által előterjesztett tervben — a Görgeyvel, vagy Bayerral folytatott előzetes tanácskozás után — szerepelt már az erők megosztása és Görgey dunabalparti elvonulása, ezt a tervet azonban szinte kétségtelenül Görgey fejelte meg és tette tetszetősebbé a Bécs elfoglalására irányuló végső célkitűzéssel. Ezt a célkitűzést az erők és a körülmények józan mérlegelése alapján aligha lehet észszerűnek és kivihetőnek tartani — láttuk, Csányi is így vélekedett róla — s első pillantásra furcsának látszik az a feltevés, hogy a józan és óvatos Görgey kezdeményezhetett egy ilyen merész vállalkozást. A magyarázat erre csak az lehet, hogy Görgey a valóságban egy pillanatra sem gondolt ennek a tervnek a megvalósítására s csak eszközül használta fel arra, hogy kivonhassa magát

a kormány és Kossuth hatásköréből. Kossuth ellenőrzése a decembervégi napokban egyre kellemetlenebbé kezdett válni s Görgey nyilván már a váci nyilatkozat útját egyengette, amikor elfogadtatta a haditanáccsal a haditervet. S valljuk be, konkrét adatok nélkül is nehéz elképzelni, hogy az ismert összetételű haditanácsban ki tudta volna kiharcolni Görgeyn kívül egy olyan haditerv elfogadását, amelyet — mint a fenti sorokból látni lehet — Csányi, Perczel ellenezett s Vetter is csak meggyőzésre fogadott el. Nem, e terv szerzője, vagy sugalmazója csak Görgey lehetett s csak az ő erélyes fellépésére nyerhetett elfogadást.

A haditanács döntésének időpontjában a seregek Buda előtt félkörben voltak elhelyezve, ellenséges nyomás sehol sem nehezedett rájuk. Ennek ellenére másnap megindult a haditanács döntésének a végrehajtása. Csányi a haditanács döntéseiről azonnal értesítette Kossuthot, aki január 4-én Kisújszállásról írt hosszú válaszában tette meg észrevételeit a tervre.[36] Kérte Csányit, figyelmeztesse a vezéreket, „hogy ha arról van szó, miképpen állítsák fel Budánál csatára hadseregeinket? — ez stratégiai dolog, de ha arról van szó, hogy seregek egyesíttessenek, vagy oszlattassanak? s minő politicai irányzat követtessék a táborozásban? ez iránt, mielőtt végrehajtatnék, az eldöntő határozatot a honvédelmi bizottmánynak fenntartja" s ezért az országgyűléstől kapott hatalmánál fogva megparancsolja, hogy Budapestet ütközet nélkül ne adják fel. Hangsúlyozta, hogy nem élet-halálharcot kíván, ha győzelmi kilátások nincsenek, de legalább olyant, amely a sereg ép visszavonulását biztosítja. Elveszett a haza — írta — ha a sereg ütközet nélkül hagyja el a fővárost; ezt sem Isten, sem a nemzet soha meg nem bocsátaná. Kifogyhatatlan Kossuth az érvekben, amelyekkel a felhozható ellenvetéseket cáfolja és az ellenséges seregek egyre hátrányosabb helyzetét ecseteli. Követeli, hogy támaszkodjanak a nép erejére. „Görgey hiába beszél a nép gyávaságáról — írja — olly sereg körül, melly mindig futni készül, a nép nem lehet nem gyáva... de ha a hadsereg maga nem áll örökké szökő lábon, a népben is lesz bátorság." Haditerveket ajánl az ellenség állandó nyugtalanítására, erejének felmorzsolására, Bemre hivatkozik követendő példaként, aki „gyors mozdulatokkal és bátorsággal Erdélyt hódítja meg." A Csányi által közölt seregmegosztási tervhez pedig csak bizonyos feltételek mellett járul hozzá: „Először s elengedhetetlenül, hogy Budát ütközet nélkül feladni nem szabad, sőt támadásokat kell kísérelni, az ellenséget nem várni, hanem neki nyugtot nem engedni." Másodszor: vereség esetén a vezérkar által előre kijelölt állásokba kell visszavonulni, számbavenni az erőket, tudósítani a kormányt, „s akkor lehet csak okosan

[36] Csányi levele sajnos nem ismeretes s így egy fontos láncszem hiányzik az eseményeket megvilágító dokumentumok sorából. Kossuth válaszát l. *KÖM.* XIV. 30. s. köv. o.

elhatároznunk, valljon darabokra osztjuk-e a sereget, vagy pedig az addig kifejlő körülményekhez képest még a többi táborokból is erőt vonunk össze s vidéket adunk fel, hogy túlnyomó erővel csapjunk az ellenségre, használván a tősgyökeres magyar vidék népfelkelését is, melly csak akkor lehet, ha előtte erős sereg van." Harmadszor: a sereget nem szabad annyira eldarabolni, hogy csupán gerillaharcot vívhasson, ez a nép feladata az ellenség hátában, oldalában, a sereg továbbra is nagy egységekben harcoljon. Negyedszer: eddig, míg a sereg szétdarabolását a kormány jóvá nem hagyja, vegye át Vetter az egy és oszthatatlan sereg fővezérletét, tartsa Budát, és ütközzék. „Én azt mondom neki, hogy győzni fog Budánál" — sugárzik Kossuthból a bizakodás — mint ahogy Görgey is győzött volna, ha nem halmoz hibát hibára Pozsonytól Budáig.

Kossuth utasításai valószínűleg akkor sem változtattak volna semmit a már elhatározott mozdulatokon, ha időben eljutnak a fővárosba Csányihoz és a mozdulatokat intéző vezérekhez. A levél azonban már nem találta Pesten Csányit. A levélírás időpontjában már javában folyt az előírt csapatmozdulatok végrehajtása: nem változtatott a terveken az a körülmény sem, hogy a visszavonulás előkészületei közben a Vilmos-huszárok egy osztálya január 3-án déltájban Téténynél győzelmesen ütközött meg a visszavonulást zavaró Wallmoden-vasasokkal. Görgey serege január 3-án már Pesten volt s készült a továbbvonulásra: a tisztek azonban az új fordulat előtt tömegesen adták be lemondásukat, hűtlenül elhagyva az ügyet, amelyet legtöbbjük addig is langyosan, kevés meggyőződéssel szolgált. Görgeynek ekkor már annyira sürgős volt az elvonulás, hogy nem várta meg a haditanács által kijelölt időpontot, január 6-át, hanem a január 5-ére virradó éjjel már utolsó egységei is kivonultak a fővárosból. Az utóvéd szerepét vállaló Perczel 6000 főnyi seregevel nem állhatta útját a túlnyomó erejű ellenségnek, 5-én ő is elvonult a ceglédi vasútvonal irányában. A főváros január 5-én délután nyitva állott az ellenség számára s január 6-án hajnalban már Pest lakosságát is a bevonuló császári csapatok zenéje és patkócsattogása verte fel álmából.

Csányi az utolsók közt hagyta el a fővárost. Január 4-én Kossuthhoz írt utolsó rövid levelében megemlékezett a tétényi szép győzelemről, de megírta azt is, hogy a már folyamatba tett visszavonulási intézkedések miatt nem kísérelték meg a siker kiaknázását. Ekkor már Görgey elvonuló csapatai meneteltek az utcán s Csányi ismét „a mirigyhaláltól pusztított városról" ír, ahol „bús, komoly, aggódó mindenki". „Én maradok, míg a katonaság elvonul — fejezi be a lehangolt levelet — azután Döbröcönbe, nyugalomra, míg onnan is ki nem zavarnak. Mulatságból történetét irandom a vészteljes kilenc hónapoknak."[37]

[37] A levelet l. *KÖM.* XIX. 41. s. köv. o.

Másnap, Perczel csapatainak vonulása alatt, még azon fáradozott, hogy a Görgey korábbi elvonulása következtében veszendőbe ment milliós értékek egyrészét legalább útnak indítsa. Azután elindult ő is a Debrecenbe vezető útra. Szolnokon érte utól Görgey Vácon, január 5-én kelt levele, amelyben arra való hivatkozással, hogy „a hadi működések jövőre egymástól elágazva vévén irányukat, a hadsereg szükségei pedig minden józan számítás szerint nemcsak hogy csökkenni nem, hanem inkább meggyűlni fognak", szerényen 600.000 forintot kért Csányitól s kérte, hogy a Bizottmánynál gondoskodjék a pénzszükségletek időnkénti pótlásáról. Közölte Görgey azt is, hogy mivel működésének területe a Bizottmánytól rendkívül messze esik, „a jövővel elszántan akarván szembeszállani", nem arkarja, hogy pénz dolgában nehézségei legyenek s ezért az útjába eső közpénztárakat magához veszi, sőt a bányavárosok és az Országos Pénzverőház készleteit is lefoglalja. Az utóbbit „mindazáltal úgy kívánom foganatba venni — írja — hogy magamat csak az országos hatalom kifolyásának tekintvén, mindaddig, míg a hadműködési pénztár az Országos Honvédelmi Bizottmány által kielégítőleg fizetési eszközzel fedezve leend, a magamhoz vont összegek csak letéteményül szolgáljanak... Ugyanezért ezek továbbá is az Országos Honvédelmi Bizottmány teljhatalmú rendelkezése alá állítva maradván, erősen hinni okom van, hogy e részbeni már megkezdett eljárásomat az Országos Honvédelmi Bizottmány nemcsak célszerűnek elismerni s abban továbbá is támogatni, hanem saját hozzájárulásával az ügyet, fontosságát tekintve, felkarolni fogja."[38] S ez a levél, amelyben Görgey ilyen készséggel elismeri a Honvédelmi Bizottmány rendelkezési jogát, ugyanazon a napon kelt, amelyen a hirhedt váci nyilatkozatban megtagadta az engedelmességet ugyanannak a Honvédelmi Bizottmánynak.

Csányi útja Debrecenig soká tartott. Az utat mindenfelé a szekerek százai lepték el, készletekkel megrakott szállítóeszközök, a menekülők ezreit szállító kocsik keveredtek össze a menetelő katonaság oszlopaival. A szolnoki tartózkodás külön próbatételt jelentett a testben-lélekben beteg főkormánybiztos számára: a vasútvonal végpontjánál ott torlódott össze a fegyvergyár felszerelése, az államjavak, felszerelési és élelmezési készletek tömkelege s Csányinak hatalmas energiát kellett kifejtenie, hogy némi rendet tudjon teremteni az akadozó szállítási organizációban. Végre január 9-én az esti órákban ért Debrecenbe, ahol jóbarátja és fáradhatatlan segítőtársa, Lukács Sándor jóvoltából kapott nyomorúságos szállást a Fehér lóhoz címzett vendéglőben.[39]

[38] A levél eredetijét l. OL. Csányi-iratok 1278. rakt. sz.

[39] Csányi Debrecenbe érkezésének időpontjára nincs biztos adatunk; az a körülmény azonban, hogy alább ismertetendő, Kossúthoz írt levelét még Kossuthtal való első találkozása előtt, este ½9-kor írja a fogadóból s hogy Kossuth a tőle nyert információk alapján jan. 10-én írt hosszú levelet Görgeynek, azt bizonyítja, hogy az érkezés 9-én este történhetett.

A Debrecenbe érkezéssel lezárult Csányi kormánybiztosi működésének egy újabb szakasza, erőfeszítésekben, megpróbáltatásokban méltó az elsőhöz, amelyet a pákozdi győzelem zárt le, eredményességben, sikerekben azonban jóval szegényebb annál. Csányi ezekben a hónapokban is azon a helyen dolgozott, ahol az ország ügye, a forradalmi önvédelmi harc dőlt el, befolyást gyakorolt a haza sorsának alakulására, ez a befolyás azonban csak addig volt gyümölcsöző, amíg az erőgyűjtés időszaka tartott: a próbatétel, amely az ellenséges betöréssel kezdődött, egyelőre túlsúlyosnak bizonyult nem Csányi akaratereje, elszántsága és hazaszeretete, hanem a nemzet tényleges fegyveres ereje, és főként a politikai és katonai vezetés számára. A Debrecenbe érkezést követő napokat Csányi arra használta fel, hogy mérleget készítsen a közelmúlt drámai időszakról önmaga és az események főszereplői számára. Úgy érezte, hogy feladatát elvégezte, rongált egészségi állapota is indokolttá tette volna a pihenést, s talán a tervezett nyugalom időszakát kívánta bevezetni azzal, hogy számot adott a sikertelenségek okairól és körülményeiről önmagának és azoknak, akiknek az utolsó két hét fejleményeihez a legtöbb közük volt. Három rendkívül érdekes levele maradt fenn ezekből a napokból, mindhárom a főváros feladásával kapcsolatos körülményekből indul ki, elemzi a helyzetet, amelybe az ország a katonai helyzet alakulása folytán került, felveti a felelősség kérdését és keresi a kiutat a reménytelennek látszó helyzetből. Mindhárom levél rendkívül fontos történeti dokumentum, alapvetően fontos forrása a január eleji napok bonyolult történetének, de még nagyobb a jelentősége Csányi egyéni pályájának, fejlődésének szempontjából. Gazdag iratanyagában, tevékeny életének rengeteg emléke között alig vannak olyan darabok, amelyek olyan tisztaságban mutatnák meg az áldozatkész hazafit, a kristálytiszta jellemet és a józan ítéletű államférfit, mint amilyennek ezek a levelek mutatják őt a szabadságharc legválságosabb időszakában. S a legnagyobb tanulsága ezeknek a leveleknek, hogy Csányi alakját egy olyan vonatkozásban helyezik új megvilágításba, amelyről eddig úgy látszott, hogy rokonszenves egyéniségének a leginkább kifogásolható, magyarázatra szoruló vonása. Az a kemény bírálat, amellyel Csányi ezekben a levelekben Görgeyt illeti, erősen meggyengíti annak a vádnak az erejét, hogy az őszi hónapok alatt Görgey befolyása alá került és a baráti érzések nem adtak helyt nála az éber vigyázatnak Görgey cselekedeteivel szemben. Korábban megpróbáltuk már megindokolni, miért nem látta meg Csányi idejekorán azt, hogy Görgey nem alkalmas forradalmi háború vezetésére.[40] Nos, ezek a levelek éppen azt bizonyítják be, hogy Csányit csak a haza biztonságának szempontjai vezetik Görgeyvel szemben is és kíméletlenül bírálja, amikor cselekedetei — meggyőződése szerint — károsak

[40] V. ö. a szerző id. Kossuth és Csányi c. tanulmányának errevonatkozó részeivel, Századok 1952. évf. 649. s. köv. o.

a hazára, sőt talán elsőnek veti fel Görgey elmozdításának lehetőségét is.[41]

Az első a levelek sorában az, amelyet január 9-én este, közvetlenül megérkezése után Kossuthnak írt. Kossuthhoz ezideig a pesti fejleményekből még csak a főváros kiürítésének a híre jutott el, a részletekről még nem értesült.[42] Csányi levele szemrehányással kezdődött. „Itt vagyok, mert jóformán máshol nem lehetek — kezdte levelét — miután helyrehozhatatlan hibából nem összesíttetett az egész magyar erő Pesten a nemzeti élet-halálharcnak küzdésére, sőt elhagyván rögtön az országgyűlés és kormány a fővárost, Magyarország jövőjét áldozatul vetette a német katonaasszonyi revolutionak." „Itt vagyok betegen — tér ezután át saját személyére — mit tiszta szándokból eredő jóakarattal tanácsolhatok a teendők irányában, azt szívesen teszem, de magamat feltolni nem fogom. Amikor Elnök Úr hívatni fog, kötelességemnek tartom megjelenni, különben nem, és tanácskozni is csak legmeghittebb körben óhajtok, különösen Vetter tábornok úr jelenlétében, kire most a haza rászorult — azért ő, ítéletem szerint, minden áron megnyerendő. Meghitt körben, mondom, mert a nyilvánossággal vitt tanácskozás hadi dolgokban eddig rossz következéssel mutatkozott." S amint tovább ír, az már azt mutatja, hogy már ekkor — a váci nyilatkozat tudomásulvétele előtt — kezdi sejteni Görgey szándékait. „Amíg én a táborban voltam — írja — a seregek a kormányé voltak; leendnek-e ezentúl, az kérdés! Görgey tábornok, de más tisztek is nyilván kárhoztatták, hogy azok, kik mindent élére állítottak, a legkomolyabb percben elhagyták a fővárost, a sereget, anélkül, hogy vele szólani érdemesnek tarták; bizonyosan ez az oka, hogy a legjelesebb tisztek elhagyák, vagy elhagyandják a seregeket. Ha a seregeket pretoriánusokká nem akarja a kormány átalakulni engedni, úgy szükséges, hogy egy kapcsot teremtsen maga és a tábor közt, és ez a kapocs leend az annyiszor kigúnyolt kormánybiztosság. Enélkül vagy pretoriánusok lesznek a seregek, vagy végre magok anyagi érdekében működő guerilla csapatok." Görgey diverziós tervének már ismertetett bírálata és a koncentráció fontosságának hangsúlyozása után rámutat Kossuth felelősségére a haza további sorsának alakulásában. „Kevés napokig még — írja neki — Elnök Úrnak, és csak Elnök Úrnak kezében van a hatalom és tehetség megmenteni a hazát — ha ezek úgy folynak le, mint az utolsó pesti napok, úgy vessünk keresztet a hazára — finis Ungariae." S a decembervégi feljelentésre való bajlós utalás után nem

[41] A három levél fogalmazványa a Csányi-iratok 1277. rakt. sz. csomójában van; közülük a Kossuthhoz és Perczelhez írt levél Csányi s. k. fogalmazványa.

[42] Kossuth jan. 8-án azonos szövegű rendeletet intézett Görgey, Lázár, Perczel és Répássy tábornokokhoz. Ebben kifejezést adott afölötti meglepetésének, hogy a fővárost kardcsapás nélkül feladták, de kijelentette, hogy Vetter tábornok megérkeztéig — akitől a részletek felől is jelentést vár — nem ad ki újabb intézkedéseket. (*KÖM.* XIV. 59. o.)

marad meg az általános figyelmeztetésnél, hanem tanácsokat ad a gyakorlati teendőkre is. „Mindenek előtt — tanácsolja — Vetter iderendelendő (vagy minthogy már a katonák a rendeleteknek nem igen engednek, ide hívandó) értekezés végett, valjon Görgey csakugyan a kitűzött terv szerint haladjon-e? vagy az ellenség háta mögött más diversiot tegyen? Valjon Perczel és Répássynak nem lenne-e szükséges activ működést tenni kötelességül? Vagy Schlicket egyelőre semmivé tenni, hogy ezzel nagyobb országrész kerüljön hatalmunkba? Görgeyhez tüstént küldessen egy, de még jobb lenne két kormánybiztos, de olyan egyéniségek, kik némileg genierozzák őt és a seregekkel ismeretesek és általuk tiszteltek. Azon nagyközségek, mellyeknek 30. decemberben már mind Pest körül kellett lenniök, most talpra állítandók. A megyék, mellyekben ellenség van, ha most mozognának, az ellenség erejét megosztanák: azért innen még ma 8 egyén lenne útnak indítandó, kik közül ha kettő-három jut is el a megyékbe, nagy hasznot eszközölhet. Ha van Elnök Úrnak ennek bevezetésére alkalmatos embere, úgy tetesse az által, ha nincsen (pedig nincsen, mert átallában nem igen vannak melléje illő emberei), úgy rendelje hozzám Bónist és Reizigot — ha ezek itt nem lennének, Stullert és Hajnikot — ezekkel én a túladunai megyékben megkísérlem, amit lehet." Ezeket tanácsolja tehát Csányi Kossuthnak első lépésekként az ország megmentésére; észszerű javaslatok ezek s bizonyára nem egyedül Csányinak juthattak eszébe, de ha azt vizsgáljuk, hogy az elkövetkező napokban milyen fontos intézkedéseket tett Kossuth, úgy lehetetlen észre nem vennünk, hogy ezek az intézkedések teljesen a Csányi által felvázolt irányban haladnak. Január 9-én mennek ki a kormányrendeletek a déli seregek azonnali felvezénylésére, ugyanazon a napon kerül Klapka a Schlick ellen működő sereg élére, s ezzel megkezdődik Schlick akciójának felszámolása. Január 10-én írja Kossuth ismert számonkérő levelét Görgeyhez, támadó hadműveleteket parancsol neki, ha ez nem lehetséges, a koncentrációs bázisra való vonulást és bejelenti, hogy a kormány tekintélyének fenntartására erőskezű kormánybiztost küld hozzá. Január 12-én kelt Kossuth rendelete, amellyel a duna-tiszaközi városokban és a tisztántúli megyékben elrendeli az általános népfelkelést, néhány nappal később pedig Vasvári Pál és társai kimennek a népfelkelés szervezésére, egyidejűleg Madarász József és mások elindulnak a megszállt dunántúli megyékbe, a nép lelkesítésére. Január 13-án indul el Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosként Görgey táborába olyan széleskörű teljhatalommal, amely képessé teheti őket a kormány tekintélyének a fenntartására az engedetlen vezérrel szemben. Ugyanők viszik a parancsot Görgeynek: a kormány elve az összes erők összpontosítása. S ezekben a napokban koncentrálódik Perczel parancsnoksága alatt az az erő, amely január 18-án támadásba megy át és Ceglédig szorítja vissza az ellenséget. A haza veszni indult ügye ezekben a napok-

ban, ezeknek az intézkedéseknek a segítségével jut túl a mélyponton, vesz újból emelkedő irányzatot s Kossuth teremtő energiája bizton támaszkodik a helytállás szervezésében a régi barát, Csányi tapasztalataira, higgadt tanácsaira.

A Kossuthhoz írt levél a továbbiakban nem tartalmaz fontos dolgokat, de megmutatja, hogy Csányi a szigorú bírálat ellenére változatlanul hisz Kossuthban és ragaszkodik hozzá. „Bocsásson meg Elnök úr az őszinte szóért — írja neki — senki nálamnál jobban nem tiszteli, pedig egyedül azért, mert igaz, lelkes fia hazájának és mert egyedül önben látom szabadítóját a hazának, ha a rövid időt, melly még hatalmában van, felhasználja. Bókokkal nem, hanem őszinte eszmecserével juthatunk célhoz. Ha nézetem hibás, és másé jobb, okosabb, akkor kétségkívül az használandó és én boldognak tartom magamat, ha akármi úton és módon hazánk megszabadulhat a gonosztól." A levél befejező része egy kis zsörtölődés, mert a megbízottja, akit érkezése után az esti órákban a rendőri hivatalba küldött, hogy a szállása ügyében intézkedést kérjen, a hivatalt már zárva találta. „Ha nem istentelenség ilyen időben is rendes órákhoz kötni magukat a hivataloknak — bosszankodik a derék öreg teljes joggal — úgy nincsen istentelenség a világon. Ezek az emberek mindent mint gépek akarnak mívelni; vasvesszővel lennének ezek rendeltetésükhöz hajtandók." Panaszkodik, hogy a Fehér lóban egy olyan lyukban lakik, amiből a szél is kiverheti; „egészséges koromban — írja — elég szukban-lyukban munkálkodtam kilenc hónap alatt, most betegen, ha paraszthánál is, de becsületes szobában szeretnék lenni."

Csányi lakásgondja a következő napon nyilván megoldódott, kétséges azonban, hogy a törődött, beteg test hozzájuthatott-e az elkövetkező napokban a jól megérdemelt nyugalomhoz. Az ország új fővárosa ebben az időszakban nem volt alkalmas a pihenésre s különösen nem azok számára, akiknek a vállaira elsősorban nehezedtek a haza egyre súlyosbodó, megoldhatatlannak látszó terhei. Mégis, az első debreceni napok kábult zűrzavara kezdett letisztulni, a fenyegető katasztrófa nem következett be; megérkezett a képviselők és állami hivatalnokok tekintélyes része, befutottak az első hírek a seregekről, megjött Klapka, Vetter és más fontos katonai személyiségek, a helyzet áttekinthetővé vált, lázas ütemben indult meg a tervezés és a szervezés munkája s január 13-án a képviselőház előtt Kossuth már bizakodó lélekkel hirdethette meg a végsőkig való ellenállás programját. Csányi kétségtelenül résztvett az ellenállás alapjainak megteremtésére irányuló szervezőmunkában s a polgári kormányzat munkájának közvetlen megismerése hozzásegítette, hogy az önvédelmi háború politikai és katonai problémáit s köztük a civilhatalom és a katonai parancsnokok viszonyát még reálisabban tudja megítélni. Említett levelei közül az időrendben a második, a január 11-én Perczelhez írt levél, ebből a szem-

pontból talán még érdekesebb, mint a fentebb ismertetett, Kossuthhoz írt levél, mert Csányi álláspontját a fenti kérdésben, s különösen a Görgey személyéhez fűződő probléma kapcsán már fejlettebb, radikálisabb szinten mutatja meg.

Csányi levelének megírására az adott alkalmat, hogy kezében volt Perczelnek egy levele, amelyben az a főváros kiürítésével kapcsolatban jogosan, de az őt jellemző indulatos hangnemben és valószínűleg nem teljesen igazságos érvekkel bírálta a kormányt. A levél maga nem ismeretes, tartalmára némi fény derül Csányi válaszából, hangneme könnyen elképzelhető azok számára, akik ismerik azoknak az elképesztően indulatos leveleknek egyikét-másikát, amelyeket Perczel egész működése során, de különösen júniusban írt a kormánynak és Kossuthnak. A levelet kétségtelenül a tanácstalan Kossuth adta át Csányinak, mivel nem tudta eldönteni, hogy milyen választ adjon rá. Csányi — aki szeptember óta nem egyszer próbált mérséklőleg hatni Perczel indulataira — vállalta, hogy válaszol az indulatos vezérnek.

A meleghangú levél bevezető soraiban Csányi mély barátságáról biztosítja Perczelt, mert becsületes hazafi és nemesszívű férfi, de meg is rója, mert „emellett ollyan nagy bolond is, minőt annyi jeles tulajdonnal keveset hordoz az ismert világnak földe." A továbbiakból kiviláglik, hogy erre a véleményre a Perczel levelében foglaltak adtak okot. „Ugyan, hogyan írhattál úgy — folytatódik a korholás — ahogy írtál a kormánynak? hogyan írhattál te, a polgári katona? Ha az, kit te kalandornak tartasz, — és egy idő óta én sem igen látok benne többet, különösen nem Scipiot, kinek szerepével te és Fetter őt felruháztátok, mert a te beleegyezésed nélkül nem kapta volna ő azt a feladatot — ha mondom, az írt volna úgy, azt nem csudálnám, azt eredményinek tartanám a haditanácsnak." S a következőkből kiderül az is, hogy mi volt az Perczel levelében, amit Csányi különösen rosszalt. „Mondd meg, öregem — írja tovább —, ha ez a kormány felújul és ismét erős leend — pedig, hogy az legyen, arra te, mint hazádat szerető magyar és vezér közremunkálni köteles vagy és bizonyosan közre is fogsz munkálni — kérdem, egy erős kormány tűrhetné-e azt az általa tábornoksággal felruházott egyéniségtől, hogy azt törje orra alá, hogy a hatalom főrészesei az ország vagyonát pazarolták és az aranyat, ezüstöt beválták és eltakarították s így a futást mintegy előre készíték. Ha ez úgy van, bennem is felforr e gazságra a vér, de meg kell mondani, ki az a gazember? de olly általánosságban azokat, kik azon gonosz gazságnak nem részesei, méltán elszomorítja és bántja."

A levél lényegét azonban nemcsak a sorok képezik, amelyekből Csányi Kossuthék becsületét igyekszik megvédeni Perczel meggondolatlan vádjaival szemben. A lényeges mondanivaló Perczel levelében is a kalandornak bélyegzett Görgeyvel volt kapcsolatos és Csányi válaszában is az a legfontosabb, amit Görgeyről ír, akit — mint fentebb

mondta — maga is kezd már kalandornak tartani. „Görgey táborát illetőleg abban sok igazat mondasz — folytatódik a levél — de ha az azzá válik, mire nem mondom, hogy törekszik, de evéssel jövén az étvágy, törekedhet, annak egyedül te vagy az oka, aki vezér létedre reá álltál a már előre kidolgozott tervre", arra tudniillik, amely Görgeyt kivonta a civilhatalom ellenőrzése alól. Kifejti Csányi azt is, hogy mi lenne a teendő és kéri Perczelt, hogy ha egyetért vele, támogassa. Csányi terve a következő: „Az országgyűlés parancsolja meg Görgeynek és seregének, hogy tüstént jöjjön vissza, csatlakozzon az egész erő, az országgyűlés tegyen egy fővezért, de ne Görgeyt, először azért, mert Pozsonytúl Pestig nem ütközött, Pestet is elhagyta disposito ellen, másodszor, mert egyetértés szükséges a vezérek közt és ez nem létez, mert te Görgeynek, Görgey pedig neked nem áll barátságosan ellenedben."[43] Ennél az a kérdés merül fel — folytatja Csányi — fog-e Görgey engedelmeskedni? Miután a java tiszt tőle elment, lehet, hogy lesz pártja, de nem gondolom, hogy serege valami enunciált lelkesedéssel ragaszkodjon hozzá, inkább hiszem azt, hogy seregének nagyobb része feloszlik, de egyrésze hozzánk csatlakozand. Hol van most? én nem tudom. Vácról nékem írt, nékem, ki előttetek kimondtam leköszönésemet, miután kalandban senkit kísérni nem akarok, és miután te kimondád, hogy minden vezérnek kormánybiztosnak kell lennie." Hogy ezt mekkora hibának tartotta Csányi, azt már említettük s azt is, hogy Kossuthot is arra kérte, küldjön tekintélyes kormánybiztosokat Görgey táborába. „Mórom ez múlhatatlanul szükséges — írja itt is — de van-e reá idő? Hiszem, hogy ha lábra állunk, igen, de polgári katonák legyetek, legyetek az Istenért, különben Mórom, finis Ungariae!"

Ez a legfontosabb mondanivalója Csányi levelének. Görgey tetteinek elemzése során eljutott tehát már a váci nyilatkozat megismerése előtt addig, ameddig a Görgeyvel személyes ellenségeskedésben lévő Perczelen kívül akkor még senki, még Kossuth sem jutott el: hogy Görgey visszahívását javasolja és óva intse Kossuthot attól, hogy az egyesítendő seregek fővezérletét Görgeyre bízza. Amit még a levél tartalmaz, az szintén érdekes, de fontosságban nem éri el a fenti részeket. Említi Görgey január 5-i, már ismertetett váci levelét s bizalmatlansággal nyilatkozik Görgeynek arról a tervéről, hogy a központi pénztárakat és a bányavárosok készleteit letétként lefoglalja. „Furcsa depositum lesz ebből — írja — azt mondom újra meg újra, vissza kell híni, összpontosítani az erőnket. Gondold meg, kedves Mórom, és írj, írj mentűl előbb nézeteidről." Élénken reagál arra az egyébként alaptalan hírre is, hogy állítólag Móga altábornagy lett Budapest parancsnoka. „Szagolod-e az árulást? — kérdi Perczelt. — Itt rejlik oka át nem mene-

[43] A Csányi által Görgey ellen felhozott érvek sorából hiányzik a váci nyilatkozat, amiből nyilvánvaló, hogy az Debrecenben jan. 11-én még nem volt ismeretes.

telünknek a Lajtán. És volt még követ, ki ebben pártolá őt."[44] S a levél végső kicsengése ismét Perczel és a kormány viszonyának megjavítását szolgálja: Csányi ismeri Perczel hibáit, de ismeri nagyszerű képességeit is és ezeket a képességeket szeretné megtartani a haza szolgálatában. „Becsüljük meg az országgyűlést, becsüljük meg a Honvédelmi Bizottmányt — hangsúlyozza újból neki — ezek sokat vesztettek Budapest elhagyásával, de mégis egyetlen hatalom a hazában, ne rontsuk le tekintélyét, főleg néked kell azt támogatnod. Még összpontosítani szükséges erőnket, akkor lehet, hogy a java veszni fog, ám vesszen, de lesz históriája a nemzetnek. Históriája? igen lesz, habár kisszerű is, de lesz."

Csányi meg akarja őrizni Perczel levelét s az a szándéka vele, hogy ha Kossuth vissza nem követeli, akkor megtartja. „Majd ha az Isten jobb időkben enged együtt vitázni és amellett egymást szeretni — írja erről Perczelnek — felolvassuk múltunkra vonatkozó documentum gyanánt." De éppen amikor ezt írja, jön Kossuth küldöttje a levélért. Csányi arra még szakít időt, hogy lemásoltassa, mivel tudja, hogy Perczel „rögtön írta bosszúsan" és nincs róla fogalmazványa.[45]

Január 11-én kelt Csányi levele Perczelhez, akkor, amikor még friss a fájdalom a főváros védelméhez fűzött remények összeomlása fölött s amikor a Kossuthtal folytatott első — nyilván nem rövid — tanácskozások során teljes súlyosságukban bontakoznak ki a válságba jutott önvédelmi háború problémái. Az első számvetést követő napok alatt tisztul némileg a helyzet s egyre világosabban bontakoznak ki a tennivalók körvonalai. Az ellenséges előnyomulás lelassúl, majd elakad, megindul az ország egész szabad területén az újoncozás, a szabadcsapatok és a népfelkelés szervezése, a képviselőház január 13-i ülése pedig arról tesz tanúbizonyságot, hogy a nemzet képviselőinek túlnyomó többsége szilárdan Kossuth mögött áll s az óvatosan jelentkező békepárti hangokkal szemben az önvédelmi harc továbbfolytatásának a híve. A politikai és katonai teendők irányvonala ezekben a napokban alakul ki s a döntő jelentőségű képviselőházi ülés után megtörténik a Honvédelmi Bizottmány állásfoglalása Görgey vállalkozásával kapcsolatban is. A Görgey seregéhez kinevezett kormánybiztosok megbízólevelének és utasításának fogalmazványa híven tükrözi azt a vívódást, amellyel a Bizottmány tagjai, Kossuth, Madarász László és Nyáry arra törekedtek, hogy Görgey magatartásának bírálatában és jövő tennivalóinak megszabásában az indokolt erélyt a szükséges higgadtsággal párosítsák. A kormánybiztosok végül is olyan okmányokat vittek magukkal, ame-

[44] A célzás talán Pázmándyra vonatkozik, akinek szerepéről a határátlépéssel kapcsolatban részletesen szó van, a szerző id. tanulmányaiban, Századok 1951. évf. 457. o. és 1952. évf. 639. és 680. o.

[45] Nem tudni, valóban készített-e Csányi másolatot Perczel szóbanforgó leveléről? Ha igen, úgy azt valószínűleg el is juttatta Perczelhez, mivel irat-anyagában ilyen másolat nem található.

lyekből az erélyes és határozott alaphang mellett is kimaradtak Kossuthnak azok a kemény utasításai, amelyek arra az esetre vonatkoznak, ha Görgey nem tartaná tiszteletben a kormány képviselőinek a felhatalmazását. Nyilván azért történt ez így, nehogy az engedetlenség esetére fenntartott rendkívüli hatalom előzetes emlegetésével a hűség és árulás közt ingadozó vezért még jobban eltávolítsák a kormánytól. Nem kétséges azonban, hogy a biztosok szóbeli utasítás formájában megkapták mindazt, ami az írásbeli felhatalmazásból kimaradt.[46]

Az erély és higgadtság jellemzi azt a levelet is, amelyet Csányi László írt ugyanezen a napon Görgeynek s amelyet kétségtelenül a kormánybiztosok vittek magukkal. Kitűnik ebből a levélből is, hogy a Honvédelmi Bizottmány Görgey seregének megtartását elébe helyezte Görgey felelősségrevonásának s bár Csányi levelének alaphangját — a korábban ismertetett levelekhez hasonlóan — a Görgeyvel szembeni bírálat és szemrehányás adja meg, végső kicsengésében mégis számít Görgey hűségére és arra, hogy seregével a kormány szándékainak megfelelően fog mozogni.

Csányi levele szemrehányásokkal kezdődik. „Pestet Tábornok Úr a dispositioban foglalt terv ellen 6-ika helyett éjfél előtt elhagyván — írja — az álladalomnak millió értékű vagyona maradott az ellenségnek martalékul, mert miután az öszves magyar sereg nem bátorkodott mérkőzni az ellenséggel, kívánni nem lehetett, hogy Perczel tábornok úr 6000 emberrel tarthassa Budapestet." De nemcsak a túlkorai elvonulást rosszalja Csányi, hanem — mint korábban már utaltunk rá — egyáltalán nem helyeselte a főváros harc nélküli feladását. „A moralis hatásnak általam a tanácsban felhozott nagysága csakugyan sokkal fontosabb — folytatja levelét — mint azon okok, mellyek önt a főváros feladására indították. Ezt jelenben a nemzet fájlalva rosszalja, a historia pedig szigorúan ítélend felette. De van még idő mindent jóvátenni, de azt Tábornok úrnak ifjú korához, ismert bátorságához, jeles elmebeli tehetségéhez illő erélyességgel kell felhasználni." S itt kéri arra, hogy hagyjon fel a „Scipioi tervvel", Bécs elfoglalásának a tervével, mert az kivihetetlen.[47]

Itt válaszol Görgey jan. 5.-i fentebb ismertetett levelére is. „Vácról hozzám intézett levelére nem felelhettem — írja —, mert beteg valék, beteg vagyok most is, alig írhatok, de nem akartam elmulasztani, jóllehet nehezemre esik, ahhoz néhány őszinte sorokat intézni, kivel hosszasabb időt töltöttem eléggé barátságos viszonyban — jóllehet egészen más kilátással, mint az valósult." Csányi a kormánnyal együtt nyilván felismerte, hogy Görgey azért igényelt egy összegben 600 000 forintot,

[46] A Luzsénszky és Ragályi küldetésével kapcsolatos iratok kiadása a *KÖM.* XIV. 120. s. köv. oldalakon pontosan feltünteti a fogalmazványokba Kossuth által utólag beírt, valamint a közös megvitatás során kihagyott részeket is.

[47] L. részletesebben 129. o.

mert pénzügyi tekintetben is függetleníteni akarta magát a kormánytól, s ezért határozottan elutasítja ezt az igényét. „Itt még a sajtó fel nem állíthatott — írja neki —, de ha felállíthatott volna is s elegendő pénz lenne rendelkezésre, soha nem tanácsoltam volna 600 000 forintnak küldését; hiány, pénzbeli, táborunkban soha nem volt, pedig én el sem fogadtam volna annyi mennyiségű pénzt. Önnek többje van most, hogysem a velünk leendő csatlakozásig azt felhasználhassa." Csányi itt nyilván arra gondol, hogy a pénzhiány majd meggondolásra készteti Görgeyt és sietteti csatlakozását az összpontosítandó seregekhez. S maga is kérő szóval sürgeti, igyekszik jobb belátásra bírni, lebeszélni a kalandorszerepről, amelyet a bécsi vállalkozással el akar játszani. „Jöjjön Ön mielőbb — írja neki — itt van Önnek a helye, én vágyok Ön után, vágyok lelkemből, — Önnek itt a helye, itt kell megmenteni a nemzetet. Önt egy komoly és nem kalandori szerep illeti meg, Önnek meg kell menteni a hazát". S rendkívül érdekes az, amit a továbbiakban ír: „Ön körül áruló van, azt tudja, én is tudom 2-ika óta — tudja-e Ön, ki ez? Valószínűleg, aki mielőbbi csatlakozását legkevésbé tanácsolja. Én gyanítom, de félre a gyanúsítással, — gyanúsításból, amíg meg nem fogok teljesen győződni, nevet soha említeni nem fogok." Nem lehet tudni, kire gondol Csányi; talán a nemrégen még általa is dícsért és nagyra értékelt Bayer Józsefre, aki később valóban szerepet vállalt a Görgey és a kormány közötti szakadék elmélyítésében. Ez a célzás a jan. 2-i eseményekre azonban ismét azt engedi sejttetni, hogy a haditanács lefolyásában és határozatainak meghozatalában Görgey az eddigi elképzeltnél sokkal jelentősebb szerepet játszott. „Várva-várom Önt — folytatja tovább Csányi — mentsük meg a hazát, mellyet ok nélkül, alap nélkül mondanak sokan arra érdemetlennek.[48] Soha nemzet szabadsági harcban nem mívelt annyit, mint a jelen ivadék. Legyen Ön neve Magyarország történetének rózsaszínű lapján — várva várják Önt jobbjaink." Még nevelt fiát, Schmidegg Kálmánt ajánlja Görgey figyelmébe s búcsúzóul megismétli figyelmeztetését: „A sors legjobb áldása kísérje Önt, tisztelt Tábornok urat hozzánk. Egyesülve meg fogjuk menteni e hazát, eldarabolt erővel a historiának csak nevetséges lapokat szolgáltatunk."

Ez a levél zárja le Csányi kormánybiztosi működésének újabb jelentős szakaszát, azt, amelynek tartama alatt mint a feldunai sereg kormánybiztosa, Görgey mellett szolgálta a szabadságharc ügyét s a kormány, a polgári hatalom célkitűzéseit. Működéséről, Görgeyvel való együttműködéséről éppen maga volt kénytelen megállapítani fentebb ismertetett levelében, hogy nem hozta meg az általa remélt eredménye-

[48] A célzás alighanem magára Görgeyre vonatkozik; Görgey ugyanis így írt dec. 17-én Kossuthnak: „Meggyőződésem, hogy Magyarország lakosságának legtöbb része meg nem érdemli, hogy csak egyetlen becsületes ember is feláldozza életét érette." (V. ö. *Görgey I.* i. m. I. köt. 68. o.) Nem kétséges, hogy e véleményének Csányi előtt is kifejezést adhatott.

ket. Valóban, mire az új esztendő beköszöntött, válságosra fordult a nemzet Görgeyre bízott sorsa s válságba került az az „eléggé barátságos viszony" is, amely Csányit Görgeyhez kapcsolta. S Csányi nem habozott, amikor a barátság és a haza érdeke között kellett választani: erélyesen fordult szembe Görgey terveivel, amelyek szerinte nem szolgálták a haza érdekeit, kíméletlen bírálat formájában juttatta kifejezésre csalódottságát, késedelem nélkül felhívta Kossuth és a kormány figyelmét a Görgey szándékaiból eredő károkra s az egykori barátság hangján, de az ügy jelentőségéhez mért határozottsággal figyelmeztette Görgeyt hazája iránti kötelességeire. S bár munkája nem hozott a korábbiakhoz hasonló sikereket, Csányi mégis azzal a tudattal tehetett pontot kormánybiztosi működésének talán legnehezebb szakasza mögé, hogy kötelezettségeit képességeihez mérten, Kossuth szándékainak lehető figyelembevételével teljesítette. Az ellenséges támadás lehetőségének felmerülésétől kezdve az erők összpontosítása mellett s a visszavonulás ellen, majd a Buda előtti döntő csata megvívása mellett volt s nem lehet hibáztatni azért, hogy véleményét nem tudta Görgeyre ráerőszakolni, hanem meghajolt a tények — a koncentráció megvalósulásának elmaradása — és Görgey katonai érvei előtt. Láttuk, hogy Görgey az utolsó napokig élvezte Kossuth és a Bizottmány teljes bizalmát és még a november eleji napokban olyan széles hatáskört kapott Kossuthtól, amellyel szemben gyakorlatilag nem látszott szükségesnek a kormánybiztosi teljhatalom érvényesítése. Nem is kapott Csányi soha Kossuthtól olyan utasítást, amely közvetlenül a harc kérdéseibe való beavatkozást kívánta volna, vagy amely Görgeyvel szemben energikus fellépésre vagy éppen kormánybiztosi teljhatalmának igénybevételére szólította volna fel. Csányi, aki a nyílt ellenséggel mindig erélyesen szembeszállt, önmagától szinte csak az utolsó napon jutott el odáig, hogy a Görgey jellemében és taktikájában már megjelenő jobbratolódást felismerje. Kormánybiztosi funkciójának egyéb feladatait azonban lelkiismeretesen és a tőle megszokott eréllyel teljesítette s Kossuth erőfeszítései mellett az ő munkájának volt jelentékeny részben az eredménye az, hogy a feldunai hadsereg két hónap alatt a schwechati tarka alakulatból valóban sereg lett, amelyre Kossuth — vezére megbízhatatlansága ellenére is — bizton számíthatott a tavaszi hadjáratra való felkészülés idején.

FELSZABADULÁSUNK A SZOVJET HADSEREG RÖPCÉDULÁINAK TÜKRÉBEN

Árokay Lajos hadnagy

Magyarország felszabadításával és a Szovjet Hadsereg felszabadító szerepével foglalkozó, egyébként is gyér magyar irodalom eddig nagyon elhanyagolta az illegális Kommunista Párt, az antifasiszta, demokratikus egységfrontok, a magyar partizánegységek által kiadott nyomtatványok és ezek között elsősorban a röpcédulák felhasználását és értékelését. Még elhanyagoltabb területet képeznek a Szovjet Hadsereg röpcédulái, amelyeket pedig nagy számban őriznek a múzeumok. Feldolgozásuknak nemcsak hadtörténelmi, de politikai jelentőségük is van, mert talán a legtömörebben mutatják meg egy felszabadító hadsereg arculatát, más, leigázott népek iránti őszinte barátságát. Jelen tanulmány célja az, hogy a szovjet röpcédulák alapján rámutasson a Szovjet Hadsereg hazánk felszabadítása érdekében kifejtett politikai tevékenységének néhány kérdésére.

A röpcédula az agitációs jellegű politikai irodalom egy formája. Feladata agitációs jellegéből fakad: mindig egy bizonyos kérdésben foglal állást, s annak helyességéről vagy helytelenségéről igyekszik a közvéleményt meggyőzni. Feladatának és formájának megfelelően szövege rövid, érthető, egyszerű nyelvezetű, aktuális és mozgósító erejű, tömören, jelszószerűen fejezi ki alapvető mondanivalóját.

A röpcédulák vagy röplapok — vagy ahogy régen nevezték — a röpívek alkalmazása a könyvnyomtatással kezdődött. Később azonban az újságok kiszorították őket.

Hazánkban már a múlt században is sok röplap jelent meg. Gondoljunk csak 1848 március 15-e ismert röpcéduláira, a szabad magyar sajtó első két termékére: a márciusi ifjak 12 pontjára és Petőfi Nemzeti Dalára. A röplapok a múlt század utolsó éveiben kezdtek elterjedni nagyobb méretekben. A szervezkedő munkásmozgalom számára rendkívül alkalmas forma volt arra, hogy követeléseit, jelszavait a legszélesebb tömegekkel megismertesse. Nyomtatása és terjesztése egyszerűbb a nyomtatványok többi fajtáinál. Rugalmas, azonnal reagál az eseményekre, nem kell feltétlenül nyomdai úton előállítani, lehet sokszorosítással is készíteni, vagy egyszerűen kézzel írni.

Háborúban először 1914—18-ban alkalmaztak röplapokat. A hadviselő felek kormányai kölcsönösen arra törekedtek, hogy háborújukat

igazságosnak tüntessék fel saját katonáik és az ellenfél előtt. Saját katonáikat így akarták lelkesíteni, az ellenfél hadseregét pedig ezzel kísérelték meg szétzülleszteni. Valójában mindkét részről hódító jellegű, imperialista háborút viseltek, így az agitációs tevékenységet nem támasztották alá a tények, mondanivalóját nem tudományos politikai elvek, a helyzetadta követelmények határozták meg. A röplapok sablonfelhívásokat közöltek, többnyire hadifogságra szólították az ellenfél katonáit. A saját katonáknak szánt röplapok nacionalista, soviniszta szelleműek voltak, a nemzetek közötti gyűlöltséget szították. A hazug tartalom sokszor hazug formát is követelt. A német és az osztrák-magyar hadsereg pl. sokszor ugyanolyan papíron, ugyanolyan formában adott ki röpcédulákat orosz katonák részére, mint amilyeneket a bolsevikok terjesztettek. Kommunista, antiimperialista jelszavakat hangoztatva, a nép békevágyát kihasználva próbálták megtéveszteni az orosz katonákat a maguk imperialista céljai érdekében.

A második világháborúban a hadviselő felek agitációs tevékenysége soha nem látott méreteket öltött. A háborús erőfeszítés igénybevette az országok egész anyagi, erkölcsi és politikai erejét a frontokon és a hátországban egyaránt. A hadsereget anyagi eszközökön kívül tudattal, meggyőződéssel is el kellett látni. A hadseregekben folyó propaganda és agitációs munka jellegét az illető ország társadalmi és politikai rendje, a részéről viselt háború jellege határozta meg. A német fasiszta hadseregben folytatott agitációs tevékenység a fasiszta rablótörekvések igazolását, ugyanakkor elleplezését is szolgálta. A németség faji fölényéről, „élettér" szükségletéről szóló brutális és embertelen hitleri ideológia álszent, tartuffei hanggal párosult, amely a német katonát a népek megmentőjének tüntette fel. A világuralom megszerzésének, a szovjet nép és más népek rabszolgasorba döntésének, országaik kirablásának mohó vágya, az egész világ kifosztásának mohó vágya azonban mindenféle ködösítés ellenére is világosan kitűnt.

A magyar hadseregben folytatott agitáció épp oly hazug és képmutató volt, mint Horthy egész rendszere. Ezek a jellemvonások megmutatkoznak e hadseregek által terjesztett röpcédulák szövegeiben.

A Szovjet Hadseregben más jellege volt a politikai munkának. A Szovjetunió igazságos, honvédő háborút folytatott az emberiség legádázabb ellensége, a fasizmus ellen. Aki igaz ügyért harcol, annak nem érdeke az igazság elfedése, ellenkezőleg a maga igazát csak a teljes valóság bemutatásával bizonyíthatja. A Szovjet Hadsereg agitációs munkája, így röplapjai is az igazságot tárták fel mind saját katonái, mind az ellenséges ország katonái előtt. Az orosz és ukránnyelvű, katonák és partizánok között terjesztett szovjet röplapok nagymértékben hozzájárultak a szovjet harcosok erkölcsi erejének növekedéséhez, a német, román, magyar és más nyelvű szovjet röpcédulák segítették ez országok legjobb fiait a helyes út megtalálásában.

Röpcédulákat mindenféle agitációs célra fel lehet használni. A formai és a tartalombeli hasonlóságok méginkább megnehezítik az érté-

kelés nehézségét. Biztos talajt csak a gyakorlat jelent. Mint ahogy az embereket sem aszerint ítéljük meg, mit mondanak magukról, úgy a röplapokat sem szabad aszerint megítélni, mit írnak íróikról. Az igazság próbaköve ebben az esetben is a gyakorlat. A szovjet röpcédulák érveinek, jelszavainak helyességét és igazságát is a gyakorlat, az események, a magyar nép történelmének leggyászosabb évei és az 1945 óta eltelt 10 év nagyszerű felemelkedése bizonyította be.

A Szovjet Hadsereg politikai szervei a Nagy Honvédő Háború első pillanatától kezdve egyik legfontosabb feladatuknak tekintették, hogy az ellenséges hadseregek katonáival megismertessék a háború jellegét, igazi céljait, s rámutassanak azokra az eszközökre, amelyek segítségével megrövidíthetik a sok véráldozatot, pusztulást követelő, s a fasiszta országok szempontjából kilátástalan háborút. Az agitációs munka különféle eszközeit használták fel e cél érdekében, a rádiót, nagyteljesítményű hangszórókat és a háborús viszonyok közt legalkalmasabb eszközt: a röpcédulát.

A szovjet csapatok és partizánegységek a háború tartama alatt nagy mennyiségben terjesztettek röplapokat a magyar katonák között. Ezek a röpcédulák juttatták el a Szovjetunió szavát az Ukrajnába és Oroszországba hajtott magyar katonákhoz, ezek segítségével magyarázta meg a Szovjet Hadsereg a magyar népnek és katonáinak a Szovjetunió háborújának igazságát és a Szovjet Hadsereg felszabadító küldetését, amikor az Magyarország területére lépett. Különösen megnövelte e felvilágosító munka jelentőségét az a körülmény, hogy a magyar kommunisták szava a magyar társadalomnak csak egy kis rétegéhez ért el a brutális üldöztetés és a pártmunkában meglévő hiányosságok miatt.

A Szovjet Hadsereg agitációs tevékenységének tartalma a háború különböző időszakában mindig a helyzethez, a lehetőségekhez és a feladatokhoz alkalmazkodott, így természetesen a röpcédulák mondanivalója, érvei és jelszavai az egyes korszakokban mások és mások voltak, illetve módosultak. *A politikai felvilágosító munka alapvető célja az volt, hogy segítse megteremteni a fronton harcoló magyar katonák és ezen túl az egész magyar nép körében a nemzeti függetlenségi harc előfeltételeit.* Az volt a cél, hogy Magyarország felszabadítása kérdésében ne csak a Szovjet Hadsereg fegyverei mondják ki a végső szót, hanem a fronton lévő honvéd is vegyen részt minden rendelkezésére álló eszközzel a német fasiszták és a nemzeti függetlenséget eladó Horthy-klikk elleni harcban. A harc eszközei változtak. Magyarország politikai és katonai helyzetének alakulása új és új utakat nyitott, új helyzeteket teremtett a politikai felvilágosító munka számára.

A Szovjet Hadsereg magyarvonatkozású agitációs tevékenységében *két fő korszakot* különböztethetünk meg az agitáció alapvető célkitűzéseit tekintve. Az első korszak a háború kezdetétől Magyarország német megszállásáig, tehát 1944. márciusáig tart, a második időszak hazánk teljes felszabadításával ér véget.

Nézzük meg, mi volt az egyes időszakokban az agitáció mondanivalója és célja.

* * *

1941. június 27-én, öt nappal Németország hitszegő támadása után, Magyarország nemzetvesztő kormánya hadat üzent a Szovjetuniónak. Hazánk sorsát egy emberöltő alatt másodszor kapcsolták urai a rabló német militarizmus szekeréhez. A háborúba való beavatkozást sem politikai, sem katonai szempontok nem indokolták, hiszen Magyarországnak semmilyen vitás ügye nem volt a Szovjetunióval, ellenkezőleg a szovjet kormány a háborút megelőző időszakban mindent elkövetett a két ország közötti békés, baráti kapcsolatok kialakításáért. A szovjet kormány a német támadás megindulása után is megtett mindent azért, hogy Magyarország semleges maradjon. Az uralkodó osztályok mégis háborúba vitték a magyar népet, nemcsak azért, hogy új zsákmányra tegyenek szert, hogy a kizsákmányolást a maximálisra fokozhassák és meggazdagodjanak a hadiszállításokon, hanem azért is, mert ott akartak lenni a gyűlölt szocialista hatalom letiprásánál.

1941. júniusától kezdve egyre növekvő mértékben bocsátották a magyar hadsereget Hitler rendelkezésére. A magyar kommunisták és a hazafias nemzeti erők felemelték szavukat Horthy rablóháborúja ellen. A Kommunisták Magyarországi Pártja a moszkvai magyar emigrációval közösen a háborúból való kilépésre, a különbéke kiharcolására, a honvédség hazahozatalának követelésére mozgósította a tömegeket. „Egy katonát sem Hitlernek!" „Ki a háromhatalmi szövetségből!" — követelték a KMP, majd a Békepárt jelszavai 1941-től az ország nyílt német megszállásáig. A magyar kommunisták ebben az időszakban olyan nemzeti demokratikus egységfront megteremtéséért küzdöttek, amely a magyar népre támaszkodva, a nemzet minden antifasiszta erejét egyesítve képes kiharcolni a Hitlerrel való szakítást, önálló, független, demokratikus politikát folytató nemzeti kormány megalakítását, a Szovjetunió elleni háború azonnali beszüntetését.

A Szovjet Hadsereg agitációs tevékenysége összhangban volt ezekkel a célkitűzésekkel. Alapvető feladata ezekben az években az volt, hogy *elősegítse Magyarország kikapcsolását a háborúból, a szovjet földön harcoló magyar katonatömegek meggyőzése és megnyerése útján.*

A magyar nép zöme nem lelkesedett a háborúért, a magyar katona meggyőződés nélkül harcolt és ez a körülmény azt mutatta, hogy a Horthy-korszak iskoláiban, sajtójában, rádiójában és könyveiben űzött nagyméretű Szovjetunió ellenes és soviniszta propagandamunka nem volt teljesen hatástalan. Milyen tényezők segítették a fasisztákat a magyar katonák lelki megdolgozása terén? Magyarországon a hitleri Németországhoz való közeledés első percétől kezdve tudatos német bálványozás folyt, ugyanekkor mérhetetlenül aljas rágalomhadjáratot vezettek a Szovjetunió ellen.

A második világháború kezdetén elért német sikerek elhitették a magyar uralkodó körökkel, hogy a Szovjetunió szétzúzása csak hetek kérdése lesz és ez a német győzelembe vetett hit megfertőzte a tömegek egy részét is. Hogy megindokolja a Szovjetunió elleni hadüzenetet, a horthysta propaganda a magyarság történelmi szerepéről szónokolt, „a keresztény kultúra és műveltség védelmi harca" jelszavával vitte a frontra és a partizánok ellen a magyar katonákat. A fronton terjesztett röplapszerű katona-újságok hemzsegtek a hazugságoktól, ferdítésektől, a nagy szavaktól, a történelmi demagógiától. „Ezer esztendőn keresztül állottunk nyugat védelmében a vártán" — mondja a Keleti Front című tábori újság 1942. augusztus 20-i száma. „És ma újra ennek a sorsnak teljesítésére állunk fegyverben..."

„Szebb jövőt" ígértek a magyar népnek a harc diadalmas befejezése után, a „faj erősödését" ígérték, „anyagi gyarapodását", „új világot, ahol a magyarnak is szava lesz". Dicshimnuszokat zengtek „a világ legkiválóbb katonájáról", a német katonáról és a „legyőzhetetlen" német hadseregről, „amelynek oldalán harcol a magyar is Európa kultúrájáért és civilizációjáért". Fantasztikus és hátborzongató történetekkel próbálták elijeszteni a katonákat a hadifogságtól, azt állítva, hogy a Szovjet Hadsereg és a partizáncsapatok rettenetes és válogatott kínzásokkal megölnek minden katonát, aki fogságukba kerül.

Bármilyen hazugok és sokszor együgyűek voltak is a fasiszta agitáció érvei, nem lehet azt mondani, hogy hatás nélkül maradtak. A magyar hadsereg tisztjeinek túlnyomó nagy többségére nem csekély befolyást gyakorolt ez a propaganda, és ez nem is csodálatos, hiszen teljesen hamis történelmi és társadalmi szemléletben nevelődtek, és ami a legfontosabb, ellenségesen és idegenül álltak szemben a néppel. A tiszthelyetteseket és a katonákat a politikamentesség nevében az uralkodó osztály legalázatosabb kiszolgálására nevelték, így nem volt nehéz — különösen a háború első időszakában — felszíni jelenségekkel vagy egyszerű hazugságokkal elkápráztatni őket.

A felvilágosító munkára tehát nagy feladat hárult. A következőkben arról lesz szó, milyen kérdéseket vetettek fel a Szovjet Hadsereg által kiadott röpcédulák, hogyan világították meg a háború legalapvetőbb kérdéseit a magyar katonák előtt, hogyan járult hozzá a demokratikus erők növekedéséhez, a fasizmus elleni fegyveres szabadságharc kibontakozásához ez a politikai agitációs munka?

A Szovjet Hadsereg röpcédulái a háború elejétől a háború végéig állandóan azt hangoztatták a magyar katonáknak: értelmetlen a háború részetekre, országotok pusztulását fogja eredményezni, ne folytassátok tovább a hiábavaló vérontást, szakítsatok a németekkel, mert a Hitlerrel való szövetség nemzeti öngyilkosság, ne harcoljatok a Szovjet Hadsereg ellen, amelynek felszabadító küldetése van, s amely a ti népeteket is meg fogja szabadítani a fasizmus igájától.

A háború első időszakából kevés röpcédula maradt. Az elsők közül legjelentősebb az a röplap, amely Bugyonnij marsallnak a magyar hadsereg katonáihoz és tisztjeihez intézett kiáltványát tartalmazza. A kiáltvány egyszerű, közérthető nyelven magyarázza meg a háború jellegét: a háború a hitleristák részéről rabló háború, amelybe erőszakkal hajtották bele Magyarország népét s amely csak egy maroknyi kalandornak hoz hasznot. A tőkéseknek hoz hasznot, akiknek a háború jó alkalom arra, hogy nyereségüket megsokszorozzák, ugyanakkor a népekre hallatlan szenvedést, éhséget és nyomort zúdít.

Bugyonnij marsall kiáltványa leleplezi a horthysták hazug igérgetését a háború utáni jólétről, amikor kijelenti:

> „Mi ezt a háborút... a fasiszta bitorlók végleges megsemmisítéséig fogjuk viselni. Hitler és Mussolini benneteket a szovjet nép legyőzése utáni boldog élettel hitegetnek. Ne higyjétek! Ez hazugság, mert a 200 milliónyi szovjet népet és a világ demokrata országait rabláncra verni nem lehet."[1]

A Szovjetunió igazságos, honvédő háborút folytatott. A Szovjet Hadsereg katonáinak magas erkölcsi, politikai színvonala, az egész hadsereg hősiessége, hite a végső győzelemben, a háború legnehezebb pillanataiban is, abból a tudatból fakadt, hogy a nép szabadságát, magasabbrendű társadalmi és államrendjét védelmezi a rabló céloktól vezetett hódítókkal szemben.

„A Szovjetunióban a föld, a gyár, az üzem és bánya, minden a dolgozó nép tulajdona"[2] — mondja egy magyar katonákhoz intézett röplap, majd felszólítja a „katonaköpenybe bujtatott magyar munkásokat és parasztokat", ne emeljenek fegyvert a Vörös Hadsereg ellen, amely a népek szabadságát védelmezi.

Az agitáció egyik jellemző vonása az, hogy különbséget tesz a magyar nép és urai között. A Szovjet Hadsereg egyik sajátossága, hogy megszületésétől kezdve a nemzetköziség szellemében, a más népek iránti tisztelet és megbecsülés szellemében nevelkedett. A nemzetköziség érzése hatja át azt az idézett röpcédulát is, amely a katonaköpenybe bujtatott magyar munkásokról és parasztokról beszél. Egy másik röplap így ír az orosz és a magyar nép viszonyáról:

> „Az orosz munkás és földműves barátja a magyar népnek. Mi nem ellenetek, hanem Hitler és magyar bérencei ellen viseljük a háborút."[3]
>
> „Ne harcoljatok a munkások és parasztok Vörös Hadserege ellen, amelyik harcol a ti szabadságotokért is."[4]

[1] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 2007.
[2] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 2018.
[3] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 2004.
[4] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 2002.

Hogy nem voltak hatástalanok ezek a jelszavak, azt szemléltetően bizonyítja a magyar honvédelmi minisztérium „Az ellenséges propaganda és eszközei" c. kiadványa is, amely nem ok nélkül nevezte a szovjet agitációs tevékenységet az „ellenség hatásos és félelmetes fegyverének".

A felvilágosító munka egyik központi kérdése a magyar katonák háborúban való részvétele volt. A röplapok elmondták, hogy a Szovjetunió népét és kormányát a békés együttműködési szándék vezette Magyarországgal szemben, amely megnyilvánult az 1940-ben létrejött kereskedelmi szerződés megkötésénél, vagy abban a tényben, hogy a Szovjetunió viszajuttatta az 1848/49-es honvédzászlókat. Magyarország kormánya ennek ellenére Hitler uszályában, hitszegő módon megtámadta a Szovjetuniót.

„De mi tudjuk, hogy nem szívesen csatázol ellenünk, — mondja a Szovjet Hadsereg röpcédulája a magyar katonáknak, — hogy csak a német ostor kerget halálos rohamra... Mi tudjuk, hogy eszed ágában sincs elpusztulni a németért, hogy élni akarsz, magad javára, családod hasznára, néped boldogságára... Nincs az oroszoknak baja a magyarral; se nektek, se nekünk nincsen okunk arra, hogy egymás fejét beverjük, hogy egymás életére törjünk."[5]

A magyar nép igazi ellensége saját szövetségese, a hitleri Németország volt. Amíg a magyar katona hazájától távol, idegen rabló érdekeiért ontotta vérét, a németek kifosztották országunkat a magyar uralkodó körök segítségével. A magyar föld termését a német fasiszták harácsolták el. A magyar ipar a németek számára dolgozott, a legnagyobb gyárakat és bányákat a németek szerezték meg. Nekik szállítottak a magyar közlekedési vállalatok. A németek egyre otthonosabban mozogtak Magyarországon. Szították a nemzetiségi ellentéteket, hogy annál könnyebben felhasználják a népeket a maguk érdekében. Trianon revíziójának, a Horthy-féle „országgyarapításnak" Magyarország teljes függetlensége lett az ára. A Szovjetunióban élő emigráns magyar kommunisták és magyar írók, a közben hadifogságba került demokratikus érzelmű magyar tisztek és katonák kiáltványaikban, üzeneteikben megismertették a még harcoló katonákkal ezeket a tényeket. A Szovjet Hadsereg nyomdáiban lenyomtatták e felhívásokat és a szovjet repülők eljuttatták a magyar katonákhoz a való helyzetet feltáró és a feladatokat megjelelölő röplapokat.

A magyar hadsereg egy része a háború alatt megszálló szolgálatot teljesített. Az ún. rendfenntartó szolgálat valójában azt jelentette, hogy a németek a magyar hadsereget csendőr- és hóhérmunkával bízták meg az ukrán lakosság ellen. A magyar megszálló hadsereg feladata az volt, hogy felszámolja a német hadsereg hátában működő partizánegységeket. A horthysta sajtó, rádió és az egyéb propagandaszervek minden-

[5] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 0594.

féle rágalmakat szórtak a partizánokra, akiket rendszerint „orvlövészeknek", „kóbor katonáknak", „bolsevista bandáknak" neveztek. A Szovjet Hadsereg a megszálló szolgálatot teljesítő magyar egységeket röpcédulákon keresztül világosította fel arról, hogy a partizánok elleni harc teljesen kilátástalan vállalkozás. Beszámoltak a röplapok a partizánvadászatban résztvett magyar egységek, így például a 108. magyar gyalogdandár veszteségeiről és teljes sikertelenségéről. Megnevezték a röpcédulák azokat a tiszteket és katonákat, akik kegyetlenkedtek a polgári lakossággal és a legszigorúbb felelősségrevonást helyezték kilátásba. Maguk a partizáncsoportok is adtak ki röplapokat, amelyek szerkesztésében néhol magyar partizánok is résztvettek. Ezek a röplapok leleplezték a partizánfogságról terjesztett otromba hazugságokat, hírt adtak a front eseményeiről, felszólították a magyar katonákat, ne kínozzák és ne öljék meg a szovjet polgárokat, mert minden bűnöst kegyetlenül megbüntetnek. „A partizánok figyelmeztetnek" címmel 1943-ban röplapszerű partizánlap is megjelent, amelyet faliújság gyanánt is lehetett használni.

A röplapok megvilágították, kik azok a partizánok, miért küzdenek. Így pl. a 8. magyar hadtest honvédeihez intézett felhívás a magyar történelemből vett példák segítségével, a magyar katonák számára legérthetőbb módon adott választ ezekre a kérdésekre.

„Tudjátok-e, kik a partizánok, akik ellen küzdötök? Ők a németek által megszállt szovjet terület legkiválóbb emberei, legjobb hazafiai. A szovjet partizánok épp oly hősiesen küzdenek a német elnyomók ellen, mint ahogy Rákóczi kurucai, vagy mint az 1848-as magyar szabadságharc dicsőséges harcosai küzdöttek. Védik családjukat a német kegyetlenkedéstől, szülőfalujukat és városaikat a fosztogatástól és rombolástól."

„A magyar számára nem lehet aljasabb szerep a német hóhér szerepénél, amire most titeket felhasználnak."[6]

Felmerül a kérdés, mit tehetett a magyar katona a háborúnak abban az időszakában, amikor a harcok még a Szovjetunió területén folytak, azért, hogy megmentse az országot az előre látható katasztrófától? A Szovjet Hadsereg két lehetőséget jelölt meg: a hazatérést, vagy a hadifogságot. „Menjetek haza!" és „Adjátok meg magatokat!" — ez az a két jelszó, amely végigvonul a Szovjet Hadsereg által kiadott második világháborús magyarnyelvű röpcédulairodalomban. A két jelszó azonban az állandó jelleggel együtt változó tartalmat is foglalt magában, a háború egyes időszakai követelményeinek és a magyar politikai élet alakulásának megfelelően. A két jelszó más tartalmat foglalt magában akkor, amikor a magyar hadsereg még szovjet földön harcolt, mást jelentett akkor, amikor a németek megszállták Magyarországot és amikor

[6] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1/1944/4467.

a Szovjet Hadsereg csapásai következtében Románia és Bulgária kivált a háborúból, s ismét módosult akkor, amikor október 15. után pár nappal nyilvánvalóvá vált, hogy a magyar hadsereg zöme folytatja a háborút Hitler-Németország oldalán.

1942. január végén tartották meg a magyar hadifoglyok első konferenciáját. A konferencia végén a résztvevők határozatot hoztak, amelyet röpcédula formájában ismertettek meg a magyar hadsereg tagjaival.

„Elérkezett az idő, mikor a magyar népnek fel kell emelnie a szavát. Hangozzék fel erőteljes szava, követelje a háború azonnali befejezését, a magyar hadseregnek hazájába való azonnali visszaküldését"[7] — mondja a kiáltvány többek között.

Egy másik, 1942. júniusi röplap így buzdítja a magyar katonákat:

„Vessetek véget a háborúnak! Követeljétek, hogy küldjenek benneteket haza!... vagy gyertek át hozzánk, oroszokhoz."[8]

1942. július 8-án kelt levelükben így írnak a fogságba került honvédek még harcoló bajtársaikhoz:

„Ha nem engednek haza benneteket, gyertek át fogságba..."[9]

A hazatérés követelése ebben az időszakban — 1941-től 1944-ig — azt jelentette: ki kell harcolni, hogy a kormány vonja vissza a magyar hadsereget a Szovjetunióból. A jelszó reális volt, hiszen a háború a magyar nép széles rétegei előtt ellenszenves volt, a demokratikus erőknek az a követelése, hogy a magyar kormány kössön különbékét, hogy Horthy ne adjon katonát a németnek, széles tömegeket hatott át, és ez a követelés Budapesten 1942-ben nagy tömegtüntetéseken jutott kifejezésre. A jelszó egyszerű és világos volt, s érthető a magyar katonák számára, akik között általánosan el volt terjedve az a nézet, hogy „a háború nem magyar érdekekért folyik, hogy a magyaroknak ehhez abszolúte semmi közük nincs"[10] — amint ezt egy 1942. decemberében kiadott, s a 2. hadsereg hangulatáról szóló jelentés is beismerte.

A demokratikus erők gyengesége miatt ezt a célkitűzést nem sikerült elérni. A fronton küzdő, vagy a partizánok ellen harcoló magyar katona számára a hadifogság jelentette az egyszerűbb és célravezetőbb megoldást, ha nem akart harcolni tovább a tőle teljesen idegen érdekekért. A röplapok nagy részének az volt a végső célja, hogy meggyőzze a magyar katonákat arról, hogy a maga, családja és hazája érdekében adja meg magát a Szovjet Hadseregnek.

A hadifogságra való felszólítás nem új vonás a háborús röpcédulák történetében, s nem is csak a Szovjet Hadsereg agitációjában szerepelt. Már az első világháború idején röplapok tízezreivel árasztották el

7 Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 2000.
8 Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 0593.
9 Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 0595.
10 *Rákosi Mátyás:* A magyar jövőért. Szikra. 1945. 173. o.

egymást a hadviselő felek, amelyekben átállásra szólították fel az ellenfél katonáit.

A második világháború azonban különbözött az elsőtől abban, hogy a résztvevők egy része, így a Szovjetunió és szövetségesei igazságos háborút viseltek, míg Hitler-Németország és csatlósainak harca igazságtalan rablójellegű volt, az emberi haladás ügyét gátolta. A Szovjet Hadsereg hadifogságba hívó felszólításai ezért nem egyszerűen csak eszközei voltak az ellenfél hadereje szétbomlasztásának, hanem hatásukban valóban a magyar nép érdekeit szolgálták.

Megnehezítette a magyar katonák tömeges átállását, hogy a horthysta propaganda rémítő képet festett a szovjet hadifogságról. Beszéltek agyonlövésről, megkínzásról, de legjobb esetben is Szibériával ijesztgették a honvédeket. A Szovjet Hadsereg nagy tömegben terjesztette azokat a röplapokat, amelyek a hadifoglyokkal való bánásmódról, a hadifoglyok életéről tudósította a magyar katonákat.

A Vörös Hadsereg parancsnoksága orosz- és magyarnyelvű frontátlépő igazolványokat szórt le, amelyen a következő szöveg volt:

„Magyar katonák! Mindenkinek, aki átjön a Vörös Hadsereg oldalára, biztosítjuk az életet, a jó bánásmódot és a hazatérést a háború befejezése után."

Közölték a röplapok a Szovjetunió Népbiztosi Tanácsának 1941. július 1-i, hadifoglyokra vonatkozó rendeletét. Később 1944. április 29-én megjelent Zsukov marsall parancsa a magukat önként megadó magyar tiszteknek és katonáknak nyújtandó kedvezményekről. Nagy tömegben adta ki a Szovjet Hadsereg a hadifogságba került magyar katonák üzeneteit, felhívásait tartalmazó röplapokat. Röplapok útján tudatták egyrészt az otthoniakkal, hogy jól vannak, emberségesen bánnak velük, másrészt felhívták még harcoló bajtársaikat, adják meg ők is magukat a Szovjet Hadseregnek vagy a partizánoknak, járuljanak ezzel is hozzá a háború megrövidítéséhez.

A gyakorlatban bebizonyosodott, hogy a törvényekben lefektetett jogokat és a röplapokon ígért bánásmódot megkapták a hadifoglyok. A Szovjet Hadsereg tisztjei és elsősorban a magyar emigráns kommunisták mindent megtettek azért, hogy politikai nevelő munkával világos képet fessenek a hadifoglyok elé a nemzetközi és hazai helyzetről, a háború okairól és céljairól, s főleg a magyar hazafiak kötelességeiről. Rákosi, Révai, Farkas, Vas elvtársak és mások előadásokat, tanfolyamokat tartottak a hadifogolytáborokban és a partizániskolákon. A Szovjet Hadsereg vagy a partizánok fogságába került magyar katonák közül igen sokan maguk is csatlakoztak a fasizmus elleni küzdelemhez, fegyverrel a kézben, vagy a politikai nevelőmunka eszközeivel küzdöttek a magyar nép felszabadításáért. A Szovjet Hadseregben harcoló magyarok, az átállt vagy fogságba került és az antifasiszta harcot vállaló

magyar tisztek és katonák, a hadifogságból a partizánmozgalomig eljutott magyar katonák százainak tevékenysége elválaszthatatlan a felszabadulás nagy művétől.

*

1944 a Szovjet Hadsereg tíz csapásának éve volt. Ezek a csapások teljesen megtisztították a Szovjetunió területét a fasiszta megszállóktól és azt eredményezték, hogy a Szovjet Hadsereg csapatai visszaállították a Szovjetunió államhatárát, s ellenséges földön folytatták a fasiszta német hadsereg üldözését és szétverését. Elérkezett az ideje annak, hogy a Szovjet Hadsereg valóra váltsa azt a célkitűzést, amelyet Sztálin elvtárs 1941. július 3-i rádióbeszédében így jelölt meg:

„A fasiszta elnyomók ellen vívott és az egész népet felölelő Honvédő Háborúnak nemcsak az a célja, hogy az országunk fölött tornyosuló veszélyt megszüntesse, hanem az is, hogy segítsük Európa minden népét, mely a német fasizmus igája alatt nyög."[11]

A Szovjet Hadsereg 1944 tavaszán eljutott a Kárpátokig, délen pedig Románia határáig. Csapásai következtében megingott a fasiszta államok blokkja. Hitler megmaradt szövetségesei körében, a román, a finn, a bolgár és a magyar uralkodó körökben is világossá vált, hogy a háború elveszett. Sztálin elvtárs 1944. május 1-i parancsában, amelyet magyarnyelvű röplapok is ismertettek, így jellemezte Németország csatlósainak helyzetét:

„Ezeknek a német fasiszta bérenceknek, kiknek országait a németek megszállták, vagy most szállják meg, ma már lehetetlen fel nem ismerniök, hogy Németország elvesztette a háborút. Románia, Magyarország, Finnország és Bulgária számára csak egy lehetőség van a katasztrófa elkerülésére — a németekkel való szakítás és a háborúból való kilépés. Aligha lehet azonban arra számítani, hogy ez országok mostani kormányai szakítani tudnak a németekkel. Nyilvánvaló, hogy ez országok népeinek maguknak kell kezükbe venniök a német járom alól való felszabadításuk ügyét. És minél hamarabb ismerik fel ez országok népei, hogy milyen zsákutcába vezették őket a hitleristák és minél hamarabb tagadnak meg minden segítséget, melyet saját országukban a német leigázóknak és azok quislingista csatlósaiknak nyújtanak, annál kevesebb háborús áldozat és kár lesz osztályrészük ezeknek az országoknak, annál inkább számíthatnak a demokratikus országok megértésére."[12]

A végelgyengülésben szenvedő hitleri Németország 1944. március 19-én újabb brutális lépésre szánta el magát, hogy még egy időre eltolja kikerülhetetlen végső vereségének napját. A német csapatok ezen a napon megkezdték Magyarország megszállását. A német fasiszták még

[11] *I. V. Sztálin:* A Szovjetunió Nagy Honvédő Háborújáról. Szikra, 1949. 11—12. o.

[12] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/V/4378.

több élelmet, még több hadianyagot és még több magyar katonát akartak kisajtolni az országból, hogy pótolhassák a fronton elszenvedett hatalmas veszteségeiket.

A németellenes, nemzeti függetlenségi harcnak ezekután már túl kellett nőnie a különbéke követelésén és fegyveres felkelésbe kellett átcsapnia. A katasztrófa elkerülésére egyetlen lehetőség állt a magyar nép előtt: kézbevenni a német járom alóli felszabadulás ügyét, szembefordulni a német fasisztákkal, támogatni a Szovjet Hadsereget.

A Szovjet Hadsereg politikai agitációs tevékenysége 1944-ben már nemcsak arra irányult, hogy Magyarország háborúból való kikapcsolását segítse elő, hanem arra is, hogy támogassa a hazafias erőket a fasizmus elleni fegyveres harc előkészítésében, ezáltal megkönnyítse Magyarországnak a „hitleri Németországgal való szembefordulását. Az egész népre és a magyar hadsereg hazafias elemeire kiterjedő, fegyveres antifasiszta harc feltétlenül megrövidítette volna a háborút, sok érték elpusztulásától mentette volna meg az országot, s hazánk előbb csatlakozhatott volna a szabadságukért harcoló demokratikus országok táborához.

A Szovjet Hadsereg mindent elkövetett azért, hogy megmutassa a magyar katonáknak ez egyetlen járható utat.

1944-ben a Szovjet Hadsereg abba a helyzetbe jutott, hogy fegyveres erővel szakíthatta le Németország oldaláról szövetségeseit. A megvert német seregek özönlöttek nyugat felé, elkerülhetetlen volt, hogy a hadszíntér a Szovjetunió határain túlra, a leigázott országok és a hitleri koalíció országainak területére tevődjék át. A Szovjet Hadsereg előretörése egyúttal azt is jelentette, hogy közeledett ez országok népeinek felszabadítása. De egyáltalán nem volt mindegy a leigázott népek szempontjából, milyen körülmények között történik a felszabadítás. Közömbösek lehetnek-e a csatlós országok katonái azzal a ténnyel szemben, hogy a háború ezután saját országuk városait, földjét pusztítja? Várhatják-e az elnyomott népek tétlenül, hogy a háború elvonuljon fejük felől?

A Horthy-klikk a kilátástalan helyzet ellenére is folytatta a harcot és március 19-e után még szorosabbra odakötötte az ország sorsát Hitler-Németországhoz. Uralma ideig-óráig való meghosszabbítása érdekében a kirajzolódó katasztrófa előestéjén ellenállás nélkül tűrte a német megszállást, a magyar gazdasági életet és közlekedést teljesen Hitler háborújának szolgálatába állította, újabb hadosztályokat bocsátott a németek rendelkezésére, amelyek nagyrésze 1944 nyarán elvérzett Galiciában.

A Horthy-klikk ebben a helyzetben ismét felmelegítette a régi jelszót: a magyar határok védelmének jelszavát. Most, hogy a háború az ország határához érkezett, még nagyobb erővel fújták: „a magyar katona a Kárpátokban hazáját védi". Német-magyar közös határvéde-

lemről fecsegtek, azzal magyarázták az ország német megszállását, hogy Hitler a Kárpátokat segít megvédeni. A „honvédelmi háború" jelszavával akarták a magyar katonákat lelkesíteni a harc folytatására.

Milyen módon próbálta az ország határán álló Szovjet Hadsereg politikai-agitációs munkája a magyar katonákat meggyőzni a további harc értelmetlen voltáról? Mindenekelőtt azzal, hogy röpcédulákon lefestette a front helyzetét.

A röplapok ismertették a honvédek előtt az európai hadihelyzetet, s ennek teljes kilátástalanságát a németekre és szövetségeseikre nézve. Beszámoltak az angol-amerikai csapatok partraszállásáról, előnyomulásukról Franciaország területén. Ismertették a szovjet csapatok sikereit, így pl. a finnországi Mannerheim-vonal szétzúzását, a Leningrád köré épített német erődítmények elfoglalását, a Belorussziában aratott nagy győzelmeket, a Dnyeperen és Dnyeszteren való átkelést, azt a tényt, hogy a Szovjet Hadsereg román területen áll, s Lengyelország felszabadításához lát hozzá. Adatokat közöltek a magyar hadsereg veszteségeiről, amelyet a júliusi—augusztusi galiciai harcokban szenvedett el. A röpcédulák feltárták a magyar katonák előtt a hitleristák ama szándékait, hogy Magyarországot tegyék meg hadszíntérnek. „A magyar néphez!" című kiáltvány, amelyet a Szovjet Hadsereg parancsnoksága intézett a magyar hadsereg tisztjeihez és katonáihoz, így világítja meg ezt a kérdést:

„Magyarok! Már halljátok a közeledő Vörös Hadsereg ágyúinak dörgését. Az Oroszországban szétvert német hadosztályok maradékai nem német, hanem idegen földön keresnek menedéket. A németek most Magyarországot teszik meg hadszíntérnek!

Magyarok! A Vörös Hadsereg nem tűrheti, hogy a szétzúzott német hadosztályok a teljes pusztulás elől a Ti országotok területére meneküljenek. A Vörös Hadsereg nem tűrheti, hogy Magyarország továbbra is résztvegyen a német háborúban. Nekünk, oroszoknak nem kell a Ti földetek. Oroszország nagy és hatalmas. Van nekünk elég földünk. Társadalmi rendünket sem akarjuk Rátok erőszakolni. Hogy Magyarországon milyen legyen a társadalmi rend — ez a Ti dolgotok.

De a német zsiványokkal, akik országunkban és Európa más országaiban vérben gázoltak, végeznünk kell. A németet verni fogjuk, ahol találjuk. Verni fogjuk mindaddig, amíg véglegesen meg nem semmisítjük. S minél hamarább végzünk vele, annál kisebb lesz a háború pusztítása országotokban."[13]

A szovjet röplapok szétzúzták azt a hiedelmet, hogy a magyar hadsereg a Donnál és a Kárpátokban honvédő háborút folytat. Bebizonyították, hogy a magyar katona a Donnál is Hitlert védte és a Kárpátokban is Hitlert védi, aki Magyarországot saját léte meghosz-

[13] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/4429.

szabbításának érdekében hadszíntérré teszi. A „határvédelem" kérdésével foglalkozó röpcédulák bebizonyították azt is, hogy a magyar katona nem folytat honvédelmi háborút a Szovjetunió ellen már csak azért sem, mert az nem akarja Magyarországot meghódítani. A Szovjet Hadsereg csak egyet akar:

„megsemmisíteni azt a hitleri uralmat, amely rabszolgájává tette Európa sok népe között a magyar népet is".[14]

A határvédelem szólama nemcsak politikailag, de katonailag is teljesen észszerűtlen volt. A hároméves háborúban elvérzett a magyar hadsereg jelentős része. 1944 kora őszén Magyarországnak nem volt komoly, ütőképes hadserege ahhoz, hogy az Uzsoktól Ujvidékig terjedő frontot megvédje. A német hadseregnek, amelyet katasztrófa katasztrófa után ért, már saját országa védelmére sem volt elég ereje.

Horthyék abban bíztak, hogy a Kárpátok és az ott kiépített Árpád-vonal áttörhetetlen akadályt jelent majd a Szovjet Hadsereg számára. A szovjet röpcédulák józan kérdéssel fordultak a „Kárpát ormán álló" magyar katonákhoz: „A Vörös Hadsereg veri és kergeti maga előtt Hitler rablóhadát. Megállhat-e a Kárpátoknál?" Az erődítmények egész sorát törték át a szovjet csapatok, miért éppen az Árpád-vonalnál torpantak volna meg, amely sokhelyütt nem volt egyéb egyszerű földhányásnál. Ez a remény nyilvánvalóan csak a józan ítélőképességüket elvesztő csodavárók agyában születhetett meg.

Az ország védelmét ebben az esetben nem is a határok megvédése jelentette. Az igazi honvédelem az lett volna, ha Magyarország szakít a németekkel, kikapcsolódik a háborúból és maga is a fasiszták ellen fordítja fegyvereit.

Erre a döntő lépésre szólítják fel a magyar hazafias tisztek és katonák a honvédeket. Felhívásuk a következőket mondja:

„Vegyétek ti a kezetekbe a magyar nemzetiszínű lobogót. Szolgáljátok alatta híven az egyetlen, igaz magyar ügyet: népünk szabadságát és függetlenségét!
Ahol tehetitek, vegyétek fel a harcot a némettel, hazánk ősi ellenségével!
Ahol nem lehet fegyvert fogni a német ellen, gyertek át a Vörös Hadsereghez, mely a mi ellenségünkre, a németre méri csapásait!
Magyar tiszt és katona bajtársaink!
Ne várjatok elöljáróitok parancsára!
Cselekedjetek öntevékenyen, szervezett csoportokban!
A haza minden előtt!"[15]

A Szovjet Hadsereg parancsnoksága így szólt a magyar néphez: „Magyarok! Harcra fel a német ellen hazátok szabadságáért és függetlenségéért! Verjétek a németet! Szervezzetek partizán-

[14] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/4474.
[15] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 1983.

csapatokat! Akadályozzátok meg a német katonaszállításokat! Ne adjatok a németnek kenyeret! A raktárakból tűnjön el az élelmiszer, hogy a német ne ehesse!

Honvéd tisztek és katonák! Ne menjetek a frontra! Ne teljesítsétek se a németek, se a hazaáruló német zsoldosok parancsait! Ne harcoljatok a Vörös Hadsereg ellen! A Vörös Hadsereg a Ti ellenségeteket pusztítja! Lázadjatok a németek ellen! Gyertek át a Vörös Hadsereg oldalára! Halál a német hódítókra!"[16]

A Szovjet Hadsereg által kiadott röpcédulák a magyar hadsereg különböző rétegeihez szóltak, olyan hangon és olyan tartalommal, amely a legérthetőbb volt e rétegek számára. A tisztekhez józan mérlegeléssel, a háború sorsát eldöntő tényezők számbavételével, a haza iránti felelősség őszinte érzésével fordultak a hadifogságban lévő hazafias magyar tisztek. „A magyar hadsereg tisztjeihez" című kiáltványuk 1944. március 19. után megmutatta a hadviselő felek valódi erőviszonyait és megkísérelte meggyőzni a hadsereg sorsáért elsősorban felelős tiszteket, hogy a hazafias kötelesség útjára lépve szakítsanak a német fasisztákkal, álljanak át egységükkel a Szovjet Hadsereg oldalára, mert ezzel is megkímélik az országot attól, hogy pusztító csaták színterévé váljék.

A Kárpátokon álló 1. magyar honvédhadsereg tábornokaihoz a Szovjet Hadsereg parancsnoksága intézett felhívást. A felhívás emlékeztette őket arra, hogy már a német tábornokok Hitler-ellenes merénylete is bizonyítja a fasiszta Németország teljes szétzüllését. A hadihelyzet és a magyar csapatok hangulatának ismerete, s az a tudat, hogy a németek Magyarországot hadszíntérré teszik, a magyar tábornokok felelősségét megnöveli. A felhívás figyelmeztet erre a felelősségre, felszólítja a honvédsereg parancsnokait, ragadják kezükbe a kezdeményezést a vesztett háború befejezésére, tegyék le a fegyvert a Szovjet Hadsereg előtt.

„A megadás nem szégyen! Nem a magyar zászlót hagyják el, hanem Hitler horogkeresztes lobogóját... Sőt állíthatjuk, hogy éppen ezzel a cselekedetükkel emelik fel a Hitler által sárbatiport magyar lobogót."

„Tábornok Urak! Önökön múlik, hogy mi lesz a magyar honvédhadsereg és hazájuk sorsa: pusztulás Hitler őrületéért a háború utolsó napjaiban, vagy élet és jobb jövő, ha idejében szakítanak Hitlerrel és híveivel."[17]

A felhívások nem voltak hiábavalók. A magyar katonák legjobbjai a hadifogságot választották. „A szovjet Tudósító Iroda hivatalos jelentései nap-nap után beszámolnak arról, hogy a frontra kényszerített magyar katonák önként átjönnek a Vörös Hadsereg oldalára. Ezek a katonák a legkülönbözőbb változatban mondják el, hogy átláttak a szitán, jól tudják, hogy a háborút Hitler elvesztette, hogy őket azért hajtot-

[16] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/4429.
[17] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/4473.

ták a frontra, hogy otthon a német kényemesebben harácsolhasson, erőszakoskodhasson az asszonyokkal és nyugodtan rabolhassák ki az országot"[18] — írta Rákosi Mátyás elvtárs 1944 májusában. Ugyanakkor megszaporodtak a szökések és sok magyar katona csatlakozott a Kárpát-Ukrajnában működő partizánegységekhez.

1944 augusztusában Magyarország további sorsa szempontjából nagy jelentőségű események történtek. A Szovjet Hadsereg augusztusban végrehajtott hetedik csapásának eredményeképpen Hitler volt szövetségesei — Románia és Bulgária — fegyverszüneti egyezményt kötöttek a Szovjetunióval. A román nép börtönbevetette Antonescut, Hitler ügynökét és megkezdte a németek kiverését Romániából. Egy nap múlva Bulgária is követte a román példát. 1944. augusztus 26-án a bolgár kormány a szigorú semlegesség mellett döntött és felszólította a német csapatokat, távozzanak Bulgária területéről, ellenkező esetben a bolgár haderő lefegyverzi őket. Szeptember 8-án Bulgária is hadatüzent Németországnak. A romániai és bulgáriai események méginkább kiélezték a helyzetet Magyarországon. A 7. csapás sikere megnyitotta az utat Magyarország felé. Hitler déli frontja alapjában megrendült, s ez új, kedvező helyzetet teremtett és új lehetőségeket nyújtott arra, hogy Magyarország a lehető leggyorsabban és legkevesebb áldozattal kiugorjék a háborúból.

A szovjet röpcédulák beszámoltak ezekről az eseményekről a magyar katonáknak. Romániát és Bulgáriát követendő példának állították a honvédek elé. Rámutattak arra, hogy Magyarországot is meg lehet még menteni hasonló határozott cselekedetekkel.

„Magyar tisztek és katonák!

Olaszország, Románia és most már Bulgária is a német ellen fordult. Csak a magyar pusztul tovább a végüket járó német bitangokért!" — mondja egy röplap, majd a következő felhívással fordul a magyar tisztekhez és katonákhoz:

„Szakítsatok a német haramiákkal!... Menjetek haza! Magyar tisztek! Álljatok a reátok bízott legénység élére. Vezessétek őket haza! Űzzétek ki a németet országotokból! Alakítsatok demokratikus kormányt! Ez Magyarország megmentésének egyetlen útja."[19]

Mik az új vonások ezenél a jelszavaknál? Először, teljesen elmaradtak a megadásra, a hadifogságra vonatkozó felhívások. Másodszor, megmaradt, de teljesen más értelmet kapott a „menjetek haza" jelszó. A háborúból való kilépés e rendkívül kedvező pillanatában a magyar hadsereg egyidejű fegyveres fellépése döntő jelentőségű lett volna. A Szovjet Hadsereg ebben a helyzetben nem akarta fegyverletételi felhívásokkal gyengíteni a hadsereget, másrészt ezzel is az aktív cselekvés szükségességére hívta fel a figyelmet. A magyar hadsereg egyöntetű aktív német-

[18] *Rákosi Mátyás:* i. m. 264. o.
[19] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/VIII/4392.

ellenes fellépése — az adott helyzetben ez lett volna a legcélravezetőbb megoldás. Ezt az aktív fellépést igyekezett a Szovjet Hadsereg elősegíteni a másik jelszóval is, amely azt javasolta a magyar hadseregnek, hogy menjen haza. Ez a felhívás nem azt jelentette, mint a háború első éveiben, amikor tartalma az volt: „követeljétek, hogy a kormány vigyen haza benneteket". Nem is azt jelentette, mint 1944 tavaszán és nyarán: „menjetek haza és vegyétek fel a harcot a németekkel ott, ahol tudjátok". 1944 augusztusa után ez a jelszó azt jelentette: verjétek ki a németeket Magyarországról.

Az 1944 márciustól október második feléig — Szálasi hatalomrajutásáig — terjedő időszak alatt a demokratikus erők kísérletet tettek arra, hogy a magyar hadsereget bevonják a fegyveres antifasiszta harcba. A román és bulgár fegyverletétel két részre osztotta ezt a korszakot. Az ország német megszállása után *először* nyílt lehetőség arra, hogy a magyar hadsereg egyes alakulatai hazatérve a frontról, csatlakozzanak az érlelődő fegyveres ellenállási mozgalomhoz, lendületet adjanak neki, s egyik legkomolyabb fegyveres erőivé váljanak. 1944. augusztusában új helyzet állt elő. Rendkívüli kedvező alkalom és egyben *utolsó* alkalom adódott arra, hogy a magyar hadsereg *egységesen*, egyöntetűen lépjen fel a hitleristák ellen, kihasználva a Szovjet Hadsereg gyors előnyomulását és az országban tartózkodó német erők gyengeségét.

Egy 1944. szeptember 1-én kiadott röplap így szólt a magyar tábornokokhoz, tisztekhez és katonákhoz:

> „Magyarország teljes katonai összeomlás előtt áll! Az utolsó percben döntő lépésre kell elszánniok magukat: szakítani Hitler-Németországgal.
>
> Az Önök kezében van az erő, a fegyver és a szervezettség. Önök Magyarországon többen vannak a németeknél, erősebbek náluk.
>
> Cselekedjenek!
>
> Ne várják meg a teljes katonai összeomlást!
>
> Döntsék meg a népellenes Lakatos-kormányt!
>
> Létesítsenek demokratikus kormányt, amely megmentheti Magyarországot az összeomlástól!"[20]

A szovjet fogságban lévő demokratikus magyar tisztek is ebben a szellemben fordultak a magyar tisztekhez 1944. augusztus 26-i felhívásukban. A háború utolsó felvonásában a honvédségnek csak egy szerepe lehet — írták,

> „Hazamenni és otthon rendet teremteni!
>
> Miből áll ez?
>
> 1. Kiverni a németeket, akik Ausztria felől jönnek, hogy fékentartsák a magyar népet és kirabolják az országot, mielőtt a felszámolás befejeződik.

[20] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/4418.

2. Leszerelni a Románia és Jugoszlávia felől menekülő német csordákat...
3. Demokratikus kormányt alakítani, amellyel tárgyalnak a győztes szövetségesek."[21]

1944. szeptember 16-án több mint 40 hadifogoly tiszt levéllel fordult az 1. magyar honvédhadsereg parancsnokához, Dálnoki Miklós Béla vezérezredeshez. A levelet három hadifogoly tisztből álló küldöttség juttatta el hozzá. Mivel a következő napokban válasz nem érkezett és a küldöttek sorsa is ismeretlen volt, a hadifogoly tisztek kérésére a Szovjet Hadsereg röplapon ismertette a levél szövegét.

Az új helyzet adta lehetőségek és feladatok felismerését tükrözi e levél is. Jelentősége nagyobb volt minden más, ez időszakban megjelent röplapnál. Magyar tisztek írták, szubjektív, felelősségteljes hangon. Jelentős volt azért is, mert közvetlenül fordult a legjelentősebb magyar katonai erőhöz, az 1. magyar hadsereghez. Felhívta a figyelmet a hadsereg helyzetéből adódó rendkívüli felelősségre.

A felhívás bevezetéseképpen leszögezte, hogy Németország katonailag és politikailag egyaránt döntő vereséget szenvedett. Rámutatott arra, hogy Magyarország Hitler oldalán a teljes pusztulás szélére sodródott és a háború minden borzalma fenyegeti. De meg lehet menteni az országot. Az ország sorsa most az 1. magyar hadsereg kezében van — mondja a felhívás.

„Magyarországot csak a Kárpátokban álló 1. magyar hadsereg mentheti meg. Úgy, hogy Nagyméltóságod nem vár parancsra, hanem parancsot ad arra, hogy a vezetése alatt álló hadsereg menjen haza és verje ki Magyarországról a német megszállókat. Ma, amikor már szinte az egész világ Hitler ellen harcol, a magyar honvédség támadó fellépése elenyésző véráldozattal kiharcolhatná Magyarország függetlenségét és harcával ismét felemelné Magyarországot a világ szabadságszerető népeinek közösségébe."[22]

Miklós Béla vezérezredesnél a felhívás süket fülekre talált. Horthy kormányzó, Lakatos miniszterelnök és a hadsereg parancsnokai látták már, hogy Németország elvesztette a háborút, hogy a harc továbbfolytatása céltalan vérontás, hogy a honvédség hátvéd gyanánt elpusztul ebben a küzdelemben, de féltek a nyílt szakítástól. Azt remélték, hogy végső esetben kiegyeznek a nyugati hatalmakkal és az ország angolszász megszállás alá kerül.

Miklós Béla ugyanilyen magatartást tanúsított. Az 1. magyar hadsereget nem vezette a németek ellen, nem kötött fegyverszünetet a Szovjet Hadsereggel. Ahelyett, hogy a kezében lévő erőt harcbavitte volna

[21] Hadtörténeti Múzeum Fényképtár 1954—11/92. 22—23.
[22] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma 180/a/1944/IX/2494.

a németek ellen, október 16-án Szálasi hatalomra kerülése után hadseregét elhagyta és személyi kíséretével átment a szovjet csapatokhoz.

Közben megkezdődött a kilencedik csapás végrehajtása, amelynek az volt a feladata, hogy kikapcsolja Magyarországot a háborúból és Németország ellen fordítsa. 1944. szeptember végén a Szovjet Hadsereg csapatai átlépték a magyar határt. A politikai szervek előtt új feladat merült fel: meg kellett világítaniok a magyar nép és a honvédek előtt a Szovjet Hadsereg felszabadító szerepét, el kellett oszlatni azt a bizalmatlanságot és szorongást, amely a nagy várakozás mellett élt a tömegek egy részében, amelyet meg tudott fertőzni a horthysta, később pedig a nyilas propaganda féktelen és hisztérikus hírverése.

A Szovjet Hadsereg a háború kezdetétől bizonyította a magyar katonáknak az agitáció különféle eszközeivel, így a röplapok segítségével is, hogy a Szovjetuniónak soha nem voltak hódító szándékai Magyarországgal szemben, s a Szovjet Hadsereg akkor sem a magyar nép ellen küzdött, amikor a magyar katonák orosz területeken harcoltak, hanem közös ellenségeik, a fasiszták ellen. Most, hogy az ellenség üldözése közben a hadszíntér Magyarországra tevődött át, a Szovjet Hadsereg parancsnoksága a magyar néphez fordult, hogy felvilágosítsa, mi tette szükségessé azt, hogy a magyar földre lépjen, milyen célok vezérlik. E felvilágosító munka fő érvei a következők voltak: a szovjet seregek Magyarország területére való benyomulását kizárólag hadiszempontok tették szükségessé; a Szovjet Hadsereg nem akarja meghódítani Magyarország valamely részét; nem akarja megváltoztatni a fennálló társadalmi rendet, mint a magyar nép felszabadítója harcol Magyarország területén.

Röpcédulákon felhívással fordult a frontparancsnokság Magyarország felszabadított részeinek lakosságához. Mit tartalmaztak ezek a felhívások? A lakosság nyújtson támogatást a szovjet csapatoknak, tartsa be a megállapított katonai rendet, pontosan valósítsa meg a Szovjet Hadsereg parancsnokságának rendelkezéseit, mert ez szükséges a hitleristák mielőbbi kiűzéséhez, leplezze le az ellenséges ügynököket, s mindazokat, akik gátolják a felszabadító hadsereg tevékenységét. A felhívások biztosították a lakosságot, hogy a polgárok magántulajdona érintetlen marad, hogy a helyi önkormányzati szervek helyükön maradnak, hogy a papok és hívők tovább gyakorolhatják vallási szertartásukat. Felszólították a földműveseket, munkásokat, kereskedőket, tisztviselőket, folytassák békés munkájukat.

Felhívásokkal fordult a Szovjet Hadsereg a még fasiszta elnyomatás alatt élő magyar lakossághoz is. Ezek a röplapok szembeszálltak a német és nyilas rágalomhadjárattal, melynek az volt a célja, hogy félelmet keltsen a lakosságban és ezzel is meghosszabbítsa a német megszállást, amely újabb rablási lehetőséget biztosított számukra. Ha sikerült is sok embert megtéveszteniök, a magyar városok és falvak lakossága helyén maradt. Nagy része volt ebben a Szovjet Hadsereg felvilágosító munkájának.

A röpcédulák rávilágítottak a Szovjet Hadsereg felszabadító szerepére, leleplezték a hitlerista hazugságokat és aktív harcra szólították a magyar népet a fasiszták ellen. A Szovjet Hadsereg parancsnoksága által kiadott röplap a következőket mondja:

„A harctéren való megveretésük után a hitleristák harcukban a végső eszközhöz folyamodnak: a rágalmazás és csalás mérgezett fegyveréhez. Álnok hazugsággal rémítgetnek benneteket, csak hogy visszatartsanak attól, hogy átjöjjetek a Vörös Hadsereghez.

Magyarok! Ne üljetek fel a hitleristák provokációinak! Ne higyjetek szemérmetlen és hitelét vesztett propagandájuknak. Az oroszok nem olyanok, mint a németek. Nem állnak bosszút a legyőzöttön, nem harcolnak a békés lakossággal. Mi meg tudjuk különböztetni az ellenséget azoktól, akiket erőszakkal vagy csalással kényszerítettek arra, hogy ideig-óráig támogassák a hitleristákat. Igen jól tudjuk, hogy a magyar nép túlnyomó többségében gyűlöli és megveti a német rablókat.

Tudjuk, hogy mostanában a magyar nép arra törekszik, hogy lerázza magáról az idegen elnyomót és a fasiszta hazaárulót.

Ezért a hitleristák a mi közös ellenségeink. Bánjatok el velük ti is úgy, mint ádáz ellenségeitekkel.

Üzzétek ki őket!

Üssétek őket, ahol éritek!

Ne teljesítsétek a német fasiszta hatóságok parancsait!

Robbantsátok fel raktáraikat és kaszárnyáikat!

Akadályozzátok meg őket abban, hogy hadianyagot szállítsanak a frontra!

Akadályozzátok meg őket abban, hogy továbbra is fosztogassák országtokat! Akadályozzátok meg őket abban, hogy bármit is kivigyenek Németországba!

Robbantsátok fel és siklassátok ki vonataikat!

A németek maguk is tudják, hogy ügyük elveszett, azt akarják, hogy a hadműveletek lehető sokáig folyjanak magyar földön már csak azért is, hogy jobban kirabolhassanak benneteket. Hogy minél többet hordjanak el tőletek a maguk barlangjába.

Ezért saját érdeketekben is kell siettetni a hitleristák kiűzését a magyar földről.

Gördítsetek mindenben akadályokat a hitleristák elé és segítsétek minden tekintetben az előrenyomuló szovjet-csapatokat.

Ezzel is siettetitek a háború megszűnésének idejét magyar földön."[23]

[23] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV—I/1944/4424.

A lakosság zöme nem is menekült el, hanem helyén maradva a Szovjet Hadsereg bevonulása után azonnal hozzálátott a normális élet megindításához, a szovjet katonai parancsnokságok felhívásának megfelelően. A felszabadított területek lakossága maga győződhetett meg a Szovjet Hadseregre szórt fasiszta rágalmak alaptalan voltáról. Mezőberényben a lelkészek röplapot nyomattak, amelyben a még fel nem szabadított magyarsághoz fordulva elmondták, mennyire hazugok a fasiszta propaganda híre, felszólították a lakosságot, ne meneküljön el, hanem forduljon a német megszállók és a nyilasok ellen. Hasonló röplap készült Békésen is. Az egyházak egyes képviselői karácsonyi üzenettel fordultak a magyar katonákhoz. Dr. Bánáss László róm. kat. prépost plébános és dr. Révész Imre református püspök röplapja elmondja, hogy az ország négyötödén már helyreállt a béke és a rend az orosz csapatok segítségével. Felszólítják a magyar katonákat, szüntessék be a vérontást, ne hagyják elhurcolni magukat a magyar földről, térjenek vissza otthonukba.

Ezek a felhívások hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar nép legszélesebb rétegei nem ültek fel a fasiszta propagandának s ha tömegesen nem is léptek a fasiszmus elleni fegyveres harc útjára, nem hagyták el otthonukat, sok értéket megmentettek a jövő Magyarországa számára.

1944 októberében a magyarországi hadműveletek megindulása után Horthy és klikkje számára tovább elodázhatatlan lett a németekkel való szakítás megkísérlése. Tudták, hogy a kitartás Hitler oldalán rendszerük teljes pusztulásához vezet, ugyanakkor abban reménykedtek, hogy a németekkel való szembenállás révén átmenthetik hatalmukat és rendszerüket. 1944. október 15-én Horthy a Szovjet Hadseregtől fegyverszünetet kért. A katonailag elő nem készített, határozatlan, nem mozgósító jellegű kiáltvány elhangzása után a németek elővették utolsó tartalékukat s hatalomrajuttatták Szálasit és nyilas bandáját, akik feltétlenül kiszolgálták német gazdáikat.

A Szovjet Hadsereg röplapjai felszólították a honvédeket, ne teljesítsék a hazaáruló Szálasi klikk parancsait, ne folytassák tovább a teljesen kilátástalan, országvesztő háborút. Október 15-én még nem dőlt el véglegesen a kérdés, sikerül-e Magyarországot továbbra is háborúban tartaniok a német és magyar fasisztáknak. Döntő jelentőségű volt, hogy sikerül-e a magyar honvédséget és elsősorban az 1. magyar hadsereget kezükbe kaparintaniok. Parancsnoka, Miklós Béla vezérezredes, mint láttuk, október 16-án elhagyta csapatait és megadta magát a 4. Ukrán Front parancsnokságának. A Szovjet Hadsereg parancsnoksága lehetőséget nyújtott Miklós Bélának arra, hogy visszatérjen hadseregéhez és azt a németek ellen vezesse. Lehetővé tették, hogy a németellenes harc felvételére vonatkozó parancsát eljuttathassa hadosztály- és ezredparancsnokaihoz és röplapokon közvetlenül fordulhasson a hadsereg egész személyi állományához. Miklós Béla okt. 18-i röplapja többek között a következőket mondotta:

„Meg kell menteni a magyar népet attól, hogy elvérezzék a német világhódító tervekért és vissza kell szerezni az ország függetlenségét, kiűzve hazánk területéről a német megszállókat.

Megparancsolom, hogy haladéktalanul vegyétek fel a harcot a német megszállók s Hitler magyarországi kéme, a Gestapo magyarországi főnöke, a magát miniszterelnöknek nevező, hazaáruló Szálasi Ferenc ellen. Ahol nincs lehetőség a nyílt harcra, ott oszoljatok kisebb csoportokra és kezdjetek partizánharcot a német banditák ellen. Ha erre sem nyílik lehetőség, szervezetten, századokban, zászlóaljakban, ezredekben menjetek át az oroszok által felszabadított területekre, hogy az orosz sereggel együtt harcolhassunk Magyarország létéért, függetlenségéért és becsületéért"[24]

A felhívás nem járt eredménnyel. A magyar hadsereg nagyrésze folytatta a harcot, noha minden tiszt és katona tudta már, hogy a harc óriási károkat okoz az országnak. A német és nyilas erőszak, a megfélemlítés, a fasiszta propaganda hatása, de legfőkép a kezdeményezéstől való félelem, a vak engedelmesség, a felülről való parancsvárás megbénította a magyar katonák és tisztek nagy részének az akaratát. A Horthy rendszer felelősségét a nyilasok hatalomrakerüléséért misem bizonyította jobban, hogy Horthy tábornokainak túlnyomó nagy része október 15. után letette az esküt Szálasi kezébe.

Az október 15-ét követő napoktól kezdve, attól kezdve, amióta nyilvánvalóvá vált, hogy a honvédség nem fordul a Szálasi-klikk és a németek ellen, az agitáció jelszavai ismét megváltoztak. Céljuk az volt, hogy elősegítsék a magyar hadsereg bomlását, amely ezekben a napokban és hetekben rohamosan megindult. Azonnal szüntessétek meg az ellenállást az oroszokkal szemben! Nyissátok meg előttük a frontot! Menjetek haza, vagy jöjjetek át a Vörös Hadsereg oldalára. A hadifogságban az élet vár reátok! — mondják a röplapok.

A röplapok tartalmát, az agitáció érveit, a röplapok íróit tekintve azonban új jellegzetességek tűntek fel október 15. után. Első pillanatra szembeötlő vonása a röplapoknak, hogy a Hitler- és Szálasi-ellenes egységfront kiszélesedését tükrözik. A magyar hadsereg több magasbeosztású tábornoka és tisztje állt át ekkoriban a szovjet csapatokhoz. Ezek a tábornokok, a már régebben hadifogságban lévő társaikkal, felhívásokat, üzeneteket intéztek a magyar hadsereghez. Miklós Béla vezérezredesen kívül Vörös János vezérezredes, Horthy vezérkari főnöke, Deseő vezérőrnagy a III. hadtest volt tüzérségi parancsnoka szóltak röpcédulák útján a magyar katonákhoz.

E felhívások kiadása alkalmas fegyver volt arra, hogy a nemzet Hitler-ellenes egységfrontjába belevonják a magyar hadsereg józanul gondolkozó köreit. Függetlenül attól, mi vezette ezeket a tábornokokat a Szovjet Hadsereg oldalára, a felhívások megírására, ezek objektív hatásukban elősegítették a Szálasi-féle magyar hadsereg felbomlását.

[24] *Rákosi M.*: i. m. 304. o.

Új érveket szolgáltattak az agitáció számára a már felszabadított területek hírei. Beszámoltak a röpcédulák arról, hogy megalakult Debrecenben az Ideiglenes Nemzetgyűlés és ez december 22-én kinevezte Magyarország Ideiglenes Kormányát. Röpcédulákon ismertették az Ideiglenes Kormány nyilatkozatát, amely a többek között a következőket mondta:

„A magyar nép akaratát érvényre juttatva az Ideiglenes Nemzeti Kormány legsürgősebb feladatának tekinti, hogy haladéktalanul fegyverszünetet kössön a Szovjetunióval és mindazokkal a szabadságszerető országokkal, melyekkel Magyarország hadiállapotban van."[25]

Röpcédulákon közölték a magyar honvédekkel, hogy Magyarország törvényes kormánya fegyverszüneti tárgyalásokat kezdett a Szovjetunióval és hadatüzent a németeknek. Ha eddig hazatérésre szólították a röplapok a honvédeket, most előtérbe került az a jelszó, hogy ne hagyják magukat elhurcolni az országból, mert az új demokratikus Magyarországnak szüksége van minden magyar emberre.

„Otthon földosztás vár rátok!" — mondja egy röplap. A Szovjet Hadsereghez átment V. hadosztálybeli katonák így írtak bajtársaikhoz:

„Az új kormány megkezdi a földreform kivitelezését, amely a sokszázezer földnélküli és törpebirtokos parasztnak életerős gazdaságot teremt... Bajtársaink! Most könnyű átjönni. Ami nekünk mindannyiunknak sikerült, az sikerülni fog nektek is. Gyertek utánunk. Ha a németek hátravisznek benneteket rabszolgamunkára, már minden késő lesz. Kövessétek példánkat!"[26]

A röplapok alapvető mondanivalója a háború végéig már nem változott, de a röpcédulák még egy alkalommal: Budapest felszabadításánál különös jelentőséget kaptak. A Szovjet Hadsereg csatasorba állította az érvek egész hadseregét a magyar főváros megmentése érdekében. Ebben a munkában a röpcédulák vitték a főszerepet.

Amikor a Szovjet Hadsereg gyors ütemben előretört Magyarország területén és egyre jobban megközelítette Budapestet, a fasiszták aláaknázták a főváros hídjait, fontosabb középületeit, erődökké építették ki a sarokházakat. Mint ahogy az egész országot védőbástyául használták fel és kegyetlenül kirabolták, úgy Budapestnek is ugyanezt a sorsot szánták. A Szovjet Hadsereg novemberben és decemberben kiadott röpcédulái újra, meg újra figyelmeztetik a magyar katonákat, ne hagyják elpusztulni szépséges fővárosukat".

1944 december 25-én a 3. Ukrán Front csapatai déli irányból előretörve a fővárostól nyugatra a Dunáig nyomultak előre, elfoglalták Esztergomot, ahol egyesültek a Dunától északra előnyomuló 2. Ukrán Front csapataival. A Szovjet Hadsereg gyűrűbe zárta Budapestet. A városban

[25] Munkásmozgalmi Intézet Archivuma IV. 1./1944/4487.
[26] Hadtörténelmi Múzeum Nyomtatványtár — 1974.

mintegy 180.000 létszámú sereg maradt. A Szovjet Hadsereg többszörös túlereje emberben és anyagban eleve kilátástalanná tette a körülzárt csapatok helyzetét. A főváros védelme felesleges véráldozatokat, a város történelmi műemlékeinek, a békés polgári lakosság feláldozását, Budapest pusztulását jelentette. Hogy ne következzék be ez a hiábavaló pusztulás, a 2. és 3. Ukrán Front parancsnokai parlamenterek útján ultimátumot intéztek a bekerített csapatok parancsnokságához. Ugyanekkor magyar- és németnyelvű röplapok ismertették a katonákkal az ultimátum szövegét. Mint ismeretes, a német fasiszták a hadviselés legalapvetőbb elveit is felrúgva, veszett dühükben, 1944. december 29-én moszkvai időszámítás szerint 11 órakor, aljas módon meggyilkolták a szovjet parlamentereket. Másnap röpcédulák ezrei tudatták az egész város lakosságával, a magyar és német katonákkal az aljas gonosztettet.

„A németek meg akarják semmisíteni Budapest milliós lakosságát. Mit törődnek ők a magyar fővárossal, látványosságaival és kulturális értékeivel. A hitleristák aljas provokációval és hitszegő gyilkossággal akarják meghosszabbítani életüket. Azzal azonban, hogy a fasiszta fenevadak elutasítják a szovjet parancsnokság ultimátumát és hogy hallatlanul aljas gyilkosságokat követtek el a szovjet parlamenterek ellen, hosszú időre nem mentik meg bőrüket. A Vörös Hadsereg megsemmisíti és szétzúzza az ellenséget, akármilyen ellenállást fejtsen is ki. Magától értetődik, hogy a teljes felelősség a békés lakosság megsemmisítéséért, a város rombolásáért, a hitleri klikk hóhéraira hárul."[27]

Külön röpcédulán fordult a szovjet parancsnokság a magyar katonákhoz. Rámutatott a röplap arra, hogy a németek azért követték el ezt a bűntettet, hogy cinkosukká tegyék a magyar katonát, hogy kiváltsák a Szovjet Hadsereg bosszúját a magyarok ellen. Így akarták meggátolni azt, hogy a magyar katonák abbahagyják a harcot és átálljanak a Szovjet Hadsereg oldalára. A Szovjet Hadsereg parancsnoksága azonban kijelentette, nem tekinti bűnrészeseknek a magyar tiszteket és katonákat, s az önként átálló honvédek számára továbbra is biztosítja az ultimátumban foglalt biztosítékokat. A németek aljas provokációja nem érte el célját. Budapesten lévő magyar katonák nagyrésze letette a fegyvert, szétszéledt vagy átállt a Szovjet Hadsereg oldalára. Utóbbiak közül mintegy kétezren fegyverrel a kézben vettek részt Budapest felszabadításában.

Megkezdődött Budapest felszabadítása. A Szovjet Hadsereg ezután is többízben fordult röpcédulák segítségével a bekerített csapatokhoz, és az ostromgyűrűk áttörésére bevetett német 3., 6., 23. páncéloshadosztály, „Totenkopf" és „Wiking" SS. hadosztály és a 96. gyalogos hadosztály katonáihoz. Ezek a röplapok ismertették a hadihelyzetet, felhívták a katonákat, hagyják abba az értelmetlen harcot.

[27] Hadtörténelmi Múzeum Fényképtár -954—11/95/9.

A felhívások a német fasisztákat hidegen hagyták. Nem a hitleristákon múlt, hogy a főváros nem vált egyetlen romhalmazzá, hanem a Szovjet Hadsereg nagylelkű és áldozatos eljárásán.

Február 12-én felszabadult Budapest. Sztálin 1945. február 13-i parancsa megállapította „... a Vörös Hadsereg ... elfoglalta Budapestet és kidöntötte a csatasorból Németország utolsó európai szövetségesét — Magyarországot."

* * *

A Szovjet Hadsereg agitációs tevékenysége nagyhatású fegyvernek bizonyult. Nagyhatású volt, mert megmutatta az igazságot a magyar katonáknak és az egész magyar népnek. Erejét az biztosította, hogy a szavak mögött tények álltak, az ígéreteket tettek követték. A Szovjet Hadsereg agitációs munkája erősítette a magyar demokratikus erőket, segítette az antifasiszta fegyveres harc kibontakozását. Hozzájárult ahhoz, hogy a lakosság aktívan szembeszállt a német-nyilas kiürítéssel, helyén maradt és azonnal hozzákezdett a munkához, a lerombolt ország felépítéséhez. Az a sokezer magyar katona, aki a felhívások hatására tette le a fegyvert, nemcsak a saját életét mentette meg, de hozzájárult a háború megrövidítéséhez is. Azok a magyar katonák, akik e politikai nevelőmunka eredményeképpen ragadtak fegyvert a fasizmus ellen, harcukkal elősegítették az új Magyarország megteremtését.

A Szovjet Hadsereg felvilágosító tevékenysége ilyen módon járult hozzá hazánk felszabadításához.

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

K. J. VOROSILOV:

CIKKEK ÉS BESZÉDEK

Szikra, Budapest, 1954.

Kliment Jefremovics Vorosilov, a Szovjetunió Kommunista Pártjának és a szovjet államnak kiváló funkcionáriusa, Lenin és Sztálin nagy kortársa, a Vörös Hadsereg legkiválóbb szervezőinek egyike, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke a jekaterinoszlávi kormányzóság Verhnye falujában született 1881. február 4-én. Apja munkás, vasúti őr. Ő maga már 6—7 éves korában bányában dolgozott, meddőt válogatott. 10 éves korában apjával együtt földesúri jószágot legeltetett, majd kuláknál béres volt és később visszatért a bányába. 1893-ban falusi iskolába iratkozott, de csak két télen át tanult. 1896-ban lakatos inasnak állt be az alcsevszki DJUMO gyárba. Itt kezdődik forradalmi tevékenysége, belép az 1899-ben alakuló forradalmi szociáldemokrata sejtbe. 1899-ben vezetése alatt az öntödei darusok sztrájkba léptek. Elbocsátották, letartóztatták, fekete listára kerül, s egy-egy helyen csak addig dolgozhat, amíg a rendőrség nyomára nem akad. Így is szervez, agitál és tömöríti a munkásokat a lenini „Iszkra" köré. 1903 őszén belép az OSZDP-ba és következetesen harcol a bolsevik elvekért.

Az 1905—1907-es forradalom éveiben a Donyec medence forradalmi munkásai első soraiban harcol és Lenin és Sztálinnal együtt építi a bolsevik pártot. A gyár, melynek bolsevik szervezetét Vorosilov hozta létre, a Donyec medence forradalmi mozgalmának középpontjává lesz.

1906-ban a IV. Kongresszus küldötteként elsőízben találkozott Leninnel és Sztálinnal. A Kongresszus után kétszer járt Finnországban, ahonnan finn forradalmároktól vásárolt fegyvert szállított Luganszkba. Résztvett az V. Kongresszuson is.

1907 júliusában letartóztatták és októberben az archangelszki kormányzóságba száműzik. 1908-ig Sztálin vezetése alatt dolgozik Bakuban.

1908 és 1914 között többször volt száműzetésben, börtönben. A világháború kitörése a cáricini ágyúgyárban éri, majd 1915-ben Pétervárra megy.

Az 1917-es februári forradalomban tevékenyen résztvett, a forradalom oldalára átállásra bírta az izmaili ezredet. Tagja lett a forradalmi munkástanácsnak, majd 1917 márciusában visszatért Luganszkba, de az Októberi Forradalom idején újból Pétervárott van, a város népbiztosa, és Dzserzsinszkivel együtt szervezi a Rendkívüli Bizottságot.

A polgárháború idején Vorosilov Ukrajnában szervezi és vezeti a Luganszk-i partizán egységet. A súlyos harcok közepette törik át a német és ellenforradalmi csapatok gyűrűjét, hogy eljussanak Cáricinbe. Itt Vorosilov, mint az újonnan alakult 10. hadsereg parancsnoka, a cáricini front parancsnoka, a déli front parancsnokhelyettese és a déli front forradalmi katonai tanácsának tagja lett.

1918 végén a németeknek Ukrajnából való kiűzése után Vorosilov az Ukrán Köztársaság belügyi népbiztosa lett, később az ukrán belső front parancsnokaként Kiev védelmét irányítja, majd tagja a dicső 1. lovas hadsereg forradalmi katonai tanácsának.

A párt X. Kongresszusán a központi bizottság tagjául választják és résztvesz a kronstadti lázadás leverésében.

1921-től az észak-kaukázusi, majd a moszkvai katonai kerület parancsnoka, Frunze halála után pedig a Szovjetunió fegyveres erőinek parancsnoka.

1926 november 6-tól a hadügyek és haditengerészet népbiztosa és a Forradalmi Katonai Tanács elnöke. 1934 június 20-tól honvédelmi népbiztos. 1935-ben elsőnek kapja meg a „Szovjetunió marsallja" rendfokozatot.

Mint a Szovjetunió fegyveres erőinek vezetője, eredményesen hajtja végre a szovjet hadsereg, a hajóhad és légierő építésének sztálini terveit. Fáradhatatlanul dolgozik azon, hogy modern technikával szerelje fel a szocialista állam haderejét, kiváló katonai káderek nevelődjenek, hogy a harcosok és parancsnokok politikai nevelését biztosítsa.

1940 májusában a Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa elnökének helyettesévé és a Honvédelmi Bizottság elnökévé nevezik ki. 1946-tól a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének helyettese.

A Nagy Honvédő Háború idején mint az Állami Honvédelmi Bizottságnak tagja, rendkívül felelős feladatokat hajtott végre. Tagja volt annak a szovjet bizottságnak, amely Anglia és az Egyesült Államok megbízottaival tárgyalásokat folytatott 1941-ben Moszkvában; résztvett a teheráni konferencián.

1945—1947 között Magyarországon a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökeként élt és dolgozott. A magyar történelemnek e hősi éveiben a barátság meleg szálai szövődnek a magyar dolgozók és a szovjet nép nagy fia között, aki azóta is többízben járt Magyarországon, — legutóbb is hazánk felszabadulásának 10. évfordulóján.

K. J. Vorosilov egy sor, főleg katonai vonatkozású mű szervezője, melyek legjelentősebbjei: „Sztálin és a Vörös Hadsereg" (1929), „A Vörös Hadsereg 15 éve" (1933), „Sztálin és a Szovjetunió fegyveres erői" (1950).

A Szikra kiadásában Budapesten 1954-ben megjelent „K. J. Vorosilov cikkek és beszédek" Vorosilov elvtársnak részben 1925—1936. közötti időszakból származó cikkeit és beszédeit (kivéve a „Sztálin és a Szovjetunió fegyveres erői" c. kiadványban megjelenteket), részben Magyarországon elmondott beszédeit tartalmazza.

A gyüjteményben megjelent cikkek és beszédek rendkívül értékes dokumentumok. Rávilágítanak arra, hogyan született, edződött hatalmasra kemény harcokon a polgárháborúban és azt követően, hogyan szerveződött át a háborúk gépi korszaka követelményeinek megfelelően a Vörös Hadsereg. Hogyan látta el a szovjet nép a munkások és parasztok hadseregét a sztálini ötéves tervek idején a legkiválóbb technikával és hogyan nőttek fel azok a politikailag szilárd, katonailag kiváló parancsnokok és harcosok, akik a második világháborúban fényesen bebizonyították a szovjet katona, a szovjet haditudomány, a szovjet fegyverek mennyiségi és minőségi fölényét a kapitalista hadseregek, a burzsoá doktrinák és az egész európai ipar által előállított fegyverek és technika felett.

Több cikk és beszéd foglalkozik közvetlenül is a Vörös Hadsereg történetével, de úgyszólván valamennyi érinti a fejlődés valamely szakaszát. Az anyag hadtörténelmi szempontból is rendkívül értékes adatokkal mutatja meg, hogy a bolsevikok és személyesen V. I. Lenin milyen nagy jelentőséget tulajdonított a fegyveres felkelés gyakorlati előkészítésének.

A bolsevik párt a forradalom fegyveres erőit két úton alakította ki, egyrészt harci munkáscsoportok szervezése útján, másrészt a cári hadseregben forradalmi harci sejtek létrehozása útján. Ezen a két vonalon haladt a fegyveres felkelés, a partizán harci tevékenységre való felkészülés mind az 1905—1907-es, mind az 1917-es februári és a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban is.

„Az októberi fordulat bekövekeztekor a proletariátusnak már tekintélyes fegyveres erői voltak, melyek a Vörös Gárda osztagaiból, a bolsevik agitáció révén megnyert néhány régi ezredből és önálló csapatból, azonkívül a Balti Flotta tengerészeiből állottak. Ezek a fegyveres erők pecsételték meg a burzsoázia sorsát az októberi napokban."[1]

Az októberi forradalom győzelmével véget ért a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg előtörténete. A Vörös Hadsereg megalakítását az 1918 január 28-i dekrétum rendeli el.

A Vörös Hadsereg feladatait és célját a dekrétum egyik pontja így határozza meg: „A régi hadsereg a dolgozók osztályelnyomásának eszköze volt a burzsoázia kezében. Amikor a hatalom a dolgozók és a kizsákmányolt osztályok kezébe ment át, szükségessé vált egy olyan új hadsereg megalakítása, mely alkalmas arra, hogy napjainkban a szovjet hatalom támasza legyen, hogy a közeljövőben alapul szolgáljon az állandó hadseregnek az egész nép felfegyverzésével való felváltásához, s hogy majdan támogassa az eljövendő szocialista forradalmat Európában."[2]

[1] 638. oldal.
[2] 173. oldal.

Az USA imperialistái által inspirált intervenció és az ellenforradalmi belső erők egyesülése folytán egyre fokozódó és elkeseredettebbé váló polgárháború 1918-ban mintegy egymillió önkéntesből álló Vörös Hadsereg létszámának növelését és a hadkötelezettség bevezetését kívánta meg. 1920 végére a polgárháború hősi küzdelmeiben kipróbált 5,300.000 főt számláló reguláris hadsereggé vált a Vörös Hadsereg.

A polgárháború hősi harcairól, Sztálin szerepéről és katonai tevékenységéről „Sztálin és a Vörös Hadsereg" c. tanulmány foglalkozik. Ebben írja:

„Sztálint sohasem lehetett ott látni, ahol viszonylag nyugodt és kedvező volt a helyzet, ahol sikereink voltak. De ott, ahol különféle okok következtében csikorgott a Vörös Hadsereg gépezete, ahol az ellenforradalmi erők új sikereket értek el és magát a szovjet hatalmat fenyegették, ahol a zűrzavar és a pánik bármely pillanatban fejvesztettséggé, katasztrófává válhatott volna, — ott megjelent Sztálin elvtárs... Maga Sztálin elvtárs a Központi Bizottsághoz 1919-ben írott egyik levelében azt mondja erről, hogy őt a „Katonai vezetés Augiasz istállója kitakarításának szakértőjévé teszik meg."[3]

A polgárháború győzelmes befejezése után új feladat állott elő. Az egész népgazdaság és különösen a közlekedés akkori ziláltsága mellett le kellett szerelni és haza kellett küldeni a katonákat. Ez a leszerelés két teljes évet vett igénybe — de korántsem jelentett fegyvernyugvást, hanem kérlelhetetlen harcot Machno és más ellenforradalmi bandák ellen a szovjet hatalom megszilárdításáért.

1924-ben a Vörös Hadsereg történetében új szakasz kezdődik, a széleskörű katonai reformok szakasza, amikor gyökeresen átszerveződik a fegyveres erők egész felépítése. A vezetés központi szerveitől a csapatokig szervezetileg minden felülvizsgálat alá kerül, újjáalakul, egyszerűsödik és megjavul. A központban és vidéken szigorúan elosztották a funkciókat a vezetés egyes központi szervei között; megalakult a törzs, a főcsoportfőnökség és a felügyelői apparátus, megszüntettek számos korábban önálló szervet; megtalálták és tökéletesítették a hadsereg kiegészítésének módszereit, megoldották a parancsnoki kar kiképzésének és harci nevelésének módszereit. A tapasztalatok gondos tanulmányozása révén végleg tisztázódtak a területi elven alapuló rendszer kérdései, a hadsereg építésében végleg gyökeret vertek a különböző fegyvernemek újszerű szervezésének, továbbá a csoport-harcászatnak módszerei. Megoldották a tiszthelyettesi állomány káderkérdését, nagy lépést tettek a parancsnoki, a politikai vezetői és az adminisztratív gazdasági kar anyagi helyzetének megoldása felé.

Ennek a hatalmas szervő munkának volt irányítója, vezetője M. V. Frunze, akinek halhatatlan érdemeiről halála évfordulójára írt nekro-

[3] 392. oldal.

lógjában K. J. Vorosilov az alábbiakat mondja: „Nincs itt hely arra, hogy felsoroljuk mindazt a rengeteg kérdést, amelyet Frunze elvtárs a párt és a kormány előtt felvetett, ezeknek egyrészét ő maga oldotta meg, másik részének megvalósításán pedig most dolgozik a katonai vezetés. Annyit azonban meg kell mondanunk, hogy azok a hatalmas feladatok, amelyeket ez a nagyszerű ember tűzött ki, új szakaszt nyitottak a hadseregszervezésben. Mindaz, amit ránk, elvtársaira örökül hagyott, ma is változatlanul érvényes és mindazt végre is fogjuk hajtani a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg, Szovjet államunk üdvére."[4]

Már ebben az időben alakult ki a Vörös Hadseregnek az a szervezete és létszáma, amely a második világháború kitöréséig lényegesen nem változott, ellenben 1928—29-től hatalmas fejlődésen, minőségi változáson ment keresztül politikai és szakmai képzettség, továbbá korszerű haditechnikával való ellátottság szempontjából.

K. J. Vorosilov több cikkben mutat rá és az évek során nyomon követhetjük a Vörös Hadsereg és parancsnoki állományának osztályösszetételét, párttagságát, katonai képzettségét és az abban mutatkozó fejlődést.

Néhány összehasonlító, a fejlődést szemléltető adat:

A Vörös Hadsereg egész állománya

	Munkás	Paraszt	Alk.	Párttag	Komszomol
	%	%	%	%	%
1921	18	71	11	7	—
1930	31,2	57,9	10,9	15,9	18,4
1934[5]	45,8	42,5	11,7	25,6	23,9

Csak parancsnoki állomány

1921[6]	12	67	21	20	—
1927	22	50	28	48,1	4,8

1933-ban[6]	Párttag	Akadémiát végzett	Mag. pk-i tanf.
lövész hdt. pk.	100%	33%	67%
lövész ho. pk.	93%	25%	75%
lövész ezred pk.	88%	13%	87%

[4] 87. oldal.
[5] 712—713. oldal.
[6] 688. oldal.

A hadsereg politikai fejlődését mutatják a kulturális ismeretterjesztő intézmények hálózata bővülésének alábbi adatai:

	Vörös sarkok	Klubok	VH. házai
1931	8.930	855	97
1934[7]	15.091	1336	142

A fenti adatok szemléltetően mutatják a Vörös Hadseregben végbement hatalmas változásokat.

Ezekben az években a Vörös Hadseregben a harckiképzés terén is hasonló eredmények születtek.

A felügyeleti szemlén a puska, gsz. lövészetek lőfeltételeinek teljesítése:

	puska	gsz.
1930	64%	47%
1933[8]	97%	95%

K. J. Vorosilov az elért eredményekről az alábbiakban számol be:

„A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg az utóbbi években számottevő sikereket ért el a harckiképzésben. Ezeket a sikereket úgy értük el, hogy az egész hadsereg rendkívül megfeszített munkát végzett.

Amikor már minden egyes harcosra több mint hét gépi lóerő jutott, menet közben kellett megdöntenünk a régi munkamódszereket és formákat, létrehoznunk a katonai egységek új, egyetlen más hadseregben sem ismert típusait, megváltoztatnunk és teljesen átalakítanunk a régi fegyvernemeket, harckocsi- és repülőparancsnokokká kiképeznünk a gyalogsági és lovassági parancsnokokat, s ezzel egyidőben minden pillanatban készen állnunk a harcra, hogy megvédjük hatalmas országunkat, ha ezt a helyzet megköveteli."[9]

Hogyan érte el a Vörös Hadsereg ezeket az eredményeket? Úgy, ahogy a szovjet ipar, mezőgazdaság, közlekedés hősei forradalmasították munkamódszereiket:

„A Vörös Hadseregre alkalmazva a Sztahanov-mozgalmat, mindenekelőtt az újtípusú, élenjáró, hozzáértő és merész, szocialista nevelésben részesült emberek színvonalának felemelése, azoké a tömegeké, amelyek minden eszközzel erősíteni akarják hazájuk védelmét, amelyek már megnyergelték az új, sokrétű haditechnikát, s kihoznak fegyverükből mindent, amit csak lehet."[10]

K. J. Vorosilov kemény, szilárd bolsevikként harcol a párt tisztaságáért, a párt vonalától való minden elhajlás ellen, — különösen kér-

7 716. oldal.
8 711. oldal.
9 711. oldal.
10 739. oldal.

lelhetetlen az opportunizmus elleni harcban, — a munkás-paraszt szövetség megerősítéséért, a párt célkitűzéseinek végrehajtásáért.

Beszédeiben többször is kifejezést nyer a Vörös Hadsereg párthűsége. Rámutat arra, hogy a Vörös Hadsereg a munkás-paraszt szövetség őre — viszont a Vörös Hadsereg léte fel is tételezi a munkásság vezetése alatt álló munkás-paraszt szövetséget.

„Vitathatatlan és világos, hogy hiábavaló dolog az ország védelmi képességének megszilárdításáról beszélnünk, ha nem teremtünk testvéri szövetséget a parasztság dolgozó tömegeivel. Erre az alapigazságra Lenin élete utolsó napjáig oktatott bennünket és gyakran nevezte a Vörös Hadsereget a munkások és parasztok fegyveres szövetségének...

Lenin arra tanított bennünket, hogy ebben a szövetségben a vezető osztály a proletariátus. És így fogja fel a Vörös Hadsereg is ezt. A vörös egységekben folyó nevelőmunka egész rendszere arra irányul, hogy átnevelje a parasztifjakat a forradalmi lenini tanítás alapján."[11]

A Vörös Hadsereg párthűségéről fényes tanúbizonysággal szolgál a KEB-nak a Vörös Hadseregről adott értékelése, melyet Vorosilov elvtárs a SZK(b)P XVI. Kongresszusán ismertetett.

„A Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg pártszervezeteiben teljesen egészséges szellem uralkodik, növekszik ideológiai szilárdságuk és politikai állhatatosságuk, s alkalmasak arra, hogy sikerrel valósítsák meg a párt vezérvonalát, s hogy biztosítsák a Vörös Hadsereg katonai és politikai nevelését."

Ilyen értékelést adott a Központi Ellenőrző Bizottság, amely pedig igen-igen fukarkodik a dicsérő szavakkal, különösen, ha nem jól dolgozó szervezetekről van szó.[12]

A gyüjteményben megjelent írások közül több vonatkozik a Komszomolra. A Vörös Hadsereg fejlesztése, a hadiipar jobb munkája és a honvédelemre való felkészülés érdekében többízben lelkes felhívással fordul K. J. Vorosilov a lenini ifjúság szervezett csapatához.

Rámutat arra, hogy a Vörös Hadsereg soraiban a komszomolista ne csak tanítója és nevelője legyen környezetének, hanem, hogy kiváló tanuló is legyen, hogy tudja milyen magatartást kell tanúsítania feljebbvalóival szemben, hogy tudja, miképpen kell viselkednie az idősebb kommunista elvtársakkal, akik politikailag nevelik, akik vezetik őt.

Foglalkozik a Komszomolszkaja Pravdának a szocialista haza védelmével kapcsolatos feladataival, a Komszomolnak a honvédelmi munkában való részvételével.

A Nagy Októberi Szocialista Forradalom vívmányainak megvédése nemcsak politikailag szilárd, jól képzett, jól felszerelt hadsereget kívánt, hanem olyan szilárd hátországot is, amely háború esetén a háborúk gépi korszakának minden szükségletével el tudja látni hadseregét.

[11] 316—17. oldal.
[12] 515. oldal.

A nemzetközi helyzet, az imperialisták háborús készülődései és nem egy agresszív kalandjuk állandó éberséget kívánt és azt, hogy ne csak a tervező és gazdasági szervek figyeljenek a honvédelem kérdéseire, hanem ami a legfőbb, az egész párt is állandó figyelemmel kísérje e kérdéseket.

K. J. Vorosilov beszéde az SZK(b)P XV. Kongresszusán 1927-ben, világosan szabja meg az ötéves terv során az ország fegyveres védelme feladatait:

1. Az ötéves népgazdasági tervnek abból kell kiindulnia, hogy a Szovjetunió elleni fegyveres támadás elkerülhetetlen, tehát anyagi lehetőségeinkhez mérten úgy kell megszerveznünk a Szovjetunió védelmét, hogy biztosítsa ellenségeink egyesült erőinek győzelmes visszaverését.
2. Az ország iparosítása biztosítja a Szovjetunió védelmi képességét. De éppen ezért katonai meggondolásokból helyesbítésre szorulnak az ipari építés konkrét tervei. Igy:
   a) az ipar területi elosztásának meg kell felelnie a hadászati biztonság követelményeinek;
   b) a kohászatnak — a vas, de különösen a színesfém kohászatnak — már a legközelebbi években biztosítania kell a honvédelem minimális követelményeinek teljesítését;
   c) az iparfejlesztés általános tervében megfelelő összegek beruházását kell előírni azoknak a gazdasági ágaknak a számára, amelyeknek a legszűkebb a keresztmetszete a honvédelem szempontjából is (autó- és traktorgyártás, vegyipar stb.).
3. A mezőgazdaság fejlesztésének elő kell irányoznia, hogy a nyersanyagproblémát hazai termelés alapján, a lehető legrövidebb időn belül megoldja, s ezáltal mentesítsen bennünket a behozataltól és a külföldi függőségtől.
4. A (természetbeni és pénzbeni) tartalékok megteremtésében a honvédelem szükségleteinek teljes számbavételéből kell kiindulni.
5. A fegyveres erők (a Munkás-Paraszt Vörös Hadsereg, a Hajóhad és a Légierő) szervezése során abból kell kiindulni, hogy fegyveres erőink technikai és katonai erejét az elsőrendű európai hadseregek színvonalára kell emelnünk.
6. Az ötéves terv mellett haladéktalanul hozzá kell fognunk a háború idejére szóló népgazdasági tervekkel kapcsolatos kérdések részletes kidolgozásához.[13]

Megvonva az első ötéves terv eredményeit, Vorosilov elvtárs kihangsúlyozta... „a honvédelem terén az ötéves terv főfeladata a Vörös Hadsereg fegyverzetének iparunk sikeres fejlesztése alapján történő technikai megújítása volt. Ezért munkánk legfőbb tartalma a Vö-

[13] 228. oldal.

rös Hadsereg technikai újjáalakítása volt, az üzemeinkben gyártott fegyverek segítségével."[14]

Ez pedig csak az ipar és azon felül a nehézipar fejlesztésével volt elérhető. A nehézipar dolgozóihoz írt levelében ez még jobban kifejezésre jut.

„Nehéziparunk a mezőgazdaság és a könnyűipar szükségleteinek kielégítése mellett a Vörös Hadsereget is el tudta látni különféle, technikailag korszerű és jóminőségű fegyverekkel. Hálás köszönetet kell mondanunk ezért a nehézipar valamennyi dolgozójának, a kiválóan dolgozó munkásoktól egészen a legfelsőbb vezetőkig, mert végre tudták hajtani azt a nagy feladatot, mellyel a párt megbízta őket és továbbra is szívósan küzdenek a nehézipar új, még nagyobb eredményeiért."[15]

De ugyanakkor bátran rámutat az ipar hibáira is.

„A termelés hiányossága általában megengedhetetlen dolog, de a honvédelem tekintetében egyszerűen tűrhetetlen, a bűncselekménnyel határos. Ezek a jelenségek ma már ritkaságszámba mennek, de el kell tűnniük teljesen és nyomtalanul."[16]

Melyek ezek a hiányosságok? Azok, amelyek mai iparunkra és annak gyártmányaira is ráillenek.

„Előfordul, hogy az önköltséget a termékek minőségének rovására csökkentik. A mi gyártmányaink lehetnek egyidejűleg jók és olcsók és ilyeneknek is kell lenniük. A selejtgyártás (anyagrongálás), a termelésnek még gyakran előforduló rossz szervezése, a munkaerőfelesleg, a berendezés rongálása, a munkafolyamat szervezetlensége — mind-mind olyan jelenségek, amelyek ma még, sajnos, nemcsak egy valamely műhelyre, sőt nem is csak egy valamely üzemre jellemzők."[17]

Vorosilov elvtárs meg is magyarázza annak a szemléletnek helytelenségét és károsságát, amely azt tartja, hogy a hadianyagnál nem számít az, hogy mibe kerül.

„Mi, a katonai vezetés, vagyunk a hadiipar megrendelői. A hadiipartól kapott fegyverek, lőszerek és katonai felszerelések mennyisége ugyanolyan mértékben függ az áraktól, mint a kiutalások nagyságától. Az állam meghatározott összegeket bocsát a hadsereg rendelkezésére. Úgy, ahogy az ötéves terv építkezési beruházásainak néhányszázalékos csökkentése révén sokszázmillió, sőt többmilliárd rubelt takarítunk majd meg, a hadiiparban végrehajtott 7—10 százalékos árleszállítás révén több puskát, ágyút, géppuskát, katonai felszerelést stb. kaphatnánk. Határozott és reális lépéseket kell tennünk a hadiipari cikkek árának csökkentése érdekében."[18]

14 592. oldal.
15 730. oldal.
16 731. oldal
17 732. oldal.
18 222. oldal.

Megmagyarázza Sztálin elvtárs szavaival azt is, miért fontos az, hogy az ipar jóminőségű hadianyaggal, technikával lássa el a Vörös Hadsereget.

„Sztálin elvtárs, aki behatóan foglalkozik a hadsereg fegyverzetének kérdéseivel, többízben mondotta Ordzsonikidze elvtársnak, nekem és a hadiüzemek vezetőinek, hogy a harckocsi, a repülőgép, az ágyú nem szappan, nem gyufa és nem sütemény, hanem a honvédelem eszköze, kegyeskedjenek tehát derekasan dolgozni, adjanak olyan minőségű gyártmányokat, amelyekben sehol és soha nem kell csalódniuk nagyszerű harcosainknak, dolgozzanak úgy, hogy gyártmányaik múlják felül iparunk minden más termékét."[19]

Több cikkében, beszédében mutat rá a közlekedés fejlesztésének fontosságára, a mezőgazdaság szocialista fejlődése elősegítésének szükségességére, állami pénz- és anyagtartalékok létesítése elengedhetetlenségére, ahhoz, hogy a hátország minden szükségessel el tudja látni a hadsereget háború esetén.

A háború veszélye pedig egyre fokozódik s ez világosan látható az egyes cikkekből, amelyekben az adott nemzetközi helyzetről adnak világos, áttekinthető tájékoztatást.

K. J. Vorosilov cikkei és beszédei a Vörös Hadsereg létrehozásának, szervezésének, felszerelésének, nevelésének, kiképzésének minden fontosabb kérdésével foglalkoznak, rávilágítanak a szocializmust építő ország fegyveres erői fejlesztésének minden problémájára és megmutatják, hogyan oldotta meg azokat a párt és a szovjet állam. Ebből a szempontból nagyon hasznosak és tanulságosak ezek a művek, és időszerűek is.

A gyüjtemény tartalmazza K. J. Vorosilov három, Magyarországon megtartott beszédét is. (1948 március 15., 1952 április 3. és 1954 május 26.).

Ezek a beszédek arról tanúskodnak, hogy szerzőjük kiválóan ismeri a magyar nép múltját és jelenét, alapos marxista elemzését adja az adott helyzetnek, tanít, oktat, nevel a szocializmust építő haza szeretetére, a haladó hagyományok ápolására, a szocializmus építésére, a békéért, demokráciáért és függetlenségért folytatandó harcra, a párt és a nép összeforrottságának, a párt sorai megdönthetetlen egysége és szilárdsága elsőrendű fontosságára, mert ez a párt erejének és legyőzhetetlenségének alapja.

A gyüjteményből kimaradtak Vorosilov elvtársnak olyan fontos írásai, mint „Sztálin a Vörös Hadsereg szervezője", vagy „A Nagy Honvédő Háború lángeszű vezére", melyeket a Szikra már régebben kiadott. — Kár volt ezeket a műveket kihagyni.

[19] 746. oldal

Vorosilov elvtárs legutóbb hazánk felszabadításának 10. évfordulóján járt nálunk. Még frissen emlékünkben élnek a melegszívű, de következetesen kemény és harcos államférfiú és katona azon szavai, amelyek utat mutatnak mai helyzetünkben, melyek aláhúzzák azt, hogy a szocializmus építése nehézségeinek leküzdésével, a hibák és hiányosságok bátor feltárásával lehet és kell elejét venni a marxizmus-leninizmustól való bármilyen elhajlásnak.

Ezek a szavak rámutatnak arra is, hogy pártunk Központi Vezetőségének március 4-i határozataira a Szovjetunió Kommunista Pártja úgy tekint, mint a testvérpárt harci programmjára, a jelenlegi szakaszban.

Összefoglalva: K. J. Vorosilov beszédeinek kiadása rendkívül értékes anyagot tett tanulmányozhatóvá magyar nyelven nemcsak azok számára, akik a Vörös Hadsereg létrejöttével, fejlődésével szándékoznak alaposabban foglalkozni, hanem mindenkinek, aki a szocializmus építése szovjetunióbeli tapasztalatait tanulmányozza, hogy azokat itthon, mindennapi munkájában gyümölcsöztethesse.

Solt Lajos ezredes

BENDA KÁLMÁN:

A BOCSKAI-SZABADSÁGHARC

Társadalmi és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat, Művelt Nép Könyvkiadó, Bp. 1955. 160 oldal.

Hazánk felszabadulásának 10 éves évfordulója egyben a Bocskai vezette szabadságharc kibontakozásának és nagy katonai győzelmeinek 350. évfordulója is. Népünk történelmének ezen két eseményét jelentősége és hordereje szempontjából nem lehet egy vonalba állítani, de szoros összefüggés van közöttük, mert a Bocskai vezette szabadságharc nyitja meg több évszázados szabadságharcaink sorát a német elnyomók és magyar cinkosaik ellen, mely küzdelem csak a dicső Szovjet Hadsereg áldozatos felszabadító harca következtében zárul végső győzelemmel. Azt a harcot, melyet Bocskai hajdúi és a magyar, orosz, szlovák jobbágyok kezdtek meg 1604-ben és vittek győzelemre 1605—1606-ban, 1945-ben a szovjet katonák és a magyar nép legjobbjai fejezték be dicsőségesen.

Benda Kálmánnak a Bocskai szabadságharcról írt könyve fokozott jelentőséget kap ma, amikor háromszázötven évvel a Bocskai szabadságharc után újra német elnyomó törekvések veszélyeztetik népünk szabadságát és függetlenségét a nyugat-német haderő felállítása és felfegyverzése következtében. Ez a mű is hozzájárul ahhoz, hogy a széles néptömegek megismerjék a hazánkat, népünket évszázadokon keresztül pusztító német hódítás és elnyomás történelmi gyökereit. A német elnyomás történelmi múltjának feltárása erősíti népünk egységét, egy emberként való kiállását minden hazánkat fenyegető agressziós törekvéssel szemben és így ez a könyv is fegyver kezünkben népünk szabadságának, függetlenségének biztosításáért, békés építő munkánk vívmányainak megvédéséért folytatott harcunkban.

A Bocskai vezette szabadságharc történelmi és hadtörténelmi feldolgozása még egyáltalán nem történt meg kielégítő módon és mértékben. Bár Benda Kálmán korábbi Bocskairól írt monográfiája és több részlettanulmány foglalkozik a szabadságharc történetével, ezek azonban még mindig sok megoldatlan problémát, nem eléggé megvilágított kérdést hagynak maguk után, és ezt a hiányt nem képes betölteni — már csak terjedelménél és jellegénél fogva sem — Benda Kálmán jelen munkája. Újszerű és értékes megoldás, hogy a szerző a bevezetésként írt, a Bocskai-szabadságharc történetét összefoglaló tanulmány után közli a szabadságharc legfontosabb korabeli forrásait is, könnyen olvas-

ható módon közzétéve, ami kétségtelenül nagy segítséget nyújt elsősorban az egyetemi és főiskolai hallgatóknak ismereteik kiszélesítéséhez és elmélyítéséhez, de ezen túlmenően a történelmünk iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára is érdekes tájékoztatást ad a Bocskai-szabadságharc megismeréséhez.

Mindezen pozitivumai mellett azonban Benda Kálmán jelen munkája igen rövid terjedelme miatt nem dokumentálja méltóképpen azt a nagy jelentőséget, amit a Bocskai vezette szabadságharc népünk történelmében betölt.

A 16. század végén és a 17. század első éveiben a Magyarország területén dúló tizenötéves háború, amellett, hogy népünket szinte a megsemmisülés szélére taszította, jelentős változásokat eredményezett az ország politikai helyzetében. A háború bebizonyította, hogy a török hatalom már elvesztette korábbi félelmetes erejét és ennek következtében csökkent a további török hódítások veszélye. Ugyanakkor bebizonyosodott az is, hogy a török hódítás helyébe előtérbe lépett a német hódítás, a császári elnyomás veszélye. „Rudolf, Magyarország királya — mondja a szabadságért fegyvert fogott magyar rendek Európához intézett kiáltványa — törvbevette, hogy Magyarországot tartománnyá teszi és örökös jogon az ausztriai háznak rendeli alá... az országnak már szinte csak romjai látszanak... a lakosság vagyonát, városait, falvait, a nemesi kúriákat török szokás szerint timár-birtokként szétosztották a katonaságnak és ez nemcsak a szükségen felül, hanem egészen a tékozlásig, elherdálásig felélt mindent... a magyar lakossággal mindenféle jogtalanságot, kegyetlenséget, gazságot műveltek... a szerencsétlen nép nyáron az oktalan állatok módjára a hegyekben és erdőkben bolyongott, makkal, gyökerekkel és fakéreggel enyhítette éhségét és nem sokkal azután pedig, mint a birka, pestisben pusztult el; nem egyszer azonban még a hegyekben is kifosztották és elszedték ruháját... Ez a baj az egész országban elharapózott...“

A pusztulásban nem maradt el a Habsburg uralom alá került Erdély sem a királyi Magyarország mögött. Pezzen császári biztos azt írta az erdélyi állapotokkal kapcsolatban Rudolfnak, hogy „... sokfelé jártam, de ekkora nyomorral még a legutolsó bulgáriai vagy szerbiai török rabszolgánál sem találkoztam, pedig ezekről azt tartják, hogy náluk roszszabb sora már senkinek sem lehet...“

A császáriak minden eszközzel meg akarták törni az ország ellenálló erejét úgy katonai, mint politikai, gazdasági és társadalmi téren. Leváltották a török ellen hősiesen küzdő magyar végvári katonaságot, s helyükre idegen zsoldosokat ültettek. Lecserélték a magyar katonai parancsnokokat, s ugyanígy a hivatalokba is idegeneket ültettek be. A koholt vádakkal indított birtokelkobzási perek, a protestáns vallás üldözése még csak fokozták a császári elnyomás következtében támadt elkeseredést. A Habsburg elnyomás, a császáriak pusztítása jóformán az egész lakosságot érintette, de legkegyetlenebbül mégis csak a job-

bágyokat sújtotta. A pusztásodás ijesztő méreteket öltött, s a földönfutó jobbágyok, elbocsátott végvári katonák, a szabadságharcot kirobbantó és győzelmesen végigharcoló hajduk számát szaporították. Az idegen hódítók kisajátítása veszélyesebbé vált a jobbágyság számára a földesúri kisajátításnál és ez megteremtette a különböző társadalmi osztályok összefogásának lehetőségét.

A császári elnyomás és pusztítás nyomán felhalmozódott keserűségnek ki kellett törni, mert az idegen pusztítás már-már veszélyeztette a további fennmaradás lehetőségeit. Ebből a helyzetből vezette ki az országot a Bocskai-szabadságharc, s ez a szabadságharcnak a legnagyobb történelmi jelentősége.

Az idegen elnyomók elleni harcot a hajdúk kezdeményezték, akiknek hatalmas történelmi szerepét a szűk keret adta lehetőségek között méltó módon domborítja ki a szerző: „A hajdúk voltak tehát azok, kik a kezdeményező lépést megtették. Bocskai elfogadta kinyújtott kezüket: így jött létre a szövetség a nagybirtokos főúr és a földönfutó jobbágyszármazék magyar hajdúság között. Az otthonából elüldözött, bitangul kódorgó emberek, akikről a nemesi országgyűléseken megvető hangon, mint „baromnál is alábbvaló hajdúról", „korcsos magyarokról" beszéltek, s akiket az országos törvények értelmében bárki bárhol ért, meggyilkolhatott, ez a hazájából és nemzetéből kitagadott hajdúság egyedül mert és egyedül volt hajlandó fegyvert fogni az idegen önkény ellen, akkor, amikor a nemesek már csak kegyelemért könyörögtek. Feltámadtak a német császár ellen, s kezükbe ragadták a nemzeti ügy zászlaját, hogy kivívják az ország szabadságát, amelyikből eddig éppen nekik nem akartak juttatni."

Ezek a sorok is híven bizonyítják az elnyomott nép igazi, mély hazaszeretetét, valamint azt is, hogy egyedül a nép hajlandó bátran, következetesen kiállni és áldozatot hozni a szabadságért. Bocskainak legnagyobb történelmi érdeme éppen abban rejlik, hogy túltéve magát osztálya előítéletein, akart és mert az elnyomott néptömegekre támaszkodni és ezért koronázta az általa vezetett szabadságharcot siker úgy katonai, mint politikai téren.

A könyv szinte filmszerűen pergeti le a szabadságharc eseményeit. Kinyitjuk és már az első lapon megjelenik előttünk a török elleni hadjáratot hirdető, de valóban Bocskai várai ellen vonuló Belgiojoso császári hadvezér serege. A szerző végigtekint a hosszan elnyúlva haladó menetoszlopon és szeme megállapodik a seregben levő hajdúkon. Röviden ismerteti a hajdúk történetét, majd a következő képben már a szabadságharc vezetője, Bocskai István életéről, előző ténykedéséről kapunk rövid vázlatot. Ezután rámutat a hajdúk szerepére a szabadságharc kirobbantásában, majd röviden leírja az álmosd-diószegi ütközetet; a szabadságharc első győzelmét.

A győzelem hírére szerte az országban megmozdult a császáriaktól üldözött, sanyargatott föld népe. A gőgös, elbizakodott császári hadvezér,

a véreskezű Belgiojoso gróf ijedten menekült a hajdúk és a győzelem nyomán feltámadt népmozgalom elől. De ez a népmozgalom az első időkben megriasztotta a nemesség nagy részét is. Mint a szerző írja: „Az első hetekben a hajdúk előnyomulását majdnem ellenséges hangulat fogadta... a nemesek nagyszámban menekültek a várakba... s fegyverkeztek ellenük...“ Ellenben „... a jobbágyság az első napoktól kezdve özönlött a zászlók alá, s az otthon maradottak is ahol csak tudták, segítették a fölkelőket. Erdőkben, mocsarakban meglepték a visszavonuló császáriakat, s jaj volt az esetleg elmaradt, elkódorgó zsoldosoknak.“

Ezután a szerző Basta támadását, osgyáni és edelényi győzelmeit ismerteti, majd a császári sereg kassai kudarcát és Eperjesre vonulását. A következő, sajnálatosan igen rövid rész, Basta seregének Eperjesen történt szétzüllését és a hajdúk dicsőséges tavaszi hadjáratát írja le. Sajnos, a sokszor hangoztatott szűk terjedelem miatt, a szabadságharc győztes befejezését biztosító katonai eseményekkel foglalkozó rész, pusztán csak az adatok hézagos felsorolására szorítkozik.

A következő rész a küzdelem erőinek számbavételére és megszervezésére hivatott szerencsi országgyűlés keretei között tárgyalja a szabadságharc külpolitikai helyzetét, bemutatja a külpolitikai elszigeteltséget, amely a török Portával való szövetség megkötésére kényszerítette Bocskait. A szerző részletesen kitér a török szövetség kérdésére, ami szükséges már csak azért is, mert a polgári történetírók egy része azzal marasztalta el Habsburg-ellenes függetlenségi harcainkat, köztük a Bocskai vezette szabadságharcot is, hogy gyengítették a törökellenes erőket, s ezzel mintegy meghosszabbították a török hódoltság időtartamát Magyarországon. Benda Kálmán kihangsúlyozza, hogy Bocskai csak a végső kényszerűségében, a végveszélyben kötött szövetséget a törökkel, elsősorban a bécsi udvar merev, az első időkben minden tárgyalást elutasító magatartása következtében. Mint Bocskai mondotta: „... magunk a sok ínség miatt országul elfogyatkozván, elégtelenek valánk idegen nemzet rabságából magunkat megszabadítani.“ Bocskai a török szövetség megkötése után is azon igyekezett, hogy ha csak lehet, minél kevesebbet vegye igénybe a török segélycsapatok támogatását, s ha már ez elkerülhetetlenné válik, akkor is minél kevesebb kárát vallja annak az ország, a föld népe.

A továbbiakban a szerző foglalkozik a béketárgyalásokkal, valamint a korponai országgyűléssel, amelyen élesen kidomborodott a szabadságharcban részt vevő társadalmi osztályok ellentétes álláspontja a béke kérdésében. Rámutat a főpapság következetesen hazaáruló szerepére és a szabadságharchoz csatlakozott főnemesség nagy részének kétkulacsos, megalkuvó magatartására. Velük szemben a hajdúk, a bajok gyökerét is ki akarták irtani s ezért nemcsak a kiegyezés gondolatát vetették el, de még a tárgyalásokat is elutasították. „Kezdettől fogva a Habsburgok-

tól való teljes elszakadás, a független nemzeti királyság mellett törtek lándzsát." Bocskai álláspontja lényegesen különbözött a minden áron megegyezni akaró nemesek álláspontjától. Bár maga is békét akart, számba véve a külpolitikai elszigeteltséget, az ország kimerült gazdasági helyzetét és még sok más körülményt, de olyan békét kívánt, ami biztosítja a védekezés lehetőségét a Habsburg elnyomó törekvésekkel szemben. A megalkuvókkal szemben a hajdútömegekre támaszkodott, s hogy megjutalmazza hősi cselekedeteiket, 1605. december 12-én a hajdúk egyrészét megnemesítette és letelepítette, földet juttatván a számukra, mely cselekedetével hosszú időre biztosította a Habsburg elnyomó törekvések ellen harcoló Erdély katonai véderejének tekintélyes részét.

A bécsi és a zsitvatoroki béke ismertetése közben a szerző kiemeli Bocskai főnemesi békebiztosainak túlságosan engedékeny magatartását, megalkuvó szellemét, mely tényező nem kis mértékben járult hozzá ahhoz, hogy a szabadságharc katonai eredményei nem tükröződtek kellő arányban és mértékben a békepontokban. A szabadságharc végső értékelését a következőképpen fogalmazza meg: „A szabadságharc... megszüntette az évtizedek óta az ország területén dúló háborút, s gátat szabott a Habsburgok nemzetellenes törekvéseinek, kiharcolva velük szemben a magyar nemzeti követelések legfontosabbját. Ugyanakkor az önálló nemzeti fejedelemség megteremtésével... kezébe adta a magyarságnak azt a fegyvert is, amellyel kedvezőbb politikai körülmények között, majd a nemzeti királyságért, a Habsburgoktól való teljes elszakadásért a küzdelmet megindíthatja."

A Bocskai vezette szabadságharc első és egyben utolsó Habsburg-ellenes szabadságharcunk, amelyet nem vertek le a német elnyomók (nem számítva a nagy erdélyi fejedelmek Habsburg-ellenes hadjáratait), egészen az 1945-ös felszabadulásunkig. A szabadságharc bebizonyította, hogy eredményes szabadságharcot csakis a széles néptömegekre támaszkodva lehet vívni, s megmutatta azt is: ha a háború célja egyezik a néptömegek érdekével, a nép lelkesen támogatja és minden segítséget megad számára. Csakis a széles néptömegek aktív támogatásával vált lehetővé a Bocskai vezette szabadságharc győzelme, a kedvezőtlen külpolitikai helyzet és a nehéz gazdasági viszonyok ellenére.

*

Benda Kálmán, a Bocskai vezette szabadságharc korának kiváló ismerője, a sajnálatosan rövid terjedelem keretei között is mesteri módon építi fel jelen munkáját. Nem esik abba a hibába, ami történetírásunkban még most is megtalálható egyes szerzőknél, hogy a már jól ismert igazságokat ismételgetik állandóan, feleslegesen sokat idéznek és nem törekednek az általuk tárgyalt kérdésekkel kapcsolatban önálló, új gondolatokra, új következtetések kifejtésére és összegezésére. Benda Kálmán munkájában csak ott használ idézetet, ahol az események

magyarázata, a kor levegőjének érzékeltetése valóban megköveteli annak használatát. Könyve színes, eleven, bátran mondhatjuk, érdekfeszítő és aki kezébe veszi, nem igen tudja letenni, amíg végig nem olvasta. Ha feltesszük a kérdést, minek köszönhető a könyv nagy sikere, könnyen megválaszolhatunk rá. Elsősorban természetesen annak, hogy a széles néptömegek mind nagyobb érdeklődést tanusítanak haladó történelmi hagyományaink, szabadságharcaink megismerése iránt. Emellett a szerző a munkáját közérthető magyar nyelven írta, a nyelv szabályainak tiszteletbentartása, de nyelvünk gazdagságának kiaknázása mellett és nem azzal akart könyvének tudományos értéket biztosítani, hogy nyakatekert, komplikált, nehezen érthető körmondatokkal fejezzen ki egyszerű, közérthető dolgokat. Másik nagy érdeme, hogy az önálló értékelést, önálló állásfoglalást nem hosszadalmas idézetekkel igyekszik megkerülni, hanem maga mond véleményt az egyes kérdésekről, ami legjobban bizonyítja a tárgyalt anyag önálló kutatáson alapuló széleskörű ismeretét.

A munka nagyobb részét kitevő, közel száz oldalnyi terjedelmű okmánytár magában foglalja a Bocskai vezette szabadságharc történetének legfontosabb forrásait. A közölt harminc egykorú forrásból mintegy tizenkettő szorosabban katonai vonatkozású, a többi általában inkább a társadalmi, gazdasági helyzetet és az általános politikai viszonyokat világítja meg. Mivel a mű nem hadtörténelmi feldolgozásként készült és a szerző az okmánytár összeállításánál sem tűzött ki maga elé olyan célt, hogy a szabadságharc részletes katonai történetét nyújtsa az egykorú források tükrében, az ilyen arányú összeállítás a maga sokoldalúságában valóban jó átfogó képet nyújt a szabadságharc tanulmányozásához. Minden esetre azért, véleményem szerint, fölösleges volt két forrást is közölni Bocskai és a nagyvezér találkozásáról, bár kétségen kívül mindkettő érdekes és kiegészíti egymást, helyette inkább lehetett volna egy-két összefoglaló hadijelentést közzétenni Basta leveleiből, melyek közlése nagymértékben segítette volna a szabadságharc hadtörténelmének tanulmányozását.

Összefoglalásként bátran megállapíthatjuk, hogy Benda Kálmán jelen munkája, a maga nagyon rövid terjedelmében is kiválóan megírt, és a szabadságharcot értékesen és érdekesen ismertető mű. Ugyanakkor legnagyobb mértékben sajnálkozunk azon, hogy a még ily csökkentett keretek között is a szerző igen röviden tárgyalja a katonai eseményeket, bár nyilvánvaló, hogy a szabadságharc kimenetele és sorsa elsősorban a hadszíntereken dőlt el. Sajnos, éppen a Bocskai vezette szabadságharc hadtörténelméről van a legkevesebb feldolgozásunk, ezen belül is az 1605. év hadjáratairól, amely biztosította és továbbfejlesztette az álmosdiószegi győzelem eredményeit. Rónai Horváth Jenő 1893-ban kiadott, vázlatos, adataiban sokszor pontatlan tanulmánya egyáltalán nem tudja ezt az űrt kitölteni. Rónai Horváth Jenő tanulmánya, amellett, hogy

több olyan pontatlanságot tartalmaz, mint például az osgyáni ütközet november 14-i dátuma november 17. helyett (amit különben Benda Kálmán is átvesz jelen munkájában), vagy például, hogy nem ismeri Érsekújvár elfoglalásának a pontos körülményeit, ezek mellett a kisebb pontatlanságok és hiányosságok mellett Rónai tanulmánya egyáltalán nem emeli ki és nem dokumentálja méltóképpen a nép részvételét és döntő szerepét a szabadságharc sikereinek kiharcolásában. Ez a vád természetesen nem érinti és nem is érheti Benda Kálmán könyvét, mert a szerző az adott keretek között igen helyesen és a történelmi hűségnek megfelelően a széles néptömegeket mutatja be a szabadságharc hőseként és jelen kis munka törleszt abból az adósságból, amellyel a történetírás tartozik a magyar népnek: hogy feltárja és bemutassa a nép történelemformáló szerepét.

Néphadseregünk tagjai, Bocskai katonáinak, szabadságharcos hagyományainknak méltó utódai és folytatói örömmel fogadják Benda Kálmán könyvét, amely elősegíti lelkesítő hősi múltunk megismerését, tapasztalatainak felhasználását, és ha hiányoljuk is a mű rövid terjedelmét, a hadtörténelmi rész vázlatosságát, a munkát egészében úgy értékeljük, mint dicső szabadságharcos múltunk feldolgozásának egy értékes darabját.

Nagy László

DOKUMENTUMOK A MAGYAR PÁRTTÖRTÉNET TANULMÁNYOZÁSÁHOZ
4. KÖT. 1929 OKTÓBERÉTŐL 1939 SZEPTEMBERÉIG

(Összeállították: Friss Istvánné, Ilku Pálné.)

Bp. Magyar Munkásmozgalmi Intézet, Szikra, 1955. 271 oldal

Az ellenforradalom idején és a reakció negyedszázados uralma alatt Magyarország munkásosztálya Európa egyik legkönyörtelenebbül kizsákmányolt munkásosztálya volt. Ránehezedett az első világháborút követő infláció, majd a tőkés stabilizáció. A munkások átlagos keresete még az átmeneti fellendülés éveiben sem haladta meg az első világháború előtti reálbéreknek körülbelül 60 százalékát sem. A munkanélküliség sohasem szűnt meg teljesen. Magyarország csaknem az egyedüli ország volt Európában, ahol ebben az időben még nem volt törvényesen szabályozott munkaidő. A szociáldemokrácia áruló politikája miatt csaknem teljesen a tőkések kénye-kedvétől és az üzleti konjunktúrától függött, hogy mennyi ideig foglalkoztatják a munkásokat. A textiliparban például a 12—14 órás munkanap is előfordult. A válság idején, amikor sokszázezer munkás teljesen vagy részlegesen munkanélküli volt, egyedül Budapesten körülbelül 22 000 munkás heti 60—80 munkaórát dolgozott.

A kizsákmányolás fokára jellemző a nemzeti jövedelem elosztása. Az európai kapitalista országok között Magyarországon volt csaknem a legkisebb az egy főre jutó nemzeti jövedelem.

Jellemző a korszakra, a munkásság akkori egészségügyi viszonya: 1930—31-ben az egész népesség halálozási arányszáma 16,1 ezrelék, a munkásságé ellenben jóval nagyobb: 20,3 ezrelék volt. Tehát Magyarországon, „az ezernyi fajta népbetegség", a tüdővész hazájában, a nyomor egészségügyi statisztikai mutatói is a munkásságnál és a mezőgazdasági munkásságnál jelezték a legsúlyosabb társadalmi bűnöket.

Az 1929—1933-as gazdasági világválság rendkívül súlyosan érintette Magyarországot, mert az ország nemzetgazdasága szorosan hozzá volt fűzve a nyugati imperialista államok gazdasági életéhez és nagy méretekben függött azoktól. Magyarországon a válság agrárválság jelentkezésével kezdődött. A huszas évek lappangó válsága már 1928-ban kezdett kiéleződni. Az ipari válság 1929 végén, a pénz- és hitelválság pedig 1931-ben tört ki.

A világgazdasági válság alatt a munkanélküliség érintette legsúlyosabban a munkásosztályt. Az iparban több, mint 200 ezer, a mezőgazdaságban az őszi, tavaszi és téli hónapokban 500—600 ezer ember volt munka nélkül, családtagokkal együtt több, mint 3 millió. Számos gyárban ezenkívül csökkentett munkaidővel dolgoztak.

A válság éveiben a magyar munkásosztály és a szegényparasztság elnyomorodása nagymértékben fokozódott. Az uralkodó osztályok a válság terheit a dolgozó nép vállára igyekeztek áthárítani. Ezért hívták Magyarországot annakidején: a „hárommillió koldús" országának.

A gazdasági elnyomás mellett, a politikai és társadalmi élet minden területén megmutatkozott a dolgozók jogfosztottsága, elnyomott helyzete. Tűzzel-vassal üldözték a törvényen kívül helyezett Kommunista Pártot, a munkásosztály forradalmi pártját. Korlátozták a munkásosztály gyülekezési és sajtószabadságát, akadályozták szervezkedését, s ha a munkásosztály minden elnyomás ellenére egy-egy forradalmi akciót kezdeményezett, kíméletlenül lesújtottak rá. A magyar vidéken pedig, a szegényparasztok és Bethlen—Peyer paktum révén elárult mezőgazdasági munkásság felett a csendőr-kakastollak árnyéka lengett. Az uralkodó osztályok mindenképpen igyekeztek elszigetelni a munkásosztályt, s a parasztságban, az értelmiségben bizalmatlanságot szítottak ellene. De nem törhették meg a munkásosztály harckészségét. A két világháború közt, különösen a válság éveiben nem egyszer csaptak magasra a munkásosztály mozgalmainak, ellenállásának hullámai. A második világháborút megelőző években pedig a munkásosztály a kommunista párt vezetésével már eredményes lépéseket tett a többi dolgozó osztállyal való szövetségnek, a hazafias erők antifasiszta egységének megteremtése irányában.

E kor, a gazdasági válság, a fasizmus megerősödése kora munkásmozgalmának történelmi dokumentumait gyűjtötte egybe, s adta az olvasók kezébe a Magyar Munkásmozgalmi Intézet. A kötet összeállítói jól és meggyőzően csoportosították az anyagot. Válogatásuk nyomán, a korabeli illegális kommunista sajtó cikkeiből, röplapokból, jegyzőkönyvekből, rendőri jelentésekből, egységes és érthető képet nyerünk a Kommunisták Magyarországi Pártja harcairól.

A dokumentumokat három korszakba csoportosították, ismertetésüknél, a könyv beosztását követjük.

I. A munkásmozgalom fellendülése Magyarországon a gazdasági válság idején. A dolgozó tömegek harca a Kommunisták Magyarországi Pártja vezetésével a válságból kivezető forradalmi útért. 1929—1933.

1929 novemberében a salgótarjáni bányamedence munkásai sztrájkba léptek, mert a bányakapitalisták a szakmánybéreket állandóan csökkentették. A bányászok harcát az illegális KMP vezette.

A rendőrségi jelentés így ad hírt a mozgalomról: „... A salgótarjáni medencében kitört váratlanul a sztrájk. A sztrájkot, amint megállapít-

ható, az aknabizalmiak csinálták. Az aknabizalmiak nem szocdemek, hanem kommunisták, vagy olyan szociáldemokratapárti tagok, akik kommunista velleitásúak (beállítottságúak). A sztrájkok itt-ott való felbukkanásának és sikerének egyik okát abban lehet látni, hogy a Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetségének, tehát a szocdemeknek a vezetősége meglehetősen legyengült, befolyása a munkásságra már nem az, ami volt, s annak ellenére, hogy november 2-án és 3-án megtartott rendkívüli közgyűlésen megint a szocdemek nyertek — habár igen csekély, négy szavazat többséget, — a helyzet urainak nem mondhatók."

Ez a rendőrségi jelentés világosan tükrözi azt a tényt, hogy a munkásosztály harcát, melyet a kommunisták vezettek, a szociáldemokraták jobboldali vezetői — egyetértésben a tőkésekkel és a rendőrséggel — ahol csak tehették, igyekeztek elgáncsolni.

Még világosabban leplezi le az áruló szociáldemokrata vezetők szerepét a következő dokumentum: „Rendőrségi feljegyzés Peyer Károlynak és az Új Nemzedék szerkesztőjének telefonbeszélgetéséről", melyben Peyer tájékoztatja a burzsoá újságírót a kommunista mozgalomról.

Közli a könyv a soproni fegyházban raboskodó kommunisták levelét az igazságügyminiszterhez, melyben bejelentették, hogy a tűrhetetlen börtönviszonyok megváltoztatása érdekében éhségsztrájkot kezdenek.

Rendkívül értékes dokumentum a Kommunisták Magyarországi Pártja II. Kongresszusán elfogadott Szervezeti Szabályzat, mely az illegális munka nehézségeit tükrözi. A Szervezeti Szabályzat pontjai, szinte lerögzítik az illegális munka harci módszereit.

„4. Minden párttag köteles valamely szakszervezet tagja lenni."

Ez is mutatja, hogy a párt mindenhol igyekezett áttörni az illegalitás szűk kereteit, s a szakszervezeteket valóban az osztályharc nagy iskolájává fejleszteni.

Még nagyobb jelentősége van annak, amit a Szervezeti Szabályzat a pártfegyelemről megállapít:

„28. A legszigorúbb pártfegyelem és konspiráció kötelessége a Kommunisták Magyarországi Pártja minden szervezetének és összes tagjainak. A kommunista fegyelem nem kaszárnyafegyelem. Nem felülről kényszerítik a párttagokra, hanem saját akaratukból vállalják magukra azért, mert tudják, hogy a proletariátus élcsapata vasfegyelem nélkül nem lehet képes történeti hivatásának betöltésére."

A dokumentumok sora felidézi a párt hősi harcait. 1930 januárjában megszervezte a párt a Munkanélküliek Országos Egységbizottságát. Ettől kezdve a munkanélküliek tüntetései gyakoribbá váltak. 1930 tavaszán már nemcsak a fővárosban és környékén, hanem olyan vidéki városokban is, mint Szentes, Mindszent, Csongrád, Szeged, egyre gyakrabban vonultak fel az éhező munkások.

A szegényparasztság elkeseredettsége pedig nemcsak a Viharsarokban, a Tisza-vidéken, hanem a Dunántúlon is mind gyakrabban nyíltan

is jelentkezett. Veszprém megye főispánja 1930 június 24-én például szigorú intézkedéseket követelt a belügyi államtitkártól a mezőgazdasági munkások szervezkedésének megakadályozására. A párt ebben az időben egyre sűrűbben adott ki és terjesztett röpcédulákat a falusi szegénység között, amelyekkel harcra buzdította a szegényparasztságot. A „Kommunista" 1930 május 1. tanulságairól közölt cikke megállapítja, hogy nemcsak Budapesten, hanem vidéki városokban is a kommunista párt által vezetett május 1-i tüntetések voltak.

A kommunista párt által vezetett sztrájkok és tüntetések eredményeképpen a szociáldemokrata vezérek befolyása egyre csökkent, s a kommunisták iránti rokonszenv növekedett. A szociáldemokrata vezetőknek a hangzatos beszédekről át kellett térniök olyan taktikára, mellyel az elégedetlen tömegeket újra félre tudják vezetni. 1930 szeptember 1-re csendes felvonulás, néma tüntetés rendezését határozták el. A kommunista párt azonban ezt a csendes felvonulást hangos, harci tüntetéssé változtatta át.

A könyv három tanulságos dokumentumot közöl a tüntetésről. Rendőrségi jelentés a szociáldemokrata párt és a szakszervezeti vezetők szeptember elsejével kapcsolatos értekezletéről. Ebből a jelentésből kiderül, hogy a munkásság vezetőinek többsége, — ellentétben Peyerékkel, — örömmel fogadták a kommunista párt bejelentését, mely szerint részt vesz a tüntetésben.

Ugyanakkor az is kitűnik a rendőri jelentésből, hogyan igyekeztek a szociáldemokrata vezetők megakadályozni a tüntetés harci jellegét.

A másik két dokumentum: a „Kommunista" cikke a tüntetésről, melyben büszkén vállalja a 100 000 proletár tüntetése vezetését, s a Kommunisták Magyarországi Pártja Végrehajtó Bizottságának 6. plénuma megállapításai 1930 szeptember 1-ről. A plénum megállapította, hogy szeptember 1. fordulópont a magyar munkásság osztályharcában. A munkásosztály legszélesebb tömegei mutatták meg erejüket, harci akaratukat, támadó szellemüket.

Az uralkodó osztályok a dolgozók e százezres megmozdulása óta különösen rettegtek a forradalmi mozgalom fellendülésétől. A rendőrség tömegével tartóztatta le a kommunistákat.

A kommunista párt azonban a terror, az üldözések ellenére folytatta a harcot a kenyérért, a földért és a szabadságért. Sikerült megerősíteni az illegális pártszervezeteket. Része volt ebben a párt helyes káderpolitikájának, melyről a „Pártmunka" (a KMP funkcionárius lapja) „Új, friss erőket a vezetőségbe" című cikkét közli a könyv. A cikk megállapítja: „Elsősorban az üzemi munkások között kell toborozni. Meg kell győzni őket, hogy igazán harcolni csak a KMP soraiban tudnak. Érezniük kell, hogy kitüntetés a párt soraiba kerülni. A tömegmozgalmak levegőjét hozza be minden proletár a pártba. Ez a levegő kell nekünk."

A párt megnövekedett befolyása, a tömegek fokozódó balratolódása, a szegényparasztság öntudatosodása miatt a kormány 1931 szeptember 19-én bevezette a statáriumot.

A párt válasza az volt, hogy fokozta a harcot, s szerte az országban még elszántabb küzdelmek folytak. Nagy jelentősége volt az imperialisták háborús készülődése elleni harcnak, melynek során a párt fokozta agitációját a hadsereg soraiban. A „Pártmunka" 1932 júliusi száma „Alakítsunk katonaszervezeteket!" című cikkében hívja fel a figyelmet a hadseregben végzett politikai felvilágosító munka jelentőségére.

„A katonaság közötti antimilitarista munka egyik legjelentősebb része az egész munkának, mely az imperialista háború megakadályozását célozza. A burzsoázia szuronyokra támaszkodva tartja fenn uralmát, éppen ezért igen óvja fegyveres alakulatait — így a katonaságot is — a forradalmi propagandától. Súlyos büntetéseket megállapító törvényeket hoznak, terrorisztikus intézkedésekkel akarják biztosítani a megbízhatóságot. Mindezek dacára nem sikerül elfojtani az elégedetlenséget. Kecskeméten, Salgótarjánban egész századok elégedetlenkednek a rossz bánásmód, a zsold ki nem fizetése, a szolgálati idő meghosszabbítása miatt. Pesten halált kér az ügyész arra a 13 katonára, kik nem voltak hajlandók eltűrni a durvaságokat és megpokrócozták az elkövetőjét.

A katonaságnál lévő forradalmi hangulatot és agitációs lehetőségeket nem hagyhatjuk kihasználatlanul... Minden kommunista igyekezzék bejutni a hadseregbe, vagy katona ismerősöket szerezve, azokon keresztül mozdítsa elő az imperialista háború megakadályozását. Megbízható kommunistákból álló, jól konspirált sejteket hozzunk létre a kaszárnyákban. Az ilyen sejtek kis taglétszámuk mellett is erőteljes antimilitarista munkát végezhetnek."

Ez a dokumentum fontos jelzés hadtörténelem írásunk számára, mert olyan területre irányítja a figyelmet, melyet eddig meglehetősen elhanyagolt.

A kormány fel akarta számolni a kommunista pártot: nagy számban tartóztattak le kommunistákat, s köztük, 1932 július 13-án sikerült letartóztatniuk Sallai Imrét, Fürst Sándort, Kilián Györgyöt. A haladó emberiség tiltakozása ellenére kivégezték őket. A könyv közli a Kommunisták Magyarországi Pártja Központi Bizottságának felhívását, melyben mozgósítja a tömegeket a kivégzés megakadályozásáért indított harcra. Közli a könyv a haladó értelmiségiek röpiratát, melyben a halálbüntetés eltörlését követelik. (E röplap kinyomása és terjesztése miatt több értelmiségit hallgatott ki és fogott perbe a bíróság, köztük József Attilát, Illyés Gyulát, Szimonidesz Lajost.) Közli a KMP röplapját „Magyarország proletariátusához, falusi és városi szegénységéhez!", valamint Julius Fučik cikkét, mely a nemzetközi proletárszolidaritás ragyogó dokumentuma.

II. A Kommunisták Magyarországi Pártja szervezi a proletariátus egységfrontját a totális fasizmus előretörése ellen. 1933—1935.

1933-ban az Európában kibontakozó forradalmi válság közepette a német imperialisták — az angol—amerikai finánctőkések segítségével — fasiszta diktatúrát teremtettek Németországban, felszámolták a demokratikus szabadságjogokat és nyíltan háborúra készültek.

E korszak dokumentumainak sorát a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságának felhívása nyitja meg, mely figyelmezteti a világ dolgozóit a fasizmus veszélyére és a munkásegység megteremtésének jelentőségére. E felhívás nyomán a KMP is felhívással fordult a magyar munkásosztályhoz a proletáregységfront megteremtése érdekében. A párt ebben az időben a szakszervezeti ellenzék harcának irányításával küzdött a legeredményesebben a fasizmus ellen. A szakszervezeti ellenzék ébren tartotta a munkásság osztályharcos szellemét, s ugyanakkor harcot indított az egységfront megteremtéséért. Számos dokumentum idézi elénk ezt a harcot.

Rendőrségi jelentésekből megtudjuk, hogy a Szociáldemokrata Párt vezetősége azért halasztotta el 1934 decemberében a pártkongresszust, mert félt, hogy kisebbségbe fog jutni. Ezért a pártkongresszust „párttisztítással" előzte meg, melynek során egész szakosztályokat kizártak a pártból, mert azok az egységfront megteremtése mellett foglaltak állást.

A fasizmus németországi uralomrajutásával új háborús tűzfészek jött létre Európában a japán fasizmus által létrehozott távolkeleti háborús tűzfészek mellett. Az imperialista államokban hatalmas és egyre növekedő iramú fegyverkezés folyt, a militarizálás fokozódott.

A párt felhívással, röpiratokkal fordult a dolgozókhoz:

„Az ágyúk még nem dörögnek, de a háború szaga orrunkat facsarja. A magyar fasizmus teljes erővel szítja a háború tüzét. Trianon ellen heccelnek, pedig társszerzői, bábái a trianoni gazságnak. Horthyék—Gömbösék adták el a dolgozó magyar nép nemzeti önrendelkezéséért harcoló Vörös Hadsereget.

Le a Trianont szülő fasiszta ellenforradalommal!
Le a háborús kalandra törtető magyar fasizmussal!
Éljen a Szovjetunió, a béke őre és legyőzhetetlen szervezője!"

A magyar uralkodó körök a fasizmus nemzetközi előretörése, a második világháborúra való előkészületek, a fokozott militarizálás idején szükségesnek látták, hogy az imperialista hatalmak felé ismételten bizonyítsák a kommunisták elleni gyűlöletüket és készségüket a Szovjetunió elleni harcra. Ezért rendezték meg a második Rákosi-pert. A könyv helyszűke miatt nem foglalkozik érdemmel a per jelentőségével, de lábjegyzetben utal rá.

Közli a „Sarló és Kalapács" 1935. július 15. számában megjelent Dimitrov-cikket: „Viharos, hatalmas szolidaritási és tiltakozó akciókkal

mutassátok meg a budapesti munkáskínzóknak, hogy Rákosi életével és szabadságával nem ők, hanem a nemzetközi proletariátus rendelkezik.

Az én kiszabadításom a németországi fasiszta hóhérok karmaiból megmutatta, hogy a nemzetközi szolidaritás mit képes keresztülvinni. A nemzetközi szolidaritásnak kell Rákosi Mátyást, éppúgy, mint Ernst Thälmannt és az összes többi antifasiszta foglyt kiszabadítani."

Tiltakozó táviratokat közöl még, s Révai Józsefnek a per jelentőségét méltató cikkét, valamint a Vörös Segély felhívását és Rákosi elvtársnak az utolsó szó jogán elmondott beszédéből részleteket.

III. A Kommunisták Magyarországi Pártjának harca a fasisztaellenes népfront megteremtéséért, az imperialista háború ellen. 1935—1939.

1935 júliusában a Kommunista Internacionálé VII. Kongresszusa fordulatot jelentett a kommunista pártok taktikájában. A kongresszus a fasizmus és a háborús készülődés elleni harcot állította a kommunista pártok tevékenységének központjába, a proletár hatalomért való harcot is ennek a szempontjából világította meg. A kommunista pártok feladatává tette, hogy kiszélesítve szövetségeseik táborát, álljanak élére minden antifasiszta erőnek és a munkásegységfront alapján széles antifasiszta népfront megalakítására törekedjenek.

A kötet részleteket közöl a VII. Kongresszus határozataiból. Közli az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék Központi Tanácsának felhívását az egységfront megteremtéséért. A válogatás révén képet nyerünk a szociáldemokrata vezetők egységfront ellenes politikájáról is. A „Kommunista" 1935 decemberi számában megjelent cikk pedig azt tanúsítja, hogy a párt szava eljutott a tömegekhez, s Budapesten háborúellenes tüntetések zajlottak le.

Az Egyesült Szakszervezeti Ellenzék, hogy a munkásegységfront kialakulását segítse, hangsúlyozta, hogy nem kíván külön szervezet lenni a szakszervezeten belül és 1935 végén felvette a Szakszervezeti Baloldal nevet, lapja pedig a Szakszervezeti Egységet. 1936 elején, a párt kezdeményezésére, a Szakszervezeti Baloldal is feloszlott, hogy ezzel is erősítse a szakszervezetek egységét.

A kommunista párt a fasizmus és az agresszió ellen fegyveresen is küzdött. 1936-ban a Spanyol Köztársaság elleni intervenció idején megszervezte Spanyolországban, a nemzetközi brigádban, a Rákosi-zászlóaljat. A Rákosi-zászlóalj hősiesen harcolt, s a „Dolgozók Lapja" 1937. évben megjelent első száma így emlékezett meg róla: „Az egyre növekvő számú önkénteseket nyelvcsoportok szerint tömörítették. Így születtek meg a Nemzetközi Brigád ezredei, amelyeket a szabadság és béke harcosainak nevéről (Dimitrov, Thälmann, Garibaldi) és másokról neveztek el. Mi, magyarok, büszkék lehetünk rá, hogy az Edgar André bataillon (zászlóalj) 3. magyar százada Rákosi Mátyás nevét viseli. A Rákosi-század különösen kitüntette magát, amikor 300 emberével véres harc

után elfoglalta az erőddé átalakított egyetemi klinika épületét (Madridban)."

Számos dokumentum képviseli azt a harcot, melyet a párt a szociáldemokrata vezetők ellen vívott. A szociáldemokrata vezetőknek ugyanis az volt az álláspontjuk, hogy a népfrontot Magyarországon nem lehet megvalósítani. Az áruló szociáldemokrata vezetők tevékenysége ellenére a kommunisták szilárdan hirdették a munkásegység és a népfront létrehozásának alapvető fontosságát. Megkíséreltek együttműködést kialakítani a kommunista, szociáldemokrata és pártonkívüli munkások között. Számos szakszervezetben jutottak az együttműködés eredményeképpen a kommunisták vezető helyekhez.

A különböző ifjúmunkás szervezetekben is kimagasló szerepet vittek a kommunisták a munkásegység megteremtéséért folytatott harcban.

Ugyanakkor, amikor a dolgozók elkeseredett harcukat vívták a fasizmus ellen, Peyer Károly a parlamentben elismeréssel nyilatkozott a fasiszta kormány népellenes háborús politikájáról. A kötet részletet közöl Peyer parlamenti felszólalásából, melyben üdvözli Csehszlovákia déli területeinek Magyarországhoz való csatolását: „Ezeknek a kérdéseknek megtárgyalásával nem foglalkozhatom anélkül, hogy ne emlékezzem meg a magyar államfőnek, Horthy Miklós kormányzónak arról a fáradhatatlan, nagy, bölcs és előrelátó munkájáról, amely ezekben a nehéz napokban az országot vezette. Az ő bölcs kormányzása tette lehetővé, hogy ez a munka eredményesen fejeződjék be. (Úgy van! Úgy van!)

... És nem zárkózom el az elől, hogy elismerjem azt a támogatást, amelyet nekünk ebben a kérdésben olasz részről nyújtottak."

A kommunisták azonban nem csüggedtek, erősítette őket az a tudat, hogy a szocialista építés a dolgozók hazájában, a Szovjetunióban győzelmesen előrehaladt. A KMP Központi Bizottsága üdvözölte a Szovjetuniót 20 éves fennállása alkalmából. „A magyar kommunisták, a magyar munkásosztály és az egész magyar nép előtt a 20 éves Szovjetunió példája, a nehézségek leküzdésében megacélozott, dicső, egységes és törhetetlen lenini-sztálini kommunista párt példája világító toronyként áll, amely utat mutat számunkra a fasizmus sötét erői, a kapitalista elnyomás és a reakció elleni harcban."

A párt élére állt a legszélesebb nemzeti összefogásnak, ezt példázza az „Új Hang" irodalmi programja: „Az Új Hang büszkén vállalja a magyar nemzeti forradalmi-demokratikus, szabadságszerető irodalmat örökségéül."

A magyar uralkodó osztályok ekkor a legnyíltabban fasiszta antikominternpaktumhoz csatlakoztak. A kötet közli a Szovjetunió válaszát Magyarországnak az antikomintern-egyezményhez való csatlakozására.

Az értékes dokumentumok sorát az 1939-es sztrájkok, a dolgozók újból fellángolt harcairól szóló csendőri jelentések zárják be.

A KMP-nak a népért, az emberi haladásért folytatott hősi harcai nem voltak hiábavalóak. A magyar nép többsége megtanulta megbecsülni az érte harcoló kommunistákat, az olyan hősöket, mint Martos Flóra, aki börtönben halt hősi halált a dolgozókért vívott harcban.

A kötet végén időrendi áttekintés és irodalomjegyzék segíti az olvasókat. A közölt képanyag változatosabbá és szemléletesebbé teszi az anyagot.

Amikor a sorozat első kötete megjelent, az előszó ezt a feladatot tűzte maga elé: „Sorozatunk célja az, hogy egyes alapvető kérdések, egyes események bemutatásával megkönnyítse a magyar párttörténet tanulmányozását, fontos kiegészítő anyagot nyújtson a pártfőiskolai előadásokhoz."

A kötet szerkesztői ezt az ígéretet megvalósították.

K. J.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

LE MAIRE FRANCIA—KURUC BRIGADÉROS EMLÉKIRATA II. RÁKÓCZI FERENCHEZ 1706 ELEJÉN

I.

BEVEZETÉS

II. Rákóczi Ferenc francia diplomáciai kapcsolatainak okmányaiban dolgozva, az Országos Levéltár Rákóczi-Aspremont levéltárában egy, hadtörténeti szempontból rendkívül érdekes emlékiratra bukkantam. Az emlékiratot tudomásom szerint eddig még senki sem használta fel és nyilvánosságra sem hozta. *Le Maire* francia-kuruc hadmérnök, brigadéros, Rákóczi főhadiszállásán a Fejedelem környezetében nemcsak hadiműszaki, de hadászati és harcászati kérdésekben is megbízhatón kitűnő szaktanácsadója volt. Rákóczi őt 1705 telén úgylátszik megbízta, hogy szemlélje meg az ország nyugati felén lévő hadszíntereket, várak állapotát, tájékozódjék a közelmúltban lefolyt harcokról, a kuruc hadi nép hangulatáról, életéről és tegyen minderről neki részletes jelentést. Ezt a 22 oldalból álló, franciául írt emlékiratot kívánom magyar nyelvre átültetve ebben a közleményemben bemutatni, hogy a Rákóczi-szabadságharc háborús részleteivel később is foglalkozó hadtörténészek ehhez az elkerülhetetlenül szükséges forrásanyaghoz így könnyen hozzáférhessenek.

II. Rákóczi Ferenc hadseregében a kurucok oldalán harcoló francia tisztek és csapatok szereplését már eléggé részletesen ismerjük.[1] Tudjuk, hogy XIV. Lajos francia király engedélyével nemcsak tisztek vettek részt a kuruc háborúban, hanem zártrendű csapatkötelékek is. A kuruckor iratanyagából mintegy 80—86 francia tiszt nevét sikerült kihámoznom, akik Rákóczi zsoldjában különböző rendfokozatban és beosztásban szolgáltak. Két francia gránátos gyalogezred — kb. 400—400 fővel —, Fierville és Bonafous ezredesek alatt, egy-két francia század a Fejedelem udvari lovasgránátos ezredében báró Vissenacque ezredes alatt, végül 1—2 francia század a Charrière ezredes parancsa alatt álló idegen lovas zsoldosezred kötelékében szerepelnek a Fejedelem közvetlen parancsa

[1] *Árpád Markó:* Les soldats français dans la guerre d'independence du Prince François II. Rákóczi 1703—1711 Paris Revue des Etudes Hongroises. Tome VII. Magyarul rövidebben: Francia katonák II. Rákóczi Ferenc seregében, Magyar Katonai Szemle, 1934. 200—213. o.

alatt álló udvari hadak hadrendjében. Összesen mintegy 1000—1500 francia katona harcolt a kuruc haderő kötelékében.

Legnagyobb nyereség volt Rákóczi számára az, hogy XIV. Lajos az ő kérésére, főleg műszaki és tüzérszakembereket, magasabbrangú hadmérnöktiszteket küldött hozzá, mert a kuruc haderőnek ezekre volt leginkább szüksége. A török hódoltság utáni korszak magyar katonaságában ezeket a fegyvernemeket kevésbé kedvelték. Rákóczi azért azt szerette volna, hogyha ezek a tisztek az arra hajlamos kuruc tisztek oktatói és kiképzői lettek volna, tüzérségi, hadmérnöki, várépítési ügyekben és várharcok alatt. Ez a terve nem sikerült. A kuruc tábornokok és tisztek szívesen elismerték francia bajtársaik szaktudását és vitézségét az ilyen természetű vállalkozásoknál, de maguk nem nagyon kedvelték ezeket a fegyvernemeket. Bizonyítéka ennek az, hogy Sréter János brigadéroson a kuruc tüzérség felügyelőjén kívül, csak egy-két magyar tiszt nevét ismerjük, akik ezeknél a fegyvernemeknél szolgáltak. Így tehát érthető, hogy a francia tisztek közül, főleg a magasabb képzettségű műszaki tisztek Rákóczi környezetében szívesen látott bajtársak voltak. És azt is el kell ismernünk, hogy ezek közül többen nagy érdemeket szereztek a kurucok kezébe jutott várak kiépítésénél, rendbehozatalánál és a tüzérség alkalmazásánál.

Az említett 80—86 francia tiszt közül mind katonai multjuknál, mind a francia hadseregnél viselt rangjuknál és szaktudásuknál fogva, négyen kapták meg azonnal a kuruc brigadérosi rendfokozatot. Mégpedig, La Motte, Le Maire, Chassant és Damoiseaux. Közülük csak egy — Chassant — volt gyalogos tiszt, a többiek hadmérnökszakemberek. La Motte, Rákóczihoz való csatlakozása előtt az európai hírű francia várépítő, Vauban marsall (1633—1707) segédtisztje volt. Kilenc francia tiszt érte el az ezredesi fokozatot.

A legelső francia tiszt, aki XIV. Lajos megbízásából már 1704 elején jelentkezett Rákóczinál, Fierville d'Herrissy Lajos lovag ezredes volt.[2] Inkább katona, mint diplomata, ezért örömmel adta át helyét rövid idő mulva Des Alleurs márki, francia altábornagynak, aki 1704, március 12-én jelentkezett Le Maire-rel a Fejedelemnél, akkori főhadiszállásán Egerben.[3] Des Alleurs Franciaországból két hadmérnök tiszttel utazott Magyarországba, Le Maire és Damoiseaux kíséretében. Utóbbi útközben — mivel Törökországon és Erdélyen keresztül jöttek Magyarországba, — Medgyesen maradt, a kuruc erdélyi haderő akkori parancsnokának Forgách Simon tábornoknak kérésére, hogy e megerősített császári helyőrség elleni ostromot vezesse.[4] Rákóczi örömmel fogadta Le Maire bemutatkozását s nem is csalódott benne. Amíg ez a francia tiszt itt a

[2] I. m. 200 o.

[3] *Márki Sándor:* Des Alleurs altábornagy Rákóczinál. Hadtörténelmi Közlemények 1917.

[4] II. Rákóczi Ferenc Emlékiratai. Új kiadás Vas István fordításában. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1951. 108. o. Továbbiakban röviden: Rákóczi Emlékiratai.

szabadságharc alatt 1704-től 1710 nyaráig Rákóczi zsoldjában szolgált, széleskörű katonai tudásával, hadmérnöki képzettségével és — mint az alább közlendő emlékiratából kitűnik, — körültekintő, helyes harcászati érzékével, nemkülönben a várak és erődítmények kiépítésével tanúsított magatartásával méltán kiérdemelte a Fejedelem bizalmát és a magyar szabadságharc ügyének igen értékes szolgálatokat tett.

Közelebbi személyi adatait nem ismerjük. A francia hadseregben előbb és később teljesített szolgálatáról sem sikerült eddig semmit sem megállapítanom, bár a Budapesten működő francia Insitut Français en Hongrie egyik tisztviselője is készséggel járt kezemre. Neve sem az ismert Larousse lexikonokban, sem más francia lexikonokban sem található. Valószínűleg nem volt előkelő származású egyén, tehát neve nemesi évkönyvekben, genealógiai munkákban sem fordul elő. Magyarországi szereplésének összefüggő ismertetésére sincs elég adatunk, így tehát csak azt a pár szórványos utalást tudom felemlíteni, ami az itthoni Rákóczi levéltárakban és már megjelent kiadványokban róla olvasható. De ezekből is megállapíthatjuk, hogy Rákóczi őt feltétlen bizalmával ajándékozta meg és gyakran küldte a harcoló csapatokhoz hadmérnöki feladatok megoldására. Így pl. 1705 március 26-án a Solt körül táborozó Török András jász-kun vicekapitánynak adott utasításában olvashatjuk,[5] hogy siessen: „...minden késedelem nélkül az ő kegyelme mellé adjungált Brigadéros Incsellérrel a solti sáncokhoz." Rákóczi emlékirataiból és levelezéseiből az is kitűnik, hogy Le Maire, hacsak nem kapott valami különösebb feladatot, Rákóczi közvetlen környezetében tartózkodott, mint a Fejedelem műszaki szaktanácsadója. Az 1705-ik évben fontos feladatokkal bízta meg őt. Elküldte Bercsényi táborába, hogy kémlelje ki Esztergom várát, készítse elő annak ostromtervét.[6] Onnan Lipótvár vidékére küldte, hogy megépítse azt a kelepcét, amibe Rákóczi igen ügyesen akarta becsalni a Vág—Dudvág alkotta szög mocsarai közé Herbeville császári marsall főcsapatát. Az egész védelmi vonal kiépítését, amibe Herbevillenek okvetlenül bele kellett ütköznie, Le Maire-re bízta,[7] aki a zsákutca elzárására hevenyészve ügyesen megépített sáncvonalat állított fel. Mint ismeretes, a Rákóczinak ezt a valóban kitűnően megtervezett és helyes terepérzékkel kiagyalt tervét hadvezéreinek ügyetlensége meghiúsította. Herbeville kijutott a kelepcéből, továbbment Lipótvár megerősítésére s onnan nyugat felé vonulva Pudmericz-nél 1705 augusztus 11-én vívta a nagy csatáját Rákóczi főseregével, amely a kurucok vereségével végződött.[8] Azután a bécsi Udvari Haditanácstól kapott parancs szerint levezette seregét Erdélybe az ott válságos helyzetbe jutott Rabutin császári marsall megsegítésére.

[5] Archivum Rákóczianum. IX. kötet 176. o. Továbbiakban A. R.
[6] Rákóczi Emlékiratai 113. o.
[7] *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. Bp. 1934. 252. o.
[8] I. m. 261—289. o.

Bercsényi az 1705. évi nyári hónapok alatt kelt leveleiben ismételten emlegeti Le Maire-t, mindenütt magával viszi, mert szüksége van szaktudására, különösen Nyitrán, ahol sok a fogyatkozás. (1705. július 26-iki levele.)[9] Ugyanez év október 8-án írja, hogy Le Maire Püspökinél sáncot készít.[10] Október 17-én elküldi Rákóczinak Le Maire részletes jelentését a Vörösvár körüli helyzetről. December 16-án pedig jelenti, hogy: „... Lemér most Óvárt recognoscálja."[11] 1706. április 11-én jelenti Bercsényi Rákóczinak, hogy az ungvári tervrajzokra Le Maire fogja a választ megadni.[12] Április 16-iki jelentéséből pedig megtudjuk, hogy Le Maire: „... Lipótvárat árasztja vízzel." Április 22-én jelenti: „... a földvári passzus építéséről Leméreel kell konferálnom."[13] Le Maire pedig 1706. július 10-én Csornáról jelenti a Fejedelemnek, hogy Kapuvár körül az aratás miatt nem tud sáncokat építeni.[14]

Az 1706-ik évben a legfontosabb feladat, amit Le Maire elvégzett, az esztergomi vár körüli tevékenysége volt. Rákóczi emlékirataiban erről külön is megemlékezik. És amint Le Maire alább közlendő emlékiratából kitűnik, ő volt az, aki nyomatékosan felhívta a Fejedelem figyelmét ennek a várnak hadászati jelentőségére. Bercsényi már április 24-én jelenti, hogy Le Maire Esztergomot visitálja.[15] E vár ostromában, majd később kiépítésében Le Mairenak és munkatársának, De La Riviére francia-kuruc hadmérnök ezredesnek volt nagy érdeme. Esztergomot a kurucok 1706 nyarán kezdték ostromolni, a Fejedelem személyes jelenlétében. A vár ostromát ismertető régebbi leírások[16] elég pontosan elmondják annak lefolyását, de szakszerűen csak a legutóbbi időben foglalkozott ezzel Perjés Géza: Esztergom 1706-iki ostroma és az ostrommal kapcsolatos hadműveletek című kitűnő — tömören összefoglaló — tanulmányában.[17] A tulajdonképpeni ostrom július 24-én kezdődött és a vár szeptember 19-én kapitulált. Sajnos, csak rövid ideig volt a kurucok kezében, mert azt a császáriak október 11-én visszafoglalták. Perjés helyesen állapította meg, hogy Esztergom megvívása: „Rákóczi legszemélyesebb elhatározása, mondhatni féltve dédelgetett gyermeke volt."[18] De hogy Rákóczi annak jelentőségét felismerte, az, azt hiszem, Le Maire itt ismertetendő emlékiratának köszönhető, aki a sok széthúzó jelentéktelen portyázás, kisebb helységek elfoglalása helyett, ismételten és nyomatékosan hangoztatja, hogy mindennél fontosabb Esztergom megvétele.

9 A. R. IV. 600.
10 A. R. IV. 711.
11 A. R. IV. 703—745.
12 A. R. I. 521.
13 A. R. V. 100 és 535.
14 Országos Levéltár Rákóczi — Aspremont Lt. Caps. C. Fasc. 47.
15 A. R. V. 110.
16 *Márki Sándor:* II. Rákóczi Ferenc. I. kötet. 555—561. o. *Villányi Szaniszló:* Három évtized Esztergom megye és város multjából.
17 *Perjés Géza:* Esztergom 1706. évi ostroma és az ostrommal kapcsolatos hadműveletek. Hadtörténelmi Közlemények, 1954. 2. füzet.
18 s. m. 194. o.

Ha ez a vár nincs a kezünkben, a többi kisebb jelentőségű hely birtokával nem sokat érünk el. Az ostrom alatt Le Maire állandóan Rákóczi mellett volt és ő vetette fel azt az akkor szokatlannak tetsző eszmét, hogy a várat a Duna északi partjáról, tehát Párkány felől is kellene ágyúkkal lövetni. Szokatlan és az akkori lőtávolságok mellett, merész elhatározás volt a Dunán át, tehát 600—700 méter távolságról irányítani a tüzérség tüzét. De Rákóczi elfogadta javaslatát s a párkányi Dunapartról 11 ágyúval törette a vár északi falait.[19]

Rákóczi külpolitikai kérdésekben is meghallgatta Le Maire véleményét. Így például magával vitte 1706 decemberében Rozsnyóra,[20] ahol az ott tartott tanácsüléseken készítették elő a választ XIV. Lajos felszólítására, amelynek következménye, mint ismeretes, az ónodi abrenunciátio volt.

A kurucok legerősebb vára, az Esztergom közelében fekvő Érsekújvár, a szabadságharc egész ideje alatt szilárdan tartotta magát. A felvidéki hadműveletekre nagy jelentőséggel volt az a körülmény, hogy ennek bástyáit és a vár belső és külső erődítményeit Le Maire brigadéros és Rivière ezredes az 1705-ik év tavaszán nagy szaktudással elsőrangú erődítménnyé építette ki. A Rivièretől rajzolt színes vázlatból[21] megállapíthatjuk, hogy a várat a Vauban-rendszerű erődítési szabályok szerint építették ki. Ez a vár a felkelés utolsó évéig a kurucok kezében maradt és azt Pálffy csak hosszú és szívós ostrom után tudta 1710 szeptember 23-án megadásra bírni.

1708-ban és 1709-ben is többször találkozunk Le Maire nevével a Fejedelem utasításaiban. 1708 szeptemberében közli Rákóczi Bercsényivel, hogy Le Maire Kassa oltalmazására rendelkezésére áll.[22] A francia brigadéros el is utazott Kassára, de mint Rákóczi írja Bercsényinek, nincs megelégedve Kassa felszerelésével, főleg a lövőszerkészletben mutatkozó hiányokat kifogásolja.[23] December 4-én pedig megtudjuk Rákóczi leveléből, hogy Le Maire a váradi ostromzár tervét lehetetlennek tartja.[24] Egyik leveléből kitűnik az is, hogy a francia brigadérosnak nagy érdemei vannak Ungvár védőműveinek újjátervezése körül, 1709—1710-ben.[25]

Le Maire brigadéros az 1710. január 22-én vívott romhányi csata alatt is Rákóczi környezetében volt. Bercsényi ezen az utolsó nagy csatán nem volt jelen,[26] mert akkor a felvidéken elhelyezett csapatoknál

[19] s. m. 163. o.
[20] Országos Levéltár Rákóczi-Aspremont Lt. Caps. C. Fasc. 47. Le Maire egyik levelét e helyről keltezi december 16-án.
[21] Érsekujvár váráról készített színes vázlatát közli *Thaly Kálmán:* Ocskay László c. munkája II. kötetében.
[22] A. R. II. 343.
[23] A. R. V. 381.
[24] A. R. II. 370.
[25] A. R. VIII. 386.
[26] *Markó:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér. 351—380. o.

tartózkodott. Hogy tiszta képe legyen erről a szerencsétlen harcról, Rákóczi Le Maire-t küldte hozzá s január 31-én írt levelében üzeni neki, hogy: „... ezen harcunk circumstantiájáról legjobb relatiot Lemér fog adhatni."[27] Két hét múlva, február 16-án pedig utasítja Bercsényit, hogy mivel: „... Károlyi incsinért kér, küldje kegyelmed Lemért Ecsed építtetésére." Mindezekből a szórványos adatokból csak azt látjuk, hogy ahol műszaki, katonai feladatok megoldásáról volt szó, Le Maire volt Rákóczi bizalmas és fáradhatatlan munkatársa.

Le Maireről sajnos nincs személyleírásunk és életkörülményeiről sem tudunk semmi közelebbi adatot. Az azonban bizonyos, hogy gyenge szervezetű ember lehetett. Rákóczi és Bercsényi levélváltásából az 1706-ik évben ismételten kitűnik,[28] hogy Le Maire betegeskedik. Március 12-én írja a Fejedelem Bercsényinek, hogy Le Maire igen beteg. Pár nap múlva, március 20-án közli vele, hogy Le Maire: ... „jobban van, rövidnap indulhat."[29] 1709-ben ismét beteg lett a francia brigadéros. Rákóczi június 14-i levelében értesíti Bercsényit: „mihelyt Lemér egykevéssé jobbacskán lészen" ... elküldi hozzá.[30]

A francia hadmérnök brigadéros 1710 első felében még Rákóczi táborában volt, de már útrakészen hazafelé. Rákóczi Emlékirataiban [31] írja, hogy: „Bercsényi a romhányi csata után azt ajánlotta nekem küldjem Franciaországba Le Maire mérnök-brigadérost azzal az ajánlattal, melyet a cár tett nekem a poltavai ütközet után, tudniillik, hogy ha a francia király követet küld hozzá, szövetségre lép ezzel az uralkodóval, egész győztes hadseregével segít nekem és kényszeríti a császárt arra, hogy békét kössön Franciaországgal ..." Ugyancsak Emlékiratainak egy későbbi oldalán azt írja, hogy Le Maire február végén[32] utazott el. Rákóczi Emlékiratait, mint tudjuk, sok évvel a szabadságharc után írta, így a dátumokra és némely adatra nem emlékezhetett pontosan. A valóság Le Maire elutazása körül az, hogy nem Bercsényi, hanem Des Alleurs ajánlatára küldte a brigadérost Franciaországba, mégpedig nem februárban, mert március 28-án még Rákóczi táborában volt.[33]

Rákóczi 1710 március 14-én Jászberényből[33a] jelenti be XIV. Lajosnak Le Maire Párizsba utazását. Ezt írja: ... „Ámbár Le Maire Úr, Felséged hadmérnöke ebben az országban nekem igen értékes szolgálatot végez és ez a tiszt méltán kiérdemelte kitűnő magaviseletével az én és tábornokaim elismerését, — éppen ezért őt választottam ki arra, hogy Felséged színe elé küldjem, hogy beszámoljon a Szövetkezet Rendek ügyeinek állásáról, mert arra gondoltam, hogy Felséged bizonyára több

[27] A. R. III. 12.
[28] A R. I. 104. 424. 483.
[29] A. R. I. 491.
[30] A. R. II. 484.
[31] Rákóczi Emlékiratai 203. o.
[32] Rákóczi Emlékiratai 205. o.
[33] A. R. III. 85.
[33a] a Párisi Külügyminisztérium: Correspondance politique Hongrie. Tome XV. 212—220.

hitelt ad egy alattvalója szavainak, mintha én küldenék innen az országból valakit..." Le Maire el fogja mondani, hogy mit remélhetnek Rákócziék még a háború folytatásától, hogy mi történt Felső-Magyarországon és a Dunántúl. És, ha a királynak tetszenék őt a válasszal visszaküldeni, ennek Rákóczi igen örülne.

1710 február 24-én a Fejedelemnek Bercsényihez intézett levelében ezt olvassuk:[34] „Desalörs leveléből látván szükségét Lemér Franciaországba menetelinek". Ugyanezen a napon még egy levelet ír Bercsényinek, ahol szinte megemlíti, hogy Des Alleurs javasolja, Le Maire Párizsba küldését: „Ha jól considerálom, talán nem is vallunk nagy kárt elmeneteliben: mivel magam is félénknek tartom, építeni penig már keveset fogunk". A „félénk" jelzőt talán arra érti Rákóczi, hogy Le Maire beteges állapota miatt óvatos. Az a kijelentése pedig, hogy építeni már keveset fognak, visszatükrözi Rákóczi szomorú borúlátását, amellyel a kurucháború végefelé való közeledését előre látta. Akkor, 1710 februárjában a szabadságharc kezdett összeszorulni arra a területre, ahonnan elindult, Kelet-Magyarország sarkába. Érsekújvár és egynéhány vár ugyan még tartotta magát, de abban igaza volt Rákóczinak, hogy építeni, azaz új erődöket létesíteni, vagy elfoglalt erődöket rendbehozni már nem igen fognak.

1710 március 15-én írja Rákóczi Bercsényinek, hogy Le Maire távozása folytán Kassa megerődítési munkálatainak folytatását Rivièrenek kell véghezvinni. Tehát őt is Le Maire-vel együtt küldi, hogy: „... informatiot vegyen".[35] Március 28-i levelében olvassuk, hogy Le Maire sürgeti utazását, tehát akkor még Magyarországon volt.

Hogy mikor köszönt el a Fejedelemtől, annak nyomát nem találtam, de az bizonyos, hogy 1710 július 26-án a Fejedelem arról értesítette Bercsényit, hogy Le Maire Danzigból elutazott.[36]

Abban az időben nem volt egyszerű dolog Magyarországból Franciaországba utazni. A Rákóczi szolgálatában állott francia brigadéros nem utazhatott a legrövidebb úton az ellenséges osztrák és német területeken át, hanem azt az útat választotta, amelyen Rákóczi diplomatái és a hozzá utazó holland, angol békeközvetítők utaztak, mégpedig Lengyelországon keresztül. Az Emlékiratok előbb közölt idézetéből kitűnik, hogy Le Maire utazását Rákóczi egy diplomáciai üzenetközvetítésével kapcsolta össze, amelynek következtében Le Mairenek Lengyelországban a cár követeivel és megbízottaival is kellett tárgyalni. Itt azonban nehézségek merültek fel. Rákóczi ezt írja Emlékirataiban:[37] Varsói szerződésünkben kikötöttük, hogy az én útleveleimet tiszteletben tartják az orosz hadseregben, mint ahogy a cár útleveleit is Magyarországon. Azt hittem, hogy Le Maire biztonságban utazhat. De Janus tábornok, aki később a cár szolgálatából

[34] A. R. III. 51.
[35] A. R. III. 75.
[36] A. R. VI. 582.
[37] Rákóczi Emlékiratai 203. o.

átállt a császárhoz, megvizsgálta Le Maire iratait, visszaadta neki azokat, sőt magát is tovább engedte, de értesítette a titokról a bécsi udvart." Ugylátszik ez a fennakadás okozta, hogy Le Maire csak nyár végén érkezett Párisba. Első jele ennek az a levél, amelyben 1710 szeptember 10-én Párisból jelenti Rákóczinak megérkezését.[38]

Ennek a pontos adatnak ismeretében, tehát meg kell állapítanunk, hogy Thaly Kálmán tévedett, amikor az Archivum Rákóczianum III. kötetében egy 1710 október 1-i levélben Le Maire itt tartózkodásáról tesz említést. Ebben a levélben ugyanis Rákóczi azt írja Bercsényinek, hogy ha Szolnok veszélyben van: „az vén ingeniert ne felejtse kegyelmed ott." Thaly az ingenier szó után zárójelben odaírta Le Maire nevét.[39] Itt nyilván valamelyik más öreg francia hadmérnökről lehetett szó, mert mint említém, Le Maire szeptember 10-én már Párisból keltezi levelét, s többet nem tért vissza Magyarországba.

Életének további folyásáról nincs adatunk.

Mielőtt Le Maire emlékiratának tartalmával megismerkednénk, röviden vázolnom kell a kurucháború helyzetét az emlékirat megszerkesztését megelőző hónapokban, azaz 1705. év utolsó negyedében.[40]

Az egész akkori magyar felvidék Rákóczit uralta. Tudjuk, hogy Bercsényi hadaival már 1703 telén elérte a morvaországi határszélt s azóta a kuruc csapatok az egész Felvidéken, — kivéve néhány a császáriak kezében lévő várat — akadálytalanul mozoghattak. Pozsony, néhány km-es körzetével együtt azonban nem került Rákóczi birtokába. Mindenesetre mulasztás volt, hogy Bercsényi apróbb határszéli portyázások helyett nem fogta össze egész haderejét erre az egy célra. Az tagadhatatlan viszont, hogy a Morva vonalán túli portyázások, amelyek egészen Bécs határáig is eljutottak, nemcsak erkölcsi, hanem anyagi sikereket is hoztak. A Dunán túli országrészekben a kurucok helyzete kedvezőtlenebb volt. Tudjuk, hogy 1704-ben Károlyi hamar felszabadította a lovasseregével az egész Dunántúlt, de könnyelmű és laza hadvezetése nem hozott tartós sikereket, sőt onnan a császáriak hamarosan kiszorították. Fegyelmetlen csapatainak garázdálkodása pedig rossz emlékeket hagyott a dunántúli lakosság szívében. 1705-ben a Fejedelem Károlyit mégegyszer átküldte a Dunántúlra. Hadműveletekezdetben sikeres volt. Brucknál keresztülgázolt a határon, osztrák községeket elhamvasztott, egész Bécs alá jutott, anélkül, hogy Heister ebben megakadályozhatta volna őt. De pár hónap múlva a Balaton mellett Kilitinél újból vereséget szenvedett s a Dunán át visszatért az Alföldre. Ugyszintén sikertelen volt a kurucoknak a Bottyán vára és a Dunaföldvár melletti próbálkozása, pedig a Fejedelem nagyon helyesen a hadműveletek súlypontját a Dunántúlra szerette volna áthelyezni, hogy a háborút Bécs ellen nemcsak Magyarország felől, de

[38] Párisi Francia Külügyminisztérium Correspondance Politique Hongrie Tome XV. fol. 270.
[39] A. R. III. 172.
[40] *Markó Árpád:* i. m. 172—178.

innen is folytassa.[41] A Dunántúl felszabadítását most Bottyánra bízta, aki -- lendületes támadások sorozatával 1705 november havában elfoglalta a Dunántúl keleti fontos pontjait, azután győzedelmesen haladt Győr és Sopron megyéken keresztül Sopron városáig.[42] 1706. január 2-án megkezdte a vár bombázst, de kénytelen volt onnan január 9-én eredménytelenül elvonulni.[43]

1705. utolsó hónapjaiban Erdélyben is felélénkült a harc. Herbeville marsall seregét az Alföldön keresztül odavezette.[44] Rákóczi 1705. szeptember 8-án Szécsényből maga is elindult, hogy az Erdély északnyugati határszélén összegyűjtendő kuruc haderő fővezérségét átvegye és megakadályozza Herbevillenek Erdélybe való bevonulását. Ez nem sikerült, mert 1705. november 11-én. Zsibónál a Szamos völgyében súlyos vereséget szenvedett.[45] A csata után Károlyit otthagyta egy seregcsoporttal, maga pedig munkácsi várába vonult, ott töltötte az év végét.[46]

A császári haderő 1705—1706. fordulóján szétforgácsolva viselt hadat. Főkép a Dunántúl és a Morva határszélen és Erdélyben, de seholsem tudott döntő csapást mérni a kurucokra. Pálffy János tábornok Pozsony tájékán, Heister Hannibál tábornok pedig (a volt főparancsnok öccse) Szentgotthárd körül táborozott. De a két seregcsoport nem volt elég erős ahhoz, hogy a kurucokat döntő csatában megsemmisítse.

Rákóczi 1705 nyarától decemberéig távol volt a nyugati Felvidék és Dunántúl hadszíntereitől. Bár kapott onnan rendszeres jelentéseket Bercsényitől, Bottyántól, de helyileg mégis igen távol lévén, hiányzott a közvetlen kapcsolata hadserege eme részeivel s nem is lehetett kellően tájékoztatva a valódi helyzetről. Ezért érezte szükségét annak, hogy mindarról, ami távollétében nyugaton történt, egy megbízható szakembere révén szerezzen tájékoztatást. Azt hiszem tehát ennek köszönhetjük Le Maire odaküldését és ennek eredményeképpen az itt tárgyalandó részletes emlékiratát.

II.

LE MAIRE EMLÉKIRATÁNAK TARTALMA ÉS KÜLALAKJA[47]

Az emlékirat tartalmára vonatkozólag meg kell jegyeznünk, hogy az voltaképen két egymástól független részből áll. Első felében (e közlemény 178. oldaláig) megfigyeléseit és szemléjének eredményét jelenti a Csallóköz feletti területről, azután a különböző dunai ágak közti helyzetről és a Dunántúl északnyugati és keleti részéről. Rendkívül érdekesen,

[41] *Markó Árpád:* Bottyán tábornok harcai Bottyán vár körül. Magyar Katonai Szemle 1933.
[42] *Thaly Kálmán:* Bottyán János életrajza, Pest, 1865. 70—109. o.
[43] *Thaly Kálmán:* Bottyán János 98—109. o. Ritter János soproni polgár krónikája, kiadta Thaly Kálmán Tört. Naplók Budapest, 1875. évfolyam.
[44] *Markó Árpád:* Herbeville marsall útja Erdély felé 1705. őszén. Hadtörténelmi Közlemények 1935.
[45] *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc 289—320.
[46] Rákóczi Emlékiratai 141—142.
[47] Az eredeti emlékirat az Országos Levéltárban a Rákóczi Aspremont Levéltárban. Caps. A. I. — Fasc. 10. iratköteg elején az 5. darab.

határozottan megállapítható hadászati és harcászati érzékkel bírálja a különféle védelmi vonalak használhatóságát, az azokon szükséges munkákat, különösen pedig a helyzetüknél fogva fontos városok, várak körüli helyzetet. Őszintén, minden kertelés nélkül megmondja azokat a hibákat, amiket a kuruc legfőbb vezetők ezeken a hadszíntereken, — azaz Bercsényi a Dunától északra, Bottyán a Dunától délre, — elkövettek és röviden vázolja az egyes nevezetesebb helyiségek körüli harcok lefolyását úgy, ahogy azt ő a helyszínen megállapította és átélte. Leírása sok tekintetben ellentmond a már ismert közléseknek. Különösen ellentétben állanak megállapításai a Pápa, Kapuvár és Sopron megvívása körül ismert leírásokkal, amelyek túlnyomórészben Thaly Kálmánnak Bottyán Jánosról írott életrajzban olvasható leírások nyomán készültek.

Sopron ostromát, mint szemtanú szemléltetően adja elő, aminthogy jellemzéseit általában a személyes átélés közvetlensége teszi különösen érdekessé. Le Maire brigadéros emlékiratában nem közöl harmad-negyedkézből kapott híreket, vagy ellenőrizhetetlen mende-mondákat, hanem csak arról ír, amit ő maga tapasztal. Emlékiratának ebben az első felében különösen fontosnak tartom Esztergom vára jelentőségének erős hangsúlyozását. Minden mellékes, bár esetleg kisebb eredménnyel kecsegtető vállalkozást, átkelést a Duna különböző ágain — haszontalan dolognak tart, amíg Esztergomot a kurucok nem foglalják el. Ha ezt megteszik, erre a fontos pontra és közel szomszédságban lévő Érsekújvár várára támaszkodva urai a Duna mindkét partjának és ez a terepszakasz alapvonalát képezheti minden egyéb hadműveletnek.

De fontosnak tartja a két említett váron kívül a Duna alsó folyásának biztosítását is, e célból Földvár és Paks megerősítését és kiépítését. Mind a két helynek méltatása emlékiratában igen érdekes és tanulságos.

Emlékiratának második felében kifejti gondolatait a háborúban annyira szükséges fegyelemről, a feljebbvalók tekintélyéről a katonák engedelmességéről. Irásában látszik, hogy művelt, tanult ember, hadtörténelmi munkákkal foglalkozó, gondolkodó katona volt. A fegyelemre rendre való példáit Zrinyi Miklóshoz hasonlóan a régi rómaik hadszervezetéből veszi, s kifejti, hogy azt, amit azok el tudtak végezni, ha egy országot elfoglaltak, arra mi is képesek lehetünk. Idézi Franciaország példáját, amely sokkal népesebb seregekkel szemben is tudott sikert elérni mert soraiban rend, fegyelem, engedelmesség uralkodott. Le Maire, amikor ezeket írta, bizonyára a Turenne (1611—1675) és Condé (1621—1686) hírneves francia hadvezérek valóban kíváló hadseregeire gondolt. A várak és a várharcok jelentőségét pedig Vauban marsalltól tanulta.

Igen szomorú kép az, amit személyes tapasztalatai és megfigyelése alapján a kuruc hadsereg legfőbb és alantas tisztjeiről fest. Általában tudatlan, léha, nemtörődöm természetű embereknek vázolja, akik a reájuk bízott legénységre semmi hatást éppen azért nem gyakorolnak. Viszont az akkori kuruc ezredek katonáiról sem tud sok jót mondani,

mert saját példáján tapasztalta, hogyha egy tiszt pl. ágyúlövésektől megriadva elhagyja helyét, csapata is szétszéled. Ha figyelmesen olvassuk Le Maire fejtegetéseit, nincs az az érzésünk, hogy ő rosszindulatú gyűlölködő, vagy vádaskodó irányzattal írja le mindezeket és viszi a Fejedelem elé, mert ismétlem, hogy nem szóbeszédek után fecseg, hanem saját élményeit adja elő minden erősebb színezés nélkül. Persze írásainak megítélésénél két szempontot kell figyelembe vennünk. Az emlékirat írója nem magyar ember, hanem idegen, francia. Beszélni a magyar katonával nem tud, tehát nem ismerheti fel a kuruc szabadságharcban rejlő forradalmi népi erőt, amely Rákóczi igen sok csapattestében megvolt. A zsibói csatavesztés utáni Erdélyben hagyott kuruc hadinép például a tisztek nélkül is kitűnő eredményt tudott elérni a népi és parasztság soraiból származó katonák aprólékharcaiban.

A második szempont, ami szerint el kell bírálnunk fejtegetéseit az, hogy ő egy évszázados hagyományokból összekovácsolt, reguláris francia hadseregből jött át Rákóczihoz, ahol — főleg akkor, a szabadságharc első éveiben, — csak gyorsan összeállított és autodidakta tisztektől vezetett szabadcsapatszerű alakulatokat látott. Hiszem, hogyha ezt az emlékiratát nem 1706. elején szerkeszti, hanem 1707—8-ban, amikor Rákóczi hadserege külső megjelenésében is már jórészében (udvari hadak, reguláris huszárezredek, stb.) egységesen öltözött, rendes katonaság képét nyujtotta, talán máskép jellemezte volna Rákóczi hadseregét.

Bírálataiban azoknak a tiszteknek neveit, akiket lesujtó módon kénytelen megitélni, — tapintatosan nem nevezi meg, nehogy írásban is megrögzítse szégyenletes magatartásukat. Módja volt különben neki, ha ő azt az emlékiratot Rákóczinak személyesen — ami valószínű — adta elő, azokat a Fejedelem előtt meg is nevezni. De hangsúlyozom, hogy bírálatának célja, — az, hogy tanítani akar. Ezt anélkül, hogy külön nyomatékosabban hangsúlyozná, a figyelmes olvasó kiérezheti. Mélyen fájlalja azt, hogy a kuruc haderő egy ilyen fejedelmet, mint Rákóczi, aki egész életét a magyar szabadságharc visszaszerzésének szentelte, és csatákban, példás, halálfélelmet nem ismerő bátorsággal állja az ellenség tüzét — nem szolgálja olyan odaadással és vitézséggel, mint ahogy ezt ő megérdemelné. Mindenestre jellemes férfi lehetett Le Maire brigadéros, aki kiküldetését Rákóczihoz úgy fogta fel, ahogy azt XIV. Lajos a kurucokhoz küldött tiszteknek írásban meghagyta. Amikor Fierville ezredest, első összekötő tisztjét Magyarországba küldte Rákóczihoz, 1704. elején, 1703. november 12-én Versaillesben neki adott írásbeli utasításában ezt olvassuk: ... "S'ils peuvent joindre le Prince Ragotzi, il aura soin qu'ils obeissent exactement, puisqu' servant ce Prince ils serviront aussi Sa Majestê."[48]

[48] Fierville utasításának kivonatát közli Markó Árpád Rákóczi francia katonáiról irott francia tanulmányában id. helyen. Eredetije a párizsi Külügyminisztérium Hungarica gyüjteményben. Hiteles másolata a Hadtörténelmi Intézet Levéltárában, a kuruckori iratok gyüjteményében 1704. Fasc. 38. sorszám alatt található.

Azaz, ha nekik (t. i. a Török- és Lengyelországon keresztül a magyar hadszíntérre igyekvő francia tiszteknek) „sikerült Rákóczihoz érkezni, akkor ő (t. i. Fierville) gondoskodjék arról, hogy feltétlenül engedelmeskedjenek Rákóczinak, mert miközben ezt a Fejedelmet szolgálják, egyúttal Ő Felségét is szolgálják." Le Maire tehát a kuruc hadseregben betöltött magas állásában is, magát a közös francia—magyar ügy szolgálatában lévőnek tekintette, tehát fájt neki az, hogy Rákóczi alvezérei nem igyekeznek szolgálatukat úgy ellátni, ahogy kellene s ezzel a győzelemnek sok kínálkozó alkalmát elmulasztják.

Különös, hogy Le Maire Bottyánról is rossz, jobban mondva helytelen véleményt alkotott magának. Nem ismerte fel a legkiválóbb kuruc tábornok huszáros hadviselésének és önzetlen hazafiúságának szép példáit. Ennek oka talán az lehet, amire Rákóczi Emlékiratainak egyik helyén[49] rámutat, amikor azt mondja, hogy Bottyán: „... beleavatkozott az erődépítésbe is, és sajnos azt hitte, ért hozzá annyira, hogy sohasem hallgatta meg a mérnök-hadnagyot, akit elküldtem hozzá." Bizonyára volt Bottyán és Le Maire közt a soproni ostrom előtt a helyszínen is nézeteltérés, mert a francia hadmérnök még nem tartotta érettnek a helyzetet ahhoz, hogy rohamra menjenek, amikor kifogyott a lövőszer, Bottyán pedig ezt rendelte el s Le Mairenek volt igaza.

Tudjuk, hogy maga Rákóczi volt hadseregének legszigorúbb bírálója, tehát Le Maire helyzetképfestése nem lephette őt meg. Emlékirataiból ismételten kicsendül az a korholó hang, ha tábornokairól, tisztjeiről beszél, amit már Zrinyi írásaiban olvashatunk. Ezért nem ítélhetjük el Le Maire őszinteségét. „... Megbocsássatok magyarok, igazat kell mondanom!... egy csoportban nincs több tisztviselő egy hadnagynál, senki sem néz rendtartást, senki nem kévánja, sőt gyűlöli"... mondja Zrinyi a Vitéz Hadnagy 36. aforizmájában... „Én itt tanulást írok, nem panegyricumot (magasztalást), tanulhatsz pedig attul, aki megmondja miből vétkezel és nem attul, aki dicsér". (5. aforizma). És ugyanezeket az okulásra, tanulságra szánt gondolatokat olvashatjuk a Török Áfium remek mondataiban. Zrinyi is megköveteli azoktól, akikre: ... „a háborúk sorsát bízzuk"... „erkölcsök szempontjából is kifogástalanok legyenek, mert a becsület teszi a katonát jó katonává".[50] Le Maire más szavakkal ezt így mondja: „Ennek elérésére (t. i. a győzelem kivívására) a csalhatatlan és természetes út az, amelyen a csapatban a fegyelmet és a katonák engedelmességét igyekszik megszilárdítani, a tisztikarban pedig a becsületet, és a tisztességet."

Különösen elszomorító az a kép, amit Le Maire a lövőszer elpazarolásáról megdönthetetlen adatokkal bizonyít. Az aprólékharcoknak, ellenséges földre való portyázó, harácsoló betöréseknek Le Maire nem tulaj-

[49] Rákóczi Emlékiratai 111. o.
[50] *Markó Árpád:* Gróf Zrínyi Miklós prózai munkái. Bpest, 1939. 148—157—289. o.

donít nagy jelentőséget. Ő mint reguláris hadseregben felnőtt katona, inkább a módszeres hadakozás híve. Ebben viszont nem adhatunk itt neki teljesen igazat, mert hiszen a kuruc sereg élelmezése, lóanyagának pótlása érdekében nagyon is szükség volt ilyen harácsoló portyázásokra. Persze más elbírálás alá esik az, ha ez a harácsolás az ellenséges ország területén, vagy saját országunkban történik. Mert utóbbi esetben, mint azt Le Maire éppen a Dunántúlon történt fosztogatások, prédálások leírásánál, keményen megírja (ezek Károlyi 1704. évi dunántúli első felszabadító bevonulásának szomorú hatásai), méltán el lehet ítélni a csapatok garázdálkodását, fegyelmetlenségét és a vezető tisztek tehetetlenségét vagy nemtörődömségét.

Az emlékirat utolsó szép mondata Le Maire becsületére válik, mert egyrészt a magyar szabadság szolgálatában való buzgóságát mutatja, másrészt fájdalmát azon, hogy sok kedvező alkalom elvesztése miatt a kuruc haderő nem szerezte meg a Fejedelemnek azt a győzelmet, amit megérdemelt s ennek oka csakis a katonai erények hiánya.

Az *emlékirat külalakjára* vonatkozólag a következőket állapíthatjuk meg.

Az egész irat megfogalmazása azt mutatja, hogy Le Maire egy, talán a helyszínén készített jegyzetekből összeállított fogalmazványt szerkesztett és azután másolta, az akkori korban használt papíros fajtánál finomabb — valószínűleg Franciaországból magával hozott — fehérebb merített papírosra emlékiratának tisztázatát. Ezt bizonyítja az is, hogy a tisztázat vékony spárgával átvarrt füzetbe van folytatólagosan írva. A füzet 22 folio oldalon tünteti fel az emlékirat szövegét és egy, ugyanabból a papíranyagból való boríték-ívbe van befűzve. A boríték-íven Le Maire kezével semmi feljegyzést nem találunk. Első oldalán Thaly Kálmán ismert kékceruzás jegyzése, mint cím olvasható:

„Le Brigadier Le Maire
1706.
február."

A 22 oldalas szövegnek sem kezdetén, sem végén nincs aláírás vagy keltezés. De hogy ez kétségtelenül Le Mairetől származik, annak bizonysága nemcsak a tartalomból vehető ki, hanem abból is, hogy ez az emlékirat az első betűtől az utolsóig Le Maire nagyon szépen olvasható, a Fejedelem iránti tiszteletből szinte kaligrafikus gonddal írt kezeírása. Ezt — t. i. Le Maire kezeírását — az Országos Levéltár Rákóczi anyagában található sajátkezű leveleivel összehasonlítva állapíthatjuk meg. Talán ez a körülmény is, hogy nem írta azt alá, mutatja, hogy az emlékiratot személyesen adta elő a Fejedelemnek szóban, azután nála hagyta tanulmányozás céljából.

Bár keltezés nincs az iraton feltüntetve, annak idejét egész pontosan meg tudjuk határozni, mégpedig az emlékirat legelső mondatának első

soraiból. Így kezdődik: „... Depuis 5 mois que les allemans ont quité l'ysle de Chut pour passer en Transilvanie..." azaz 5 hónapja annak, hogy a németek elhagyták a Csallóközt, hogy Erdélybe vonuljanak. Tudjuk, hogy Herbeville az 1705. aug. 11-én vívott pudmerici csata után seregét a Csallóköz közepén gyűjtötte össze, azután elvezette a Vág-Duna sarkába és augusztus 23-án érkezett Komárom mellé, a Vág-Duna jobb partjára. Mind a két folyót híddal átköttette és 25-én az egész császári sereg Komárom mellett átkelt a Duna déli partjára. Herbeville 25-én Komáromban még haditanácsot tartott tábornokaival és 29-én már az egész sereg Neszmélyen keresztül menetelt Esztergom felé.[51] Tehát, ha augusztus 25-ét jelöljük meg annak a napnak, amelyen a császári sereg a Csallóközt kiürítette, akkor ettől a naptól számítva az öt hónapot, az emlékiratot Le Maire 1706. január végén szerkesztette.

Érdekes, hogy az emlékiratban a császáriakról, mint „németekről" beszél. A „Kuruc" elnevezést nem használja, emlékiratában róluk mindig mint „magyarokról" beszél.

Az emlékirat papírja kifogástalan, gyűretlen, síma, javítások nincsenek benne. Egy-két helyen találunk csupán pár szó beszúrást és az egyik oldalon egy hosszabb betoldandó mondatot a szegélyen.

Az emlékirat szövegének magyar nyelvre való átültetésénél szigorúan ragaszkodtam a tartalom hűséges tolmácsolásához. Nem szolgai fordítást adok, hanem a mai magyar nyelvre átültetett pontos szöveget. Le Maire hosszú francia körmondatait — egyike-másika fél oldalra is terjed — és a vonatkozó névmásokkal összekapcsolt mellékmondatait felbontottam könnyebben érthető, rövidebb mondatokká. A topografiai megjelöléseknél, (községek, folyók stb.) a magyar fordításban a magyar megnevezést tüntettem fel s mellé tettem zárójelben a Le Mairetől használt, rendszerint német elnevezést. Az emlékirat második részében főleg, ahol a kuruc hadsereg fegyelmét erősen bírálja, súlyosabban megbélyegző véleményénél zárójelben közlöm az eredeti francia szöveget is.

III.

AZ EMLÉKIRAT SZÖVEGE

„Amióta 5 hónappal ezelőtt a németek elhagyták a Csallóközt, hogy Erdélybe vonuljanak, Ausztria és Morvaország védtelenül maradtak. A Lajta és Morva mindkét partján fekvő területek megnyíltak a magyarok előtt és a dunai átkelés minden oldalról lehetséges. Sokáig tépelődtek azon, hogy miképen használják ki ezt az előnyös helyzetet. Pálffy tábornok mintegy 1500 emberrel vonulgatott ide-oda a Lajta partján Óvár (Altembourg) és Bruck között. 10.000 magyarnak lehetővé lett könnyű vállalkozásokat végrehajtani, ami végtelenül fontos és előnyös a mai magyar helyzetre. Azt várták, hogy a fagy beálltával e tábornok csapa-

[51] *Markó Árpád:* s. m. Herbeville levonulásáról Erdélybe 42. o.

tai téli szállásokba vonulnak s nem gondoltak arra, hogy a kemény időjárás nagyon alkalmatlan községek elfoglalására és sáncvonalak építésére. A csapatok, amelyeknek a hadműveleteket folytatni kellett volna a Duna túlsó partján Ausztria felé, tétlenül vesztegeltek, október végén, egész novemberben és december elején pedig céltalan hadmozdulatokat tettek. Mert az, hogy Éleskő (Scharfenstein) és Detrekő (Blasenstein) várait elfoglalták a Fehér hegyekben és hogy Vörösvár (Pibersburg)[52] alatt megtorpantak s kénytelenek voltak onnan elvonulni semmiképen sem tekinthető ama nagy cél elérésének, amit tőlük várni lehetett. Az a tervük, hogy ezután elfoglalják Komárom (Comore) városát,[53] abban a hitben, hogy egy ilyen hatalmas várral szemben lövészárok-rendszert kiépíthetnek, megszerzik az uralmat a Duna két ága felett és ezzel megakadályozzák az ellenség hajózását ezeken és meghiúsítják hídverési próbálkozásaikat, hogy Erdélyből való visszatértük után ismét bemehessenek a Csallóközbe — túlságosan nagyszabású volt ahhoz, hogy sikerüljön. Nem hiszem, hogy eredményes sáncépítést végezhettek és képesek lettek volna ott kitartani a 100 ágyú és sok mozsár tüzében, amelyekkel ez a vár fel volt szerelve. Itt minden próbálkozás csődöt mondott volna, annál is inkább, mert a lakosság sem állt volna mellékük, pedig a gyenge helyőrségre való tekintettel számítottak arra. Számításuknak — négy hibája volt. Először, mivel nem tudtak titkot tartani, 15 nappal a megmozdulásuk előtt az egész környék már el volt árasztva (t. i. hírekkel). Másodszor lassan és tétován intézkedtek a hídverésre alkalmas hely kiválasztásában a Dunaparton. Egyszer itt, másszor amott akartak hidat verni, ami a hídanyag összeállítását természetesen késleltette. Harmadszor nagyon kevés csapatot küldtek oda mindössze 1300 hajdút, és 1000 lovast. Negyedszer nem ismerték a kijelölt tisztek magatartását és a csapatok használhatóságát. Két haditanácson jóváhagyták a támadás tervét, de mindjárt vonakodtak a parancsokat végrehajtani, amikor arról volt szó, hogy a csapatokat egészen a várbeli ágyúk által pásztázott területig kell előrevezetni, mégpedig azzal az indokolással, hogy nem azért vannak itt, hogy egyeseknek becsületét megmentsék (Pour sauver l'honneur de quelequn).[54]

Az bizonyos, hogy haszontalan dolog volna a háborút átvinni a Csallóközbe, amíg nincs biztosítva az átkelés lehetősége a Duna túlsó partjára. A legcélszerűbb és leghatásosabb hadművelet az volna, ha Eszter-

[52] Éleskőt 1705. szept. 26-án foglalták vissza a kurucok, Detrekőt pár nappal azután. Vöröskő várát, helyesebben Vörösvár várát, Bercsényi okt. 5-én zárta körül. Az ostromzár október 20-ig tartott, akkor Rákóczi parancsára abbahagyták és elvonultak a vár alól, amelynek különben sem volt sem hadászati, sem harcászati jelentősége. Thaly szerint a Fejedelem Wratislav kancellár, az osztrák békedelegáció elnökének kérésére szüntette meg, hogy az akkor folyó béketárgyalásokra ez kedvező befolyást gyakoroljon, lévén Vörösvár Pálffy altábornagy tulajdona. *Thaly Kálmán:* Ocskay László. Budapest 1905. 64—65. o.

[53] Komáromot a kurucok november közepén zárták körül, de azt nem erőltették, hanem 7 nap mulva elvonultak a vár alól. Feldzüge des Prinzen Eugen v. Savoyen. Wien. 1881. I. Serie VII. Band. 467. o.

[54] Nem világos, hogy kire gondol itt Le Maire? Bottyánra-e vagy pedig a vonakodó tisztek közvetlen ezredparancsnokaira?

gomot (Gran, Cran, Strigonie) Érsekújvár (Neyheisl) szomszédságában tudnánk elfoglalni. Mert akkor ahhoz, hogy az ellenség ezeket visszafoglalja, legalább két erős hadtestre lenne szüksége. Ezek egyikének lenne a feladata a magyarokat e területről visszaszorítani. Mert, ha erre nem képesek, mindaddig, amíg a magyarok elég lövőszerrel rendelkeznek és a túlsó partra tudnak csapatokat átküldeni, a németek támadását ágyútűzzel meg lehet állítani. De szükség lenne naponta friss csapatokra, hogy az erődök hátsó bejárata felé is ássanak árkokat és a környező dombokon is dolgozhassanak. Az ostrom sokáig fog elhúzódni, ezalatt idő lenne mindenre.

Ezek olyan fontos és szükséges intézkedések, amelyek mögött háttérbe kell szorulni minden más követelménynek, amíg a helyőrség csak 3—400 emberből áll és amíg azt hitték, hogy a vár elfoglalása könnyű munka lesz. Csodálkozom, hogy ezzel ellentétben előnyösebbnek véltek olyan kivihetetlen hadmozdulatokat mint pld. azt, hogy a Duna különböző pontjain 8—9000 lovast és gyalogost áthajózzanak, ezekből több harccsoportot alkotnak, hogy Pápát és Kapuvárt elfoglalják s a többi csapatot szétosztják az országrész területén. Nem törődtek azzal, hogy a lakosság rokonszenvét megszerezzék s az ellenséget meggyűlöltessék velük és, hogy a szabadság ügyét — hiszen ők is magyarok —, a lakosság szívére kössék. Ehelyett szörnyű garázdálkodásaikkal, fosztogatásaikkal, községek elhamvasztásával elkeserítették őket. Pápa meghódolása egy véletlennek köszönhető. Parancsnokát[55] mindjárt kezdetben egy gránátlövés megölte. Ha ez nem történik akkor még 20 ostromtámadással sem lehetett volna eredményt elérni, ha olyan zűrzavarral és ügyetlenül vezetik mint az elsőt, amikor legalább 100 emberünk pusztult el. Kapuvár parancsnoka gyáva ember volt, meghódolt, mielőtt csapataink odaértek volna. Pedig ez egy négy bástyával megerősített erődítmény, nagyrészben mocsár veszi körül s ebben könnyen fittyet hányhattak volna legalább húsz bombának és a $1^1/_2$ fontos ágyúk lövedékeinek. E két helyiség megszerzésében tehát a szerencse nagyobb szerepet játszott, mint egy jól megindított ostrom, így azután azt hitték, hogy hasonló könnyedséggel fogják Sopront (Edinbourg) is megszerezni. Nem törődtek tehát azzal, hogy miképpen van ez a város megerősítve s milyen annak parancsnoka. 40 bombát vetettek oda be, de ez a 400 reguláris németből álló helyőrséget, amelyhez 2—3000 főnyi polgárság is és parasztság is csatlakozott, egyáltalában nem rendítette

55 Pápa és Kapuvár várait Bottyán csapatai szállották meg Bottyán dunántúli felszabadító hadműveleteinek keretében. Pápát december elején, Kapuvárat pár nap mulva. Bottyán dec. 9-én egyik pátensét már Kapuvárról keltezi. Pápa elfoglalásának leírásánál ellentétet állapíthatunk meg Thaly leírása és Le Maire beszámolója közt. Thaly szerint az első rohamot a kurucok nagy lendülettel, vitézséggel hajtották végre s abban Bottyán maga is részt vett és meg is sebesült, tehát az nem lehetett olyan elhibázott és felesleges vállalkozás, mint amilyennek Le Maire festi. A vár parancsnoka báró Miglió Tullius kapitány valóban a harc kezdetén elesett. Le Maire szerint ágyúgolyó (gránát), Thaly szerint puskalövés következtében. *Thaly Kálmán:* Bottyán János életrajza. Pest 1865. 84. o.

meg. Az sem használt volna, ha ennél jóval több ágyúgolyót lőnek a várba. A császári parancsnok állítólag már Landau ostrománál gróf Frise alezredese volt,[56] aki akkor e város kormányzója volt, amikor azt a franciák a németektől visszafoglalták. Végtére is legalább 24 fontos ágyúkra lett volna szükség, hogy a város falait lerombolják, mert háromszoros fal veszi azt körül, kifelé lépcsőzetesen kiképezve. Oldalazó tornyok és egy erős bástya s mindezt vízzel teli széles árok veszi körül. Arra sem gondoltak, hogy kudarc esetén vissza kell vonulni s e város távol fekszik a mi birtokunkba lévő területtől. Tehát azt még elfoglalása esetén is bajos lett volna szilárdan kezünkben tartani. Az odavezető utak sem szabadok, ki kell kerülni a mocsarat[57] s a Lajta partján vonulva az óvári és az egy mérföldre eső brucki tüzérség ágyútüzének vannak kitéve. A városban harcra kész helyőrség van elhelyezve, tehát nagy vargabetűvel a Fertő tó (Neusiedler See) körül áthaladva Feketeváros (Pourpach) és Ruszt városokon kell áthaladni. Mindez alkalmas visszavonulási lehetőségeket nyújt a németeknek, viszont elvághatják a mi közlekedő vonalainkat. Ez a hely a stájer határ közelében fekszik. Ott van Heister tábornok egy kis hadtesttel,[58] ha pedig Somorja (Sumerein) felé mennek, az osztrák határ mentén, — ott van Pálffy tábornok hadteste. Nem gondolva mindezekre a nehézségekre, meghiúsították Óvár megvételét, pedig e célra nagy nehézségeket leküzdve, szállítottak át a Duna három ágán hajókon tüzérséget, lövőszert és csapatokat. Sok késlekedés és tétovázás után menetközben (mivel nem voltak tisztában azzal, hogy mi fog történni, — ez a tábornok[59] hibája — mert senki sem tudta, hogy ki a valódi parancsnok) végre Sopron alá érkeztek. Ostobaságuk most lett nyilvánvalóvá, mert annak a légből kapott gondolatoknak, hogy a vár önként meghódol, a józan megfontolás ellentmondott. Hiú remény volt azt hinni, hogy a mi tüzérségünk térdre kényszeríti őket. A külvárost, azaz az Újvárost igen keskeny 8 láb magas, lőrésekkel ellátott fal veszi körül sarkán kis tornyokkal. Lábánál széles közlekedési út vezet és kis vizes árok környezi. Meg-

[56] Sopron parancsnoka Weitersheimb császári alezredes volt. Kriegs Chronik Österreich—Ungarns. A bécsi Kriegsarchiv kiadványa Wien 1887. II. Teil, 199. o. Landau, bajorországi város a rajnai Pfalz tartományban a spanyol örökösödési háborúban négyszer cserélt gazdát, 1702. és 1704-ben a császári, 1703. és 1713-ban a francia csapatok foglalták el, La Maire itt valószínűleg az 1703. évi elfoglalást érti.

[57] A Fertő-tó parti mocsarait.

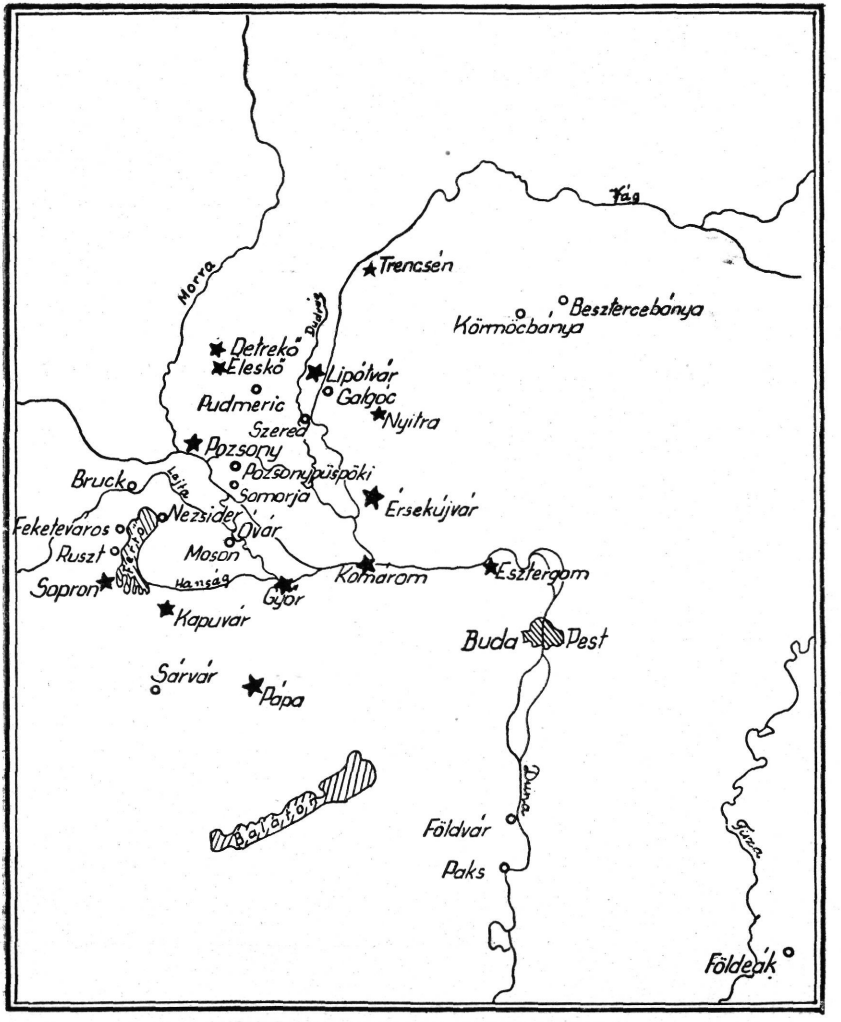
[58] Herbeville marsall császári főparancsnok seregének Erdélybe vonulása után két hadseregcsoportot hagyott Ausztria védelmére, Pálffy János tábornokot a Lajta vidékén és Pozsony környékén és Heister Hannibal tábornokot, (az azelőtti és későbbi császári főparancsnok, Heister Siegbert marsall öccsét) Szombathely, Szentgotthárd vidékén. Heistert decemberben Bottyán Szentgotthárdnál megverte. Pálffy csapatait pedig Bercsényi serege — Ocskay — Magyaróvár alól elszorította s ő december elején Brucknál kénytelen volt Ausztrai területére visszavonulni. Kriegs Chronik stb. 198. o. Feldzüge des Pr. E. v. S. 471. o.

[59] Nem világos, hogy Bottyánt gondolja-e, vagy pedig valamelyik más tábornokot, mert Esterházy Antal, Andrássy Pál s mások is voltak Bercsényi környezetében.

felelő létrákkal könnyen megmászható, ha hizelegnek maguknak azzal, hogy nem várt szerencséjük lesz. Sopron ostroma helyett inkább Óvár elfoglalásával kellett volna foglalkozniok, hogy biztosítva legyen Somorján keresztül a Dunán való átkelés és, hogy a további előnyomulás számára a folyó partján legyen egy a csapatok összpontosítására alkalmas gyülekezőhely. (place d'armes), a Lajtának torkolata a Győr (Raab) és a Komárom felé folyó Dunaág közelében. Itt kellene egy földvárat építeni, amit Óvár támogatna. De mindezzel nem törődtek, két napig lőtték a várost 6 nehéz mozsárral, 8 kisebb ágyúval és 6 drb. gyújtóbombákat vető ágyúval. Ennek ellenére megállapítható volt, hogy a polgárság zúgolódás nélkül tűrte házainak elhamvasztását.[60] Amikor a lövőszerünk elfogyott, nagy volt a meglepetés és zavar, mert dönteni kellett arról, hogy vagy elvonulnak a vár alól, vagy egy általános rohamot indítanak a külvárosok ellen. Mivel ennek házait elhamvasztották, az utóbbi mellett döntöttek. Azok, akik a Fejedelmet szívök szerint hűségesen szolgálták, jól intézkedtek és bátran vezettek addig, amíg próbálkozásuk hajótörést nem szenvedett. Lövés nélkül megközelítették a falak lábát, létráikat nekitámasztották, de a tisztek közül legtöbben, — vagy, hogy őszinte legyek — valamennyien — magukra hagyták katonáikat, még mielőtt a falig jutottak, megfélemlítve olyan elképzelt veszélytől, aminek semmi előjele sem volt. Emezek pedig megijedtek, mikor látták, hogy vezetőik cserbenhagyják őket, megzavarodtak s mindenki menekült. Ez a hadművelet tehát meghiúsult, s még azzal sem vígasztalhattuk magunkat, hogy a tisztek kötelességüket híven teljesítették, bár éppen itt lett volna a legmegfelelőbb alkalom és helyzet ahhoz, hogy bátorságukat minden különösebb kockázat nélkül kimutathassák. A kisebb, színleges, félrevezető támadásokra fordították figyelmüket, nem törődtek az általános főtámadással, ami egy negyedórával az előbbiek után indult meg.

A bajt már nem lehetett orvosolni, tehát el kellett vonulni a vár alól s üzenetet küldeni Érsekújvárba, új ágyukért és lövőszerért, hogy Óvár ostromát megkezdhessék. De az elvesztegetett idő soha többé nem tér vissza. Erős hideg, jégzajlás miatt nem lehetett a Dunán újból átkelni, 5—6 napi veszteglés után a parton, kénytelenek voltak a Szered melletti várba menni s mivel a Sopron alól elhozott ágyúkat a mocsár miatt nem lehetett Somorjára szállítani, azokat Mosonban (Visselbourg, Mouszon), hagyták, amely Óvártól egy ágyúlövésre fekszik, de ott sincsenek biztonságban.

[60] Sopron ostromának leírásánál szintén megállapíthatjuk az ellentmondást Le Maire emlékirata és az egykorú adatokból összeállított munkák leírása közt. Amit Le Maire személyes tapasztalatai alapján erről ír, azt kétségkívül hitelesnek ismerhetjük el, de az is bizonyos, hogy a kurucok ágyútüze, ezt különben ő is elismeri, hatásos volt, mert egy városrészt elhamvasztott. A polgárság Dobner polgármester vezetésével szilárdan kitartott a császári helyőrség mellett sőt amikor az már feladarta állítólag adni a várat, a polgárság kényszerítette a további kitartásra. Az egyik császári belállítottságú régebbi munka, a már idézett Kriegs—Chronik is elismeri, hogy a kuruc tüzérség hatása erős volt. I. h. 199. o. Thaly Bottyán életrajzában részletesen ismerteti Sopron ostromát. s. m. 102—109. o.

Ebben a helyzetben érkezett az a hír, hogy Trencsén (Trenchin)-ben kifogyott az élelem. Ezért, hogy az ostromzárat, amely megakadályozza a vár felsegítését megerősítsék, a folyó jegén át odaküldték Mosonból Ocskay huszárezredét. Ennek a helynek (Trencsénnek) elfoglalása biztosí-

taná Körmöcbánya (Kremnitz) és Besztercebánya (Neusohl) birtokát is, ahol értékes kincsek, bányák vannak. Sőt a Vág folyó vonalának uralmát is biztosítaná, mert innen lehetne legjobban megsarcolni a szomszédos morva és sziléziai határterületeket. Ha sikerülne talán ezt a éhinséget kihasználni és növelni a vár szorult helyzetét bombázás útján, bizonyára elesik. Ez a vállalkozás mindenesetre indokolt volna és inkább megérné azt a lőszerpazarlást, amit sok más céltalan vállalkozás felemésztett.

Ime, ezek az események történtek 5 hónap alatt. A kedvező idő ezalatt elmúlt és eredménytelenül elfogyott 15.000 kg lőpor, 400 bomba, 100 egyéb hadiszerelvény, sok gránát. Mindezekkel meg lehetett volna vívni Esztergomot, amely csak a Dunán való átkelés miatt fontos. De így is nehéz lenne azt biztosítani,lévén a Dunának ott még igen sok más ága, s az ezek feletti uralmat csak Esztergom kézbentartása biztosíthatná. Mert csak innen küldhetünk segítséget, ha az ellenség mindent latba vetne, hogy azt visszaszerezze.

Én Esztergom elfoglalását tartom a leglényegesebb, legfontosabb feladatnak. E hely birtoka nélkül a Dunán való átkelés a magyarok számára mindig kockázatos és lehetetlen lesz, mert bárhol máshol próbálunk a Dunán átkelőket létesíteni és azokat hídfőszerű tábori erődökkel ellátni, — a tapasztalat azt bizonyítja, hogy az ilyeneket a védőrség hamarosan elhagyja, ha az ellenség közeledik. Ezek csak gyenge védművek, s az ágyútűzhöz nem szokott őrségnek 6 bomba is elég ahhoz, hogy megadja magát. Eddig még nem volt példa arra, hogy ilyen — támogatás nélkül magukra hagyott kis helyek szívós védekezést tudtak volna kifejteni, ha őket támadják. Földvár (Feduar)[61] és Paks (Pax) sorsa is ezt bizonyítja. Számolnunk kell azzal, hogy a gyengén megerődített hídfők semmit sem érnek. A magyaroknak erős kőfalakra, széles árkokra, szóval jól megerősített pontokra lenne szükségük, hogy bátorságban érezzék magukat. Esztergomban mindezeket megtaláljuk, azonfelül nagy város, amelyet lőrésekkel bíró kőfalak és tornyok zárják körül. Sok katonaságnak van itt helye. Biztosíthatja a Dunántúli területeket, — ellenállhat a komáromi helyőrség támadásainak, amelyet igen fájdalmasan érintene az a tudat, hogy Esztergom a magyarok birtokában van. Pápa és Kapuvár birtoka semmit sem ér, ha nincs összeköttetésben Óvárral. Ezek helyőrségei menthetetlenek, ha a győri császári parancsnoknak eszébe jutna őket megtámadni. Nem is mernek most kimozdulni ezekből a városokból, mert minden oldalról, Sárvár (Charuar), Győr, Óvár és Sopron felől körülfoghatják őket. És miképpen kaphatnának segítséget a magyaroktól? Semmiképpen, még a Dunán keresztül sem tudnának csónakokon visszavonulni. És ha Óvárt el is foglalnók, miképpen tarthatjuk magunkat ott, ha Esz-

[61] A Földvár körül 1705-ben lezajlott eseményekkel foglalkozik *Esze Tamás*. Rákóczi dunántúli hadjáratának terve 1705-ben c. tanulmányában. Hadtörténeti Közlemények 1954. 1. füzet. Földvár ostromát és a Bottyánvára elvesztése körüli események leírását lásd *Markó Árpád* értekezésében: Bottyán tábornok harcai Bottyánvár körül. Magyar Katonai Szemle 1933. évf.

tergom nincs a kezünkben? Az ellenség Pozsony (Pressbourg) felől bemehet a Csallóközbe, és minket Somorjáról kikergethet, hiszen ez csupán egy nagy falu. Ha Óvárt körülzárják, elvágják közlekedési lehetőségeinket, hát honnan támogassuk őket? Esztergom elfoglalása feltétlenül szükséges ahhoz, hogy győzelmeket arassunk és megvethessük a lábunkat a Dunántúli országrészben, magunkhoz csatoljuk annak magyar lakosságát, rábírjuk, hogy a haza közös ügyéért fegyvert ragadva síkra szálljanak, amint megtették, amikor Károlyi tábornok lovashadtestével végigszáguldott ezen a területen.[62] Ebből a megerősített városból biztosíthatjuk Óvár, Kapuvár és Pápa birtokát és tekintélyes haderőt is tarthatunk ezen a vidéken, mert annak ellátása és visszavonulása az említett helyek birtokában biztosítva van. Nyilvánvaló, hogy az országrész lakossága minden ingadozás nélkül honfitársai oldalára fog állani, ha tapasztalja, e célravezető és őket védelmező intézkedések eredményét és érzi, hogy nem lehet ott minket legyőzni. Enélkül természetes, hogy tétovának, mert annak a pár sarcoló betörésnek végeredménye, amit csapataink Morvában és Sziléziában végrehajtanak, még nem egészen világos. Amióta oda csapatokat küldtek, amelyek nem támaszkodhattak a szomszédságban biztos hátvédekre, községekre, számolni kell azzal, hogy kénytelenek lennének onnan visszavonulni, ha a németek komolyan viselnek hadat ellenük. S a morva-határszéli és Lajtaparti lakosság kétségbeesve szenvedni fog a ő szokásos prédáló fegyelmetlen magatartásuktól. És miképpen lehessen az ellenséges területet megsarcolni, ha annak lakosságával nem tudjuk megértetni, hogy a hadviselés kemény törvényei az ellenszegülőket szigorúan büntetik.

De nem elég az, ha csak egy helyen, Esztergomnál tudunk átkelni a Dunán. És innen nehéz is ellenőrizni, hogy mi történik a Duna alsó szakaszán Budától délre. Az ellenségnek Erdélybe való levonulásával elhagyták Földvárt, aminek megerődítését Paks közelében megkezdtük. Semmi sem gátol bennünket abban, hogy felhasználjuk az időt s vagy ezt a helyet, vagy amazt jól kiépítsük.

A földvári állásnak sok előnye, de két hátránya is van, Az egyik az, hogy a körülötte lévő hegy, amelyen sáncokat lehet építeni, természettől fogva erődítményszerű terraszokkal bír és a közelben egymástól független több kisebb hegycsúcs (monticul) van. Ezek egymást védhetik annyira, hogy ha egy kissé műszakilag megerősítik, — nem lehet azokat megrohanni. Ez a hegy magasabb valamennyinél, kivéve magát Földvár erődítményét, amely a hegy lábánál egy völgyszorosban fekszik. Az állás közvetlen szomszédsága mocsárvidék. Ezen keresztül átjárók vezetnek s rajtuk akár egy 10.000 emberből álló sereg is visszavonulhat a sáncokból lövő ágyúk tüzének oltalma alatt. Az ellenség ezt az állást nem tá-

[62] Károlyi Sándor tábornagynak első dunántúli felszabadítási kisérletét érti, amikor 1704. januárjában Győrnél a Dunán átkelve rövid idő alatt valóban kiszorította a császári seregcsoportokat, de azután könnyelmű s lazán vezetett hadműveletei kudarccal végződtek és csapatainak garázdálkodása rossz emlékeket hagyott hátra a Dunántúl lakósainál.

madhatja meg, legfeljebb, ha magát a végső pusztulásnak akarja kitenni, de csak akkor, ha a védők szívósan védekeznek. További hátrányok azok számára, akik a hegyet el akarnák foglalni, — hogy nincs vizük. Legfeljebb a Dunából hozhatnak nyomorúságos lépcsőkön, amelyek a Duna felőli oldalon szabadon kígyózó vonalban vannak építve a hegy lejtőjén.

Ha ezen a helyen hidat akarnánk átfektetni, az legfeljebb 800 lépésre a sánctól lehetséges s azt is magasra kellene felhúzni, erősen körülsáncolni, szóval az említett híd megerődített hídfőjeként kiépíteni. Ha ezt fölényes erejű ellenség támadja, nincs remény ahhoz, hogy a hegységre épített védművekből támogatni lehetne. Ily módon tehát a híd biztonsága a túlsó parton mozgó csapatok közelségétől függ. Mert, ha innen eltávolodnak, hogy Pálffy tábornok mozdulatait a Duna felsőbb szakaszán megfigyeljék, akkor a rácok egy hadcsoportba összeverődve itt lent megtámadhatják őket s a hidat szétrombolhatják. Ugyanez történnék akkor is, ha a rácokat támadnák meg és Pálffy tábornok azalatt Budáról 10—12 hajóval leereszkedve csapataival a hídfőt erről a partról támadja. Itt azt teljesen megsemmisítheti, mert itteni csapatainkat igen meggyöngítené, ha kétfelé osztva kellene harcolniok, nem is volna bátorságos dolog erre vállalkozni.

A másik átjárónak Paks mellett, amelyet a legutóbbi hadjáratban foglaltunk el[63] — sokkal nagyobb hibái, de nagyobb előnyei is vannak az előbb vázolténá1. Sokkal gyengébb védőrség kellene ide, 500 ember elég lenne. A híd a túlsó parton a hegyszoros közepén köt ki. Ezt a pontot ágyútűzzel nem lehet oly könnyen veszélyeztetni, mint az Földvárnál lehetséges, mert nem fekszik olyan magasan. A vízhordás kevesebb fáradtságba kerül. E magaslat lábánál van egy mocsaras tó, ami visszavonulásnál védelmet adhat, ha egy megvert, vagy az ellenséggel szemben előnytelen helyzetbe jutott csapat kénytelen visszavonulni. Az árokrendszer, a mocsár széle és a Duna partja közt két úton érheti el a hidat s nem kell félnie attól, hogy üldözni fogják. Mert az ellenségnek lehetetlen lenne — mint azt a Fenségednek már benyújtott erődítési tervezet mutatja — a Duna és e mocsár közt előrehaladni, ahol az átjárás helye szűk. Gyalogságunk igen erős ágyú és puskatűz oltalma alatt a hidat megközelítheti s a lovasság a dombok lába körül portyázhatik. Innen könnyen járható út vezet a Dunához 800 lépésre a híd alatt. Ezen a helyen egy sűrű cserjével benőtt magas part szegélyezi a folyót. A gyalogság szakaszai ebben jól elbújhatnak, visszaverhetik azok próbálkozásait, akik elég merészek lennének ahhoz, hogy a visszavonulást zavarják. Ezt a magában álló hegyet (montagne isolée) igen jól meg lehet erődíteni, ezen már sokat is dolgoztak. De nagy hátránya ennek az állásnak, hogy alig fél ágyúlövésnyire van egy másik hegy, ahonnan ezt jól lehet tűz alá venni. Ez ellen csak jól elhelyezett harántgátakkal (traverses) védekezhetnek, ezeknek helyét már ki is jelölték s a munkát félig már el is végezték. Igy a

[63] Bottyán november 13-án már Solton, 14-én Földváron van, tehát Paks vidéke ekkor került vissza kurucok kezébe. *Thaly:* Bottyán életrajz 79. o.

csapatok jól vannak védve. Másik hibája, hogy ez az állás erősebben ki van téve a bombák tüzének, mint Földvár. De mivel a sáncok a hegyek gerincén 105 ölnyi hosszúak és 25 ölnyi szélesek és egész hosszában harántgátak építését tervezik, a bombák fele vagy a Dunába, vagy a sáncok külső lejtőjére esik. Az említett harántgátak így is védelmet nyújtanak, főleg akkor, ha a Duna nagyon megárad. Több csatorna is van itt, amelyek meghiúsíthatják az erőd megközelítését erről az oldalról, ha csak nem gondoskodnak jóelőre arról, hogy itt bakokra szerelt utakat és hidakat építsenek.

Feltétlenül szükséges egy háborúban, hogy a megfelelő térszín, jó erődök és sáncok biztosítsák a sikert s ezek megerősítsék a katonák bátorságát és kitartását, különösen, ha a győzniakarás szilárd hite hiányzik a csapatból. Ebben a helyzetben egy tábornok tudása és ügyes vezetése semmit sem segít, hogy ellenségével kellő felkészültséggel szállhasson szembe. Ezért nagyon is törődni kell azzal, hogy a hadiszerencse elnyerésére kedvező nemes vetélkedést felébresszük a csapatban, másrészről, pedig a vezetőnek is be kell bizonyítani rátermettségét. Ennek elérésére a csalhatatlan és természetes út az, amelyen a csapatban a fegyelmet és a katonák engedelmességét igyekszik megszilárdítani, a tisztikarban pedig a tisztességet, becsületet annyira, hogy aki hivatott másnak parancsolni, annak rendelkezéseit a legpontosabban végre is hajtsák. A katonának tisztelni kell tisztjét, bármilyen rendfokozatot is visel. Ennek az érzésnek a csapatban kell lakozni akkor is, ha egy új elöljáró kerül élére. Ha a tekintélyt aránytalanul osztjuk szét (partagér, l,autorité), ez széthúzást okoz, sőt teljes felbomlást eredményezhet.

A fegyelem (discipline) karöltve jár a fel- és alárendeltségi viszonnyal (subordination), mert enélkül a háborút tudatlanul és rendetlenül vezetik s csak az ellenség győzelmét segítik elő. Ezért az ezredeket megalakulásuk után ki kell képezni, megtanítani a katonai szolgálatra, a fegyverrel való bánásmódra, rendgyakorlatokra és a szabályokat megszegőket meg kell fenyíteni. Szükséges, hogy a tiszteket megkülönböztetésben részesítsük és, hogy a tiszti rangot csakis becsületes személyeknek adjuk meg, akik szívvel lélekkel szolgálnak és fáradoznak legfelsőbb uruk dicsőségének előmozdításában. Viszont, ha bebizonyítják harckészségüket és bátorságukat, megfelelő módon kell őket jutalmazni. De kárbaveszett dolcg lenne helyes rendszabályokat életbeléptetni és jó utasításokat adni, ha azokat szigorúan végre nem hajtjuk. Még a legjelentéktelenebb dolgokban is szükséges néha, akár halálbüntetéssel is sújtani a bünösöket. Ezt látjuk a Római Birodalom alapításánál, amit nem kezdtek azzal, hogy egy rendetlen nagy tömeg özönlött be abba az országba, amit elfoglaltak. És még oktalanabb volna abban bízni, hogy néhány csodálatos kinyilatkoztatás révén valamennyi légiót sikerült nekik meggyőzni a közös együttérzés, szövetség szelleméről s mindarról a félelemről és kívánságról, hogy ezt a hatalmas birodalmat felállítsák. Hanem elkezdték azzal, hogy rendet szabtak, amivel kiküszöbölték a zavarokat, a tekintély megóvására

törvényeket hoztak, hogy legyen aki intézkedjék s legyen aki engedelmeskedjék. A fenyítések, amiktől félhetnek, a jutalmak, amik buzdítják őket és a megbecsültetés, ami szívüket felemeli, — mindezek a fegyelmet hadseregükben már a győzelem előtt biztosították. Az ő törvényük halálraitélte azt, aki elhagyta őrhelyét, ott elaludt, vagy harc nélkül hátrált és gyávaságból letette a fegyvert. És ha előfordult, hogy egy cohors vagy légió nem állotta meg helyét, akkor sorsot húztak s minden tizedik katonát kivégeztek azért, hogy azok, akik elkerülték ezt a halált, legalább félhetek ettől. Mivel pedig ha az igazságszolgáltatás védelme alatt e túlságos szigorúság sokáig fennáll és a szíveket megkeményíti, akkor mintegy ellensúlyozásul szívesen részesítették jutalmakban és megtisztetetésekben azokat, akik szép haditetteket hajtottak végre, azért is, hogy azok az emberek, akiket a dicsőség, elismerés utáni vágy hevített, megkapják méltó jutalmukat a nyilvánosság előtt is. Ez volt az oka e harcias nép nagy győzelmeinek, mert a szabályok betartása, a büntetések, jutalmak, szép eredmények meghozták az örvendetes sikereket, amiket egyébként nem remélhettek volna.

De nem szükséges az ókorba visszanyúlnunk, hogy a katonai rendtartás szép példáját szemünk elé tárjuk. Franciaország sok, népesebb ellenségével szemben mindig csak azért tudott sikert elérni, mert hadrakelt ezredeiben mindig megvolt a rend, fegyelem, engedelmesség, tudtak büntetni és jutalmazni. És, ha hadseregüket növelni kellett, 3—3 századot elvettek a régi hadseregből, azokat az újonnan felállított ezredek élére osztották be, hogy ezek tanítsák meg rendtartásukkal, fegyelmükkel a többieket is a rendre, fegyelemre, mert ezt tartották a hadsereg élete leglényegesebb követelményének.

Én ezt az emlékiratot nem azért írom, hogy saját gondolataimat, megfigyeléseimet nyilvánosságra hozzam, hanem azért, hogy Fenséged elé tárjam tapasztalataimat, hogy serege utánozhassa mindabban, amit jól végez, ezeket az elveket és a valóságban is olyan hős katonák legyenek Fenséged magas személye körül, akik valódi odaadással, buzgalommal szolgálják, és, hogy az én buzgalmam és odaadásom az oka annak, hogy fáj nekem és türelmetlen vagyok, ha különböző alkalmaknál, amióta itt szolgálok, találkoznom kellett tisztekkel, akiket Ön elhalmoz engedményekkel és javakkal és ezt hálátlansággal viszonozzák, amikor elvesztik bátorságukat és szégyenérzet nélkül gyengeség és gyávaság példáját mutatják katonáinknak. Ezzel minden szégyenérzet nélkül olyan tetteket követnek el, amelyek egy olyan Fejedelem dicsőségét veszélyeztetik, aki annyit fáradozik az ő boldogulásuk érdekében. A Vörösvár alatti találkozás óta[64] nem láttam mást, csak rosszul vezetett harcokat, mert abban a küzdelemben még Fenséged jelenléte és az a bátorság,

64 A Pudmeric mellett 1705. augusztus 11-én vívott csatát szokták egykorú források a Vörösvár melletti harcnak nevezni. Részletes leírását lásd: *Markó Árpád:* II. Rákóczi Ferenc a hadvezér 261—289. o.

amellyel magát a veszélynek kitette, némelig fellelkesítette őket. De már a vár ostrománál, ahol 18 kedvező napot elvesztegettek, kénytelen voltam megírni Bercsényi tábornoknak, akinek parancsára kétszer is odamentem, — hogy ezt a vállalkozást a tisztek és katonák milyen immelámmal vezették és végezték, minden lelkesedés nélkül, és hogy ezek a tiszturak nem voltak hajlandók maguk is nekilátni a munkának, hogy összeköttetést létesítsenek a vár alatt dolgozó aknászokkal. Komáromban 6 ezredes közül, akik odajöttek, hogy a rohamot megszemléljék, az egyik — amikor távozniok kellett, kiengedett kezeink közül egy őrséget, amit mi útközben a Duna partján ártalmatlanná tettünk. Erre ez az őrség hanyathomlok csónakba ugrott, amelyen egy könnyű ágyú volt felszerelve. 3—4 lövést lőttek a levegőbe, mire az ezredes 400 lovasával őrült iramban elszáguldott, s minket — engem és Rivière urat otthagyott a város és a mocsár között a várbeli ágyúk tüzének hatáskörében. Ott állottunk magunkra hagyatva, minden segítség nélkül, amikor a sáncokból 20 ellenséges lovas felénk közeledett. Egészen biztosan foglyul esünk, ha nem sikerül utolsó percben onnan elmenekülni.

Terv szerint éjjel kellett volna a várost megrohanni s e célból annak a hídnak biztosítására, ami a mocsáron át odavezetett, még fényes nappal 300 embert rendeltek oda. De e csapatot vezető tiszt ezt az őrséget messze a híd mögött, 500 m-nél is hátrább, állította fel, s mire a nap felkelt —, az ellenség már a hídon volt.

Amikor már döntöttek a főtámadás részleteiről, megbeszélték az adandó jelzéseket és a csapat tagozódását az előnyomulásra és a helyszínén készített rőzse-kötegeket este a megfelelő helyekre már előre is vitték — a tervet megváltoztatták, olyan ürügyekkel, amikre csak boszszankodva gondolhatunk, mert rossz és gyáva kifogások voltak.

Szégyenszemre vissza kellett vonulnunk, nemtörődve azzal, hogy a közvélemény ezt hogy fogja megítélni és mit gondol majd Fejedelemséget messze a híd mögött, 500 m-nél is hátrább, állította fel, s mire a kirendelt huszárok néhány, nem is nekünk szánt ágyúlövésre úgy szétrebbentek, mint egy felriasztott fogolymadárcsapat.

Mikor először szemléltem meg Óvárt[65] 300 lovas kíséretében, csakis Rottenstein úrnak köszönhettem, hogy a németek meg nem öltek, vagy fogságba nem hurcoltak. Ugyanis 60 ellenséges katona jött ki a várból egy kertbe. Az ezredest és 300 lovasát a 4—8 ágyúlövés, ami senkiben sem tett kárt, annyira megfélemlítette, hogy kereket oldottak — mire én hozzásiettem. Pedig ezt a kitörő ellenséget játszva felkoncolhattuk volna, ha a huszárok el nem vágtatnak.

[65] Ocskay december közepe táján zárta körül Óvárt. *Rónay—Horváth Jenő:* Magyar Hadikrónika II. k. 349. Ez a jelenet tehát december hó valamelyik napján játszódhatott le. Rottenstein János, Rákóczi szolgálatában álló tüzéralezredes volt. Ugy látszik Óvár esetleges ostromával kapcsolatban tartózkodott valószínűleg szintén helyszini tájékozódás céljából a vár előterében, s Le Marie magára maradva hozzácsatlakozhatott.

Egy másik alkalommal, amikor ismét Rivière úrral[66] együtt voltunk kint, a mellénk adott huszárok ugyanígy cserben hagytak 3—4 ágyúlövés hallatára. A veszély ezúttal nem volt oly nagy, mert Rivière találkozott ugyan egy 10—12 ellenséges katonából álló járőrrel egy közeli kertben, de ezek pár lövés után eltávoztak.

A Sopron alatti harc közben mégjobban kiütközött egyrészt a hitványság (lacheté) másrészt a győzelem lehetősége, ha komolyan hozzáfogtak volna. Amikor az árok már a miénk volt és a létrákat feltámasztották, még egy lövés sem esett s egy ellenséges őrszem sem mutatkozott. De ezt nem használtuk ki. A tisztek kényelembe helyezkedtek s a katonák csapatostul eltávoztak még a támadás előtt. Napközben Rivière úrral megszemléltük a helyzetet. Az az ezredes, aki önként ajánlkozott, hogy 400 lovasával elkísér, a sánc mögött 500 lépésnyire egy fedezékből ki sem mozdult s lovasai, akiket hozzánk küldött, elvágtattak, látva azt, hogy az ellenség ágyú- és puskatüze reánkirányul, tehát, ha mellettünk maradnak, ütött a végórájuk.

Mit lehet ilyen emberekkel csinálni, akik állandóan félnek a haláltól? (Que peut-on faire, avec des gens, qui ont toujours la crainte de la mort?) Ezek jóllakva lusták, ha harcolni, győzni kell, vagy egy közönséges feladatot becsülettel elvégezni, még akkor is, ha nem fenyeget valami előre nem látott veszély. De kapzsik és türelmetlenek, ha zsákmányszerzésről lehet szó, ott, ahol nincs ellenség a közelben.

Soha még egy nép sem volt annyira felizgatva és nem vonakodott fegyvert ragadni a magyarok ellen, mint éppen ezek a magyar honfitársaik, a Dunántúl népe, mert amikor ide bejöttünk, mint a vadak, akik ellenséges barbár területre léptek, elrabolták marháikat, a boroshordókat a pincékben feltörték, raboltak, bútorokat összetörtek, gyújtogattak, erőszakoskodtak és senki sem büntette őket, nem is akarta a főbűnösöket kikutatni. (Si jamais peuple á ésté excité a prendre les armes contre les hongrois, ' se sont leurs compatriots de l'autrecoté du Danube. Ont est entré chez eux en ravisseurs et comme dans un pays ennemie e barbare, enlelé tous les bestiaux, versé le vin dans le caves, volé, brisé les meubles, brullé, violé e tué sans punition.)[67] Azt olvassuk, hogy a régieknél a szilárd fegyelem megőrizte a lakosság vetéseit, gyü-

[66] De la Rivière János, a kuruc tüzérségnek különösen értékes francia tisztje volt, s várépítésekben is kiváló szakember. Érsekujvár megerődítése jórészben az ő munkája volt. Erről szép szines vázlatot is készített, amelyből kitünik, hogy a várat teljesen Vaubon rendszere szerint építették ujjá. A vázlatot Thaly közli Ocskay Lászlóról írt könyvében. Eredetije a Károlyi levéltárban van. *Thaly:* Ocskay László II. k. 316. o.

[67] Ez a megbélyegző bírálat csakis Károlyi hadaira vonatkozhatik, mert amikor Bottyán 1705. őszén, tehát abban az időben, amiről Le Maire emlékirata szól, — a Dunántúlra bevonult, ő szigorú fegyelmet tartott és a lakosságot kímélte, támogatta. Erről némi büszkeséggel és kissé iróníkusan tesz említést Károlyihoz 1705. december 27.én Harkáról (Sopron közelében) írt levelében. Eredeti levél a Károlyi levéltár 1705. évi decemberi fasciculusában: ... „A katonaság jó disciplinában tartatik, semmi huzást s vonást nem követ el, az mint is engemet nem kártevő hanem jótevő Jánosnak hínak". Károlyiról beszéltek akkor a Dunántúlon mint „Kártevő Sándorról".

mölcseit, veteményeit a földeken és ezt a sikert a rend, szigorú engedelmesség hozta meg. Hát miért nem követjük mi is ezeket az üdvös szabályokat? És ez a veszélyes és rendszeres pusztítás gyakran megismétlődött. Ezen hamarosan nem is lehetett változtatni, mert azt állították, hogy nem lehet mindent rögtön orvosolni, — ehhez türelem kell. De minél inkább elhatalmasodnak a bajok, annál nehezebb azokat jóvá tenni. Az új bajok szaporítják a régieket és nem lehet mindezt nemtörődömséggel helyrehozni. Utánozni kellene a régi és újabbkori hősök gondos magatartását.

A magyar tábornokok nem fenyítenek, de nem is jutalmaznak kellően, ellentétben a régi római szabályokkal, és így egyrészt féktelen kicsapongás (licencie) másrészt tunyaság (indolence) mutatkozik. Mert, ha sem a tiszt, sem a közember nem látja jó cselekedetének nyilvánosságrahozatalát, elveszti kedvét, lelkesedését. Senki sem igyekszik vetélkedni azzal a bajtárssal, akit ki kellett volna tüntetni, vagy megjutalmazni.

Az a tiszt, aki elragadott az ellenségtől egy mozsarat és egy kis ágyút, amiket Lipótvárból hoztak ki, nem csak hogy jutalmat nem kapott, de az is megtörtént, hogy egy különleges vállalkozásra jelentkező katonáknak nem adták meg azt a pénzjutalmat, amit ígértek, pedig feladatukat bátran, eredményesen megoldották. A német zsoldosoknak, akik a Pápa ellen indított támadásunkban résztvettek, egy havi zsoldtöbbletet ígértek, azután elküldték őket sétálni. Egy tisztjük mondta nekem Sopron előtt, hogy vonakodtak további harcba vonulni, mert tisztjeik nem tartották be ígéreteiket. Bottyán tábornok, aki szintén megígérte ezt nekik, és akinek én ezt felemlítettem, azt felelte: menjenek, keressék meg a kincstárnokot és vezessék azt elő. Ez a felelet szép és okos volt.[68] (Cette reponse fut belle et sage.)

Így azután a pápai és kaposvári helyőrségek katonáitól, akik pedig Fenséged szolgálatában állottak, elvették jó fegyvereiket és szuronyaikat s ezek helyett rosszakat adtak nekik. Mezítláb meneteltették őket, panaszukat meg sem hallgatták. Ezért aztán 17-en még Sopron előtt megszöktek. És ha Fodor László új ezredét továbbra is csak az a két százados vezeti csupán, akik már itt vannak —, ez a csapat soha sem fog összeállni, szolgálatra alkalmatlan lesz, mert ezredese ritkán tartózkodik ezredénél, a soproni harcnál is hiányzott.

És hogyan viselkednek az ezredesek és a többi tisztek menetelések, vagy ostromzárak alatt? Vagy a terített asztal mellett ülnek, vagy lerészegedve ágyban feküsznek. Nem vizsgálják őrségeiket, elfelejtkeznek azok felállításáról, nem vizsgálják legénységük fegyvereit, nem gyakorlatoznak, nem törődnek a jövővel, de arról nem felejtkeznek meg, hogy a parasztoktól be ne követeljék mindazt, ami ellátásukhoz szükséges. (Ils sont toujours a table ou sur des lits aprés avoire trop bu, ne visite jamais leur gardes.) Ezek a hanyagságok, amiket a tábornokok ismer-

[68] Nem világos, erősen csípős mellékízű megállapítás.

nek és eltűrnek (ce relachement sceu et toleré par les generaux) egészen a legénység soraiban is lábrakapnak. Őrhelyüket elhagyják, ha úgy tetszik nekik, szakaszokba összecsoportosulva elhagyják a tábort, fosztogatnak s ha alantas tisztjük őket fenyegetni meri, kardot rántanak ellene, elkergetik, sőt bántalmazzák is. (Si le subalterne les veut menacé, ils tire le sabre sur lui, le fonds sauvé et souvent le frappent.) Fegyvereiket annyira nem gondozzák, hogy azokkal már lőni sem lehet. Koborló kalandorok módjára útközben lemaradoznak, ezerféle úton kísérik a csapatot minden oldalon.

A lövőszerrel nem takarékoskodnak. Hihetetlen mennyiségű puskaport, golyót fogyasztanak el és nem gondolnak ennek vészes következményeire. A lövőszerraktárak sorban kiürülnek s nincs utánpótlásuk. Hat hónappal azelőtt vizsgáltam meg Érsekujvár készletét, 39.000 kg lőpor volt ott, — ma nincs több 20 kilogrammnál. Nyitrán 10.000 kg volt, csak 2 kg maradt. Elfogytak a bomba — ágyúgolyó — gyújtóbomba — gránát — és egyéb lövőszerkészletek. És mit értek ezzel el? És hogy arassanak győzelmeket, ha a hadtesteket kis egységekre aprózzák fel, amelyek nem elég erősek ahhoz, hogy nyomatékkal tudjanak fellépni. Azt hiszem, hogy ezek a kis csapatok alkalmasak talán arra, hogy az ellenséget meglepjék, ha táborát váratlanul különböző oldalról megrohanhatják. De ez is csak akkor járhat eredménnyel, ha a közelben mozgó csapattestek beavatkozhatnak, összemérhetik fegyvereiket az ellenséggel s értesíthetik kellő időben a többieket, ha ezek nincsenek nagyon távol. De éppen azért szükséges, hogy ezek a csapatok számban arányosak legyenek az ellenségével, mert máskülönben egy helyen 2 ezred, a másikon 3, a harmadikon 4 és együttvéve kereken számítva mintegy 3—4000 ember képtelen valami jó eredményt elérni. Ha pedig több csoportot akarunk egy hadtestben egyesíteni, hiányzik a vezető. És nem is található meg többé mert az egyik a Fehérhegyekbe veszi be magát s csak akkor mutatkozik, ha az ellenséget a síkságon tudja. A másik mindenárom olyan vállalkozást akar befejezni, amit rosszul kezdett meg, és már régen túlhaladott parancsokhoz ragaszkodik. Így minden parancsnok tudja magatartásának olyan magyarázatát adni, amely lehetetlenné tesz bármilyen nagyobb méretű hadmozdulatot és minden esetben találnak mentőkörülményeket. Ehelyett alaposan megfontolt és kidolgozott haditerveket kellett volna kigondolni, amelyek összhangban vannak a rendelkezésre álló erőkkel és azokat egyöntetűen harcbavetni, hogy dicsőséges eredményt érjenek el. Így arathatnak győzelmeket az ellenségen lépésről-lépésre haladva, mert az ellenség hátrányosabb harcászati helyzetbe kényszerítve semmit sem tehet és mindig inkább hátrálni fog, mintsem, hogy magát a pusztulásnak kitegye. Az erők szétforgácsolását csak nagy harci egységek engedhetik meg maguknak, amelyeket egy helyben összpontosítva amúgy is nehezen lehetne élelmezni. Pálffy tábornoknak csak kis haderő áll rendelkezésére és mégis alkalmat adtunk neki arra, hogy a mi kisebb horderejű támadásainkat kivédhesse s nem kellett neki benyomulni olyan területre, amelyet gyenge erőkkel igyekezett biztosítani.

Az a 10.000 magyarból álló harccsoport, amely a Dunán átkelt, széttagolás nélkül képes lehetett volna arra, hogy könnyen ellenálljon, győzelmeket arasson, néhány fontos pontot elfoglaljon és az ellenséget mindenütt megverje, ahol találkozik vele.

Még sok mindent tudnék mondani azokról, akiknek kezében van ma a felsőbb vezetés. De mély alázattal kérem Fenségedet, legyen meggyőződve arról, hogy kizárólag a fájdalom az oka felizgatott kedélyemnek, amikor látom a sok kötelességmulasztást, és azt, hogy sok kedvező alkalmat veszni hagynak, ahelyett, hogy megszerezzék a győzelmet és azt a szerencsét és boldogulást, amit Fenséged a sorstól méltán remélhetne, és amit meg is kapna, ha a katonai erények ehhez hozzásegítenék."

*

Le Maire Emlékiratának figyelmes áttanulmányozása minden, a Rákóczi-szabadságharc hadtörténetével foglalkozó történetkutató számára érdekes és tanulságos olvasmány. A francia brigadéros éles tükröt állít a kuruc hadinép elé és a tükör képe nem nagyon vígasztaló. Lesujtó bírálatát, elkeseredett, — bár mindig higgadtan — előadott kifakadásait talán egy-két helyen nem szívesen olvassuk és joggal elfogultnak is tekinthetjük. De figyelembe kell vennünk tiszta szándékát, vagyis azt, hogy tanítani akar és, hogy a magyar szabadságharc ügyét és Rákóczihoz való hűségét komolyan szívén viseli. Ezért kétszeresen fáj neki az, hogy a kuruc hadsereg többet, és mindent jobban tehetne, ha Fejedelme példáját követné és ha soraiban meglenne az a „serény resolutio" és az az „unanimis consensus" azaz szilárd elhatározás és egyértelmű egyetértés, amit Zrínyi Miklós is az ő korabeli magyarságtól követel. Le Maire itt ismertetett Emlékirata is igazolja Esze Tamás igen helyes megállapítását, aki a szabadságharc, éppen ugyanennek az időszakával (1705.) foglalkozva állapítja meg, [69] hogy: „... a hadsereg regularizálása nem tud lépést tartani a hadviselés követelményeivel. Egyre jobban kitűnik a főúri tábornokok dilettantizmusa, sem fegyelmet nem tudnak tartani, sem vezetésre nem alkalmasak." Ezt a megállapítást Le Maire tapasztalatai alapján még kiegészíthetjük azzal, hogy a kuruc tisztikar nagyrésze, — tisztelet az olyan kivételeknek mint Bottyán, Béri Balogh Ádám, Orosz Pál, Czelder Orbán, Esze Tamás brigadérosok, Ebeczky István, Galánthay Balogh István ezredesek, Rátonyi János kapitány a görgényi vár hős védője és még sokan mások, — sem volt jobb, fegyelmezettebb vezéreinél, — tehát a felelősség a kuruc haderő fegyelmezetlen volta miatt egyetemlegesen őket is terheli.

Markó Árpád,
a történettudomány
kandidátusa

[69] *Esze Tamás:* I. m. Hadtörténelmi Közlemények 1954. évf. 1. füzet. 212. o.

IRATOK A KOMÁROMI VÁRRÓL AZ 1848—49-ES SZABADSÁGHARCBAN

A komáromi várnak igen nagy szerepe volt az 1848—49-es magyar szabadságharc történetében. A támadó osztrák hadseregnek jelentős részét kötötte le a vár környékén, és kitörésekkel nehezítette meg annak előnyomulását 1848—49 telén. Fennállása az osztrák hadműveletekre zavarólag hatott, a magyar nép és a magyar hadsereg számára pedig reményt nyújtott a legválságosabb pillanatokban is.

Fekvése igen kedvező: a Duna és a Vág összefolyásánál épült a Csallóköz csúcsán, ezért csak a Csallóköz felől lehet megtámadni. Kitűnően épített vár, melyet a Duna és a Vág természetes akadálya mellett a Csallóköz felől a Nádorvonal (Palatinal Linie), a másik oldalon pedig az ószőnyi Csillagsánc és a megerősített Hadisziget (Kriegsinsel) teszik hozzáférhetetlenné.

Élelemmel kellőképpen el volt látva. Falai között körülbelül 10—12 000 ember tartózkodott.

Az osztrákok nagy fontosságot tulajdonítottak a komáromi vár elfoglalásának.

Az 1848—1849 telén előnyomuló osztrák hadseregből Wrbna altábornagy maradt Komárom előtt a 2. hadtesttel, és 1848 december 30-án felszólította Majthényi várparancsnokot a vár feladására. Majthényi ekkor még elutasító választ adott, majd hasonlóképpen január 1-én Ramberg altábornagynak is, aki a vár körülzárását hajtotta végre.

Az osztrákok kezdetben jelentősebb áldozat nélkül szerették volna elfoglalni a várat, ezért szólították fel a parancsnokot annak feladására. Majthényi, aki korábban oly önérzetesen utasította vissza a vár feladását, a kormány menekülése után ingadozóvá vált, és lemondott a parancsnokságról.

Az utána következő parancsnokok szilárdan kitartottak a vár védelme mellett. A vár rendszeres ostromának a megkezdéséig az őrség kirohanásokkal nyugtalanította az ellenséget.

Miután az osztrákoknak nem sikerült a várat áldozat nélkül elfoglalniok, március elején szorosabbra vonták az ostromgyűrűt. Ekkor már Simunich altábornagy, — aki kezdetben Lipótvárnál működött — a komáromi blokádhadtest parancsnoka, és körülbelül 14 000 ember és

42 ágyú állott rendelkezésére. Terve az volt, hogy a várat teljesen körülzárja. A Csallóköz felől Sossay vezérőrnagy dandárja zárta körül, a Vág mentén Veigl altábornagy hadosztálya, a másik oldalról pedig Lederer vezérőrnagy dandárja.

Március 31-én a Bécsből érkezett Welden táborszernagy általános rohamot rendelt el a vár ellen, azonban ez nem járt sikerrel. Ugyancsak ezen a napon kezdődött meg a vár rendszeres lövetése.

Egy kimutatás szerint április 18-ig 14 460 bombát zúdítottak a várra. Azonban a vár őrségét és az árulással gyanúsított Majthényit követő parancsnokokat[1] mindez nem félemlítette meg.

A várőrség segítségére és bátorítására Kossuth Guyon tábornokot küldte a várba, azonban nem sikerült bejutnia. Mindenesetre a várőrség értesült a közeledő magyar seregről.

A tavaszi hadjárat során dicsőségesen előnyomuló magyar hadsereg április 22-én felszabadította a komáromi várat, és április 26-ig teljesen megtisztította a vár környékét az osztrák csapatoktól. A parancsnok ekkor Klapka lett. Klapka neve ezután összefonódott Komárom nevével. A cári segítséggel megerősített osztrák sereg sem bírt vele, és a vár még Világos után is magyar kézben volt.

Pétervárad és Munkács várának szeptember 11-i eleste megrendítő hatással volt a komáromi helyőrségre. Október 2-án adta fel Klapka a várat, azzal a kikötéssel, hogy a császár kegyelmet fog gyakorolni a hazafiakkal, valamint a hazáért sínylődő minden bebörtönzöttel szemben, és megkezdődött a honvédcsapat lefegyverzése.

Az osztrákok azonban nem tartották be a megadási feltételek során tett ígéreteiket: a 13 tábornokot kivégezték; a honvédeket, sőt a tisztek egy részét is közlegényként sorozták be az osztrák hadseregbe és idegenbe vitték őket; az olmützi, kufsteini és egyéb várbörtönök pedig magyar hazafiakkal teltek meg.

Klapka 1850. február 6-án Londonból Haynaunak írt levelében vádat emelt a kegyetlenkedések ellen és a szerződés megszegéséért.

*

A közölt okmányok válogatása azzal a célzattal történt, hogy a vár védelmének fontosabb eseményeit ismertessék a szabadságharc során.

Az iratok nyelve Kossuth és Szemere levelének kivételével német, részben eredetiek, részben a bécsi Kriegsarchiv másolatai.

*

[1] Mack, Kosztolányi, Meszlényi, Halasy és Török.

1.

Oroszvár, 1848. december 21.

A hadseregfőparancsnokság utasítása Neustädter vezérőrnagynak, hogy a csötörtöki és a somorjai állásait a Csallóközben Komáromig tolja előre, és az ellenség komáromi kitöréseit akadályozza meg.

Tábornok úr még idejében tudomást fog szerezni arról, hogy a tegnapi parancs folytán a Csallóközben Csötörtöknél és Somorjánál elfoglalt állásából mikor vonuljon a Duna jobbpartján Győr felé előnyomuló hadsereggel egymagasságban Komárom ellen.

Ha ön közben jelentősebb ellenséges portyázó csapattal találkoznék, — ami előfordulhat, ha az ellenség Komáromból támadó hadműveletet hajtana végre, — akkor sürgősen és biztos úton értesítse erről a Nagyszombaton levő Simunich altábornagyot, és a lehetőségekhez képest akadályozza meg az ellenség előnyomulását, visszavonulva Csötörtökre.

Hadtörténelmi Intézet Levéltára. Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc iratai, 6. fasc. 77. irat.[2]

2.

Oroszvár, 1848. december 22.

A hadseregfőparancsnokság (Windischgrätz) utasítása Kempen altábornagynak Pozsonyba.

Csapatának felállítását illetően szükségesnek tartom, hogy értesítsem önt a Neustädter-dandárra és a Simunich altábornagy hadosztályára vonatkozó rendelkezésekről.

Miközben a hadsereg zöme a Duna jobbpartján Győr irányában nyomul előre, ugyanakkor Neustädter tábornok a Csallóközben a Duna balpartján hasonló magasságban vonul előre Komárom ellen, azzal a céllal, hogy kikémlelje, vajon az ellenség támadó hadműveletet akar-e végrehajtani Komáromból?

H. I. L. 1848/49. 6/240.

3.

1848. december 24.

Kémjelentés az osztrák hadseregparancsnokságnak Komárom helyzetéről.

Herz Salamon pozsonyi zsidó gabonakereskedő tegnap Komáromból előőrseinkhez érkezett. Gróf Mensdorf ezredes hozzám utasította, ahol ma reggel ½8-kor jelentkezett. Mivel ő csak azért ment Komáromba, hogy a rebellisek által tőle Pozsonyban elvett gabonáját reklamálja, ezért Komáromban nem is figyelt másra. Szilárd meggyőződése azon-

[2] A jelzetet a következőkben rövidítve adjuk, pl.: H. I. L. 1848—49. 6/77.

ban, ha valaki Komáromot katonailag akarja megtekinteni, akkor ez a legkisebb részletekig megvalósítható.

A város és Komárom vára tömve van mindenfajta készlettel, annyira, hogy alig lehetséges más dolognak az elhelyezése. Reguláris katonaságot nem látni. A Sándor-gyalogságnak egy zászlóalja még ott tartózkodik és a csákójukat honvéd módra alakították át. Ezek a honvédek nyomorúságosak, fegyelmezetlenek, kedvetlenek és kiképzetlenek. A várban naponként 10—20-as csoportokban gyakorlatoznak. E hó 23-án az 5. tüzérezredből letartóztattak 120 embert, akiket Pestre vittek, mivel nem akarták tovább szolgálni a rebelliseket. Ezért a tüzérségnél is sok újonc található.

Tegnapelőtt ½10-kor a reguláris katonaság a Duna jobbpartjára ment. A Nagyduna-ágon dereglyékkel szállították át őket, a Kisduna-ágon pedig, amely teljesen befagyott, cölöphidat vertek.

A Nagycsallóközben a Nádorvonal előtt egyáltalán nincsenek előőrsök felállítva, és zavartalanul lehet egészen a partig menni, ahol egy altiszt kevés akadályt gördít a belépés elé.

A rebellis Lázár tábornok a komáromi megyeházán lakik.

A házakon és a nyilvános tereken nagy mennyiségű kiáltványt függesztettek ki a rebellisek, melyek óvják a népet attól, hogy higyjenek azoknak a cs. k. kiáltványoknak, melyeket Windischgrätz altábornagynak tulajdonítanak. Kiáltványaikban az osztrákokat törvényteleneknek és trónfosztottaknak nyilvánítják. Azonkívül a francia és olasz kormány közeli segítségét ígérik.

Azt hirdetik a magyaroknak, hogy Windischgrätz minden fiatal embert katonának képeztet ki, és ezeket Olaszországba küldi a hadseregbez. Ezért a fiatalemberek inkább vonuljanak be hazájuk védelmére a honvédzászlóaljakhoz.

Szőny közelében, Ácsnál, a magaslatokon két sáncot emeltek, azonban még nem szállták meg őket.

Kolb cs. k. élelmezési biztos és a Szt. Gyoni számadó a felkelőket szolgálják: az első kényszerből, az utóbbi önként. Mindketten továbbmentek a visszavonulókkal.

H. I. L. 1848—49. 6/351.

4.

Ács, 1848. december 29.

A II. (Wrbna) hadtestparancsnokság jelentése a cs. k. hadseregfőparancsnokságnak Győrbe.

A II. hadtest délután 3 órakor a Csorich-hadosztállyal és a Colloredo-dandárral megérkezett Ácsra. Ezt a helységet megszállta, és a Komáromba vezető úttal szemben foglalt állást. Valamennyi csapat,

az előőrsök kivételével, itt táborozik. A Lederer-dandár még ma Czonczóra megy, és a Czonczó pataknak a Dunába való befolyásánál állást foglal balszárnyuk védelmére.

A Lichtenstein herceg lovasosztály Harkályig, Mocsáig és Ószőnyig ment előre a komáromi úton Pest felé, és ezeket a helységeket megszállta. Erős őrjáratok portyáznak Újszőny felé, és tartják az összeköttetést a nevezett három állomással, valamint az Ácsnál levő hadtest előőrseivel.

Az előőrsök szerint az ellenség Újszőnyt nem szállta meg. A Komárom és az újszőnyi hídfő közötti híd már nem áll, és az összeköttetést csupán egy átkelővel tartják fenn. Az újszőnyi hídfő előtt nagy költséggel épített sáncok üresek, és látszólag csupán a hídfőt szállták meg.

Komárom védőrsége mindössze 7000 ember. Egy Komáromból megszökött árkász jelentkezett előőrseinknél, és azt állítja, hogy valamennyi cs. k. tüzér megtagadta a szolgálatot, és Komáromból fogolyként szállítják el őket.

A Győrből elvonuló felkelők közül csak egy zászlóaljnyi honvéd ment Komáromba. A többi folytatta visszavonulását Dorog felé.

Holnap megkezdem a hídfő szűk körülzárását, és felszólítom a parancsnokot Komárom átadására.

H. I. L. 1848/49. 7/87.

5.

Pozsony, 1848. december 25.

Kempen altábornagy kémjelentést küld Windischgrätznek. (Részlet.)

... a kém jelenti, hogy Pozsonytól Komáromig sehol sincs ellenség. A vidéket Szőnytől Újfaluig, különösen az útvonalakat, elsáncolták, és fatorlaszokat állítottak fel. E hó 22-én Komáromból ágyúkat is rendeltek oda.

A kém további állítása szerint 10 000 gyalogos tartózkodik a komáromi várban. Lovasság nincsen, és állítólag 35 rossz kezelőszemélyzettel ellátott ágyúütegük van.

Kossuth sógora, — Meszlényi térőrnagy — ellenőrzi Majthényi várparancsnok viselkedését.

Gönyűn állítólag 3000 gyalogos és 2000 lovas áll; Győrött pedig 17 000 ember, közülük 3000 lovas és 20 üteg.

Jelenti továbbá a kém, hogy a rebellisek sorában 50 lengyel tiszt harcol, és arra törekszenek, hogy az itteni ulánusokat esküszegésre és szökésre bírják.

A fegyházak valamennyi rabját kiengedték.

Az is tudomásomra jutott, hogy bécsi fiatalok a magyar felkelők

sorai közé álltak, és közülük ötvenen e hó 22-én Győrben szolgálatot vállaltak.

H. I. L. 1848/49. 7/139a.

6.

Mocsa, 1849. január 1.

Kivonat Ramberg altábornagynak báró Majthényi komáromi várparancsnokhoz intézett leveléből.

Felhívja figyelmét arra, hogy a magyar kormányra tett esküje nem köti, mivel ez törvényesen nem létezik, és korábbi esküje a császári hűségre kötelezi. További ellenállás helyett a vár azonnali átadását követeli a császári csapatoknak.

H. I. L. 1848/49. 8/11.

7.

Komárom, 1849. január 1.

Majthényi vezérőrnagy válasza Ramberg altábornagynak.

Anélkül, hogy méltóságoddal vitába bocsátkoznék tettünk helyességéről, vagy helytelenségéről, csupán azt tudom önnek válaszolni, amit gróf Wrbna altábornagynak is válaszoltam: Komárom várát minden külerődítményével az utolsó csepp vérig védelmezzük.

H. I. L. 1848/49. 8/12.

8.

Kocs, 1849. január 1.

Trattner ezredes jelentése a cs. k. hadseregfőparancsnokságnak a Komárom környékén végzett felderítésről, és a tervezett komáromi ostromzárról.

Alulírott báró Smola őrnaggyal január 30-án elindult Győrből és 10 óra tájban érték el az I. hadtestet, amely a Komárom előtti magaslatokon harcrendbe fejlődött fel. Innen a főhadiszállásmesteri hivatalhoz tartozó Bach őrnagyot parlamenterként a várba küldték, hogy a vár védőit a vár átadására szólítsák fel.

Véleményem szerint a Komárom előtti állás túlságosan távoli ahhoz, hogy az ellenség előtt teljes erőnk látható legyen.

Ezekről a magaslatokról jól látszottak a Homokhegyen és az újszőnyi magaslatokig húzódó sáncok, és az ellenség jól felhasználta az 1809-ben a franciák ellen épített árkok maradványait. A kiküldött járőrök azzal a jelentéssel tértek vissza, hogy az ellenség elhagyta mind a tíz sáncot. Ezek egyikén a háromszínű zászló lengedezett.

A mellvédek még befejezetlenek. Újszőnyt az ellenség teljesen elhagyta, és a Dunán keresztül a hídfőhöz, majd a várba vonult vissza.

Miután a parlamenter elutasító válasszal tért vissza, az I. hadtest Ácsra vonult. Puszta-Herkálra egy szárny[3] lovasságot küldtek, és Ram-

[3] Egy szárny két szakasznak felelt meg, mely 92 emberből állt.

berg altábornagy egy gyalogos zászlóaljat, egy lovas századot és egy fél lovasüteget rendelt Ószőnybe. A csapat tartaléka Mocsára ment. 31-én reggel Ramberg altábornagy terepfelderítést hajtott végre, mégpedig Puszta Bieleg, Naszály, Almás Hof-on keresztül Ószőnybe, ahol megtette a szükséges intézkedéseket ennek a helységnek a megtámadása ellen.

A délutáni órákban a hídfő sáncaiból az Újszőnyből Ószőnybe vezető úton vonulókra és egy tüzérségi szállítmányra tüzeltek.

Ramberg altábornagy szándéka, hogy Újszőnyt megszállva tartja, mivel ez Ószőnytől túlságosan távol van, és az ott levő csapatokat könnyen megtámadhatják.

Véleménye szerint, Mocsa mindkét helytől távol van, és ilyen körülmények között a legmegfelelőbbnek látszik Ószőny erős megszállása, barrikádokkal való biztosítása, és szükséges néhány ütegállás készítése is minden támadás ellen.

Az altábornagy javasolta, hogy a felkelők által a Homokhegyen és az Újszőny előtt készített sáncokat megnyitja, hogy az Ács felé eső oldalt szétrombolhassa.

Ezt és Ószőny biztosítását a Kochweichte mérnök-százados vezetése alatt érkező árkászszázaddal valósíthatják meg.

A csapatok gyengesége, valamint a helységek távolsága miatt Komárom támadási pontjának — a hídfőnek — tényleges körülzárása nem valósítható meg. Meg kell elégedni az ellenség mozdulatainak a korlátozásával. Ez azonban könnyebbé válik azáltal, hogy a jégzajlás miatt lehetetlen a hídfőnél a kitörő csapatok gyülekezése. Támadó hadmozdulatra gondolni sem lehet.

H. I. L. 1848/49. 8/13.

9.

Mocsa, 1849. január 5.

A hadseregfőparancsnokság értesítése Ramberg altábornagy hadosztályparancsnoknak, Majthényi komáromi várparancsnok állítólagos leváltásáról.

Több oldalról egybehangzó kémjelentés szerint, báró Majthényit a rebellis párt leváltotta a komáromi várparancsnoki tisztéről. Egy másik változat szerint önként mondott le, és az ismert angol Guyonnal[4] helyettesítették, aki korábban Simunich altábornagy ellen Nagyszombatnál és Nádasnál vezette a hadtestet.

H. I. L. 1848/49. 8/255.

[4] Guyon Richárd ekkor még nem volt a komáromi várban. csak február 22-én indult el oda.

10.

DISLOKATIONS — AUSWEIS
des Cernirungs Corps vor der Festung Comornn.[5]

Commandant	Brigadier	Cantonierungs Stationen	Benennung der Truppen-Abtheilungen	Anzahl der Bataillons, Escadrons Compagnnien, Geschütze
Feld — Marschall — Lieutenant v. Ramberg	General Major Baron Lederer	O-Szöny	Khevenhüller Infanterie Kress Chev. Legers ½ 12 pf. Positions Battr.	6 Compagnien 1Escadron 3 Geschütze
		Naszály	Khevenhüller Inft. (samt Stab) 6 pf. Fussbatterie N 9 ½ 12 pf. Baterrie Munitions Reserve	4 Compagnien 6 Geschütze 3 Geschütze
		Meierhof Almas	Khevenhüller Infanterie Sappeur Fiquelmont Dragoner	1 Compagnie ½ Compagnie 1 Zug
		Zuckerfabrik Füsitő	Khevenhüller Infanterie	1 Compagnie
		Raab	Bianchi Infanterie	6 Compagnien
	Oberst Br. Simbschen	Mocsa	Hess Infanterie Fiquelmont Dragoner Cavallerie Batterie Nr 7 Sappeur	4 Compagnien 3 Escadronen 6 Geschütze ½ Compagnie
		Csoncsor Weingärten	Hess Infanterie	½ Compagnie
		Ács	Hess Infanterie Fiquelmont Dragoner	1 ½ Compagnie 3 Züge
		Meierhof Csem	Fiquelmont Dragoner	1 Zug
		Raab	Fiquelmont Dragoner	2 Escadrons

Divisions—Quartier des Herrn FML. v. Ramberg zu Mocsa
Brigade Quartier des Herrn G. M. Br. Lederer Naszály
Brigade—Quartier des Herrn Obersten Br. Simbschen Mocsa

Mocza, am. 3. Jänner 1849.
H. I. L. 1848—49. 8/150.

[5] A komáromi várat ostromló osztrák hadtest elhelyezési kimutatása.

11.

Mocsa, 1849. január 6.

Ramberg altábornagy jelenti a cs. k. hadseregfőparancsnokságnak, hogy Majthényi elutasította Komárom várának feladását. Már nem ő a parancsnok, hanem Mack és Kosztolányi. Guyon is a várban van.

Éppen most tér vissza a komáromi vár feladására újólag felszólított Majthényi parancsnokhoz küldött parlamenter, aki azonban, mint a főparancsnokság a mellékelt két iratból láthatja, nekem elutasító választ adott.

A legújabb hírek szerint a vár parancsnoksága nem egy kézben egyesül. Egy bizonyos Mak nevezetű, — aki korábban a tüzérségnél szolgált — rendelkezik a csapatokkal, Majthényi a tulajdonképpeni várral [Corps de la place] és hídfővel, végül egy bizonyos Kosztolányi Győrből, a Nádorvonal valamennyi erődjével.

Az angol Guyon hasonlóképpen a várban van. A nevezett katonai parancsnokokat Kossuth sógora, Meszlényi, valamint Halassy alispán és a védelmi bizottmány más radikális tagjai terrorizálják, és ezek engedélye nélkül semmit sem tehetnek.

Élelmiszerekben, úgymint lisztben, zabban, szénában, fában, vágómarhában stb. nem szenved hiányt a védőrség, azonban szalmában már most jelentős hiány van.

Többek között 1900 ökrük és 4000 darab juhuk van a várban. Fegyverekben, ágyúkban, lőporban és lőszerben sincsen hiány.

Mindez általában 12 000 emberre elegendő, akik közül néhány sorgyalog zászlóalj, a többi honvéd. Lovasságuk mindössze két csikós huszárszázadból áll, aminek tulajdonképpeni okát abban látom, hogy a védősereg nem szándékozik kitörni.

A fegyelem kötelékei naponta lazulnak, és a csapatok között nagy elégedetlenség uralkodik, mivel különösen a fejadagok elosztása oly rendszertelenül történik, hogy sok katona néha napokon keresztül nem kap sem húst, sem kenyeret.

H. I. L. 1848/49. 8/365.

12.

1849. január 10.

Kémjelentés a komáromi vár élelmiszerkészletéről.

A helybeli Linhardt pékmestert a felkelő magyar főélelmezési bizottmány felszólította, mint egykori cs. k. ellátó pékmestert, hogy csatlakozzék ahhoz a bizottsághoz, melynek feladata a Komáromban felhalmozott élelmiszertartalékok megvizsgálása. Az élelmiszerek nagy részét nedves kazamatákban találta, mégpedig: 10 000 mérő romlott álla-

potban levő szalonnát, mely nem volt levegős helyen, hanem egymásra halmozva; több ezer mérő borsót, lencsét és babot kupacba hányva és részben már csírázásban; néhány ezer hordó füstölt húst, melyen már a penészedés nyomai látszanak; több ezer mérő burgonyát, amely nedves állapotban a földön fekszik felhalmozva, ezért már most kezd rothadni a fele; 4—5000 mérő sót; több ezer köteg hagymát és fokhagymát; sok ezer mérő dohányt; 250 000 mérő igen rossz zabzsákokban álló lisztet, melyből 60 000 mérő használhatatlan; 30—40 000 mérő igen szép kölest Moson megyéből, mely nedves helyiségekben tárolva, nemsokára romlani kezd; 10 000 mérő zabot és nagyon sok szénát, jól raktározva; 40 000 mérő darát, negyedrészben keverve búzával, és háromnegyed részben rozzsal, amely ezért nemsokára megromlik; néhány ezer mérő cukrot és kávét; három uszályt, tele élelmiszerekkel; 3500 vödör bort, melynek azonban csak a fele van pincében, a másik fele szabadban van és megfagyott. Összesen 6—7 millió fejadag van felhalmozva.

H. I. L. 1848/49. 8/538.

13.

Győr, 1849. február 3.

Jelentés a mocsai hadtestparancsnokságnak arról, hogy a Duna a magas vízállás miatt elöntötte a komáromi vár raktárait, és az ott levő élelmiszerek tönkrementek.

Igyekszem a hadtestparancsnokságnak azt a fontos hírt tudomására hozni, hogy gróf Zichy királyi biztos szóbeli közlése szerint a Duna magas állása miatt a víz behatolt a komáromi vár kazamatáiba, és az ott felhalmozott élelmiszerekben: lisztben, gabonában, húsban stb. kárt okozott, és ezeket használhatatlanná tette. A rothadni kezdő hús annyira megfertőzi bűzével a vár levegőjét, hogy tífusz kitörésétől tartanak. Számolni lehet azzal, hogy a tönkrement élelmiszerkészletek részbeni pótlására a komáromi helyőrség kitörést kísérel meg, azzal a céllal, hogy a környékbeli falvakból rekviráljon.

H. I. L. 1848/49. 12/4.

14.

Győr, 1849. február 7.

A győri katonai állomásparancsnok (Apponyi ezredes) jelentése a pozsonyi hadkerületi parancsnokságnak (Kempen) a magyarok kitörési kísérletéről Győr irányába.

Az a hír terjedt el néhány nap óta, hogy a felkelők kitörést szándékoznak megkísérelni Komárom várából Győr felé. A Neustädter vezérőrnagy parancsnoksága alatt álló ostromló sereg kémjétől semmi mást nem tudtam meg, mint, hogy Neustädter néhány nappal ezelőtt

Szerdahelyre érkezett, melyet újólag el is hagyott, és most Pozsonyba vonúlt vissza. Ennek következtében erről az oldalról minden összeköttetés megszakadt. Kérem ezért a tekintetes hadkerületi parancsnokságot, hogy a Nagycsallóközben végrehajtott, és a jövőben végrehajtandó hadműveleteket közölje velem.

H. I. L. 1848/49. 12/447a.

15.

Mocsa, 1849. február 8.

Lederer vezérőrnagy jelentése a hadseregfőparancsnokságnak.

Tudomásunkra jutott, hogy a komáromi helyőrség holnapra, vagy holnaputánra Kossuth[5a] megérkezését várja, hogy egyesítve a köznépet a Nagycsallóközben levő felkelő katonasággal, a Komárom felé vonuló Simunich altábornagy ellen vezesse.

H. I. L. 1848/49. 12/455.

16.

Buda, főhadiszállás, 1849. február 10.

Simunich jelentése Windischgrätznek Komárom szorosabb körülzárásáról.

A komáromi helyőrség nemcsak a Neustädter-dandárt szorította vissza Nyárasdnál, és nemcsak élelmiszerrel látta el magát a Csallóközből, hanem — különösen az utóbbi időben — további kitöréseket is hajtottak végre Karváig és Párkányig, sőt Érsekújvárig és Eperjesig.

Ezenkívül az a hír is tudomásomra jutott, hogy Komárom megyében sok helyen hozzáfogtak a népfelkelés megszervezéséhez. Ezt leginkább az ostromgyűrű szűkítésével lehet megakadályozni. Amíg azonban ez nem történik meg, addig kisebb mozgó alakulatok kiküldésével hiúsítható meg.

H. I. L. 1848/49. 13/109.

17.

Buda, főhadiszállás, 1849. február 17.

Kivonat Windischgrätz hadseregfőparancsnoknak Simunich altábornagyhoz intézett leveléből.

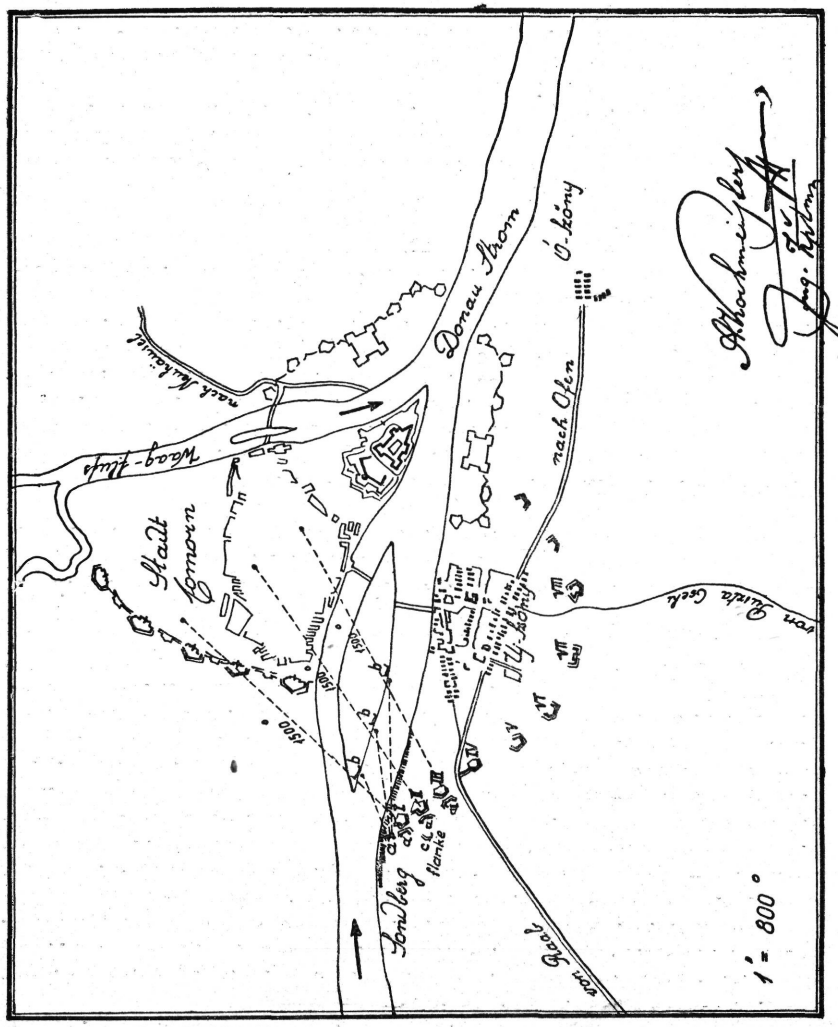
A magyar helyőrség feladta Eszék várát. Nugent tábornok különböző kedvezményeket adott nekik. Ezt a példát helyesnek véli Komárom várának feladásánál is, melyet vérveszteség nélkül szeretne elfoglalni.

H. I. L. 1848/49. 14/38.

5/a Kossuth ekkor még Debrecenben volt.

18.

Kochmeister mérnökkari százados tervrajza Komárom lövetéséről.

H. I. L. 1848—49. 14/3996.

19.

Gyöngyös, főhadiszállás, 1849. február 26.

Windischgrätz hadseregfőparancsnok értesítése Simunich altábornagynak Komáromba.

Egy éppen most érkezett február 21-i császári kézirat szerint az eszéki vár helyőrségének adott engedményeket legfelsőbb akaratával összeegyeztethetetlennek tartja.

A február 17-i utasításomhoz hozzáfűzve, értesítem önt, hogy a komáromi helyőrséggel hasonló alapon megkezdett tárgyalásokat azonnal szakítsa meg. A tárgyalások folytatásához csak a feltétel nélküli megadás szolgálhat alapul.

H. I. L. 1848/49. 15/120.

20.

Welden táborszernagy március 30-ra kiadott általános támadási parancsa Komárom ellen.

Mivel bebizonyosodott, hogy a komáromi helyőrségben nincs elég alkalmas tüzér arra, hogy az erődök nagy kiterjedése miatt valamennyi ágyút ellássanak, ezért fontos, hogy sok oldalról való támadással az ellenséges tüzérséget megosszuk. Valószínűnek tartom, hogy a helyőrség értesült Görgey közeledéséről a vár felmentésére, valamint, hogy a csapatok megbízhatatlansága miatt nagyobb kitörést nem kísérelhetnek meg, mivel ezáltal alkalom adódik a szökésre.

E feltevések miatt a következő tervet dolgoztam ki:

30-án este Szent Péter környékén Kurtakeszi felé a Veigl-dandár nagy tábortüzet gyujt, úgy, hogy ők láthatókká váljanak a várból. Napkeltekor Bátorkeszi irányából ágyútüzet nyitunk, és az egész Veigl-dandár megindul. Ha lehetséges a gróf Crenneville alezredes portyázó csapatának idevonása Érsekújvárról, akkor az Bakotán és Ógyallán keresztül Szittavára vonuljon, és a Veigl-dandárral, amely vele szemben áll fel, egy látszattámadást kezd. Ekkor Ószőnyről néhány, az ellenség előtt látható csapat Almás felé megy, a tűzérségi tűz pedig Bátorról közeledik. Ebben az állásban meg kell várni, hogy mit csinál az ellenség a Vág-hídfőnél. Ha ott gyülekezik és kitöréshez készülődik, akkor a Veigl-dandár Kurtakeszire vonúl vissza, mintha Almásnál át akarna kelni, anélkül, hogy emiatt túlságosan eltávolodnék. Crenneville alezredes portyázó csapata a Szittaván levonúl. Ezután majd megmutatkozik, hogy az ellenség mennyiben téveszthető meg, akit ekkor minden oldalról megtámadva és elvágva, vissza kell vetni a várba.

Napfelkeltével a Sossay-dandár balszárnyával egy mozdulatot tesz a Vág jobbpartján a Vág-sziget és a Nádorvonal északi csúcsa felé. Itt tüzérségi tűznek kell lekötnie az ellenség figyelmét. Kitörésnél visszavonúl, hogy az ellenséget maga után csalogassa.

Nemesőrsről a Sossay-dandár egy másik oszlopa a Duna balpartján lefelé megy, és alkalmas helyen egy üteget próbál felállítani, ahon-

nan a Nádorvonal végét és a szigetet lőni lehet. Eközben a Homokhegyen levő ütegek is lövik a szigetet és a Nádorvonalat.

Újszőnyben már az éjszaka folyamán feláll egy zászlóalj; két zászlóalj tartalékként áll Újszőnynél ütegeink fedezésére; egy negyedik zászlóalj rohamra készen Ószőnyben tartózkodik; a lovasság pedig a 8. sz. sánc és az Ószőny közötti területet fedezi. Míg ez megtörténik, dél lesz. Minden üteg a Duna-hídfő ellen egyesíti a tüzét. 12 órakor megszűnik ez a tűz, majd Ószőnyből az első rohamcsoport előnyomúl. Ezeket rőzsekötéghordók követik. Addig, míg a rohamcsapatok nincsenek kitéve az ellenséges puskatűznek, hanem csak a tüzérséginek, addig külön harcrendben vonúlnak előre, az ostromlott pont előtt azonban gyorsan egyesülnek. Ettől a pillanattól kezdve tilos a tüzelés, és csupán a szuronyt szabad használni. Az elfoglalt sáncokban ne tartson sokáig a berendezkedés, mert erről az utánuk jövők gondoskodnak. Az ellenség első megingását kihasználva, szorosan kövessék azt, hogy ahol lehetséges, behatolhassanak a sáncokba. Ugyanekkor, azaz délben, a már korábban, az eddig a Duna jobbpartján a Homokhegy alatt alakult csapat nyomúljon a sziget felé.

A hajók elülső részét rakják meg rőzsekötegekkel, melyek mögül a legénység tüzelni tud. Röppentyű ütegeket is helyezzenek el a hajókon, amelyek a sziget legkeletibb részén kössenek ki.

Közelebbi részleteket nehéz meghatározni, mivel ezek a helyzettől és a csapatparancsnokok képességeitől függenek. Egyiknek sem szabad szem elől tévesztenie azt a főcélt, hogy egy csőcselékből álló ellenséges sereggel szemben elért sikert a leggyorsabban arra kell felhasználni, hogy bevonúljunk a várba. Eközben fehér zászló kitűzésével, vagy parlamenterekkel nem szabad az előnyomúlást meggátoltatni. Aki ellentáll, azt lelőjük, aki megadja magát, azt hátraküldjük.

H. I. L. 1848/49. 19/151a.

21.

Komárom előtti tábor, 1849. március 30.

Dossen alezredes jelentése Simunich altábornagynak Ácsra.

Ettingshausen alezredes jelenti, hogy Komáromból egy léggömböt engedtek fel, amely éppen a 4. sz. sánc felett szállt el, és a Duna folyásával ellentétes irányban nyugat felé repült.

Valószínűleg kiáltványokat vagy híreket visz Görgeynek. Ezt azzal a megjegyzéssel jelentem, hogy a léggömb leszállását seholsem vettük észre, és valószínűleg a Csallóközben eshetett le.

H. I. L. 1848/49. 19/292.

22.

Miskolc, 1849. április 1.

Szemere Bertalan levele Kossuthnak.

Barátom! Most jött egy futár, Komárombúl, *Jablonczay* százados, hozzám kísérték. Ő hoz levelet Töröktől. Még nincs ott Guyon. Indult

f. h. 22-én. 17-ke óta bombázzák a várat, de kivált a várost, 30, 60, sőt már 120 fontossal. Eddig kevés kárt tett. De a vár segedelmet vár.

H. I. L. 1848/49. 19/476.

23.

Eger, 1849. április 1.

A honvédelmi bizottmány elnökétől, Görgey Tábornok úrnak Gyöngyösre. (Részlet.)

Nagy aggodalommal értesülök, hogy sem Guyon, sem egyike is azon tiszteknek, kik 4—5 hét óta pénzzel küldettek Komáromba, nem tudtak oda bejutni. — Én ezt jó részt ügyetlenségnek nevezem, mert ha cernirozva[6] van is Komárom egy vékony cordon által, mely egyes ember bemenetelét akadályozza, lehetetlen, hogy a várőrség néha-néha kitöréseket ne tegyen, s ezek által időnként a cernirozó cordont egyes pontokon meg ne szakítsa: a küldötteknek tehát az volna a hivatása, hogy valamely városkában az ellenséges cordon vonalon kívül tartózkodjanak, a körülményeket szemmel tartsák s várőrségi Ausfall[7] által előidézett kapunyitás momentumát rögtön felhasználják. — De ezek az urak nem így tesznek: hanem megkísértik az utat s nem succedálván,[8] nem az, hogy a legvégső biztos ponton tartózkodnának, hanem visszajönnek egyik Egerbe, másik Szabadkára, harmadik Isten tudja hova, s az messze távolban várják a sült galamb röptét.

E szerint Komárom aggaszt. Ha a Commando esélyességébe bízhatnék, nyugodt volnék, mert a városból tehetne egy két hónapra kölcsönt. De a mostani Commando fejetlenségétől félek.

Mit kell tehát tenni?

Két alternatíva[9] van. Vagy kiszámíthatja Ön, mennyi erő kell ahhoz — miszerint a főczél mellett „vereint bleiben und schlagen"[10] ütközet után egy hadtest detachiroztassék[11] Komárom ostroma felmentésére — vagy nem számíthatja.

Első esetben — a pénzt vivőknek a hadsereg mellett kellene maradni addig, míg a detachírozás megtörténhetik. Ha ez meg lesz — feltehetni vélem, hogy az ellenség hírét kapván haderőink közelítésének, nem fog hosszú vonalon elszórva maradni a vár körül, hanem erejét össze húzza ellenünkbe: valamelly pontot a körben üresen hagy. — Ekkor a küldöttek csapjanak egy varga betűt, kerüljék meg felülről az ellenséget, s vigyék be a pénzt.

Második esetben nincs más mód, mint az, hogy mennyenek ameddig mehetnek, a végponton várakozzanak, s ha a várőrség kitör, használják fel az alkalmat.

6 Körülzárva, bekerítve.
7 Kitörés.
8 Sikerülvén.
9 Változat.
10 Egyesülve maradni és győzni.
11 Különítményeztessék.

Mellyiket kell a kettő közül tenniök, ez stratégiai combinációktól függ. Én hát nem tudok mást tenni, mint az itt lebzselő küldötteket Tábornok Úrhoz a végett küldeni, hogy 10—12 nap alatti hadi operátioinak probabilitásait[12] számba véve, őket vagy az első, vagy a második módnak követésére utasítsa.

Van még az ellenségről is annyi újabb bizonyos tudomásom, hogy azon 8000 ember, mellyet Benyiczki Losoncz felé csalt, nem ment be egész Losonczra, hanem miután Törincsig nyomúlt, onnan pénteken reggel tért vissza, de Gyarmatnak — Vácz felé ment e vissza, vagy Gyarmatnak I. Ságh felé, hogy Komáromnak tartson? azt nem tudom, — hanem, hogy pénteken vissza tért, az bizonyos.

H. I. L. 1848/49. 19/474. Kossuth Lajos Összes Munkái, XIV. kötet, 778—780. o. Kiadta a Magyar Történelmi Társulat, Akadémia-kiadó, 1953.

24.

Bécs, 1849. április 18.

Augustin altábornagy jelentése Welden táborszernagynak a Komárom ellen felhasznált lőszerről.

Alulírott tegnap este kapta Ácsról Zitta tábornok első jelentését f. h. 16-ról. Sajnálkozását fejezi ki, hogy oly sok lőport és drága lőszert eddig nagyrészt eredmény nélkül használtak fel. Ez a felhasználás 14 460 bombából, 4782 gránátból, 12 509 tömör, nehéz golyóból és 1587 mázsa lőporból áll.

H. I. L. 1848/49. 22/378.

25.

Az I. (Klapka) hadtestparancsnokság jelentése az 1849. április 26-i komáromi csatáról.

A hadseregfőparancsnokság által a komáromi vár előtt levő ellenséges ostromállások [Belagerungs-Arbeiten] ellen elrendelt támadásnál a hadtest részéről a Dipolt- és a Zákó-dandárok működtek együtt, és ezek a sáncok megrohamozásánál igen tevékenyek voltak.

Hajnalhasadáskor, mikor a csata nagyobb méretet kezdett ölteni, hadtestem többi dandárja is kivonúlt a harcvonalba. A Kazinczy-hadosztályt a jobbszárny támogatására és a megrohamozott sáncok megtartására rendeltem, miközben a többi dandár a balszárnyt alakítva harcrendbe állt.

Az a terep, amelyiken ez a szárny működött, különösen a lovasság számára volt alkalmas, ahová ez Nagy Sándor tábornok parancsnoksága alatt előnyomúlva, a balszárny legszélét és a balszárny fedezetét képezte.

A dandárom gyors előnyomulása miatt az ellenség kezdetben a balszárnya felé, az Igmándi útra vonult vissza, miközben a lovasságom

[12] Lehetőségeit.

a jobbszárnyát fenyegette, és én így a balszárnyammal elértem az újszőnyi magaslatokat. A lovasság eközben hevesen támadta az ellenség szárnyát.

Ekkor az ellenség, hogy megvédje magát a körülzárástól, több üteget irányított balszárnyam ellen, és nagy tömegben vetett ide lovasságot. Kevésszámú lovasságunk nem állta ki a rohamot, és visszavetették az ellenség üldözése közben. A támadás gerincét képező gyalogságom imponáló magatartása erélyesen visszaverte a támadást. Félelmet nem ismerő tüzérségem gyorsan újból állást foglalt, és lőtte az ellenséget. Ezáltal megakadályozta további előnyomulását, és miután lovasságunk nemsokára rendeződött, a harcrend ismét helyreállt, és megtartottam állásaimat.

Dícsérőleg kell megemlékeznem a 26. zászlóaljról, mely a roham kezdetekor a zömöt alkotta, és zárt formában nyomult előre; továbbá a 47. zászlóaljról, mely szorosan felzárkózva lehetővé tette, hogy a 12 fontos félüteg, melynek alig volt ideje a felállásra, megfelelő helyre visszavonúlhasson.

Ezután a csata gyorsan befejeződött, és az ellenség a régi állásaiba vonúlt vissza. Délután 2 óra tájban az ágyútűz is elnémult.

Veszteségem ezen a napon 23 halott, 37 sebesült, köztük egy huszárhadnagy az 1-ső huszárezredből, 21 eltünt és 32 ló.

Ami a sáncok bevételét illeti, arról a vállalkozást végrehajtó Knézics alezredes fog részletes jelentést küldeni, mivel én később érkeztem a többi dandárral a csatatérre.

H. I. L. 1848/49. 24/255.

26.

London, 1850. február 6.

Klapka tábornok levele Haynau táborszernagynak a komáromi vár feladási feltételeinek megszegéséről.

A napról-napra erősebbé váló panaszok, melyeket a komáromi kapituláció megszegése idézett elő, szükségessé tették, hogy írjak önnek, mivel ön a császár helyetteseként szóban és írásban ígéretet tett a megadási feltételek betartására.

Ön, és valamennyi osztrák tábornok, akik Komárom előtt állottak, pontosan tudják, milyen ok kényszerítette Komárom várának győzelemhez szokott védőrségét arra, hogy kapituláljon. Az osztrák követek állandóan biztosítottak bennünket arról, hogy a császár közvetlenül a vár feladása után jóságos szívvel kegyelmet fog gyakorolni honfitársainkkal és minden bebörtönzött fegyvertársunkkal szemben, akik a győztes nagylelkűségére számítva, bizalommal és feltétel nélkül megadták magukat.

Erre való bizonyítékként felhozták, hogy a császár első hadsegédjét, Grűn[13] grófot külön Aradra küldte, a már kimondott halálos ítélet fel-

[13] Helyesen: Grünne.

függesztésére. Komárom védőrsége azt hitte, hogy a vár feladásával nemcsak az ország békéjét állítják helyre, hanem ennek következtében a kivételes állapot is megszűnik, és megnyílnak a börtönök ajtói. Senki sem gondolta akkor, hogy a vár feladását azért sürgeti a császár, hogy a már elhatározott halálos ítéletet büntetlenül és jogtalanul hajthassa végre a hazafiakon.

Ezekről a cselekedetekről hallgatok, a közvélemény elég hangosan beszél róluk, és a történelem fogja eldönteni, hogy az aradi és a pesti ítéletek mennyiben szolgálták a császár és az osztrák monarchia érdekét. Azonban fel kell emelnem szavamat azok nevében, akik az ön szavában és aláírásában hittek és most becsapták őket. Kötelességemnek tartom, hogy utaljak a megszegett kapituláció kezemben levő eredeti okmányára és a feltételek szigorú betartására, melyeket a következő pontokban gyalázatosan megsértettek.

A komáromi helyőrség közül azok, akik a kapott amnesztia alapján el akarták hagyni a hazájukat, senki sem kapott szabályos, hanem csak kényszer útlevelet; az Amerikába való kivándorláshoz csupán a porosz követség vízumát, azzal a kifejezett záradékkal ellátva, hogy az eltávozók sohasem térhetnek vissza. Az útleveleket a vár feladása után nyolc nap múlva osztották ki, amikor reklamáció már lehetetlen volt, habár korábban, mielőtt Komáromot feladták, a külföldre jelentkezőktől minden ellenvetés nélkül csupán útjuk célját kérdezték a szükséges útlevél kiállításához, amelyről az osztrák részről megbízott gróf Nobili altábornagy hivatalos feljegyzéseket készített.

Csapot és Borost, valamint Ruttkayt és másokat a kapituláció után fogságba vetették; Bangyart,[14] Havasit, — bár külföldre kaptak útlevelet, — a Pester Zeitung folyó év január 3-i számában felségárulással vádolták, és amennyiben bujdosnak, felszólítják őket, hogy 90 napon belül jelentkezzenek a hadbíróságnál. Mindezek az urak a kapituláció szavai szerint feltétlen amnesztiát kaptak.

Sokkal általánosabb azonban az a panasz, és minden kétséget kizárnak az újságok egybehangzó jelentései, hogy a kapituláció 1. cikkelyének szavai ellenére, — amely szerint a helyőrség kivétel nélkül szabad és hazamehet, — jelenleg valamennyi honvédet, huszárt és a védőrséghez tartozó más legénységet besoroztak, hogy osztrák ezredekhez vezényeljék őket.

Excellenciád bizonyára emlékszik rá, hogy ez a pont a kapituláció fő nehézségét képezte. Ön a honvédség feltétlen elbocsátására ezzel a német kifejezéssel válaszolt: A helyőrség szabad elvonulásán magától értetődik legalább a sor- és a huszárezredek besorozása [Einrotirung], mi azonban ezt nem hagyhattuk jóvá. Ezt sem ön, sem a helyőrség nem ideiglenes, hanem végleges megállapodásnak tekintette. Ezt bizo-

[14] Helyesen: Bangya.

nyítja az ön — és jelenleg Colloredo herceg, Burits, Barco és más tábornokok által a korábbi Würtemberg ezred huszáraihoz intézett — felszólítása azok elvonulása előtt, mely csalogató ígéretek mellett történt annak érdekében, hogy újból belépjenek az osztrák hadseregbe. Ezeknek az uraknak a bosszúságára egy ember sem mutatott erre hajlandóságot.

A kapitulációnak ilyen világos értelmezésénél, amint fent előadtuk, a személy- és vagyonbiztonságért jótálló menlevelek a katonai záradék őszinteségével összegyeztethetetlen törvényszegés eszközévé váltak, és azokat, akiknek szabad elvonulását személyi és vagyonbiztonsága mellett garantálták, később erőszakos besorozással büntették, és szószegőknek minősítették őket.

Alig hiszem, hogy ezek az ön által a császár nevében írásbelileg vállalt kötelezettségeknek ily kiáltó megsértései az ön tudtával és beleegyezésével történtek. Nem tételezhetem fel, hogy egy katona, akinek bármilyen is a politikai véleménye, rangját és nevét a kapituláció megszegésével ily szégyenletes módon bélyegezze meg. Sokkal inkább azt hiszem, hogy a katonai becsületet csak oly szolgalelkű teremtmények árulják el, akik nem sejtik, hogy egy ilyen tett milyen beláthatatlan erkölcsi következményeket vonhat maga után.

Ezért felszólítom Excellenciádat, hogy adott szavának és aláírásának betartásáról hűségesen gondoskodjék, és az egykor parancsnokságom alatt álló komáromi vár feladási feltételeit tartsa szentnek. A már elkövetett sérelmeket haladéktalanul tegye jóvá, a helyőrséghez tartozó útleveleket pedig vizsgálja felül, hogy ezeket megfelelő formában állítsák ki. Abban az esetben, ha ön ezeket a követeléseimet nem hallgatja meg, akkor a még rendelkezésemre álló fegyverekkel legalább azok számára biztosítom a jelen- és az utókor megbecsülését, akik a kapitulációt magyar részről írták alá.

H. I. L. 1848/49. 12/299b.

Bőhm Jakab—Palotai István

РЕЗЮМЕ

ВОЕННЫЙ СОВЕТ 2 ЯНВАРЯ 1849 ГОДА И ЭВАКУАЦИЯ СТОЛИЦЫ

Барта Иштван

В середине декабря 1848 г. развернулось решающее наступление главных сил австрийской реакции против революционной Венгрии. Главнокомандующий венгерской армией Гергеи, вместо битвы с противником, отвел войска с западной границы и сосредоточил их под столицей. Кошут напрасно требовал изо дня в день наступления на продвигавшегося вперед противника, решающего сражения не произошло, и в последний день года Венгерское правительство было вынуждено покинуть столицу и вместе с Государственным Собранием переселиться в город Дебрецен. Эвакуацию столицы Кошут поручил одному из видных деятелей освободительной борьбы, пламенному патриоту Ласло Чани, занимавшему в то время свыше полугода пост комиссара главной венгерской армии. Чани на первых порах верил в генерала Гергеи, отличившегося в октябре революционными подвигами, пользовавшегося доверием Кошута и всего народа и в начале ноября ставшего верховным командующим венгерской армией. Но быстрое отступление подорвало доверие к нему как со стороны Кошута, так и Чани.

В первой части статьи говорится об усилиях Кошута и Чани заставить генерала Гергеи изменить свое решение. Чани не одобрял быстрый отбезд правительства из столицы, своей панической поспешностью способствовавший подрыву доверия со стороны армии и населения и давший генералу Гергеи возможность в дальнейшем также не исполнять приказы Кошута, не сразиться с противником вблизи от венгерской столицы.

Определить дальнейшую стратегию войны был призван состоявшийся 2 января в Будапеште военный совет, на котором участвовали военные руководители — Гергеи, Феттер, Клапка, Перцель, и представлявший политическую власть Чани.

Статья, на основании до сих пор почти неизвестных источников, освещает подробности этого первостепенно важного совета. Оказывается, что Гергеи навязал участникам совета свое мнение — сражение под столицей ставит под угрозу существование всей армии — и что Перцель и Чани решительно выступили против сдачи столицы без боя. Гергеи выдвинул и свой план, по которому он, продвигаясь с основними силами армии по левому берегу Дуная сначала на север, затем на запад, освободив Комарно и угрожая подбездным путям противника и самой Вене, заставит австрийские войска отступить. Автором этого плана до сего времени считался Клапка. Чани протестовал против этого замысла: он понял, что этой авантюрой Гергеи преследовал единственную цель — ускользнуть из-под контроля правительства. Но когда военный совет все-же утвердил план, Чани в знак протеста сразу отказался от поста комиссара.

Вскоре после военного совета воинские части переправились через Дунай и оставили столицу. Гергеи двинулся к северу, а защищавшая новую столицу, Дебрецен, армия во главе с Перцелем заняла позицию по линии реки Тиссы.

Чани, на протяжении многих дней лихорадочно работавший над эвакуацией столицы, покинул ее с последними частями. Приехав 9 января в Дебрецен, он первым делом обратился к Кошуту с письмом, в котором критиковал правительство за преждевременную эвакуацию столицы и предложил ему строгим приказом заставить Гергеи вернутья обратно и сосредоточить все имеющиеся в распоряжении силы для решающего контрудара, но командование обединенной армией поручить не Гергеи. Опыт Чани, его полезные советы являлись в эти дни большой помощью для Кошута, подготовлявшего план успешной самозащиты и условия победоносного контрнаступления.

ОСВОБОЖДЕНИЕ ВЕНГРИИ В ЗЕРКАЛЕ ЛЕТУЧЕК СОВЕТСКОЙ АРМИИ

Лейтенант *Лайош Арокаи*

В период Великой Отечественной войны политические органы Советской Армии одной из своих важнейших задач считали разбяснение солдатам неприятельских армий характера, истинных целей войны. Для этого использовались различные средства агитационной работы: радио, высокомощные рупоры и летучки — самое удобное средство в военных условиях.

Главная цель политико-просветительной работы Советской Армии состояла в том, чтобы помочь создать среди венгерских солдат и всего венгерского народа условия международной освободительной борьбы.

В этой агитационной деятельности в зависимости от политического и военного положения Венгрии отмечается два основных периода. Первый продолжался от начала войны до оккупации Венгрии немцами, т. е. до марта 1944 года, второй завершился полным освобождением нашей Родины.

В первом периоде основная цель агитационной деятельности Советской Армии была направлена на вывод Венгрии из войны путем убеждения и привлечения на свою сторону венгерских солдатских масс, участвовавших в военных действиях на территории Советского Союза. Советские летучки освещали характер войны, цели немецких фашистов и их венгерских приспешников, предупреждали о том, что союз с Гитлером является национальным самоубийством. Что было делать в этот период войны венгерскому солдату, чтобы спасти страну от катастрофы? Советская Армия указывала две возможности: возвращение на Родину или плен. Два лозунга — „Ступайте домой!“ и „Сдавайтесь!“ — постоянно повторялись в летучках на венгерском языке. Требование вернуться домой в этот период означало — добиться от правительства вывода венгерской армии из Советского Союза, но вследствие слабости демократических сил эта цель оказалась неосуществимой. Самым простым выходом из положения для находившихся на фронте венгерских солдат был плен. Советские летучки убеждали их сдаваться как в собственных интересах, как и в интересах своей Родины. Деятельность венгров, перешедших на сторону Советской Армии и участвовавших в борьбе с фашистами тесно связана с великим делом освобождения нашей страны.

После открытой оккупации Венгрии немцами национальная освободительная борьба уже не ограничивалась требованием сепаратного мира, а превращалась в вооруженное восстание. Начался новый период и в агитационной работе Советской Армии. Эта деятельность была направлена не только на вывод Венгрии из войны, а и способствовала подготовке национальных сил к вооруженной борьбе против фашизма. Летучки Советской Армии призывали патриотически настроенных венгерских офицеров и солдат идти домой на борьбу с немцами, организовывать парти-

занские отряды, примыкать к назревавшему движению сопротивления или сдаваться Советской Армии. Эти призывы не были напрасными. Лучшие венгерские солдаты выбирали плен, причем в то время началось массовое дезертирство и многие венгерские солдаты примкнули к различным партизанским группам.

В августе 1944 года обстановка изменилась. После капитуляции Румынии и Болгарии представились исключительно удобные условия для ввода венгерской армии в вооруженную борьбу против немцев. Открылась возможность, воспользовавшись быстрым продвижением Советской Армии и слабостью находившихся в стране немецких сил, повести всю армию на борьбу с гитлеровцами. К этому сплоченному выступлению и призывали советские летучки руководителей венгерской армии.

Тем временем развернулся девятый удар. Советская Армия в своих обращениях к венгерскому народу разбясняла, что она вступает на венгерскую землю не с захватническими целями, на борется за освобождение венгерского народа. Обращалась с воззваниями к командованию фронта, к населению освобожденных территорий и жителям, находившимся еще под гнетом фашистов. В результате этих обращений в стране быстро развернулась мирная работа, значительная часть населения осталась на месте и удалось сохранить много ценностей для новой Венгрии.

После 15 октября 1944 года стало ясным, что венгерская армия не повернет против клики Салаши и немцев, Лозунги агитации опять изменились. Их целью было способствовать развалу венгерской армии. „Прекращайте сопротивление русским! Открывайте фронт!“ — говорили летучки. Летучки Советского Союза ознакомляли венгерских солдат с событиями на освобожденных территориях. Сообщали об образовании Временного Правительства, переговорах о перемирии, проведении земельной реформы. Призывали венгерских солдат положить конец напрасному кровополитию. До конца войны лозунги уже не изменялись.

Агитационная деятельность Советской Армии способствовала укреплению венгерских демократических сил, развертыванию антифашистской вооруженной борьбы. Многотысячные солдатские массы, сложившие оружие под влиянием этих воззваний, способствовали прекращению войны, а те, кто в результате политико-воспитательной работы взялись за оружие против фашизма, внесли свой вклад в дело создания новой Венгрии.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

RÁKOSI MÁTYÁS	Megnyitó beszéd V. I. Lenin 85. születésnapján rendezett ünnepi ülésen — — — —	5
HEGEDŰS ANDRÁS	V. I. Lenin születésének 85. évfordulója — —	7
KORNIS PÁL alezredes	A Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem 10. évfordulójára — — — — — — — — —	17
JAN DURDIK	A 15. század elejének haditechnikai problémáihoz — — — — — — — — — —	39
BARTA ISTVÁN a történettudomány kandidátusa	Az 1849. január 2-i haditanács és a főváros kiürítése — — — — — — — — — —	66
ÁROKAY LAJOS hadnagy	Felszabadulásunk a Szovjet Hadsereg röpcéduláinak tükrében — — — — — — — —	101

KÖNYVSZEMLE ÉS KRITIKA

K. J. VOROSILOV	Cikkek és beszédek (ism. *Solt Lajos* ezds.) — —	127
BENDA KÁLMÁN	A Bocskai szabadságharc (ism. *Nagy László*) —	138
	Dokumentumok a magyar párttörténet tanulmányozásához. 4. köt. 1929. októberétől 1939. szeptemberéig (ism. *K. J.*) — — — — — —	145

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТИ

РАКОШИ МАТИАШ	Вступительная речь на торжественном собрании 85 лет со дня рождения В. И. Ленина — — — —	5
ХЕГЕДЮШ АНДРАШ	85 лет со дня рождения В. И. Ленина — — —	7
Подполковник КОРНИШ ПАЛ	На 10-летную годовщину победы Великой Отечественной войны — — — — — — — — — — — —	71
ЯН ДУРДИК	К военно-техническим проблемам начале 15 века	39
БАРТА ИШТВАН	Военный Совет 2 января 1849 года и эвакуация столицы — — — — — — — — — — — — —	66
Лейтенант АРОКАЙ ЛАЙОШ	Освобождение Венгрии в зеркале летучек Советской Армии — — — — — — — — — — — —	101
КРИТИКА И РЕЦЕНЗИЯ — — — — —		127
ВОЕННО-ИСТОРИЧЕСКИЙ АРХИВ — —		155
РЕЗЮМЕ — — — — — — — — — — —		203

Ára: 8·— Ft

11340/2